

BIBLIOTECA C. S. P. M. R.
T. 28112

Aprobata de Ministerul
- Educației Naționale -
- cu Nr. 542 din 1935 -

ISTORIA ROMÂNILOR

PENTRU

ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR

DE

N. IORGA

EDIȚIA A X-a

BD284971

VĂLENII-DE-MUNTE

EDITURA AȘEZĂMÂNTULUI TIPOGRAFIC „DATINA ROMĂNEASCĂ”
1937

Handwritten: J. A. A. 1930/67

Handwritten: 30924/67

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARIA
BUCURESTI
COTA 156 548

1024/05

pc 257/12

B.C.U. Bucuresti

C20046194

I.

Pământul românesc

I. Viața fiecărui popor este în legătură strânsă cu pământul pe care-l locuiește. Pământul acesta, prin felul său de a înfățișa, prin mijloacele de traiu pe care le dă omului, înrăurește puternic asupra dezvoltării lui; îl face să înainteze răpede sau cu mai multă greutate, ori îl ține în întunecimea minții; el hotărăște felul de îndeletnicire în ramurile de căpetenie ale muncii, și prin urmare și chipul deosebit pe care-l are civilizația poporului așezat pe dînsul. Așa fiind lucrurile, este cu neputință să se înțeleagă mersul unui neam de-a lungul vremurilor — și acesta este scopul cel mai adevărat al istoriei — dacă nu se cunoaște, nu în amănunte, firește, ci în linii generale, care este înfățișarea pământului său și care sunt mijloacele pe care el le pune la îndemâna locuitorilor. Astfel, înainte de a se vorbi de alcătuirea unui popor românesc, din neamuri mai vechi și din alte neamuri mai nouă, trebuie să se știe care sunt condițiile pe care le impune oricărui locuitor al său *pământul românesc*.

Acest pământ românesc, așa de fericit adunat astăzi, prin jertfa uriașă a neamului întreg, în

Domnia Regelui Ferdinand I-iu, nu cuprindea numai România de ieri, așa cum ea se întindea de la Carpați până la Dunăre, până la Mare și până la linia Prutului, până la hotarele meșteșugite (adecă neînsemnate prin linii naturale) ale Dobrogii și ale despărțirii de către Bucovina. Pământ românesc este orice parte locuită într'un număr covârșitor încă până astăzi de neamul nostru românesc, care și are pretutindeni aceleași datine și așezăminte, aceleași forme de cultură elementară și, de un timp, aceiași viață superioară a sufletului. Prin urmare el închide toată cetățuia de munte a *Ardealului*, cu văile, așezate între șiruri de multe ori mai înalte, ale *Maramurășului*, la Miazănoapte. Tot din el face parte *Banatul Timișoarei*, care nu e decât o prelungire, cu aceiași înfățișare, a Banatului oltenesc, adecă a pământului dintre Olt, Cerna, Carpați și Dunăre. Pământ românesc se poate numi și *partea de șes* care se desfășoară la poalele *munților Bihorului*, către *Tisa*, care și are numai în apropierea nemijlocită a cursului ei locuitori de altă obârșie, vorbind altă limbă. *Bucovina*, care era odinioară numai partea cea mai de sus a Moldovei, de și e astăzi locuită de multe neamuri străine prin orașe, iar la țară și de Ruși sau Rusneci (Ruteni), cari ajunseseră cam pe atâția la număr ca și Românii, nu putea fi socotită decât tot ca o parte a pământului românesc. Între Prut și între Nistru se întinde țara pe care Rușii au numit-o *Basarabia*, când au cucerit-o la 1812. Cei mai mulți dintre locuitorii de la țară din acest mare și bogat Ținut își ziceau și-și zic și până astăzi *Moldoveni*, și vorbesc limba noastră, pe care o numesc: moldovenească; străinii s'au așezat numai prin păr-

tile Hotinului (iarăși Rusneci, ca și în Bucovina) sau la Miazăzi de tot, unde au luat locul Tatarilor de pe vremuri. (Aici, în *Bugeac*, întâlnești Bulgari, Nemți și alte feluri de nații.)

2. Dincolo de Dunăre, sate românești se întâlnesc grămădite în număr foarte mare, mai ales în anumite puncte, atât în *Serbia*, cât și în *Bulgaria* de astăzi. Sunt acolo sute de mii, — oricum, peste două sute de mii, — de Români, cari trăiesc dincolo de apă, tocmai așa cum trăiesc Oltenii și țeranii munteni pe malul nostru cel stâng.

Și în *lăuntru* *Serbiei* și în *Bosnia* se găsesc Români, dar aceștia se țin și de altă ramură a neamului nostru, care se numește și ramura *aromânească*, și întrebuițează o limbă cu aceeași țesătură, dar pe care noi n'o putem înțelege, dacă n'o învățăm anume.

3. Români de aceștia erau în timpul evului mediu ca păstori de oi prin toate văile și pe platourile înalte ale munților peninsulei balcanice, mai ales în toată lungimea *Pindului*: așezările lor de căpetenie se întâmpină, pe de o parte, în orașele Ținutului care se numește *Macedonia*, pe de altă parte în cătunele de ciobani din părțile de către Marea Adriatică, unde ei locuiesc laolaltă cu Albanesii, împrumutând fiecare neam celuilalt o parte din însușirile și apucăturile sale; elemente risipite se mai întâlnesc și în alte părți din regiunea muntoasă apuseană a Turciei. Dar și astăzi o parte mai strâns locuită, și mai curată din punctul de vedere al populației, a Ținutului românesc se găsește în *Tesalia*, care, după războiul din 1877-8, a fost căpătată, fără vărsare de sânge, de Greci. Români sunt de almintrelea răspândiți prin

multe locuri care n'au a face cu pământul românesc în genere, din care face parte și pământul românesc balcanic în special.

4. Alte părți dintre Români se pot privi ca menite peirii; astfel *Istrienii*, cari vorbesc o limbă deosebită de limba noastră și de limba Românilor de Sud. Ei se mai află astăzi numai prin câteva șate, unde sunt amestecați cu Croații slavi și au deprins de la dânși o mulțime de obiceiuri, au împrumutat limba croată, pe care o vorbesc în același timp și, de cele mai multe ori, mai bucuros decât limba lor însăși.

5. *Basarabeni* trec și granița *Nistrului*, se așează pe celalt mal al acestei ape mari și pot să păstreze acolo, în vecinătatea Ținutului lor de obârșie, însușirile lor deosebitoare. Însă aceia dintre dânșii cari merg mai departe și pătrund până în *Cherson* sau în părți mai înaintate încă ale Rusiei, pierd une ori calitatea de Români și cu vremea ei se amestecă în mulțimea Rușilor cari locuiesc acele gubernii. Cu atât mai mult se întâmplă acest lucru cu *Basarabeni* fără pământ, pe cari administrația îi strămuta până prin *Caucas* și în unele părți siberiene. Toți aceștia s'au deslăpșit de pământul românesc, prin urmare locuiesc alt pământ, străin, ajungând și ei străini ca și locuitorii din acele șalase nouă.

6. Au mai fost Români prin unele părți ale *Pindului*, care nu mai sunt acum locuite de dânșii. Astfel Românii aceia cărauși cari duceau marfa la marele port dalmatin *Ragusa*, sau de la portul acesta către deosebitele părți ale teritoriului interior. Aceiași soartă au avut-o Românii cari s'au luat la drum împreună cu Albanesii, au ajuns în *Pelopones* sau *Moreia*, până prin părțile cele mai de Miazăzi ale acestei peninsule, și, ca și Albanesii aceia, și-au pierdut datinile și limba.

Românii din *Balcani*, cari-și aveau, se zice, cătunele risipițe prin regiunile acestea de munte, au dispărut fără urmă, după ce, cu frații lor din *Pind*, au dat sprijin *Bulgarilor* supt o dinastie, un neam de împărați de sângele nostru, *Asăneștii*.

Românii pe cari *Bizantinii* i-au strămutat, ca să scape

de dânșii sau ca să-i ajute în războaiele lor, prin părțile *Asiei Mici* nu se mai pomenesc decât prin cronici.

7. Cât ne privește pe noi, Românii de dincoace de Dunăre, păstori de-ai noștri au înaintat pe vremuri, căutând hrană mai grasă și îmbielșugată pentru oile lor, până în *Moravia* slavă, unde și astăzi unele localități amintesc ființa lor pe acele locuri. Și, sus, în *munții Galiției*, puncte înalte poartă nume curat românești care arată că pe acolo au petrecut păstorii noștri, au *băciuit*, cum am zice, *baci români*, ca și în partea sârbească de peste Tisa. Dar toate aceste elemente au avut soarta acelor locuitori ai unui pământ cari se desfac din rădăcinile lor firești și se înstrăinează, perind astfel cu sufletul.

8. Departe, peste largul Ocean Atlantic, s'au mutat din secolul al XIX-lea zeci de mii de Români. Ei dau o populație prețioasă *Statelor Unite* cu centre ca acel din *Cleveland-Ohio* său din *Detroit*, și *Canadei*, unde locuiesc fermieri români bogași. Acolo sunt biserici, prăvălii, case românești. Se tipăresc și frumoase gazete, calendare. Greu o duc însă Românii smomiși în *Brasilia*, unde se prăpădesc la lucrul greu al pământului supt arșițele grozave.

II.

Impărțirile firești ale pământului românesc

1. Pământul românesc se împarte de la sine în două: pe de o parte este *pământul Românilor din Sud*, pe de altă parte *pământul locuitorilor de pe malul stâng al Dunării*.

Pământul celor d'întăiu n'are granițele sigure ce le are pământul nostru, al celor cari ne aflăm în părțile de la stânga Dunării. Ciobanii au une ori și ei *ogoarele lor*, și astfel s'a întâmplat și cu aceia. Bărbații în putere și tinerii mergeau în fiecare an la munte pentru păscutul oilor, și atunci rămâneau în sălașele obișnuite bătrânii, femeile și copiii, cari căutau de gospodărie prin sate statornice, unde fără îndoială că se făcea

și oarecare plugărie. În satele acestea se întorceau pe urmă, pentru toamnă și iarnă, și păstorii, dar, cu această viață împărțită în două și cu neconținută căutare a pășunilor mai prielnice, nu putea să se înjghebe o viață mărginită la un anume pământ, care să alcătuiască, pentru acei cari-l locuiesc, patria lor iubită, *moșia*, adică moștenirea din neam în neam a țărinilor și a locuințelor. De aceea este și mai puțin interesantă, mai puțin bogată în fapte și iarăși mai puțin dezvoltată în civilizația superioară, până în timpul din urmă, viața Românilor sudici, totuși gospodari, cu frumoase case de piatră, în sate strânse ca o cetate. Căci înaintarea omenirii, cea ce se zice *progres*, este în legătură mai ales cu așezarea statornică pe o bucată de pământ și cu îndeletnicirea care se impune omului stabilit într-o activitate ale cărei roade se *strâng* în parte și se întrebuințează pentru întregirea și dezvoltarea civilizației.

2. Pământul românesc dincoace de Dunăre, unde stăm noi acum, și unde, cum vom vedea, au stat din cele mai îndepărtate vremuri strămoșii noștri, se împarte în chip firesc în *cinci Ținuturi mari*, și anume:

Ținutul de șes, care nu e altceva decât o prelungire a stepei celei mari din Răsăritul Europei, unde locuiesc astăzi Rușii și unde pe vremuri petreceau cetele rătăcitoare ale neamurilor de obârșie uralo-altaică. Stepa aceasta era odată acoperită cu păduri și buruieni înalte, de care locuitorii sălbateci nu se atingeau, căci le folosiau pentru hrana cailor, pentru ascunsul în vremuri de primejdie. Pe urmă, când s'au tăiat pădurile și s'au lăzuit locurile, când s'au cosit ori ars buruienile, Ținuturile acestea de stepă au

ajuns cele mai rodnice, pentru că atâta viață vegetală perise acolo și pătrunsese acest pământ, îmbogățindu-l cu pătura aceia neagră din care iese astăzi sămănăturile cele mai dese și mai frumoase.

Din acest Ținut de stepă face parte și Basarabia-de-jos sau Bugeacul, o parte din județele moldovenești Fălciu și Covurlui, chiar din Tutova, Răsăritul județului muntenesc al Râmnicului-Sărat, tot județul Brăilei și Ialomiții, în mijlocul căruia se întinde uriașul pustiu de odinioară al Bărăganului. Tot ca o prelungire a stepei se pot privi și județele de șes ale Munteniei până în Olt, unde arare ori numai dealuri vin să întrerupă monotonia liniștită a câmpiei bune de grâne.

3. *Ținutul de dealuri lutoase*, care este cuprins între linia Carpaților moldovenești și între apa Nistrului. El e străbătut de două râuri mari care merg de la Nord la Sud, în curs larg și pașnic, între pământuri înalte și roditoare: Prutul și Siretiul, care prind alte ape mai mici, întocmai după cum ramurile unui copac se prind din toate părțile de trunchiul lui. În vremurile mai vechi, și aici era pădure, și încă o pădure mai deasă decât în părțile de stepă, pădure de stejari falnici și de fagi, și numai către munte păduri de brazi sau de molifiți. După tăierea pădurilor, mai ales în partea de la Răsăritul Siretiului, s'a făcut pe coasta aceasta pământ moale hrănit de râurile încete ce rămân multă vreme în văi, și el a dat lanuri de toată frumuseța. Din Ținutul acesta, va să zică, face parte și Moldova de ieri și Basarabia, până în marginea stepei, și Bucovina, care și-a păstrat

mai bine decât celelalte regiuni pădurile care o făceau vestită odată.

4. *Muntele și văile în legătură cu dânsul.* Aici înălțimile sunt stâncoase, ba de la o bucată de vreme stânca singură stăpânește; ape limpezi, care nu târăsc nămol într'însele, șiroiesc din locurile cele mai înalte și se desfășoară apoi pe largi câmpuri de prund. Aici plugăria nu poate fi îndeletnicirea de căpetenie a oamenilor, cari trăiesc, fie din păstorie, fie din creșterea pomilor. Este Ținutul celor mai viteji și mai războinici, siliți să-și caute hrană în cea mai mare parte pe pământul vecin, care culegea roadele mai bogate și mai plăcute ale agriculturii.

Din aceste Ținuturi făcea parte jumătatea de Nord a Țerii-Românești și a Olteniei, partea corespunzătoare din Ardeal, părțile de Răsărit ale aceluiași Ardeal, în care sunt așezate astăzi numai câteva sate românești prin mijlocul Secuimii cotropitoare, în care s'au topit mii de Români, cari-și zic încă așa, merg la biserica românească, și se cer a fi rechemăți la viața națională. Apoi, mai la Miazănoapte, părțile de sus, cu cinci văi înguste, în care se înșiră sate puține românești numai în partea de Sud, ale Maramurășului. Intre acești munți și munții Bihorului, cari închid Ardealul la Apus, se întinde ținutul de văi mai largi sau de dealuri lutoase care samănă cu ale Moldovei. Aici se poate întinde plugul tot așa de bine ca și în părțile moldovenesti și în cele învecinate cu dânsule.

5. *Banatul Oltean*, afară de partea stâncoasă, și *Banatul Timișoarei*, în întregime până la cursul de jos al Murășului, sunt alcătuite din dealuri ușoare, care nu samănă cu cele moldo-

venești pentru că sunt mai bine rânduite și îngăduie mai lesne decât acelea cultura cerealelor. Aici se poate desvolta răpede o viață de civilizație puternică, răzimată pe o poporație foarte deasă, care să se îndeletnicească în mare parte cu meșteșugul.

6. S'ar putea pune în legătură cu Banatul și pământul, udat de întreitul curs al *Crișurilor*, care se întinde între munții Bihorului, între Murășul-de-jos și Tisa, mergând până în marginea văilor maramurășene. Acest pământ are aceleași însușiri și determină aceleași condiții de viață ca și pământul oltean și cel bănățean, de care se deosebește doar printr'o suprafață mai netedă.

III.

Strămoșii noștri cei mai vechi: I. Ilirii.

1. În fiecare din aceste Ținuturi a trebuit să se desvolte prin urmare o viață istorică deosebită; totuși deosebiriile acestea nu erau așa de mari încât fiecare din regiuni să fie sortită a trăi pentru totdeauna o viață osebită, ci a venit o clipă când ele au trebuit să se unească în aceeași civilizație și spre aceeași desvoltare. Numai între muntele de păstorit al Românilor de Sud și între părțile noastre de munte, de deal și de șes întins era prea mare deosebirea pentru ca vre-odată să fi putut avea Românii din sus și cei din jos aceeași viață. Abia în timpul nostru s'a stabilit o legătură între aceste două frânturi ale elementului romanic, din Carpați și din Balcani.

Să începem întâiu cu viața cea mai depărtată,

a Ținutului locuit astăzi sau numai pe vremuri de Români de Sud.

2. Pe malurile Mării Adriatice, în văile Pindului și în unele părți vecine cu acest șir de munți trăia încă din veacurile vechimii cele mai depărtate un neam de oameni numit al *Ilirilor*. Ei nu alcătuiau un singur popor, trăind cu aceleași datini, vorbind cu desăvârșire aceeași limbă și atârând de un singur stăpânitor. Ca și muntenii din părțile înalte ale Scoției, ca și aceia din regiunea munților italieni, Alpii și Apeninii, ca și locuitorii platourilor spaniole, ei erau împărțiți la început în *triburi*, care corespund clanurilor celtice, pe care noi le-am putea numi: seminții. Numai din când în când câte un rege puternic al vre unei seminții mai bine așezate a încercat și izbutit chiar să-i adune laolaltă. Stăpânitorii aceștia, cărora însă nu li se dădea de ai lor, de sigur, titlul de „rege“, cu cari numiau Romanii, se întâlnesc prin părțile Albaniei de astăzi, pe la Durazzo sau Avlona. Ei nu se mulțămiau cu veniturile lor, care ni închipuim că nu puteau să consiste din bani, căci bani de țară aici nu erau, ci numai din prinosul de brânză, vânături și așa mai departe. Ei se îndreptară deci, pentru a câștiga mai mult, pentru a trăi o viață mai asemănătoare cu a Romanilor din preajma lor, către Mare. Nu erau pregătiți însă Ilirii pentru o activitate de negoț neconținut, cinstită și producătoare de civilizație. Se făcură astfel *pirați*, hoți de Mare, și avură de la o bucată de vreme dese lupte cu Romanii, cari, stăpânind celalt mal al Mării Adriatice, doriau ca aceste ape să fie slobode și sigure pentru comerțul lor.

Încă din vremea republicei romane s'au dat

lupte între marele popor civilizat din Apus și și între pirații aceștia îndrăzneți ai Albaniei celei vechi. La urmă, Ilirii au fost biruiți, și anume luându-se triburile unul după altul și supuindu-se domniei romane. În războaie a căror amintire în cea mai mare parte s'a pierdut, Romanii au ajuns a stăpâni tot malul Mării (precum l-au stăpânit mai târziu urmașii lor în civilizația adriatică, Venețienii). De acolo au înaintat pe încetul în părțile muntoase, tăind în același timp drumuri pentru caravanele care duceau și aduceau mărfuri. Astfel se deschidea marele drum zis *Via Ignatia*, care pune în legătură *Durazzo*, *poarta către Italia*, și *Bizanțul*, *Constantinopolul de mai târziu*, *poarta către Asia*.

3. Cu vremea, prin colonizarea de elemente italice venite de bună voie pe malul celalt al Mării Adriatice, prin înrâurirea ostașilor romani așezați pe deosebitele puncte ale pământului iliric, precum și prin alte mijloace, pe care le găsește totdeauna un popor stăpânitor, și mai ales unul cu o organizație așa de desăvârșită cum era a poporului roman, s'a ajuns la o romanizare parțială a Iliriilor. S'au romanizat, firește, mult mai lesne și mai deplin aceia cari locuiau în orașe, așa încât de la o bucată de vreme toate porturile de pe coasta dalmatină și albanesă au ajuns să aibă ca limbă de întrebuințare zilnică limba latină, așa cum o vorbia poporul de jos în Roma și în deosebite părți ale Italiei. Prin urmare s'a petrecut atunci cu Ilirii ceea ce s'a petrecut mai târziu cu urmașii lor în aceste locuri, Slavii și unii dintre Albanesi, supt înrâurirea Veneției, care și ea a cucerit porturile și întreaga regiune a șermului și a făcut ca până astăzi în orașele răspândite pe acest mai răsări-

tean al Mării Adriatice să se vorbească dialectul italian al Venețienilor, adesea cât și limba veche a locuitorilor.

4. Cât privește pe Ilirii cari urmară mai departe viața de păstori a strămoșilor, trăind în singurătate prin cătunele răzlețe de ciobani, ei n'avură prilej să se prindă așa de răpede de puternica civilizație. Ei rămaseră la o parte de viața cea nouă pe care au adus-o Românii. Fi-rește erau supuși anumitor îndatoriri, ascultau de anumite porunci, dar vorbiră și mai departe limba lor ilirică, apoi limba fraților traci. Din aceștia se coboară *Albanesii de astăzi*, al căror graiu pornește din graiul vechilor locuitori ai acestui ținut balcanic.

IV.

Strămoșii noștri cei mai vechi: II. Tracii.

I. Provincia romană care cuprindea țara ilirică de odinioară se numi *Iliricul*, rămâind ca el să fie împărțit, după nevoile deosebitelor timpuri, în Ținuturi mai înguste. La Răsărit de Iliri, în munți, pe tot șesul balcanic până la Marea Neagră, de o parte, până la Archipelag, de alta, trăiau, având la Mizăzi ca vecini pe Grecii din orașele strâns grupate ale Eladei, *Tracii*. Între Traci și Iliri sunt, fără îndoială, legături de sânge, pe care însă, după puținele urme ce au rămas de la unii și de la alții, știința nu le poate hotărî deplin. De și având aceste legături, grele de lămurit, cu Ilirii, Tracii n'aveau aceleași aplecări și același rost de viață ca aceștia. Ei nu locuiau în cătune, ci în sate cu locuitori foarte mulți, adesea așa de mulți, încât ajungeau să

semene cu adevărate orașe, în care însă casele, așezate în mijlocul curților întinse, nu erau legate așa cum erau legate casele în cetățile și orașele Italiei. Erau și printre dânșii, prin părți de dealuri, păstori, și, pe lângă Mare, erau Traci cari se hrăneau din pescărie sau, poate, și din îndeletnicirea necinstită a hoților de Mare. S'au văzut unii dintre dânșii suindu-se în luntrile ușoare și mergând până în Asia să-și caute sălaşe nouă; dar cei mai mulți dintre ei erau plugari.

2. Legea Ilirilor nu ni este cunoscută: cât privește pe a Tracilor, ea avea un caracter foarte avântat, idealist și fanatic. Un prooroc numit de Greci *Zamolxe* li-a adus o credință și învățăminte nouă: că sufletul omului trăiește dincolo de marginile morții, și ei erau bucuroși mai presus de orice pentru această nouă viață fericită care începe după peirea trupului. Plângeau la nașterea copiilor; se învoioșau la ceasul sfârșitului. Aceasta făcea din ei și niște strașnici războinici, cari, în hainele lor de cânepă de culoare închisă, cu sulițele lor cele mari, se făceau temuți de toți vecinii.

3. Tracii ar fi putut să întemeieze o mare Împărăție, care să țină împotriva oricărui dușman. Aveau pricepere, vitejie și erau aplecați să trăiască laolaltă ajutându-se unii pe alții. Aveau și ei datina de a trăi în seminții: se cunosc foarte multe dintre acestea, și rare ori, numai pentru scurt timp, se uniră mai multe seminții de acestea pentru a întemeia un Stat. De aceia și la dânșii ca și la Iliri se pomenește numai din când în când câte un rege vestit (ca *Sitalke*),

fără să aibă însă după dânsul un lung șir de urmași vrednici.

4. Tracii aveau încă de la început legături cu *Grecii*; se înțelegeau destul de bine cu aceștia, cari erau negustori în mijlocul unui popor de țerani; orașele de pe malul Mării Negre și al Arhipelagului erau întemeiate mai mult pentru Traci, dar în ele locuiau Greci. Mai rău s'au înțeles Tracii cu *regii Macedoniei*, și ei de sânge iliric și dominând peste Iliro-Traci, cari au căutat să unească toate țările balcanice supt stăpânirea lor. Au avut astfel lupte cu vestitul rege *Filip*, și, pe urmă, cu fiul lui, încă și mai vestit, *Alexandru*, cari, deci, sunt de același sânge cu strămoșii noștri neromani. Alexandru a înaintat până la Dunăre, unde, pe vremea aceia, se afla pe malul drept, seminția *Misilor* (de unde Bulgaria de astăzi și o parte a Serbiei s'a numit Misia sau Moesia), iar, pe malul nostru, *Geții* (poate „țărani“). Alexandru-cel-Mare a intrat în regiunile acestea prin părțile de mlaștini ale Ialomiții; s'a mulțămît să vadă pe barbari fugind înspăimântați în fața lui și n'a îndrăznit să cerce mai departe primejdiile unei țeri necunoscute.

După moartea lui Alexandru, regatul cel mare întemeiat de dânsul s'a fărâmițat, împărțindu-se între generalii lui. Unul dintre aceștia, stăpânind pe malul drept al Dunării, a luat titlul de rege al *Traciei*, fiindcă supușii lui erau în cea mai mare parte Traci. Și el a avut să lupte cu un *rege getic*, a fost însă învins de acesta. Așa încât stăpânirea lui nu s'a putut întinde asupra noastră.

Regatul macedonean a fost sfărâmat de Romani, și regatul Traciei n'a avut nici el viitor.

Romanii au pătruns cu încetul în regiunile centrale și de Răsărit ale Peninsulei Balcanice, au trecut linia munților Hemus (Balcanii de astăzi), au intrat în Ținuturile deluroase dintre Hemus și Dunăre, și astfel, în anul 46 după Hr., Tracia era încă una din provinciile marelui Imperiu.

5. Tracii din Balcani găsiseră în fața lor, ca dușmani, veniți printr'o năvălire nouă, pe *Celți*, al căror neam ținea cheile apusene ale munților. Această năvălire celtică a grăbit înfrângerea Tracilor de către regii de obârșie macedoneană. Cei de la Dunăre, mai ales pe malul stâng al acestei ape, prin urmare Geții, avură de la o bucată de vreme împotriva lor o seminție care se crede însă germanică, venită din sălașurile răsăritene ale acestui mare neam, pe *Bastarni*, cari locuiau prin părțile Basarabiei, în Bugeac, și în ostrcavele de la gurile Dunării. Astfel neamul tracic, strâns pe de o parte de cucerirea macedonică și, poate, răspins de la Răsărit de cele d'intăiu valuri ale potopului german, trebui să părăsească malul apei și să se adăpostească în regiunile mai ferite ale Carpaților. Un trib nou sau unul vechiu care-și schimbase numele: *Dacii* (oameni din *davae*, din sate), își făcuseră astfel sălașul de căpetenie în munții Hațegului. Acolo, un râu îngust, Streiul, care se varsă în Murăș, curge supt mari înălțimi rotunzite, care și astăzi sunt acoperite cu păduri. În mijlocul acestor culmi se deschide o vale largă, și aici zidiră Dacii, cu bolovani smulși din munte, cetatea regilor lor: o numiră *Sarmisagetusa*, și în ea se grămădiră în cursul anilor comorile smulse de acești războinici neobosiți de la barbarii mai roi din vecinătate sau de la Romanii de dincolo de Dunăre.

Jw 17800/6

0024/67

= 020046194 =

De sigur că în stăpânirea lor erau acum și minele de aur pe care le ținuseră odinioară *Agatirsii*, asemenea poate cu Trausii tracici, despre cari se pomeneste în vremuri foarte depărtate că trăiau prin părțile acestea de Apus ale Ardealului și erau un popor bogat și cu moravuri blânde.

V.

Romanisarea Tracilor. — Luptele Dacilor cu Romanii.

I. Cu vremea Tracii s'au făcut Romani în ce privește limba și chiar părerea pe care o aveau despre neamul lor. Cum s'a făcut o schimbare ca aceasta nu spun oamenii din acele vremuri, dar putem găsi pe altă cale.

Un popor nu se deprinde a vorbi alt graiu decât atunci când asupra lui *vin oameni mai mulți vorbind acel graiu și având aceleași îndeletniciri cu el*. Trebuie și una și alta pentru ca prefacerea aceasta, așa de însemnată, să se îndeplinească și să rămâie.

Deci, pentru ca din atâta lume ilirică și mai ales tracică să se aleagă sute de mii de Romani, asemenea cu aceia cari erau așa încă de la obârșie, au trebuit să vie, *într'un anume loc de unde a pornit mișcarea, un număr mare de Romani, plugari și păstori*.

Înțelegem cum de au putut veni acești oameni. De la o vreme, țeranii din Italia n'au mai avut loc în țara lor, unde cei bogați cumpărau pământurile pentru a le lucra cu sclavii ori pentru a face din ele grădini și păduri de vânătoare. Nici nu era nevoie de munca țerănească pentru

scoaterea roadelor din ogor, căci hrana orașelor italiene venia mai mult cu corăbiile, de afară, din Sicilia, din Egipt, din insulele Arhipelagului, de pe coasta africană și din alte părți. Unii din vechii plugari sărăciți și deslocuiți au romanisat, plecând spre Apus, partea de spre Miazăzi a Galiei, căreia i s'a zis *Provincia*, fiindcă era supusă Romei, iar alții s'au strecurat în Peninsula Balcanică, romanisând și aici.

Căci, din locul unde întâiu biruise limba latină, ea s'a întins apoi firește și la celelalte. Și anume chiar pe malul stâng al Dunării, unde nu era încă stăpânirea romană.

2. Din nodul de munte al Hațegului pornește, cu mai multă răpeziciune decât Streiul, curgând mai puternic decât dânsul, alt râu, *Jiul*, care, pe urmă, prin pasul Vulcanului, străbate în Oltenia de astăzi. Pe această cale mergeau cetele prădalnice ale Dacilor, căutându-și hrana pe alt tărâm. Cu timpul, satele lor se răspândiră prin părțile mai înalte ale Olteniei de astăzi, dar erau așa de puține la număr, încât abia de vor fi ajuns până dincolo de marginea Ținutului înalt.

În prădăciunile lor, Dacii mergeau însă până foarte departe: trecură Dunărea și apele moldovenești și ajunseră la țărmul apusean și nordic al Mării Negre, cucerind chiar și orașele de pe acolo, pe care, neapărat, nu le țineau însă în stăpânirea lor, căci nu erau în stare să le ocârmuiască. Încărcați cu bani și cu lucruri scumpe, se întorceau înapoi în răcoarea și taina întunecoasă a muntelui lor, îmbogățind Vistieria regală și templele Sarmisagetuzei de roadele călătoriilor lor războinice.

3. S'a păstrat numele unui rege dac care a

străbătut cu ostașii săi multe țări străine și a făcut să se deschidă porțile atâtor cetăți grecești din țara civilizației. Este fără îndoială și cel mai mare dintre oamenii pe cari i-a produs acest neam, și, de oare ce sângele nostru e în mare parte tracic, se cuvine să știm numele lui. E *Boirebista*, care n'a fost numai un căpitan vrednic și un cuceritor îndrăzneț, dar și un legiuitor și un îndreptător al poporului său.

4. Ca și înaintașii săi, și *Boirebista* stăpâna de-a dreptul numai asupra colțului hățegan și asupra Ținuturilor muntoase vecine, din Oltenia de astăzi. Dar, ca unul de care ascultau orașe grecești la Mare, de sigur că autoritatea lui era recunoscută și armele lui temute în părțile de dincolo de Olt și în Moldova de astăzi, în părțile de stepă și dealuri lutoase, unde, din cele mai întunecate timpuri, își aveau sălașurile popoarele uralo-altaice. În cea mai veche alcătuire a lor, aceștia se numiau *Sciți*, după clasa lor dominantă, stăpânitoare, de atunci, care era însă de obârșie arică. *Sciții* ocupau un Ținut nemărgenit, care străbătea, adânc, și în continentul asiatic, unde acești barbari, cari trăiau în războiu și din războiu, erau o primejdie necontenite pentru Statul de înaltă civilizație al Perșilor: cu cinci veacuri înainte de Isus Hristos, cu patru veacuri înainte de ivirea lui *Boirebista*, marele rege al Persiei *Dariu* veni până în părțile noastre — cel puțin așa spune povestea — ca să pedepsească pe *Sciții* jăfuitori și nesupuși; ei însă trăiră și mai departe viața lor cu totul slobodă în veșnice rătăcirii prin buruiana deasă a pustiului. Și de la dânșii vor fi venind multe din hârburile și uneltele de piatră și os care se descopăr prin Moldova, până sus, în munte, de-

asupra Pietrei, și oasele regilor lor vor fi odihnind în movilele ce se perindează prin unele părți moldovenesti și prin stepa munteană, precum astfel de movile fac linii întinse de-a lungul nesfârșitului șes rusesc.

5. De la un timp se petrecuse o schimbare în masa cea mare scitică ; clasa stăpânitoare, adecă dinastia de rasă nobilă, va fi dispărut ; amestecul cel mare de popoare în care, pe lângă barbarii uralo-altaici, erau acuma foarte mulți *Slavi*, mai blânzi, aplecați către lucrarea pământului (Slavi de aceștia locuiau și în Moldova și în multe părți ardelenene chiar), se chemă, cu un nume nou, *Sarmați* (Sarmații de Răsărit se mai ziceau și *Roxolani*; aceștia trebuie să fi fost Slavii cei mulți), iar cei de la Apus, din Panonia, se ziceau *Iazigi* (numele acesta a rămas până mai târziu în evul mediu). Și Roxolanii și, mai ales, Iazigii au stat în legătură de vasalitate cu puternicul rege al Daciei, în cel mai larg înțeles al cuvântului, cu Boirebista.

Boirebista n'a vrut să lupte cu *Romanii*; de la o bucată de vreme însă, *Moesia* fiind în stăpânirea acestora, orice trecere prădalnică a Dacilor peste Dunăre trebuia să aibă ca efect o pagubă și o jignire a Statului roman. Nu putea să fie vorba de o luptă în câmp deschis cu astfel de dușmani. Dacii veniau răpede, culegeau prada, strângeau robii și cu aceiași răpeziciune fulgerătoare, care era și însușirea lor militară de căpetenie, ei se întorceau îndărăt.

Pentru a se asigura posesiunilor romane de pe malul drept al Dunării pacea desăvârșită, pe care Romanii o garantau când făceau cuceririle lor, trebuia o expediție sau un șir de expediții împotriva așezărilor de căpetenie ale Dacilor.

Numai prin nimicirea dușmanului în însăși vi-
zuina lui putea să se înlătore primejdia acestor
incursiuni care se înoiau cu o regularitate de-
săvârșită în fiecare an. Împăratul Domițian se
hotărî să îndeplinească această operă. El era însă
un cârmuitor care stătea mai mult în capitala
sa, și nici într'un chip n'ar fi putut să se ho-
tărăscă a veni pe drumuri grele în aceste locuri
sălbatece pentru a răpune vârtutea unui popor

Fig. 1. Decebal.

îndărătnic. Doi generali ai lui fură biruiți ; cel
de-al treilea câștigă o izbândă, care însă nu slăbi
întru nimic situația Dacilor, în țara cărora el
pătrunsesese, prin Banat, spre „Poarta de fier“ a
Ardealului, și, deci, spre însăși reședința noului
rege dac, *Decebal*.

6. Decebal ceruse pacea, iar, Împăratul fiind
învins în Boemia, regele barbar putu să capete
condiții mai ușoare. Decebal întră, ce e dreptul,

în clientela romană, recunoscând astfel, puterea mai mare a Cesarului, dar, în schimb, primi un dar de bani în fiecare an și un fel de misiune de ingineri și arhitecți cari aveau sarcina de a desvolta mai departe Statul lui dac. Ceia ce înseamnă că prin banii și meșterii Romanilor Decebal, care era un om de un talent de organizație și de o înțelegere care abia se putea aștepta de la un stăpânitor barbar, avea să se îndrepte curând împotriva acelorși Romani, dușmanii săi firești.

Fig. 2. Sarmați în zale luptând cu Romanii.

7. Cu mijloacele acestea nouă și cu însușirile lui deosebite, Decebal ajunsese a fi cam ce fusese, cu zeci de ani înaintea sa, Boirebista. El încercă o grupare a tuturor semințiilor barbare în jurul său. Aceasta era însă o foarte mare primejdie pentru Imperiul roman, și, îndată ce se găsi un Împărat care să înțeleagă rostul vremilor sale și datorită ce răsăria pentru dânsul din ele, își încordă toate puterile Statului său pentru distrugerea organizației dace și a regalității lui Decebal.

8. *Traian*, căci așa se numia acest Împărat, era născut în Spania, dusesese o viață de lupte,

și se bătuse un timp îndelungat cu Germanii, așa încât știa în ce fel să trateze pe barbari ; bătrânul Împărat Nerva îl adoptase ca urmaș, și acum el era în stăpânirea puterii împărătești depline. Lăsând la o parte orice griji, el veni în Peninsula Balcanică împotriva Dacilor, plecând de la cetatea dunăreană Viminacium, în părțile de acum ale Serbiei. Intră în Banat pe drumul pe care-l urmase înaintea lui generalul biruitor al lui Domițian, și răsbătu, cu aceleași greutate nespuse, până la locul unde se oprise mersul aceluia predecesor. Se pare că aici, la *Tapae*, unde se dădu o luptă de tot sângeroasă cu Dacii, veniți pe neprevăzute, cari luptau cu o furie nebună ca să apere Scaunul de domnie al regelui lor, Romanii pățiră o înfrângere. Lupta urmă și mai departe, căci această expediție a lui Traian n'a ținut mai puțin decât doi ani de zile: 101 și 102 după Hristos.

9. Decebal nu era nimic, însă se arăta bucurios și acuma, cum fusese și la început, să facă pace cu Romanii pe cari-i știa mai tari decât dânsul. La urmă, căpătă această pace, dar cu condiții foarte grele: trebuia să deie îndărăt meșterii, să renunțe la primirea darurilor anuale, să îngăduie cetățile de strajă ale Romanilor și chiar ființa unui lagăr de supraveghere al acestora. În astfel de împrejurări un om ca dânsul nu putea să trăiască, și îndată el începu să țeasă iarăși legăturile sale cu barbarii vecini împotriva Romanilor. Se găsiră acum printre stăpânitorii sarmați din vecinătate de aceia cari să-l pârască la Roma. Traian își adună puteri nouă și era hotărât să dea cea din urmă lovitură omului care nu se putea umili, nici supune.

10. Un pod se făcu peste Dunăre, însă nu la vadul care fusese întrebuințat întâia oară, ci mai jos pe râu, acolo unde se ridică astăzi, de pe la 1830, orașul Severin și unde în evul mediu a fost o cetate ungurească a Banilor Severinului. Un mare arhitect de pe vremuri, de loc din Asia, *Apolodor* din Damasc, Grec, făcu podul acesta, care a fost așa de trainic clădit, încât și astăzi, când scade apa, se văd urmele picioarelor lui.

Fig. 3.

Data aceasta, Romanii intrară în cuprinsul Olteneii noastre, îndreptându-se către însuși cursul Oltului, pe care-l urmară apoi până la una din trecătorile care duc în Ardeal.

11. Acuma Dacii nu se încumetară să dea o luptă ; totuși Sarmisagetuza, lângă care ajunse Împăratul după multă greutate și cu multe pierderi, nu voi să-și deschidă porțile. Aici, în cetatea regală, muriră fruntașii Dacilor, bând venin

din cupele cu care petreceau la masă după biruință. Decebal se pierdu în văile muntelui; Romanii nu-l putură prinde viu, ci găsiră numai trupul marelui lor dușman, care-și făcuse singur samă. După moartea lui nimeni nu se va găsi pentru ca să ducă mai departe împotrivirea, care ar fi fost zădarnică. În anul 106 de la Hristos, Dacia era acum provincie romană.

12. Ultima încercare a barbarilor din Răsă-

Fig. 4. Ardere de cetate în luptele cu Dacii.

ritul Daciei de a-și apăra neatârnată a fost zdrobită în văile granitice înguste ale Dobrogii. În amintire acestei biruințe s'a ridicat un mare monument de pomenire, împodobit cu chipuri de barbari îmbrăcați în haine sarmatice, care stătea până mai dăunăzi, acoperit de pământ, lângă satul Adam-Clisi (turcește: Biserica Omului, după chipul de om, de Împărat, care se

vedea de-asupra movilei). Tot în Dobrogea s'a întemeiat o cetate menită să veșnicească numele cuceritorului: *Trofeul lui Traian*. Iar, întru amintirea luptelor de aproape patru ani de zile purtate împotriva Dacilor și pentru nimicirea regatului acestora, s'a ridicat la Roma, de cei d'întăiu meșteri ai timpului, pe temeiul povestirii luptătorilor, un mare stâlp de marmură, înfășu-

Fig. 5. Luptă între Romani și Daci.

rat de jur împrejur cu scene din cele două războaie dacice: *Columna lui Traian*, acel monument al Împăratului Traian care se vede și astăzi într'o piață ce se înfundă mai jos decât stradele moderne. Dar chipul Cesarului care a hotărât pentru totdeauna soarta acestor pământuri și a creat viața noastră nu mai stăpânește de-asupra columnei, ci a fost înlocuit în timpuri mai nouă cu statuia Apostolului Petru.

VI.

Dacia Romană.

1. Stăpân acum pe Dacia întregă și pe Ținutul barbar din vecinătate, pe care le cuprinse supt același nume, dacic, al neamului stăpânitor, Traian organisă pe malul stâng al Dunării o

Fig. 6. —

Alt chip al
lui Traian.

nouă provincie. Numi administratori împărătești pentru dânsa: ei erau trei la număr mai târziu, și numai pentru a cinsti persoana Împăratului și a săvârși anume ceremonii religioase ale Statului se adunau din timp în timp reprezentanții celor trei împărțiri ale Daciei unitare

de odinioară. De-a lungul Dunării moesice se întăriră castelele vechi și se întemeiară o mulțime de cetăți nouă. Un drum mare urmă linia Oltului, pe malul care fusese dacic și care era acum în stăpânirea Romanilor, pe când celălalt mai slujia drept ultimă linie de jaf pentru barbarii Răsăritului. Dincolo de munți, în Ținuturile care fuseseră inima însăși a Daciei libere, drumurile fuiă mai multe. Acestea se făcură, atât din cauza caracterului mai strategic al țerii, pentru însemnătatea ei militară, deci, cât și din cauza mai marelui număr de barbari cari, aici, își amintiau încă de trecutul lor neatârnat. Se croiră cu multe jertfe, și în curs de mai mulți ani de zile, aceste nouă linii de comunicație de-a lungul Oltului, Murășului și Someșului, apele cele mai mari ale Ardealului (de la *Apulum*, Alba-Iulia de astăzi, la *Napoca*, Clujul actual, era o linie care lega cursul Murășului cu al Someșului). Drumurile romane din Ardeal se mai explică și prin alt motiv: Ardealul avea bogate *mine de aur*, în țara Moților de astăzi, și lângă Sibiiul din timpurile noastre se săpa de multă vreme în adâncul pământului pentru a scoate sarea. Drumurile acestea nouă aveau prin urmare un rost și în creșterea și circulația bogăției Imperiului.

2. Dar Traian nu vroia numai să asigure Dacia, precum și Moesia vecină, să facă drumuri nouă sau să îmbunătățească pe cele vechi, să clădească cetăți și cetățui de strajă în toate părțile primejduite; el avea un scop mai mare; voia, ca și marii generali și bărbați de Stat din trecutul Romei, să întărească în părțile acestea *viața romană* însăși. Era sigur că nu se pot de-naționaliza și atrage la neamul său Grecii, cari

aveau o civilizație prea veche și trăiau la o parte, în zona de lângă Mare, rezervată parcă anume pentru dâșii: dar, din puținii Iliri rămași tot cu caracter iliric, din Tracii de spre Dunăre, cari erau în mare parte atinși de civilizație, și din Tracii dacici, pe cari, acum, și mai mult îi ajungea cultura romană, era să se creeze pe base mai largi și mai tari, și supt raportul politic, un popor roman al Răsăritului.

Pentru a face să înceteze vechea viață de păstorie și de sate răzlețe, precum și de veșnice

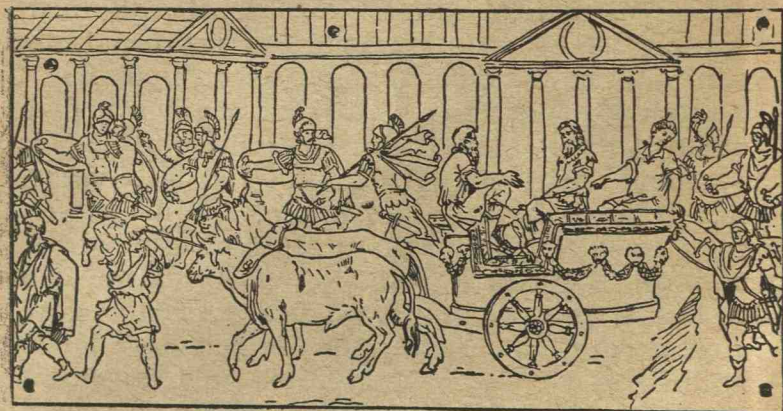

Fig. 7. Triumf roman.

prădăciuni, pentru a înfrâna și învăța pe barbari ce este o viață mai înaintată și, în sfârșit, pentru a da exemplul muncii nouă, Traian chemă din toată lumea târgoveți, oameni deprinși a trăi în orașe, a face negoț și meșteșuguri, precum și a lucra pământul mai bine, și-i așază și în Moesia, dar mai ales în Dacia. La acești locuitori noi se adăugiră, și veterani, cari ieșiau din oaste pentru vrâstă și căsătoriți cu localnice, stăteau prin satele din preajma lagărelor Daciei.

3. Așa se întemeiară, în această din urmă țară,

pe lângă vechile sate dace, ale căror nume se mântuie în „dava“, atâtea orașe, între care cele mai multe se află, firește, în Ardeal: *Apulum*, *Porolissum*, *Napoca*, *Potaissa* și altele. Pe lângă aceasta, în lagărele întărite, care aveau lângă dânsule acele sate cu târguri unde se așezau veteranii ca plugari, se aflau *ostași legionari* (*legiunea a XIII-a Gemina* a lucrat mai mult pentru civilizarea și chiar împoporarea Daciei).

Astfel se întemeie o mai prosperă stare de lucruri. În orașele cele nouă erau băi, piețe, temple, locuri unde se împărția dreptatea.

Locuitorii își ziceau toți *Romani*, fiindcă făceau parte din Imperiul Roman și, de la Împăratul Caracalla încolo, erau și *cetățeni romani*, oricare ar fi fost obârșia lor națională. Toți vorbeau limba latină a poporului, potrivit-o fiecare după limba cu care erau deprinși de acasă, ei și părinții lor; dar unii erau Italieni, foarte puțini, alții Asiatici, dar mai ales Traci romanizați, și alte neamuri.

4. În sate rămaseră neapărat tot *Dacii*; numărul lor, în mijlocul celorlalți Traci romanizați, nu era tocmai mare, căci neamul suferise mult: în anii din urmă. Unii dintre Daci rătăceau încă prin mijlocul barbarilor vecini și nu se puteau hotărî să se întoarcă supt stăpânirea Romanilor. Pe alții, mai ales de la un timp, Imperiul, temându-se de răscoale dace, îi trimetea ca soldați departe prin Africa și Bretania, care se socotia ca fiind la sfârșitul lumii. Dar veni o vreme când barbarii sarmați, și mai târziu germani, din ramura vandală și gotică, aruncară pe Dacii de peste graniță în cuprinsul provinciei: mulți se rugară de guvernatorii romani și fură primiți să locuiască acolo, în sigu-

ranță. Astfel se mai întări încă elementul dacic propriu-zis în țara care fusese odinioară Dacia liberă.

5. Se întâmplă că și țăranii daci, cari veniau la târg și aveau a face necontentit cu oameni ce vorbeau limbă latină, căpătau cunoștința acestei limbi, pe care o vorbiră și ei, schimbând-o după felul cum erau deprinși a vorbi limba lor dacă. Dacii cei noi învățară latinește de la cei vechi, cari și ei învățaseră de la Tracii întâii romanisări, populare. Și, când, mai târziu, Sarmatii, Vandalii, Goții pătrunseră în unele părți ale provinciei, după ce stătuseră și ei multă vreme la hotare și deprinseseră ceva latinește, limba în care se putea înțelege un neam cu celalt a fost numai limba latină a poporului, așa cum o schimbaseră Traco-Ilirii de la început și Dacii. Astfel, din unii și din alții, din atâtea izvoare asemenea, începu a se alcătui și poporul nostru românesc și limba noastră românească, de și au trebuit veacuri ca aceasta să se desăvârșească.

Și în alte țeri unde trăiesc mai multe neamuri laolaltă și niciunul nu ocupă o bucată mai mare de pământ fără a fi amestecat cu altul, limba în care se înțelege lumea mai ușor biruie și ajunge limba tuturor. Pe calea aceasta și mai târziu mulți dintre barbari, iar, în vremurile mai nouă, atâția dintre Ungurii și Sașii din Ardeal au ajuns a vorbi limba românească și s'au pierdut în mijlocul poporului nostru.

VII.

Goții, Hunii, Slavii. — Dacia și Moesia în stăpânirea barbarilor.

1. De prin al treilea veac încep a se mișca *Germanii* de Miazănoapte și Răsărit, cari se găseau pe atunci dincolo de margenile Imperiului roman, pe când frații lor din Apus erau amestecați de mai multe veacuri cu viața provinciilor romane.

Vandalii, apoi *Goții*, cari se împart și ei, cum se știe, în Goți de Răsărit și Goți de Apus, încep să atace granițele provinciei Dacia, iar, de la o bucată de vreme, să pătrundă într'însa cu năvălirile lor. Imperiul nu era în stare să-i răspingă. Marele Împărat *Marcu-Aureliu* și-a întrebuintat toată domnia pentru a sfărâma cuibul de dușmani germani ai Boemiei. Dar cu aceasta nu se zăbovi mult luarea în stăpânire a regiunilor de la Nordul Dunării de către ceilalți Germani, pe cari Împăratul nu-i putuse distruge, nici supune.

2. Pe la jumătatea veacului al III-lea nu era nimic mai obișnuit decât să se vadă sosind în cuprinsul Daciei trimesii cutărui rege sau „judecător“ al Goților pentru a cere dijmă de la păstori și de la plugari și prețul răscumpărării de la orașe. Aceste orașe căzură, de almintrelea, foarte răpede în sărăcie; rar când vre-un Împărat nou își dădea osteneala să li ridice iarăși zidurile. Drumurile nu mai erau sigure; izvoarele de bogăție secaseră în parte, așa încât *viața orășenească*, după ce strălucise timp de abia o sută cinzeci de ani, era acum în decădere deplină. Au rămas însă *satele* cele vechi *dace* și

altele nouă, întemeiate pe urmă și după chipul lor. În satele acelea trăiau acuma de-avalma și urmașii vechilor barbari și târgoveți mai săraci, gonți din orașe, pe când unii crășeni bogați trecuseră dincolo de Dunăre, retrăgându-se pe măsură ce se retrăgeau oștile.

3. *Împăratul Aurelian*, omul îndrăzneț și străbătător care merse până în pustiile îndepărtate ale Arabiei, urmărind pe dușmanii Imperiului, a mai trecut de câteva ori Dunărea, răspingând pe Vandali și pe Goți. Dar nu-i fu greu să vadă că țara nu se mai putea ținea pentru Imperiu. Atunci — sau pe atunci — soldații plecară, așezându-se în *Moesia*, care fu numită și ea *Dacia*, pentru că amintirea lui Traian era foarte vie atunci și Aurelian căuta să-i semene. Aici în *Moesia* urmă și mai departe viața orașelor, de și ele erau amenințate tot mai mult de prădăciunile barbarilor, cari puteau răsbate acum slobod până la Dunăre. Aici era centrul administrativ și ostășesc; aici erau reședințele de *episcopi creștini*, cari sfințiau preoți și pentru locuitorii de pe malul celălalt al Dunării; aici erau deschise încă drumurile care duceau către centrele mai însemnate din lăuntrul Peninsulei Balcanice, cum era *Sardica*, Sofia de astăzi, sau depărtatul Bizanț, și către porturile de la Marea Neagră și Arhipelag.

4. Dincoace de apă, țeranii, cari nu-și părăsiseră meșteșugul lucrării pământului, ci, din potrivă, trebuiră să lucreze brazda cu mai multă stăruință ca să poată hrăni și pe barbari, se împăcau cum puteau cu aceștia. De la o bucată de vreme, se produse ici și colo un amestec cu barbarii germani creștinați: cutare avea un tată barbar și o mamă romană sau din potrivă; în-

cepeau și din mijlocul barbarilor a-și face turme mari de vite și ajungeau ofițeri ai Imperiului: puteau chiar să se ridice la vrednicia de Împărat, cum s'a întâmplat cu câte unul. Căci, dacă Dacia cea veche era părăsită, în schimb părțile de dincolo de Dunăre, în care se grămadise o

Impăratul

Constantin.

Fig. 8.

poporație mare și care făcea un negoț însemnat, se aflau în deplină înflorire. Atunci s'au ridicat la o prosperitate neașteptată multe orașe balcanice. Cum din aceste părți au plecat atâția conducători ai Împărăției, aici s'a săvârșit și mai departe romanisarea foarte răpede pe toate căile. Pe urmă, cum vom vedea, din Balcani au venit

pe încetul, în deosebite vremuri, locuitori noi pe malul stâng al Dunării, unde au împuternicit neamul nostru și l-au făcut să ajungă singur-stăpânitor și în stare să înainteze.

5. Mai bine de două veacuri după moartea lui Traian, un alt Împărat mare, Constantin, care a făcut din legea creștină una din religiile Statului, dădu însemnătate mai multă Răsăritului, strămutând aici și reședința sa, în Bizanț, care se numi Constantinopol și Roma cea Nouă. Astfel, răzimându-se mai mult pe părțile Răsăritului, a trebuit el să caute a supune iarăși Împărăției Ținuturile noastre. S'a bătut cu stăpânitorii barbari și i-a învins, dar silințele lui cele mai mari se îndreptară mai ales împotriva Ținuturilor de la Sudul Basarabiei de astăzi, spre care răsbatu prin Dobrogea, care se numia pe atunci *Scitia Mică* sau țara cea mică a Sciților. Prin aceste părți s'au purtat lupte și de urmașii lui Constantin, între alții de fiul său *Constanțiu*, care se bătut în același timp și cu barbarii sarmați, mai mult slavi, din părțile sârbești ale Dunării, și chiar din Ardeal.

Prin aceste îndelungate ciocniri cu Romanii, Goții și-au pierdut puterea de odinioară. Astfel, când, în a doua jumătate a veacului al IV-lea, se mișcă în stepa Răsăritului *Hunii* uralo-altaici, cei d'întăiu fură răspiși, împrăștiți și goniți în Peninsula Balcanică. În acest chip dispar cetele gotice din locurile noastre, pe care le-au stăpânit multă vreme, unii dintre năvălitori fiind, cum s'a spus, chiar creștini ca și noi.

6. Mulți învățați, cari aveau interes la aceasta, au scris că noi am căpătat legea creștină, târziu, de la Bulgari. O mai mare rătăcire decât aceasta nu se poate. Întăiu că un neam mai vechiu și

mai cult nu poate să capete de obicei astfel de adăugiri sufletești de la un neam mai nou și mai sălbatec.

Dar mai sunt și alte dovezi pentru vechimea legii creștine la noi, despre care putem fi siguri că a fost fără să cerem numai decât mărturisiri pe mormintele bogaților, care și acelea ar ieși la iveală dacă s'ar fi scormonit mai mult pământul românesc după urmele vremii celei vechi.

Traian a adus locuitori din toată Împărăția într'o vreme când pretutindeni pătrunsese legea lui Hristos. Și ei au venit mai ales din părțile Asiei Mici și Traciei, unde dregătorii împărătești prigoniau mai mult pe creștini, cari erau și mai numeroși și mai dârji. Așa fiind, creștinismul a fost adus în chip firesc de cei d'întăiu coloniști.

Să se mai adauge că în oaste foarte mulți fuseseră cuceriți de blândeța noii legi a frăției omenești. Ostașii însă rămâneau, cum am văzut, în țară după ce și mântuiseră slujba. În apropierea taberelor se făceau sate pentru hrana lor, și locuitorii din ele primiau și dânșii credința cea mântuitoare. Locuitorii aceștia ai satelor ajungeau s'o împărtășească la rândul lor. Aceasta cu atât mai vârtos, cu cât și vechea religie a Dacilor cuprindea credința în nemurire și cerea jertfe pentru Dumnezeu.

În sfârșit o sumă de cuvinte, ca: Dumnezeu, lege, creștin, sânt (Sâmpietru, Sânicosară, Sântoader, Sântămăria, Sântion, Sânzienne, Sânvăsiu, Sâmedru, Sângiorz), înger, serbătoare, câșlege, cârnilege, Paști, Crăciun, rugăciune, biserică, botez, cuminecătură, împărtășire, mărturisire, toate de origine latină, arată că am avut un creștinism vechiu de la Romani. Alte cuvinte în legătură cu slujba bisericească n'au atâta

preț, pentru că ele nu sunt nedespărțite de creștinism și se întrebuintau și, în alt înțeles, de păgâni.

7. Hunii avură țerile dunărene în atârnare de dânșii, dar, neasimilabili și păgâni, n'au fost în stare să se amestece cu populația romană, ca Francii germani în Galia cu supușii lor. Stăpânitorul lor, Hanul sau Haganul Hunilor, căruia Romanii îi ziceau „rege“, stătea în Panonia. Cel mai mare rege hun, *Attila*, a prădat de multe ori Serbia și alte părți ale Peninsulei Balcanice, dar nu numai ca să ucidă și să ardă: lui îi trebuiau, pentru sine și poporul său, robi mulți, și pe aceștia-i aducea de peste Dunăre, dintre Romani. Așa începea să se întărească elementul romanic, mulțămită chiar barbarilor din aceste părți.

8. După împrăștierea Hunilor, Împărații cei noi ai Răsăritului, cari ajungeau acuma să aibă mai mult chip grecesc decât roman, nu arătară mai multă îndrăzneală decât Constantin pentru a face iarăși romane locurile pe care stăm noi astăzi. Cel mai mare dintre dânșii, *Iustinian*, în veacul al VI-lea, a înnoit, de multe ori (și la Turnul-Măgurele de astăzi), întăriturile cele vechi de pe malul stâng, pe când punea într'o stare de apărare desăvârșită cetățile care mărgeniu malul moesic. După dânsul, în același veac, s'au găsit comandanți bizantini și chiar Împărați (ca Împăratul *Mauriciu*) cari au străbătut peste apă, venind până adânc în pământurile de pe țărmul stâng.

9. Ei nu mai găsiră firește pe Goți, al căror rost se încheiase cu totul, nici pe Huni, ale căror sălașe n'au fost niciodată așezate în mijlocul sătenilor traco-romani, strămoșii noștri, ci

pe *Slavi* sau *Șchei*. Slavii trăiau mai mult pe lângă malul apelor, căutând de gospodărie câmpenească sau hrănindu-se din pescuit. Dunărea era plină de luntrile lor, scobite dintr'un singur copac. Numele râurilor celor vechi, așa cum ele fuseseră puse de Sciți și Traci, s'au păstrat numai pentru Siretiu, Prut, Olt, Jiu, Tisa, Criș, Timiș și Murăș; cele mai multe din apele noastre se numesc cu nume slave, care sunt însă foarte vechi. Căci mai ales de ape erau îndrăgiți Slavii. Toată mitologia lor, cu zei mai blânzi, e în legătură cu negurile, cu valurile râurilor, cu adâncimea iazurilor. Stăteau în grupe de sate amestecate prin grupele de sate ale noastre, ei având o vale, noi, alta; asupra lor stăpânia câtă un șef căruia Bizantinii se încumetau a-i zice „rege“.

VIII.

Viața laolaltă a elementului romanic cu cel slav. Intemeierea neamului nostru. Cea mai veche viață românească.

I. Cu Slavii, strămoșii noștri se aflau cam pe aceeași treaptă de civilizație. Strămoșii noștri au învățat de la dâșii, dar și ei au învățat de la strămoșii noștri. Cuvinte pentru idei nouă s'au împrumutat și de o parte și de alta, dar, de la o vreme, Traco-Romanii au covârșit și cu numărul, și astfel Slavii, străbătuți de înrăurirea lor, s'au contopit cu dâșii, așa încât, astăzi, abia, după trăsurile feței, culoarea părului și alcătuirea trupului, dacă ai putea să cauți a deosebi pe Românul de origine slavă de acela al cărui străbun va fi fost trac sau roman. Din

toată viața Slavilor cari au fost în părțile acestea au rămas numai cuvinte foarte multe, care au intrat în limba noastră, dar mai mult pentru idei secundare și pentru articole de comerț, luate la bâlciuri pe malul drept dunărean, căci pentru ideile de căpetenie noi ne putem exprima tot cu cuvinte care vin din vechea moștenire romană. Au rămas, apoi, de la dânșii anumite elemente de mitologie populară, anumite așezăminte, și atâta.

2. Contopirea Slavilor cu Traco-Romanii s'a făcut cu atât mai ușor, cu cât, de la o bucată de vreme, ei, Slavii, au fost îndemnați să meargă mai departe, urmând aceiași cale ca și Goții și Hunii, în Peninsula Balcanică. Aici au luat în stăpânire toată Bulgaria de astăzi: *Bulgarii* uralo-altaici, cari au venit mai târziu, în al treilea sfert al veacului al VII-lea, au fost puțini la număr și s'au pierdut între Slavi, dându-li însă numele lor și o dinastie de origine uralo-altaică, adecă tot hunică.

Alți Slavi au făcut din *Serbia* o țară cu totul slavă: elementul romanic, care era destul de numeros odată, slăbise prin strămutările făcute de Attila pe malul stâng, și acest element dispăru, la urmă, în mulțimea slavă. *Slavii din Panonia* au fost înghițiți mai târziu de Unguri, alți barbari, fini și uralo-altaici, după ce li-au dat acestora tot tezaurul lor de cultură. În sfârșit, foarte mulți Slavi au luat-o *de-a lungul Mării Adriatice*. Aici orașe au fost distruse de dânșii ori au sărăcit de pe urma lor; elementul iliric neromanizat cu totul a fugit în munte, hrănindu se mai mult din prădăciuni: ei sunt *Albanesii* de astăzi. Alți locuitori, mai vechi, romanizați cu desăvârșire, s'au adăpostit și ei prin văi,

căutându-și mai mult de păstorie: nu sunt decât *Românii de Sud* din timpurile de mai târziu. Așa a fost de puternic șivoiul slav în aceste părți, încât cetele lor au trecut Termopilele și au ajuns în Grecia veche, unde au nimicit o bună parte a populației grecești, dar la urmă s'au pierdut între cei cari mai rămăseseră. Numai numirile slavone ale unor sate din părțile acestea ale Moreii arată cât a fost de puternic valul de barbari care a năpădit țara și a înecat-o într'o clipă,

3. Acum era în părțile dunărene un neam românesc, având datini și așezăminte care s'au schimbat numai foarte puțin în felul de a trăi al țerănimii noastre până astăzi. Elementul tragic vechiu, elementul romanic suprapus și ceva element slav infiltrat pe urmă se amestecaseră cu desăvârșire. *Era un singur neam, o singură limbă, o singură fire.*

4. Dar noi nu eram încă în stare să ni facem țara noastră, cu stăpânitori din mijlocul nostru; viața țerănească greu se adună la un loc, și noi eram numai țerani, lipsiți cu desăvârșire de orașe. Fiecare sat era locuit de urmașii aceluiași moș; tot pământul pe care-l avea satul, și vatra, și câmpul, și pădurea, formau moșia; urmașul cel mai de aproape al întemeietorului îndeplinia sarcina de judecător: de aceia s'a început a i se zice de la un timp: *jude*. Mai multe sate alcătuiau un grup, locuind în aceiași vale sau în același ascunziș, unde barbarii nu-i puteau găsi lesne pe oameni, pentru a-i globi sau jăfui. O astfel de vale putea să aibă *un singur jude*, când satele se alcătuiseră unul din altul, și atunci valea toată, cu câte sate erau într'însa, se chema *județ*. Slavii aveau, de la cuvântul ger-

man care înseamnă „rege“: *König*, și un nume al lor deosebit pentru jude, pe care ni l-au trecut și nouă, *cnez*. Mai multe județe laolaltă, fiind vecine, se uniau însă pentru războiu, pentru apărarea de dușman sau pentru căutarea de pradă, pentru răsbunare; atunci călăuzul se chema, cu un cuvânt împrumutat din slavonește, *Voevod*, adecă duce. În aceasta se încheie toată rânduiala noastră cea veche.

5. Țara întreagă însă: și Ardealul, unde erau Români mai mulți, și Oltenia, unde erau destui, și Muntenia, unde satele erau mai rare, și Moldova, unde în partea de Nord Est se mai urma, pe încetul, de ai noștri romanisarea *Slavilor de Apus*, a Rușilor Mici, toate la un loc se chemau *Țara Românească*, ceia ce înseamnă același lucru ca, în Apus, *Romania*, adecă teritoriul părăsit de Imperiu, neocupat de barbari și trăind de sine, în forme populare. Dar se chemau așa numai pentru noi înșine, cari știam că sântem în cea mai mare parte locuitori ai ei. Pentru străini, era țara acelor popoare barbare care, venind din stepa răsăriteană sau trăind în acea stepă, ne siliseră a li plăti *dijma* în *produsele pământului*, în *rodul turmelor* și în *câștigul vânătorului*. Aceste popoare erau de origine *uralo-altaică*.

E bine să le avem în minte, pentru că viața noastră a fost strâns legată de puterea lor.

IX.

Români și semințiile barbare de origine uralo-altaică.

I. Ca niște urmași de aproape ai Hunilor, ne-au stăpânit un timp *Avarii*, cari nu se deosebesc

decât prin nume de oamenii lui Attila. Și ei aveau în fruntea lor un *Han* sau *Hagan*; și ei au stat în Panonia; și ei au atacat Serbia, îndreptându-se mai ales, prin regiunea sirmică, dintre Sava, Drava și Dunăre, împotriva regiunilor de Apus ale Peninsulei Balcanice. Au ajuns și până la Constantinopol, pe care l-au asediat de multe ori, fără folos însă. În atârănarea lor stăteau *Slavii*, așezați prin sate și pe lângă apele din Ținuturile noastre. De o sălășluire a Avarilor în mijlocul populației sătești care a rămas în părțile Daciei Traiane nici vorbă nu poate să fie. De la o vreme, ca și Hunii, Avarii au perit: s'au împuținat adecă în îndelungatele războaie; unii s'au întors înapoi în locurile de unde pleaseră; alții s'au amestecat cu câteva neamuri germane, ca Gepizii și Longobarzii, cari și-au avut rostul tot în Panonia. De fapt, noi n'avem nimic a face cu dânșii.

În veacul al VIII-lea se poate zice că se mântuiseră cu totul barbarii aceștia panonici. Satele de Slavi trăiau în liniște, ofițeri ai *Împăratului apusean*, de nație *francă*, păziau granița prin Moravia și chiar pe la Dunărea sirmică. În aceste părți, barbarii erau să vină mai târziu numai, din aceeași rasă: Ungurii, despre cari se va vorbi mai departe, fiindcă n'au stat la Dunărea noastră.

2. Întăiu ne-au stăpânit, cerându-ni bir și une ori și ajutor de oaste, neamul *Pecenegilor*. În ultimii ani ai veacului al XI-lea, cu puțin înainte de anul 1100, pătrunzând în Peninsula Balcanică de mai multe ori, ei au fost încunjurați la sfârșit de Împăratul bizantin și nimiciti aproape cu totul. Au rămas numai câteva cete de călăreți în oastea Cesarului din Bizanț.

În locul lor a ajuns atotputernic în părțile dunărene un popor foarte asemănător cu dâșii din toate punctele de vedere, *Cumanii*. Cumanii aceștia s'au ținut până în veacul al XIII-lea, făcându-ne să li dăm hrană și, adesea, îmbrăcăminte și prădând tot așa de nemilos Ținuturile balcanice. Dar de la ei ni-a rămas, mai mult decât de la alți Uralo-Altaici, un simț de unitate politică între Carpați și Dunăre. Și numele întemeietorului primei dinastii românești, Băsarabă, de care va fi vorba mai încolo, e cuman.

În sfârșit, către jumătatea veacului al XIII-lea, *Tatarii*, cari de fapt erau Turci din pustiile Asiei, dar aveau în fruntea lor conducători dintre Mongoli, se revărsară asupra aceleiași regiuni rusești pe urma Cumanilor.

3. Cumanii învinși se adăpostiră parte în Ungaria, unde și mai târziu au trăit, având, după datina noastră, un jude deosebit al lor, judele Cumanilor. Tatarii aduseră acum cu dâșii jaful cel mai necruțător și vărsară sângele cu cel mai mare bielsug. Au pătruns și la Unguri, au sfărâmat oastea regelui unguresc, oprind în loc dezvoltarea regatului, și de aici au ajuns până în Germania-de-mijloc. O încercare ca aceasta n'au făcut-o însă pe urmă, ci au trăit în mijlocul Rușilor pe cari-i stăpâniau, cerând de la noi ceia ce mai ceruseră Pecenegii și Cumanii. Intre Români nu s'au așezat decât atunci când, în veacul al XIV-lea, puterea lor era sfărâmată cu desăvârșire în aceste părți apusene, rămâind Hanul lor numai domn prin anumite orașe ale Rusiei de astăzi. Atunci locuitorii din Industan, târâți de mișcarea lor, au rămas pe aici ca robi, precum robi fuseseră și la dâșii. Ei sunt *Ti-*

ganii, cari păstrează până astăzi în alcătuirea lor, cu juzi și Voevozi, pletoși, cu cizme roșii, rânduiala românească pe care au găsit-o în timpul când au venit în atingere cu noi.

4. Supt Tatarii chiar, juzii și Voevozii noștri au îndeplinit atâtea fapte războinice însemnate dincolo de Dunăre. Tatarii, cari, în Ardealul viitor, ni-au respectat și întrebuițat cnezii, i-au dus cu ei și până prin Italia. Pe vremea aceasta, și Bizantinii ne-au întrebuițat la luptele pe care le purtau cu Turcii prin *Asia Mică*. Mulți Români au luptat și s'au prăpădit acolo fără să știe nimeni care au fost căpeteniile lor.

5. În tot acest timp Impărăția noastră din Constantinopol nu putea să ne ajute. Ea însăși a fost, nu odată, strânsă de primejdia unei cuceriri din partea Avarilor întâiu, din a Arabilor pe urmă. Ridicându-se din nou cu un Nichifor Foca și cu un Vasile Bulgaroctonul („ucigătorul de Bulgari“), la sfârșitul veacului al X-lea și la începutul celui următor, Domnii netrebnice, stăpâniri de femei îi zguduiseră iarăși siguranța. Un neam de nobili din *Asia Mică* dădu pe la 1100 dinastia *Comnenilor*, dar aceștia avură de lucru cu *Turcii*, ajunși puternici în acele părți asiatică. La 1204 cruciații, luptătorii pentru cruce, pentru desrobirea Mormântului Mântuitorului, Francesi, Lombarzi din Nordul Italiei și Venețieni, înlăturând pe urmașii *Comnenilor*, dinastia *Anghelilor*, Isaac și Alexe, întemeiară o Impărăție latină, catolică, Impărații drept-credincioși adăpostindu-se la *Trapezunt* și la *Niceia*, de unde aceștia din urmă erau să se întoarcă abia la 1261. De mult, trăind în Răsărit, acești

stăpânitori de cari ne lega religia și amintirea erau Greci curați, de și se chemau tot „Impărați ai Romanilor“. Iar, după ce Paleologii, noua dinastie, se întoarseră la Constantinopolul pradat și sărăcit, erau chiar *Greci cu conștiință națională grecească*. Noua Impărăție a fost totdeauna prea slabă ca să se poată gândi la Dunăre, care era a Tatarilor.

Dar vremea noastră se apropia. Pe urma Tatarilor, stepa nu ni-a trimis alt stăpânitor, și atunci mai ales în Ținuturile de dincoace de Carpați, unde stăpânirea tătărească încetează, noi am început a ne organiza cu Domnii noștri.

X.

Românii și Ungurii.

1. În luptă cu Bulgarii, o bucată de vreme, un alt popor, de aceeași obârșie cu dâșii, *Ungurii*, se așează întâiu, înlăturându-i pe aceștia, în părțile Basarabiei de jos. Altă dată însă, Bulgarii, uniți cu Pecenegii, se dovediră mai tari decât dâșii, și atunci — la sfârșitul veacului al IX-lea — Ungurii, cărora li se zicea pe atunci, cu un cuvânt pe care-l păstrează și până astăzi pentru a numi ei înșii neamul lor: Maghiarii, se ridicară în sus, prin văile Basarabiei, ajunseră în munții Galiției, trecură prin această parte a Carpaților în văile maramurășene și din aceste văi, în sfârșit, se coborâră în Panonia. Pe acea vreme ei erau păgâni și foarte crunți, deprinși a trăi mai mult din vânătoare și din prada dușmanului. În Panonia ei găsiră însă o ramură foarte puternică și bine dezvoltată a Slavilor, și anume chiar Slavii aceia cari dădură pe ma-

rele stăpânitor morav, un fel de rege slav, *Sviatopluc*, și în mijlocul cărora s'a alcătuit o formă deosebită de creștinism, cu limba bisericească slavă și cu litere chirilice. Slavii fură desnaționalizați, cum am spus, de către Unguri, cari îi luară și sălașurile și civilizația.

2. Întărindu-se Ungurii, ei căpătară pentru un șef tot din dinastia cea veche, pentru ducele sau Voevodul de datină slavă, Vajk (Voicu), titlul de rege. Ducele acesta, fiind și în vecinătatea Germanilor din Imperiu, cu cari avea fel de fel de legături, trecu la legea creștină, în forma catolică, și astfel putu să capete de la Sfântul Scaun din Roma titlul regal și să se încununune cu o coroană de obârșie bizantină. E *Ștefan-cel-Sfânt*.

3. De aici înainte Ungurii ajunseră un popor tare și de viitor, și, nu numai că răsăbură până la Dunărea sârbească, dar o trecură, se amestecară în luptele din Peninsula Balcanilor, când cu Bizantinii, când împotriva lor. Ei râvniau la stăpânirea asupra Croației și Dalmației, țeri ale căror nume îmbogățiră titlurile regale ungurești. Se părea că aveau de gând să înlocuiască Imperiul bizantin în stăpânirea lumii răsăritene; Papa, știindu-i catolici, îi ajută împotriva Grecilor, cari erau ortodocși și, prin urmare, după părerea Romei,eretici.

Era lucru firesc ca Ungurii, ajungând în această fasă a puterii lor, să străbată și către Răsărit; ei trecură Tisa, luară în stăpânire Ținutul crișean și cel bănățean, dădură de apa Murășului și, urmând o, ajunseră la Poarta-de-Fier a Ardealului, unde se dăduseră cele două

mari lupte ale Romanilor cu Dacii¹. Pe aici intrară ei în țara frumoasă care se numește și astăzi Ardeal, după un cuvânt unguresc „Erdély“, ceia ce înseamnă „peste pădure“ (în întregime: Király Erdély, Peste-Pădurea Regelui).

Aici întăriră din nou o cetate veche slavă; *Bălgradul*, adecă Cetatea Albă, al cărei nume îl traduseră în ungurește, și făcură castele la Turda și la Dej. Luară în stăpânire și *ocnele de sare, minele de aur*, și începură să umble cu luntrile lor în apele Ardealului. Se credea că au trimis chiar o strajă depărtată pentru ca să apere granița răsăriteană de către Cumani, *Secuii*. Dar aceștia n'au venit, în adevăr, decât mai târziu, pe vremea Cavalerilor Teutoni, de cari va fi vorba mai jos.

Urme de viață românească, cu un Voevod, s'au păstrat și în alcătuirea cea nouă a provinciei supt Unguri, căci represintanții regelui în Ardeal s'au numit și ei Voevozi, ceia ce nu e un titlu unguresc, ci românesc, căci în niciun alt loc nu-l găsim la Unguri.

4. Regii unguri căutară să colonizeze și altfel țara și aduseră, în număr mare, *țerani germani* din regiunile Rinului-de-jos și Moselei, cărora li dădură drepturi întinse, de săteni, dar, având prilej, aceștia întemeiară apoi viața municipală, de negustori și meșteșugari, în Ardeal: Sașii².

¹ Ceia ce spune o cronică ungurească mai nouă (din veacul al XIII-lea), a „notarului regelui Bela“, despre lupte între Unguri și Voevozi români ca „Gelou“, e luat din cântece ori curată plâzmuire. Astfel de lupte *vor fi fost însă*.

² Sași, *Sachsen*, li s'a zis Germanilor lucrători la mine, și de aici celorlalți. La început Sașii ardeleni erau Flandri (de unde numele: Flondor).

Cavalerii Teutoni luară apoi în stăpânire Țara Bârsei. Încă de pe la începutul veacului al XIII-lea, acești călugări înarmați, de nație germană, și ei în căutarea unui sălaș, pe care-l aflară apoi în Prusia, fură aduși de regii unguri în Ardeal. Ei avură în mâna lor cetatea *Brașovului* (Brașăului); făcută pe locul unui vechiu sat slav și românesc. De aici, coborând prin pasul Branului, ajunseră unde sânt astăzi satele Rucărul și Dragoslavele. Pe valea cea lungă care se deschide în apropiere de cursul Dâmboviței, ei așezară o colonie a lor în „țara de dincolo de munte“. Ii dădură numele de *Câmpulung*, din cauză acestei înfățișări a pământului și a vieții-împreună între sate¹. În acest „câmp“ se așezară câțiva Unguri și mulți Sași: Teutonii își clădiră o biserică de lege apuseană. Destui Cumani au trecut în acele timpuri la catolicism și, împreună cu dânșii, un număr destul de mare dintre locuitorii români ai țerii.

Dar în curând certe pentru stăpânire și pentru drepturi începură între regi și Teutonii chemați de dânșii. Regii îi înlăturară atunci și începură pe sama lor opera de cucerire și de aducere la catolicism. Astfel s'a întemeiat *episcopia Cumanilor*, al cării rost și a cării reședință se aflau în *cetatea Milcovului*. Episcopia aceasta n'a avut însă niciun viitor: Românii își țineau *episcopii lor deosebiți*, niște stareți de mănăstiri, cari stăteau prin *schituri de lemn* în mijlocul pădurilor și nu voiau prin urmare să știe de episcopii aceștia noi, trimeși de regele Ungariei și înfățișând o *lege străină*, socotită de localnici ca necurată.

¹ Două asemenea Câmpuri Lungi în Bucovina, unul în Maramurăș, în Moldova „Câmpii lui Dragoș“. Și Chiojdurile sânt tot un „câmp“.

Mai departe decât atâta nu s'a putut întinde prin urmare stăpânirea ungurească. Tatarii au împiedecat pe regi de la aceasta. Până la întemeierea unui Stat românesc cârmuit de Domni români, Ungurii au păstrat în atârnarea lor numai colțul de Sud-Vest al Moldovei și cetatea Severinului, către granița Bulgariei.

5. Din Ungurii pe cari cavalerii îi așezară ca străjeri la granița răsăriteană contra Cumanilor, din acești noi coloniști, cari erau catolici și-și avură și episcopii lor, se trag, am zis, Secuii. Inșă mulți dintre Secuii de azi sunt de obârșie românească: precum noi am desnaționalizat pe Ungurii de lângă Poarta-de-Fier și din părțile Hațegului, așa Secuii ne-au desnaționalizat pe noi în acele părți de Răsărit. Ei au păstrat de la Români ceva în port, în clădirea caselor, în lucrul câmpului, poate și în datine, și chiar în povești și cântece. El se chiamă așa după numele unguresc al Scaunelor de judecători, al județelor (*szék*), ca ale noastre.

6. După împrăștierea Tatarilor, Ungurii voră să așeze încă în părțile oltene pe *Cavalerii Sfântului Ioan*, — Ospitalierii, după numele spitalului din Ierusalim, la care serviau —, mai mult latini de rasă, cari s'au strămutat mai târziu la Rodos și cari atunci își căutau tocmai o patrie. Dar acest plan n'avu urmare.

7. Ei, Ungurii au pătruns, cum am spus, pe acel timp și în *Moldova*, și anume în partea dintre Carpați și între Siretiu; îl atrăgeau minele de sare din *Ocna*. Urmând mai departe cursul Troțușului, au ajuns pe Bistrița la Sire-

tiu, și au întemeiat un oraș al cărui nume, *Bacău*, este curat unguresc. Și o parte din Ținutul *Putnei* a fost în atârnare de regii Ungariei. Aceasta se dovedește, între altele, și prin numele târgușorului Sascut, care înseamnă „Fântâna Sasului”¹. Aici, în părțile putnene, coloniști unguri își întemeiară și acea episcopie a lor deosebită, care se găsea în cetatea întemeiată de dânșii pe apa Milcovului și purtând numele acesta de *Milcov*. Până foarte târziu a ținut episcopia latină, care a fost strămutată pe urmă la Bacău.

8. Regele unguresc trebui să caute apoi, în veacul al XIII-lea, a stăpâni și „Țara de dincolo de Munte” („*Transalpina*”), în părțile oltene și muntene. Pentru aceasta s’au întrebuintat, pe de o parte *ostașii*, așezați în cetăți, și, pe de altă parte, *episcopii*, veniți să aducă legea catolică, care era și a regelui. Mai mulți *cnezi* și *Voevozi* din părțile oltene, ale căror nume ni s’au păstrat pentru o vreme mai târzie, au fost siliți să recunoască astfel stăpânirea ungurescă. Așa a fost pe la 1250, pe lângă un Ioan, un Fărcaș (sau Vâlcea; vezi pasul Vâlcanului; Fărcaș ungurește și Vâlcea slavonește e: lup), judele-Voevod Litovoiu², din țara Oltului, dacă nu și Voevodului *Seneslav* de dincolo de Olt, pe *plaiurile argeșene*, avându-și chiar reședința în *Argheș*. Numele altor Voevozi, mai de

¹ Și prin Cașin (de la Kászón).

² Numele trebuie citit în acest chip; cetirea Litvon e greșită (u pentru y), ca și aceia de țara „Litva” pentru ținutul lui (acolo e țara lui „Litvoi”). Litvon, din care unii au făcut *Litean*, nu e un nume, pe când Litovoiu se întâlnește și are aceiași alcătuire ca alte nume vechi: Radivoiu, Berivoiu.

la Răsărit, nu s'au păstrat în actul de danie care ni le-a transmis pe cele de mai sus.

Regii unguri se gândiseră a încredința Ținuturile acestea, pentru a le stăpâni mai bine, cavalerilor din Apus. Pe de altă parte, ei își îndreptară luarea-aminte asupra *părților oltene*. Din străduința lor de a supune părțile acestea a rămas însă un singur rezultat statornic. Aname: pentru a-și apăra granița dunăreană din acest loc, ei au întemeiat, încă de pe la 1230, cetatea Severinului¹, așezată în apropiere de podul clădit odinioară de Traian. Cetatea a fost puternică, având și un Ținut, din care se hrăneau apărătorii ei. Era comandată de un dregător ungur, care purta numele, împrumutat de la Avari, de *Ban*. S'a încercat și așezarea unui *episcop* ungur în părțile acestea, și *călugării dominicani* predicau în acea vreme legea catolică prin locurile noastre.

XI.

Românii și Bulgarii.

I. În cercările lor de a lua în stăpânire șesul muntean până la Dunăre și de a se întinde apoi și în Peninsula Balcanică, Ungurii întâmpinară încă de la început împotrivirea celui deal doilea Stat bulgăresc.

Strămutându-se între semințiile slave de dincolo de Dunăre, neamul hunic al Bulgarilor întemeiase un *Hanat* (ca al lui Attila), care purtă, vreme îndelungată, lupte cu Împărații din Constantinopol. Scopul stăpânitorilor bulgari nu era

¹ După Sf. Severin, venerat în părțile Dunării mijlocii.

altul decât să înlocuiască pe acești Împărați greci și creștini în stăpânirea cetății împărătești de pe Bosfor ; voiau adecă să facă și ei ceia ce făcuseră Germanii în Apus : un nou Imperiu roman de nație barbară. De la o vreme, acești *Țari* ai Bulgarilor (iși ziceau „Țari“ fiindcă se socotiau Împărați și voiau să iea cetatea împărătească, Țarigradul) se botezară, și lupta lor începu și mai înviersunată împotriva Împăraților din Bizanț. Pe atunci a trăit marele *Țar Simion*, care a încunjurat Constantinopolul și părea că va fi în stare să-l cucerească. Dar, după mai puțin de o sută de ani de la moartea lui, Împărați răsăriteni energici porniră împotriva Bulgariei desbinată și stăpânită de un Țar slab și izbutiră s'o cucerească. În aceste turburări se amestecară și *Rușii de la Chiev*, conduși de căpetenia lor, *Sviatoslav*.

Ei veniră prin părțile noastre și, trecând Dunărea, luară în stăpânire cetatea *Silistra* (Drăstorul, vechiul Durostorum), de unde trebui pe urmă ca Împăratul bizantin *Ioan Țimisches* să vie pentru a-i scoate.

Împărăția aceasta bulgărească d'intăiu n'are pentru noi nicio însemnătate din punct de vedere politic : toată luarea aminte a Țarilor bulgari era îndreptată asupra prăzii care li se deschidea dincolo de Balcani ; nu li mai rămânea vreme să se gândească la Ținuturile noastre, unde pe vremea aceea nu era bogăție adunată. Pământul românesc nu se găsia printre acelea pe care să le poată râvni neamuri lacome și pentru care ele să fie bucuroase a-și duce jertfa de sânge.

Se poate zice, prin urmare, că niciodată dregători de-ai Țarilor bulgari din vechea dinastie hunică n'au stăpânit asupra șesului muntean.

Cu atât mai puțin ar fi putut ei străbate în părțile de munte. Dar înrâurirea lor a lucrat asupra noastră în alt domeniu. Când Bulgarii curați din stepa rusească au venit la Dunăre, erau, cum s'a văzut, încă de mult păgâni și n'aveau nici cea mai mică aplecare să treacă la legea creștină. Dar Slavii, semințiile în mijlocul cărora s'au așezat ei, trebuiau să fie de atâta vreme creștini. Locuitorii din stânga Dunării erau, cum s'a văzut, încă de mult creștini, cu toate că numele vre-unui episcop în părțile acestea nu se pomenește niciodată. Romanii n'au rămas însă în părțile noastre până la recunoașterea creștinismului ca religie de Stat: dacă primul Împărat creștin al Romei, Constantin-cel-Mare, ar fi stăpânit într'adevăr și pe la noi, de sigur că ne-ar fi cuprins în alcătuirea ierarhică creștină, ceia ce știm că nu s'a întâmplat. Deci episcopi pentru noi au fost cei de pe malul drept al Dunării. Aceștia s'au ținut până la venirea Bulgarilor, și chiar după aceia ei trebuie să fi avut rostul lor, de și mai puțin liber. Apoi, când Bulgarii se hotărâră a trece la creștinism și căpetenia lor, care se chema până atunci *Boris*, primi, odată cu creștinismul grecesc (ortodox), numele de *Mihail*, al Împăratului care era atunci în Constantinopol, se făcu o nouă orânduire deosebită a Bisericii din aceste părți. Dintr'însa se poate zice că am făcut și noi parte, fiindcă n'am avut până foarte târziu un episcop al nostru recunoscut de Patriarhia constantinopolitană.

2. După cucerirea bizantină a Bulgariei răsăritene unii din boierii bulgari, — căci „boieri“ se numiau căpeteniile lor — se adăpostiră în

părțile de Sud-Vest ale țerii, pe lângă *lacul de Ohrida*. Patru feciori de boieri tineri luară puterea, și unul din ei, încununându-se la *Prespa*, ajunsese, mai mult cu ajutorul Românilor păstori și al Albanesilor, Țar nou „al Bulgarilor“. Un alt Împărat bizantin însă, *Vasile*, porni prin munții Macedoniei împotriva acestui Țarat al Apusului și izbuti să-l distrugă: el a omorât cu acest prilej atât de mulți „Bulgari“, încât i-a rămas pentru totdeauna numele de *Vasile Bulgarohtonul*, adică „Ucigătorul de Bulgari“.

3. Un timp, Bulgaria toată a fost *provincie bizantină*; episcopii bulgari de pe malul Dunării, la cari se hirotonisiau preoții noștri, au fost înlocuiți prin episcopi greci, în legătură cu Patriarhul din Constantinopol, și nu, ca până atunci, cu Patriarhia bulgărească decsebită. Se părea că niciodată Bulgarii nu se vor ridica din căderea lor.

4. Încă de atunci, din veacul al XI-lea, puțin după anul 1000, pe vremea Pecenegilor, cu îngăduința acestora și oarecum supt înrâurirea Bizantinilor din vecinătate, cari aveau Marea și Dunărea, *căpetenii românești au întemeiat, cu ajutorul locuitorilor din orașele care se păstrau, cele d'întăiu State ale noastre, între Silistra și cetatea Vicina a Dobrogii*¹; un Tatul, un Seslav, un Saccea², un „Chalis“. Ei avură lupte cu Împăratul Alexie Comnenul, dar se păstrară până ce nepotul de fiu al acestuia, Manuil, întinse din nou Imperiul în aceste părți. De pe urma

¹ În locul unde se deschid Gurile Dunării; n'are a face cu Măcinul.

² Isaccea de azi are un nume pretăcut de Turci (după Isac); de mult i se zicea: Saccea.

acestui Stat, cu limba oficială slavă, se chiamă *Vlașca* (slavonește, pentru „Țara-Românească“), unul din județele de câmp muntene¹. *Dunărea rămânea în tot acest timp împărătească, bizantină, cu străji pe amândouă malurile.*

Însă după un veac de nouă decădere a Împărăției bizantine, care ajunsese iar pe mâinile unor oameni netrebnici, se ridicară nemulțămiri în toate părțile Peninsulei Balcanice. Între nemulțămiiți erau și Românii cari-și aveau așezările lor de căpetenie în *Tesalia*, zisă și Vlahia Mare, adecă marea „Țară-Românească“. În fruntea acestora se puseră doi frați: *Petru* și *Asan*, îndârjiți pentru că li se refusase o favoare împărătească și unul dintre ei fusese pălmuit. Sarcinile apăsau pe vremea aceia, între alții, chiar și pe ciobani, cari trebuiau să plătească dijmă mai mare decât până atunci. Astfel cei doi frați, *celnici* sau fruntași ai Aromânilor, putură să adune o mare mulțime în jurul lor. Zi de zi, ei prădau prin toate târgurile din vecinătate, fără ca ostașii împărătești din cetățuile de la trecătorile Pindului și Balcanului să-i poată împiedeca. Un șir de expediții ale Împăraților înșii nu duseră la rezultate mai fericite. Românii căpătau din ce în ce sprijinul Bulgarilor din orașe și al stăpânitorilor din provincii. Astfel căpeteniile lor ajunseră a se socoti ca un fel de regi: unul dintre răsculați îndrăzni chiar să ceară Cesarului din Apus, venit în cruciata lui *Frederic Barbă-Roșie*, cununa Împăraților din Constantinopol.

¹ Și acum toată partea de jos, către Dunăre, e pentru munteni Vlașca. Numele e traducerea în slavonește a expresiei latino-grecești România.

5. El nu putu s'o capete ; însă un al treilea frate, crescut între Cumani și ajutat de aceștia, *Ioniță*, văzu și acest vis îndeplinit: el se folosi de dorința Papei de a-și întinde autoritatea și în Peninsula Balcanică și izbuti să dobândească de la acesta recunoașterea sa ca stăpânitor al „Bulgarilor și Romanilor“, deci ca Împărat al Bulgarilor și Grecilor¹. Ioniță duse o sumă de lupte, atât împotriva Grecilor înșii, cât și împotriva Împăraților latini din Constantinopol, cari se așezaseră, în urma cruciatei a patra, la 1204, în această reședință împărătească. În lupta de la Adrianopol, a prins pe Împăratul latin, Balduin, și l-a ținut închis până la moarte. De nenumărate ori se părea că el va ajunge să aibă stăpânirea exclusivă a Peninsulei Balcanice, să fie de fapt Împărat al Bizanțului. Muri însă ucis de o rudă. Nepotul lui, Ioan Asan, urmă mai departe cu stăruință pentru căpătarea acestei situații strălucite. Al doilea Împărat al Bulgarilor și al „Romanilor“ a fost cel mai puternic stăpânitor pe care l-au avut în acest timp țerile răsăritene. Supt urmașii lui însă Împărăția bulgărească de-a doua a decăzut foarte mult.

6. De alminteri, această Împărăție n'are interes pentru noi decât prin aceia că a fost *întemeiată* de niște conducători români, ajutați de Români, și că dinastia a rămas românească până foarte târziu. Ne-ar mai interesa și pentru aceia că unii dintre cei mai puternici stăpâni-

¹ Împărat nu putea să fie cineva decât peste Romani, și peste alt neam numai pe alături; dar peste Romani trebuia să fie. Grecii din Bizanț își ziceau însă Romani (Rhomaioi, Romei), Împărăția lor fiind romană.

tori ai Târnovei, noua Capitală de supt Balcani a Împărăției bulgărești, au căutat să unească la Statul lor, nu numai Serbia, dar și anume Ținuturi muntene din apropierea Dunării. Astfel Ioan Asan s'a luptat cu Ungurii pentru stăpânirea Severinului, prin care Bulgarii voiau să între în părțile noastre. Însă Împărații aceștia de obârșie românească și-au pierdut foarte curând conștiința că se țin de alt neam decât de neamul bulgăresc, și pentru noi, pentru neamul nostru, n'au putut să aibă aproape niciun fel de tragere de inimă.

Prin Românii aceștia răzleți, dintre ciobanii noștri, s'au îndeplinit, prin urmare, lucruri mari și glorioase, dar pentru *alt neam*.

XII.

Intemeierea principatelor Țerii-Românești și Moldovei. Condițiile întemeierii.

I. Către începutul veacului al XIV-lea împrejurările erau prielnice pentru întemeierea unei nouă țeri a Românilor, care să poarte acest nume și să se găsească supt stăpânirea celui mai puternic dintre Voevozii ce erau pe atunci¹. Cei trei stăpânitori cari ni stăteau în vecinătate și

¹ Nici vorbă de o întoarcere a Românilor de dincolo de Dunăre, unde aveau de obicei, supt orice stăpânitori, Greci sau Slavi, ortodocși cu toții, viață liberă, pentru a trece la Unguri, unde era altă religie și felul de traiu nu se potrivea cu obiceiurile noastre. Teoria Austriacului Rösler și a istoricului maghiar Hunfalvy ori și aceia a unui Réthy, care ne face să venim ca păstori, târziu de tot, din Italia, sânt sprijinite numai din interese politice nedrepte contra Românilor, cari ar trebui să apară ca venetici. Niciun izvor nu vorbește de o astfel de strămutare a mii de oameni, de care s'ar fi resimțit și țara de plecare și cea de sosire.

cari până atunci se amestecaseră în afacerile noastre, luându-ni bir și întrebuințându-ne pentru scopurile lor, erau acum în vădită stare de slăbiciune. Nu puteau să împiedece ridicarea unei țeri neatârinate a Românilor, adecă a unei *Domnii* a Țerii-Românești, căci așa trebuiau să se cheme cele d'întăiu State pe care le-am întemeiat noi, cuvântul de Domn având înțelesul vechiu al latinescului *dominus*, Împăratul. Va să zică, noi am început, nu ca două țeri deosebite, cum au fost pe urmă Moldova și Muntenia, ci ca o țară singură: *uniți* prin urmare de la învierea noastră ca popor istoric. Și *țara aceasta era modernă, fiind făcută pe pământul unui neam și pentru el tot, pentru el însuși.*

2. În zădar încercase regatul Ungariei să se ridice din marea umilință și din marile pierderi pe care le-a fost suferit pe urma năvălirii Tatarilor. Acei *Cavaleri ai Sfântului Ioan*, pe cari am spus că-i chemase în părțile oltene, vrând să li dea Severinul și chiar cetatea cea nouă *Codlea*, din Țara Bârsei, de unde ei trebuiau să stăpânească și regiunea munteană din Răsăritul Oltului, n'au venit niciodată ori n'au stat decât scurtă vreme prin aceste părți.

3. Regii Ungariei avură multă vreme de lucru cu cetele de Cumani cari se oploșiseră în regatul lor și cari nu voiau să iasă de acolo. Nu era ușor să se aducă la o viață așezată și la dațini de supunere un popor prădalnic și nestatornic cum a fost acesta, care, pe lângă toate, nici nu trecuse în întregime la legea creștină catolică. De la o vreme izbucniră neînțelegeri între regele cel bătrân, *Bela al IV-lea*, și între fiul său *Ștefan*. Acesta găsi, firește, sprijin într'un număr de cete ale Cumanilor, căci fără aceștia nici nu s'ar fi ridicat împotriva tatălui său. Îi trecu prin minte atunci să se facă domn al Cu-

manilor, deci și al celor cari mai putuseră rămânea pe la noi; el se așază pe multă vreme în Ardeal și avea prin urmare legături de prietenie și alianță cu Voevodul nostru din Argeș, care era, precum știm, *Seneslav*.

4. Ajungând rege al Ungariei, la sfârșitul veacului al XIII-lea, *Ștefan al IV-lea*, se apucă de lucruri mari: voiă să biruiască pe Bulgari, să înfrângă chiar pe Împăratul Constantinoplei, luând moștenirea răsăriteană; el se luptă și la *Plevna* împotriva *Bulgarilor*, și, dacă a răsbătut până acolo, fără îndoială că n'a putut s'o facă decât călăuzit și ajutat la fiecare pas de Românii noștri din părțile argeșene.

Dar neamul acesta de regi, care se numia, după întemeietorul său, dinastia *arpadiană*, adecă dinastia coborâtoare din Arpad sălbatecul și păgânul, se stinse în curând. Ungurii trebuiră să aleagă un rege nou, și atunci începură lupte între cei cari ar fi vrut pe un principe frances, din dinastia strămutată în regatul de Neapole, pe Carol Robert, și între ceilalți, cari ar fi primit mai bucuros pe un principe german, pe Otto de Bavaria. Acesta din urmă era sprijinit și de puternicul *Voevod al Ardealului*, prin urmare, de sigur, și de *Muntenii din Argeș*.

Au fost atunci multe nenorociri în Ungaria, și chiar în Ardealul vecin cu noi; a ars până și Bălgradul cel vechiu al nostru, Alba-Iulia, unde stătea acuma un episcop latin sau catolic pentru Ardealul întreg. Chiar după ce Carol-Robert izbuti să învingă pe rivalul său, el nu se bucura de multă iubire în părțile acestea megieșite cu ale noastre. Prin anul 1320 Sașii se ridicară împotriva lui, cerându-i să vie în Ținutul lor, să-l vadă și dânșii și să se împărtășească de beneficiile prezenței regale.

Ungaria aceasta, cu toată ambiția regelui celui nou, nu mai sămăna de sigur cu Ungaria mare și puternică a

vremurilor arpadiene; ea nu mai putea prin urmare să ne fie în ghiarele sale.

5. Cât privește Statul bulgăresc, el se ridicase o bucată de vreme supt *Țarul Constantin*, dar această nouă împuternicire n'a ținut multă vreme. Îndată Țara începu să se împartă în Ținuturi, pe care le stăpâniă câte un Domn neatârnat de „Împăratul“ din Târnova. Astfel s'au așezat unii și la *Vidin*, în preajma noastră, în cetatea cea mare care slujia ca piață de negoț pentru Țeranii satelor oltene și unde stătea un *Vlădică*, de la care-și luau darul preoșii noștri din aceste părți. Stăpânitorii bulgari ai Vidinului fără îndoială că nu puteau să trăiască prea bine cu *Banul unguresc din Severin*, care avea supt ascultarea sa și cetatea cea mare bănățeană de atunci, *Crașovul* (Timișoara, capitala de astăzi a Banatului, s'a ridicat numai într'o epocă puțin mai nouă).

În Severin a stat un Ban în vremurile acestea de turburare și de desbinări ale Ungariei, vestitul Ban Laurențiu, care pare să fi fost Ungur; după dânsul însă a venit un Ban de obârșie românească, căruia în ungurește i se zicea „Miked“ și care trăia pe vremea alcătuirii Domniei Țerii-Românești¹. Cu juzii și Voevozii români din Oltenia neamul de stăpânitori *bulgari* din *Vidin* trăia însă în legături de prietenie, și astfel ai noștri au avut înlesniri când această dinastie nouă ajunse a stăpâni asupra Bulgariei întregi prin *Țarul Mihail*.

6. Al treilea stăpân al nostru fuseseră *Tatarii*. Aceștia se ridicară foarte mult pe la 1270, când din mijlocul lor se ivi un om cu însușiri de vitejie și pricepere deosebite. Îl chema *Nogai*, și mulți ani de zile am atârnat de dânsul. El era așa de puternic, încât de porunca lui ascultau și Bulgarii dincolo de Dunăre, ca și cum el ar fi fost mai presus decât „Împăratul“ lor. Se încuscrise și cu Împăratul Constantinopolei, dar el peri în luptă cu

¹ Se găsește un Michet și în documentele noastre interne.

un dușman, și fiul său, care voia să facă o Impărăție bulgaro-tătărească, fu ucis la Târnava, capitala Bulgariei.

De pe la 1308, în sfârșit, *Tatarii*, cărora li fusesem birnici, n'au mai avut rosturile de odinioară: stăteau ca mai înainte în Rusia, ridicau dijmă de la noi, ni cereau ajutor în lupte sau dădeau ei ajutor Voevozilor noștri; n'aveau însă sălaşe în mijlocul satelor românești, și târguri nu întemeiasem noi încă pe atunci. Doar dacă stătea câte un vameș tătăresc prin porturile cele mai însemnate de la Dunăre sau Marea Neagră: așa găsim Tătărimea așezată în *Cetatea-Albă*, de la vărsarea Nistrului în liman, oraș însemnat și foarte vechiu, care și are obârșia de pe vremurile stăpânirii bizantine prin aceste locuri: pe la 1330 Tatarii au ucis acolo pe *Sfântul Ioan cel Nou*, ale cărui moaște au fost aduse apoi în Moldova și așezate în Suceava, unde, după o ultimă rătăcire, se află până astăzi. Stăpânirea tătărească asupra noastră nu se mai poate zice însă că se exercita prin cei d'întăiu ani ai veacului celui nou, al XIV-lea.

XIII.

Cei d'întăiu Domni ai Țerii-Românești.

I. În vremea când Ungaria era turburată, chiar de la sfârșitul veacului al XIII-lea, Voevozii români începură deci să se miște, doritori de neatârnare; nu mai voiau adevă să plătească darul pe care, măcar din când în când, erau siliți a-l răspunde către Unguri. Pe atunci Voevodul din părțile oltene ajunsese la o putere mai mare decât aceia pe care o avea prin anul

1250, când era vorba, cum am spus, să se aducă pe capul lui cavaleri ai Sfântului Ioan. Astfel nu se mai amintesc, — după înecarea planului cu cavalerii, — cnezii sau juzii cari aveau până atunci ființă deosebită pe lângă Voevod. Deci acesta avea acum și toate trei județele oltene.

2. Noi nu mai sântem astăzi în măsură să știm cu siguranță cari erau toți acești juzi și până unde se întindea puterea lor: pe vremea aceia Românii nu obișnuiau să scrie pentru știința urmașilor fapte din viața lor; dar noi știm că în *cetatea Severinului* stăpâneau Ungurii, și de aici urmează că ei își aveau Ținutul lor, provincia regală sau Banatul unguresc, până în munte; a lor era deci o parte din județul care se numește și astăzi, ca și în cele mai depărtate timpuri pe care le putem cunoaște, al *Mehedinților*: acest nume nu însemnează altceva decât că pe vremea aceia dănuia cetatea Mehădia sau Mehedă, Meedia, ai cării supuși se chemau Mehedinți, precum locuitorilor de la Dunăre Oltenii li ziceau și Dunărinți¹.

Județul nordic de lângă apa Oltului se numea *Vâlcea* sau: *județul Vâlciilor*; aceasta presupune că a fost cândva pe acolo acel județ cu acest nume, despre care însă, iarăși, noi nu știm să spunem nimic. Regii unguri de la începutul veacului al XIII-lea încercaseră să cuprindă acest Ținut mai mult pentru *pescăriile Oltului* decât pentru altceva.

Ei aveau dincolo de Carpați cetatea săsească, foarte puternică, a Sibiului, dar de la Sibiu în jos se întindea muntele pustiu, în care locuiau numai păstori și câțiva plugari români. Regele se gândi să colonizeze acest Ținut până departe în Vâlcea, și dete provincia în sama unui fruntaș sas cu titlul, obișnuit, de *conte, Conrad*.

Acesta a făcut cetatea *Tălmăciului* din Ardeal și o a doua cetate, a *Lotrului*, chiar în strâmtoarea de munte pe unde se trece la noi (Lotrul e numit după apa Lotrului, care și ea se zice așa după un „lotru“, adică după un fur sau hoț ce va fi fost prin aceste părți).

¹ Cf. în județul Roman satul lui Găde: Gădinți, nu Gădești. Este și forma -anț: Gătăianțu (din Gătaia).

„Comitatul“ acesta al lui Conrad n'a putut ținea însă multă vreme, și juzii noștri l-au înlăturat răpede.

3. Pe aici, prin Vâlcea și prin partea de munte a Mehedinților, va fi fost, pe lângă Fărcaș-Vâlcea, și acel Ioan care judeca pe Români din mai multe sate supuse lui și-i ducea întâmplător și la războiu. Al lui *Litovoiu Voevod* trebuie să fi fost județul Jiiului, care se împarte în Jiul-de-sus, pe slavonește: Gorj (era și un județ: al Jaleșului), și Jiul-de-jos, tot pe slavonește: Dolj.

Cum am zis, Litovoiu se întinse și asupra pământurilor juzilor de la Răsărit și asupra locurilor care atârnau de juzii de la Apus. Acuma voia să scape și de închinarea față de Unguri și de sarcinile care ieșiau dintr'însa. El se încumetă deci să înceapă războiu, nu cu regele însuși, ci cu dregătorii lui ardeleni. Avea, de alminterea, și o stăpânire în Ardeal, căci Țara Jiiului mergea pe atunci până la obârșia apei, cuprinzând în sine *Ținutul Streiului* sau al *Hațegului* (numit astfel după cetatea Hațegului, care se găsește în mijlocul lui). Acolo până la 1400 au rămas puternici nobili, nemeși români, făcând biserică de piatră, cu inscripții slavone, ca la Sângiorzul Streiului. Dacă Litovoiu ar fi biruit în luptă, el ar fi fost poate în stare să ieie și malul stâng al Oltului, să fie el cel d'întăiu Domn al Țerii-Românești, dar a căzut luptând; fratele său, care purta frumosul nume românesc vechiu de Bărbat, a ajuns în prisoare și nu s'a răscumpărat decât mai târziu. Cu aceasta se hotărâse soarta Voevodului oltean, însă nu Ungurii puteau să-l moștenească, în starea în care se găseau, ci numai Voevodul de dincolo de apă, din *Argeș*.

4. Acesta avea cetatea Argeşului, aşezată în mijlocul muscelilor împădurite, pe o culme rotunzită, de unde se descopere o bună parte din Ținutul încunjurător, lângă apa, destul de mare și în aceste părți, care poartă același nume; mai jos se mai văd, lângă orașelul Curtea-de-Argeș (ceia ce înseamnă Curtea domnească din Argeș), ruinele de cărămidă ale bisericii Sânicoadă (adecă a Sfântului Nicolae; căci Nicolae se zice în graiul poporului Nicoară¹; Nicolae e o formă impusă prin calendarul slavonesc). Acolo a fost apoi și locuința Voevozilor argeșeni. Turnul de la Sânicoadă a făcut parte de sigurdintr'o cetate, de și e alipit la biserică. Dar cetatea cea veche a Argeşului pare a fi fost sus în munte, la *Poienari*.

5. În județul de acum al Muscelului stăpâni erau, la Nord, străinii din *Câmpulung*, cari ar veau o mănăstire catolică numită de ai noștri Cloașter (german: Kloster) și țineau în fruntea lor un jude orășenesc, căruia i se dădea numele străin, latin, de „comite“, „comes“, nemțește: Graf. Până ceva mai târziu, Câmpulungul a fost, prin urmare, un oraș liber, fără legături cu Domnia. La Răsărit de Muscel nu erau târguri, ci alcătuirii țerănești, al căror rost nu-l putem ști. Mai departe, în sfârșit, și județul de astăzi al *Râmnicului-Sărat* se va fi ținut în bună parte de episcopia catolică de la Milcov. Dar cetatea fusese sfărâmată la năvălirea Tatarilor și n'a mai putut să se ridice niciodată din ruinele ei, care nici nu se mai cunosc astăzi.

În sfârșit, cât privește *șesul*, unde sânt acuma

¹ V. Nicoriță, Nicorești.

județele bogate în grâne, de la Teleorman (după turcescul vechiu: Delî-orman, „pădure mare“, ca și în Sudul Dobrogii) până la Ialomița, erau numai păduri și sate mai răzlețe, prin poiene. Cum se vede, Muntenia de azi nu era nici pe departe așa de civilisată și așa de bine locuită ca Ținutul oltean. Numai în marginea Dunării, cu vechi și vestite pescării, ca la *Celeiu*, din timpuri vechi se întemeiase o șchelă pentru vânzarea grânelor, pe care le luau de acolo corăbii bizantine: *Brăila*, adecă târgul Brăilei, al lui Brăilă, numit după un sătean cu acest nume (compară numele: Brae, Brăescu, Brăiloiu), care a întemeiat cel d'întăiu, de sigur, așezarea de pescari din acest punct. Produsele ogoarelor românești se mai puteau vinde și mai departe pe cursul Dunării, la *Chilia*, care e pe locul unde cei vechi cunoscuseră așezarea Lykostomon (grecește „Gura Lupului“, după gura cea mai apropiată a Dunării), și mai încolo era *Cetatea-Albă*, dar cu dânsa n'aveau legături Muntenii.

6. În părțile argeșene trebuie să fi fost vie-un schit de lemn avându-și un Vlădică (cuvântul e slavonesc și înseamnă „stăpân“), care îndeplinia funcțiunile episcopale și sfinția pe preoți. Episcopii cei adevărați erau cum am spus, dincolo de Dunăre, adecă în Vidin, în Cirven, lângă Rusciucul de astăzi, și mai departe, pe cursul Dunării-de-jos, la *Vicina*: episcopul de Vicina, pe un vechiu pământ de stăpânire românească, e și acela care va avea legături cu plaiurile asupra cărora se întindea stăpânirea lui Seneslav. Acești episcopi erau une ori Slavi, dar limba de care se slujiau ei în biserică și în care scriau răvașele și țidulele era totdeauna limba macedoneană veche sau, cum îi se zice: slavonă.

Această limbă se scria cu caractere care se zic *chirilice*, fiindcă se credea că le-a născocit, prefăcându-le întru câtva după caracterele grecești unciale, însuși călugărul Chiril, de obârșie din Salonic, care a jucat un rol foarte însemnat în dezvoltarea bisericească a Slavilor.

Așa era viața supt cei d'întăiu Voevozi din Argeș.

7. *Seneslav* a murit în împrejurări pe care nu le putem cunoaște. Se pare că el a lăsat acel fiu căruia cronicile slave îi zic *Ivanco*, dar poate că dânsul se chema Iancu, Ion, ca și judele oltean din veacul al XIII-lea. Trebuie să fie aceeași persoană cu *Tihomir*, pe care-l pomenesc izvoarele ungurești. La Sârbi era obiceiul numelui popular lângă cel de botez.

Tihomir și el este un nume de origine slavă, care vine de la acela de *Tih*, pe care l-a purtat și un Țar al Bulgarilor, zis grecește *Tochoș*. Nume ca *Seneslav* și *Tihomir*, care sânt hotărât slave, nu înseamnă altceva decât că la poporul nostru, din vechile vremi de frăție cu Slavii vechi, erau obișnuite nume de acestea. Acela de *Litovoiu* chiar este în legătură cu nume care se întâlnesc și în Peninsula Balcanică¹.

De odată, prin anii 1320-40. ni se înfățișează ca stăpânitor al Țerii-Românești, ca singur Domn, care avea prin urmare în stăpânirea sa și Oltenia, luată de la urmașii lui *Litovoiu*, un *Băsărabă* (*Basarab*), fiu al lui *Tihomir*.

Băsărabă este un nume care până târziu s'a întrebuintat în popor, mai ales în părțile de Miazănoapte și Apus

¹ De alminteri, țerani cu numele acesta se întâmpină și mai târziu prin părțile muntoase.

ale așezămintelor românești (vezi nume ca Talabă, Tâncabă, de unde satul Tâncăbești). Originea numelui s'a dovedit a fi cumană, în legătură probabilă cu *aba*, în limbile orientale: stareț. Cu vremea s'a pierdut, dar Țigani, cari au păstrat, și în nume ca și în așezăminte, o mulțime de elemente românești vechi, îl întrebuițară până foarte târziu, în veacul al XVII-lea, ca nume frumos și de cinste.

8. Basarab birui și goni din Scaunul lor de stăpânire o sumă de juzi cari se adăpostiseră la Curtea regelui lor unguresc Carol Robert. Acesta nu-l vedea bine: între altele și fiindcă, simțindu se destul de tare, Basarab nu voiă să plătească darul de 7.000 de mărci de argint. I s'a întâmplat la 1330 lui Basarab o nenorocire: prietenul și ruda lui, *Mihail, Țarul Bulgarilor*, al cărui nepot ținea pe o Domniță din Argeș, fu bătut la Velbujd (apoi Chiustendilul Turcilor), în părțile macedonene, și ucis de stăpânitorul Serbiei. Carol-Robert crezu că Domnul românesc, lipsit astfel de aliatul său, va putea fi biruit și înlăturat răpede, puindu-se în locul lui un om mai ascultător față de Ungaria. El pătrunse astfel în țară cu o oaste mai mult ardeleană, după cum era datina de războiu a regilor de atunci. Basarab îl lăsă să înainteze, dar, când regele nu putu merge mai departe, din necunoștința drumurilor și din lipsa de hrană, căzu asupra lui la întoarcere și-l birui cu desăvârșire. Lupta s'a dat lângă Câmpulung, la *Posada*, într'o adâncitură de unde nu mai putea scăpa cine era prins odată într'însa (9-12 Novembre), căci regele ungur trebuise să se retragă neapărat pe acolo, trecând de pe cursul râului Argeș pe cursul de sus al râului Dâmbovița, spre *Bran*.

XIV.

Românii munteni până la Mircea Voevod.

I. Urmarea firească a acestei biruinți, prin

Fig. 9. Rămășițele lui Basarab-Vodă, în mormântul de la Argeș.
care se răsbuna moartea lui Litovoiu și înfrân-

gereea lui Bărbat și se afirma pentru întâia oară putința Țerii-Românești celei nouă de a se păstra împotriva oricui și de a înlătura orice străin din cuprinsul ei, a fost ruperea legăturilor de închinare către Unguri. E sigur că Basarab nu li-a mai plătit nimic până i s'au sfârșit zilele, la Câmpuluș, fiind adus apoi la Argeș, în biserica domnească, unde, lângă ai săi, i s'a găsit, de curând, trupul, cu diadema de mărgăritare pe cap, cu mantia de purpură pe umeri, cu inelele de aur în degete și strălucita cingătoare tot de aur sculptat.

Dar în Ungaria, murind *Carol-Robert*, care era, de altfel, un rege slab, îi urmă fiul său *Ludovic*, om de o mândrie fără margini: avea pofta de a face cuceriri pretutindeni, și în Polonia, și în Peninsula Balcanică, unde voia să nimicească rămășițele de Stat ale Sârbilor și Bulgarilor, și, prin urmare, hrănia aceleași gânduri și față de Țara-Românească.

Planul lui Ludovic nu era altul decât să facă o Împărăție catolică a Ungariei, care să se întindă până la Arhipelag, avându-și reședința poate chiar în Constantinopol.

2. Ludovic nu era numai un om ambițios, dar și unul neobosit, îndrăzneț și în stare de a lua hotărâri nouă și cuminiți. Fiul lui Basarab, numit *Alexandru* (precum tot Alexandru se chema și Țarul cel nou al Bulgarilor, nepotul lui Mihail), nu se simția încă destul de tare față de ănelțirile din țară și stăruințele țugarilor (astfel de fugari se numesc *pribegi*), ca să stea deocamdată împotriva Ungariei. Astfel el merse înaintea lui Ludovic, când acesta sosi în Ardeal, și i se închină. Ni închipuim că darul și l va fi plătit

numai când va fi avut prisos de bani, și mijloc de a-l împlini nu era.

3. Astfel Domnia lui Alexandru se desfășură cu totul pașnic; el ținuse întâiu o principesă din Bosnia, fată de Voevod de acolo, căci fiul său poartă numele, obișnuit numai în Bosnia, de *Vlaicu*, diminutiv din Vladislav. Mai târziu a luat — poate după sfatul regelui Ludovic — pe fata unui nobil din Ungaria, pe *Clara*, din neamul magnașilor de la Doboca (în Țara-Românească li s'a zis Dobăcești, după ce s'au strămutat la noi și au căpătat moșii). Cu Clara, Alexandru avu două fete, care s'au

Ruinele bisericii
Sânicoară
din Argeș

(cu turnul de
cetate
la poartă).

Fig. 11.

măritat, una după un stăpânitor sârbesc, iar cealaltă după Sracimir, fiul cel mic al Țarului Alexandru. Mai târziu vedem că este o încuscrire între dinastia aceasta nouă munteană și însăși Casa împărătească din Constantinopol (ori, mai curând, ramura din Avlona, în Albania, unde aflăm un prinț Mreșa, din Marcu) prin Doamna Calinichia (mama lui Mircea Voevod). Astfel de înrudiri arată la ce însemnătate și putere se ridicase neamul Voevozilor munteni.

4. Alexandru izbuti a-și întinde stăpânirea și asupra *Câmpulungului săsesc*; aici, în fața bise-

ricii catolice, unde se păstrează încă piatra de mormânt de la 1300, pusă pe locul de odihnă al unui jude străin, el ridică o *mănăstire domnească*, în care a și fost înmormântat, în toamna anului 1364. Se vede și până astăzi lespeda în această biserică, prefăcută de alminiți de foarte multe ori: slovele chirilice sânt săpate adânc, simplu, dar frumos, în această mai veche dintre pietrele de mormânt ale Domnilor noștri.

5. Alexandru a întrebuintat Domnia sa, destul de îndelungată, și pentru alcătuirea mai deplină și mai strânsă a Țerii-Românești pe care o întemeiase tatăl său. Până atunci, cum văzurăm de mai multe ori, țara n'avea clădiri bisericesti de piatră.

Alexandru a făcut-o pe aceia din Câmpulung, dar cu atât mai mult fusese necesar să se clădească astfel de biserici în Argeș chiar. Acolo era pe deal zidirea de modă ardeleană a bisericii din cetățuie, „Sânicoară“. De vale, în marginea caselor domnești de pe malul Argeșului, Basarab făcu o biserică destul de mare, cu cupolă puternică pe zidurile ei de piatră trainică și cu două rânduri de stâlpi cari o împărțesc în trei părți. Aceasta nu fu numai o biserică domnească pentru nevoia Curții, ci Alexandru-și puse în gând să așeze în preajma ei un episcop, cel d'întăiu al țerii sale.

6. Pe vremea aceasta, Bulgaria era cu totul decăzută: mai avea de trăit vre-o treizeci de ani numai.

Încă de pe vremea lui Alexandru, Turcii, un popor asiatic, foarte viteaz și deprins cu disciplină de fier, iar, pe de altă parte, străin de toate viciile popoarelor cu civilizație mai înaintată, se amestecaseră, fiind chemați, în lupta dintre Împărașii Constantinopolului, cari căutau

să se înlocuiască unii pe alții. De la o vreme, aceștia făcuseră cu dânșii o tabără statornică unde puteau să găsească oricând ostași cu plată mică. Tabăra aceasta înaintează din ce în ce mai mult și, cu prilejul unui cutremur care dădu jos zidurile unor cetăți d'împrejur, căpetenia Turcilor luă în stăpânire orașul vecin, Galipole.

De aici înainte ei se întinseră neconținut, urmând drumurile cele mari de negoț: spre Apus către Salonic, spre

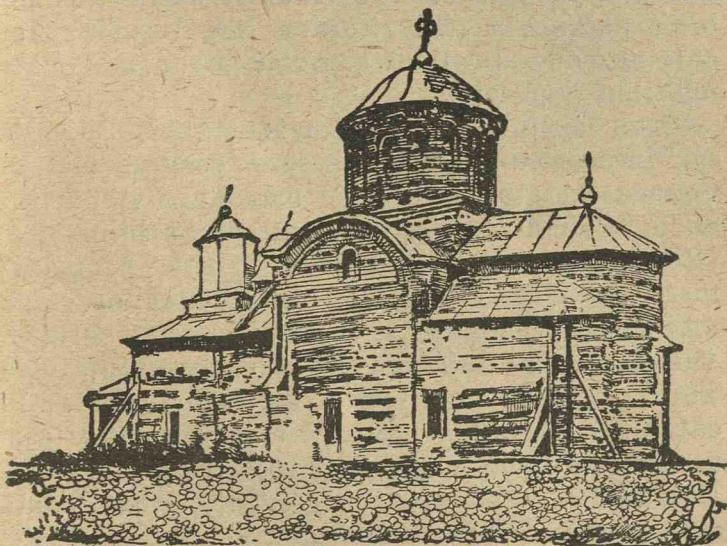

Fig. 12. Biserica domnească din Curtea-de-Argeș.

Miazănoapte către Adrianopolul Grecilor, către Filipopol, care era bulgăresc, și către pasurile care duc spre Niș și spre Sofia.

Alexandru trăia încă în anul când Sultanul turcesc Murad, cel d'întăiu care a venit să stea în Europa, luă în stăpânire marea cetate a Adrianopolului, pe malul râului Ebru sau Marița, și făcu dintr'însa reședința sa apuseană, în Europa, pe care Turcii o numiau Rum, „țara romană“.

7. De atunci Grecii, nici Bulgarii, și în curând nici Sârbii din Apus nu avură o zi liniștită, căci rostul Turcilor era să se țină din pradă, și vrednicia fiecăruia dintre stăpânitorii lor se arăta în cuceriri nouă.

Turcii erau puțini, dar se țineau strâns la-olaltă, aveau încredere în Dumnezeu și respectau orice poruncă a cârmuitorilor lor, însușiri prin care un popor poate să se ridice la cea mai mare înălțime și putere.

Deci legăturile Țării-Românești cu Bulgaria sau încă și cu Statul sârbesc — care tocmai pe vremea aceasta avu pe cel mai mare stăpânitor al lui, Ștefan Dușan, Împărat al Sârbilor și al „Romanilor“ (Greci), precum Ioniță Aromânul fusese Împăratul Bulgarilor și al Grecilor, — nu mai puteau să mai fie acelea de până atunci. Vecinii noștri de peste Dunăre, amenințați de Turci cu o peire apropiată, scăzuseră uimitor în câțiva ani de zile. Mulți dintre bogății și cărturarii lor fugiau chiar, căutând adăpost în Țara-Românească, și aceasta a căpătat astfel îndată o sporire a clasei stăpânitoare și a clasei culte.

XV.

Puterea Domnilor Țării-Românești. Organizarea principatului.

I. Domnul muntean avea acum toate *plaiurile*.

Din ce în ce creștea negoțul pe care-l făceau negustorii sași din cele două orașe mari de la graniță: *Sibiul*, și mai ales *Brașovul*. Sibiul era în legătură cu Oltenia și drumul Oltului, pe când Brașovenii treceau pe la Brân, o luau pe

cursul Dâmboviței, se coborau apoi la Târgoviște, urmau calea lor pe cursul Ialomiței și ajungeau pe urmă la *Brăila*, unde veniau mărfurile răsăritene, *specii* sau spițerii ori, cum li s'a zis mai târziu: coloniale.

2. Astfel acest Domn ajunsese a-și avea și Vistieria lui, în care se aflau pungi cu bani ungurești (*florini*, pentru că erau cu floarea crinului frances pe dânșii, regele însuși fiind Frances de obârșie) și cu bani răsăriteni, bizantini, bulgărești și sârbești, ziși: *perperi* sau hiperperi de aur (în practică însă monedă de simplă socoteală, nebătută) și *aspri*, bani cu totul de argint (numele de *ban* vine de la o monedă ungurească a Banilor din Slavonia).

De la fiecare locuitor al țerii el primia daruri: *dijma* de pe grâne (*câblărit*, după măsura de socoteală zisă câblă, săsescul *Kübel*), *vinăriciul* de pe vin și altele. Se mai adăugiau fel de fel de *ajutoare*, precum *podvezile*, sau transporturi gratuite pentru Domn, și *gloabele*, adică amenzi de la acei cari se făcuseră vinovați cu ceva. La fiecare schimbare de stăpân pe vre-o moșie, Vodă, ca stăpân al țerii întregi, primia în dar câte un cal.

3. El avea acuma și o Curte, care era alcătuită mai ales după Curtea Împăraților bizantini, ca și a Țarilor din Vidin și Târnova; dintr'însa făcea parte un *Logofăt*, care avea sarcina diplomelor sau cărților domnești, scrise în slavonește, după normele obișnuite dincolo de Dunăre; un *Vornic*, care păzia Curtea Domnului (*dvor* înseamnă în slavonește Curte), și deci dădea acolo judecată în numele Domnului, care era județul cel mai

mare ; un *Vistiernic*, care se îngrijia de banii lui Vodă, de Vistierie ; un *Stolnic*, care avea rostul mesei (*stol* în slavonește e masă) ; un *Păharnic*, care dădea de băut la ospete ; un *Comis*, în sama căruia erau caii Măriei Sale („comis“ este forma grecească a cuvântului latinesc : *comes*, căpătat prin Slavi) ; apoi un *Clucer*, care orânduia beciurile Domnului ; un *Spătar*, care întovărășia pe Domn ținându-i spada (*spata*, în românească veche), unul sau mai mulți *stratornici* (cuvânt grecesc în obârșie și slav în terminație), care poruncia asupra oștirii, un *Postelnic*, care răspundea de „patul“, prin urmare de iatacul, de camera de culcare a Domnului. Când, mai târziu, Domnii munteni își întinseră stăpânirea și asupra Banatului Severinului, atunci avură, firește, un Ban al lor, care înlocuia pe Banul regelui Ungariei.

4. Un Domn ca acesta nu putea să fie lipsit — după cum am spus — de un *episcop*. Acest episcop nu era să fie cerut de la Sârbi sau Bulgari, căci a cere episcop de la Patriarhia unei țeri însemna pe vremea aceia a recunoaște supremația politică a țerii aceleia. Deci i-a venit cu mult mai la îndemână lui Alexandru să-și ieie episcop de la Constantinopol. Dar episcopi nu se puteau face după voie ; era o ierarhie veche, care trebuia respectată. Episcopii de la Dunăre s'ar fi putut teme de o îngustare a cercului lor de stăpânire și ar fi avut dreptul să înfățișeze plângeri pentru aceasta. Astfel se găsi mai cu cale a strămuta pe episcopul de *Vicina*, care nu avea de lucru acolo, în Dobrogea, supusă, cum am spus, influenței, dacă nu chiar dominației românești, la Curtea de Argeș, a Dom-

nului plaiurilor. El rămase și mai departe tot episcop de Vicina, dar căpătă de la Patriarhie și drepturile Patriarhului față de toate plaiurile muntenesti. De aceia i s'a zis exarh, adică: delegat statornic al Patriarhiei constantinopolitane. Mai târziu, când Domnul muntean își arătă voința de a stăpâni Ținuturile de peste Olt în întregimea lor, înlăturând dominația ungurească, care căutase să introducă în Severin un episcop catolic, și izbutise poate, se simția nevoia unui episcop deosebit pentru aceastăaltă țară. Deocamdată, însă, Domnia nu avca niciun episcop anume al ei, ci numai un Mitropolit și exarh al Patriarhului, care stătea în Argeș. Acesta, întrând în legături rele cu Patriarhia, a fost înlocuit ; dar Patriarhul, neputându-l scoate cu totul, trebui să se dea înlocuitorului de fapt un titlu *general* de „Mitropolit al unei părți din Țara-Românească“¹.

Mai târziu, acest al doilea episcop și-a aflat rost la Severin, fără ca pentru aceasta să se fi întemeiat în adevăr o episcopie olteană deosebită.

XVI.

Țara-Românească supt Vlaicu-Vodă.

I. Urmașul lui Alexandru a fost un Domn mare, și iarăși un războinic. El nu se înfățișa ca un om pornit să caute lupte oriunde și cu orice

¹ Pe care Grecii o numiau *Ungro-Vlahia*, „Vlahia de lângă Ungaria“, pentru a o deosebi de Valahia cealaltă, de Vlahia cea mare sau românească, din Tesalia, unde erau celnici, ba chiar și dregători superiori dintre Bizantini.

preț: era mai curând un socotitor dibaciu al împrejurărilor, gata să prindă orice pradă i se

Fig. 13. Turnul și o parte din zidul de încunjur al mănăstirii Câmpulungului.

înfățișa, ca să rotunjească hotarul țerii sale; nu-i păsa de titlu, de și ajunsese așa de mare

și tare: nu umbla după acela de rege, pe care l-ar fi putut lua după întinderea țerii sale, și nici măcar după titlul de cinste pe care Bizan-
tinii îl dădeau rudelor împărătești mai apropiate și mai depărtate: Despot¹.

2. Nu a atacat pe regele Ungariei, dar a știut să răspundă unui atac venit din partea lui Lu-
dovic. Acesta și pusese, de fapt, în minte să-și alipească Serbia și Bulgaria pentru a le uni cu Bosnia, adecă Serbia apuseană, pe care el o și supuse apoi, așezând într'însa un Ban unguresc dintre localnici (asemenea cu Banul Severinului). Supt cuvânt că pleacă într'o expediție cruciată împotriva Turcilor, el se folosi de moartea *Ta-
rului Alexandru* și de împărțirea stăpânirii bul-
gărești pentru a lua *Vidinul*, unde stătea Sracimir, cumnatul lui Vlaicu. Peste câteva luni însă Dom-
nul muntean izbuti să scoată pe Unguri din ce-
tate și să rămână el stăpânitor Vidinului. Lo-
cuiorii îl voiau pentru că era ortodox, pe când regele Ungariei adusese călugări catolici (1369).

Ludovic nu voi să îngăduie însă aceasta; el plecă deci împotriva *Severinului*, pe care, în îm-
prejurări ce nu se cunosc, Vladislav îl căpătase de la dânsul mai mult ca un dar decât ca o cu-
cerire. O altă oaste ardeleană intră prin pasul Buzăului, dar fu oprită la cetatea *Dâmboviții* (care poate fi Bucureștii mai curând decât altă cetate mai sus pe cursul râului²) și bătută cu desăvârșire de „pârcălabul de Curte”, *Dragomir*. Regele, din partea lui, nu isprăvi nimic și trebui să se împace astfel cu Vlaicu. Acesta și retrase

¹ De alminteri, titlul lui de Domn era mai mare ca acel de Des-
pot. Căci Domn e, cum am spus, în concepția romană: *Împărat*.

² Se poate să fie și cetatea Ialomiții, deci Târgoviștea.

pe Români din Vidin, dar în locul lor nu rămaseră Ungurii, ci veni Sracimir însuși, cumnatul lui Vlaicu.

3 Încă înainte de acest războiu, acest Domn mai săvârșise o întregire a țerii sale.

Pe când Ludovic era grăbit să ajungă la Vidin și avea nevoie de ajutoare românești, Vladislav căpătă de la dânsul coasta de dincolo a munților de la hotar, și în părțile argeșene, și în acelea ale Vâlcii. Stăpânirea lui mergea astfel până în locul unde Oltul, venind din munții Secuimii, își îndoiaie cursul în chip de genunchiu, trecând către Turnul-Roșu; până în apa lui el avu *Țara Oltului* ardeleană, cu cetatea *Făgărașului* (veche cetate a Românilor; numele vine din: fag). La Apus de Olt, până la aceiași înălțime, se întindeau satele românești ale Sibiiului, avându-și cetatea în *Amlaș* (Amnaș). Ținutul acesta se adause mai târziu numai, supt nepotul de fiu al lui Vlaicu, supt *Mircea*, la stăpânirea Domnilor români. Dar prin luarea *Făgărașului* de Vlaicu se pregătise și această întregire.

Ca să nu arăte că înstrăinează pentru toate timpurile aceste părți și le desparte cu desăvârșire de țara sa, regele Ungariei numi provincia nouă a Domniei muntene: *ducat* și făcu pe Vlaicu *duce* sau, cum se zicea, cu un cuvânt german, trecut și în slavonește: *herțeg* al *Făgărașului*.

4. Vlaicu a trăit încă multă vreme. Odată el luă de la *Turci*, cari pătrunseseră până la Dunăre, amestecându-se în certele Bulgarilor, cetatea *Nicopol*; de bună samă că și alte părți de pe malul drept al Dunării erau supt stăpânirea lui.

Cu Ungurii mai avu ciocniri la graniță, fără a pierde nimic din pământul său, vechiu sau nou.

5. Vlaicu lăsă un frate, Radu. A fost așa de neînsemnat încât s'a putut pune întrebarea dacă a domnit. Pe vremea aceea, după anul 1382, începuseră, de altminteri, în Ungaria vremuri tulburi: Ludovic, care ajunsese și rege al Poloniei, muri, lăsând numai două fete: *Maria* și *Hedviga*, ai căror soți erau să se lupte pentru stăpânirea acestor două regate. La urmă, Maria rămase în Ungaria, dar soțul ei, *Sigismund de Luxemburg*, fiul Împăratului german, nu se putea impune deocamdată. El avu de luptat cu un partid care susținea pe un membru al dinastiei napoletane.

În aceste împrejurări, Românii s'ar fi putut întinde până foarte departe în regiunile bănățene, unde încercarea lui Ludovic de a face un nou Banat cu reședința în Vidin nu izbutise, precum văzurăm. Însă *Dan*, fiul cel mare al lui Radu, nu era om de ispravă; el trebui să fie înlăturat și fugi în Bulgaria, unde s'a stins mai târziu, — ucis, după cât se spune.

În locul lui veni Domn astfel, pe la 1386, Mircea, fratele său, care era să fie orânduitorul definitiv al principatului Țerii-Românești.

XVII.

Intemeierea țerii Moldovei.

I. Pe când grija lui Vlaicu era să smulgă de la regatul Ungariei, întrebuintând prilejuri potrivite, stăpânirea de până atunci a Ungurilor asupra Severinului și laturea ardeleană a plaiu-

rilor, putința unei întinderi a Domnilor Țerii-Românești către Răsărit, în părțile udate de Siretiu, Prut și Nistru, era oprită prin întemeierea și statornicirea unei alte Țeri-Românești, numită, după râul pe care l a urmat întâiu în desvoltarea ei: *Țara Românească a Moldovei*.

Iată care este obârșia acestui al doilea principat român:

Ungurii, cum știm, ajunseseră, încă din veacul al XI-lea, stăpâni politici, dar nu și locuitori de căpetenie ai Ardealului. Stăpânirea lor de fapt însă nu se întindea și asupra Ținuturilor muntoase care se află la Nordul acestei cetăți ardeleni, ridicându-se ca înălțime și putere mai sus decât munții ardeleni înșii. Acest Ținut a fost numit mai târziu de Unguri Ținutul *Maramurășului*: el se împărția în cinci văi, dintre care cele mai însemnate sunt a *Vișăului*, a *Izei* și a *Tisei*. De-a lungul văilor acestora, din vechi timpuri se înșirau sate, pe când cio-banii trăiau în munte; la Miazănoapte erau și ceva Ruși, dar așezările rusești din Maramurăș s'au întărit numai după colonizarea cu dânșii, făcută mai pe urmă, cum vom vedea îndată.

Românii din văile pomenite erau supuși judecării unor *juzi*, unul pentru mai multe sate, și în fruntea lor stătea un *Voevod*, căpetenie de războiu, întocmai precum Ardealul sau țara olteană și plaiurile muntene își aveau *Voevozii* lor.

Regele Ludovic nu se putea învoi multă vreme cu starea de libertate aproape desăvârșită în care se găsea Maramurășul; el căută să unească și în realitate această țară cu Coroana Ungariei. Voevodul Românilor ajunsese astfel Voevodul regal asupra Românilor, precum ajunsese

și Voevodul ardelean cu două, trei vcauri înainte. S'a crezut mult timp că Rușii fură strămutați, supt conducerea unuia din principii *Corientovici*, din părțile Haliciului sau ale Galiției, principe care purta titlul de cneaz, tradus în latinește cu acela de duce. Poporația orășenească așezată în deosebite timpuri prin unele părți de pe lângă cetăți (ca în *Sighet*, în *Câmpulung*) fu întărită. Prin Maramurăș, înțelegea Ludovic să poată răsbate oricând în *Galiția*, pentru care se luptă cu regele Poloniei sau cu Lituanii, încă păgâni, cari și ei doriau să aibă stăpânirea țărilor rusești apusene.

Dar, încă de la începutul domniei lui Ludovic, se răsculase împotriva ofițerilor regali *Voevodul din Maramurăș, Bogdan*, care avea de sigur legături cu dușmanii Ungariei din aceste hotare. El se zbătu multă vreme, și nu putu să fie izgonit sau supus cu desăvârșire. În zădar veni regele de mai multe ori spre părțile acestea, urmându-și lupta cu Lituanii sau Tatarii; tot în zădar fu numit un singur cărmuitor, un Ungur, pentru toate Ținuturile de graniță împotriva Tatarilor din Moldova, împotriva Lituanilor din părțile rusești și împotriva neascultătorilor din acel Maramurăș; autoritatea lui se întindea de la Brașov până în marginea Galiției. Pe toată linia acestei granițe răsăritene se urma turburări și prădăciuni, adecă *tot Ținutul dintre Siretiu și munte* se afla în anarhie, și această anarhie putea să amenințe oricând liniștea provinciilor regale.

Într'un târziu, Bogdan se hotărî în sfârșit să și părăsească vechile apucături de răsculat. Tot odată Ținuturile de peste munte, în ceastălaltă parte de hotar, fură încredințate unui alt

fruntaș din Maramurăș, care mai avuse rosturi pe aici, lui *Sas* (v. localitatea Cornul-lui-Sas, în Moldova estică), *fiul lui Dragoș*, care atârna, firește, purtând titlul de Voevod, de comitele Andrei, fiul lui Lațcu (poate și el deci Român de obârșie), căpetenie a străjerilor la acest hotar. Sas nu avea a face cu locurile care atârnavă de rege în părțile Putnei, ci numai cu acelea care răspundeau Maramurășului său și regiunii ardelenesti a Bistriței.

Acolo, încă de pe la 1200, Sașii veniseră din Ardeal ca să îndeplinească același lucru pe care-l făcuseră Cavalerii Teutoni în Muntenia, la Câmpulung. Ispitiți de bogățiile în metale ale acestui unghiu dintre Carpați și apa Moldovei, ei se așezaseră, întemeind și un oraș, care se numi *Baia Moldovei* sau Baia de lângă apa Moldovei. În legătură cu acest oraș este și stăpânirea ca Voevod a lui Sas. El era vasal al regelui Ungariei într'o situație cu mult mai strânsă decât situația de vasal pe care o avuseră pe la 1330 Voevozii Oltului și Argeșului.

3. La moartea lui Sas, tovarășii lui de luptă și stăpânire, așa-numiții *viteji*, toți din Maramurăș, purtând în mare parte și nume care se întâlnesc numai acolo, unele chiar de obârșie ungurească (ca Domuncuș), se turburară, neștiind pe cine să asculte. Stăpânirea ungurească trimise pentru a face liniște pe mai mulți fruntași maramurășeni, la urmă chiar pe fiul lui Sas, care slujia în oastea regelui, pe *Balc* (*Balica*) sau *Baliță*. Dar Bogdan îi luase înainte; el trecuse munții pe la Cârlibaba, urmând cursul Bistriței-Aurii mai întâiu, și apoi al Moldovei, și se făcuse *Voevod românesc al Terii Moldovei*.

Parte din fiii lui Sas căzură în luptă cu dânsul; alții căpătară ca despăgubire de la rege posesiuni în Țara Ungurească, unde însă nu mai aveau firește situația domnească pe care nădăjduseră să o aibă în Moldova. Bogdan rămase astfel Voevod aici și se simți îndată Domn tot așa de deplin și neatârnat ca și Domnul Țerii-Românești (c. 1360).

Dar legătura cu Maramurașul rămase așa de strânsă încât căpeteniile de acolo dădeau pe la 1400 acte în limba slavonă, primită de cancelaria noii Moldove.

XVIII.

Cei d'întăiu Domni ai Moldovei.

I. Ludovic era prea mult ocupat în alte părți ca să poată cheltui multă luare-aminte cu acest răsvrător îndărătnic care smulsese la granițele sale o pradă ce nu putea fi prețuită la început după valoarea ei adevărată. Căci, din unghiul de țară de la Baia, Bogdan și urmașii săi știură să facă aceia ce făcuseră, înainte de dânsii, din colțul de munte de la Argeș Domnii Țerii-Românești. Urmașul lui (căci Bogdan n'a trăit decât puțin ani de la izbânda-i), *Lațcu*, însurat poate cu o princesă rusească, intră în legături cu Polonia, al cărei rege, un rege mare, *Casimir*, ajunsese de curând în stăpânirea Galiției și era prin urmare vecinul la Miazănoapte al Voevodului. Precum Vlaicu Munteanul se dăduse bine pe lângă regele Ungariei, primind cu plăcere propaganda catolică și numind chiar episcop latin la Argeș, tot așa făcu *Lațcu*, pentru același scop, adăpostind un episcop de rit apusean

în reședința sa cea nouă ; în adevăr el nu mai era acum Domn numai la Baia, ci Domn de pe cursul Moldovei până la al Sucevei și al largului Siretiu. Avea cetatea numită după acest din urmă râu : *Siretiu* sau Sirete.

Acolo se vede și astăzi, pe o înaltă culme rotunjită, asemenea celei de la Argeș, o biserică veche care trebuie să fie pe locul unde au stat curțile, cetatea și lăcașul de închinare ale lui Lațcu-Vodă, cel de-al doilea Voievod al Moldovei.

2. Nici Domnia lui Lațcu nu fu lungă. Poate că și el era om în vrâstă când ajunse la stăpânire. După moartea lui se deschide moștenirea Poloniei, și, biruind Ludovic, regele Ungariei, stăpânirea acestuia la Poloni fu de fapt dominația unuia care nu stă însuși în țerile supuse lui, ci le cârmuiește de departe. Dar nici moștenirea moldovenească nu fu mai lesnicioasă. Lațcu nu lăsase decât numai fete, care nu puteau să domnească, după datina Românilor.

Pentru a găsi un Domn, „vitejii“, — cărora li s'a zis numai pe urmă *boieri*, după pilda Muntenilor, cari împrumutaseră cuvântul de la Bulgari, ori și după datina Rușilor, — se puteau îndrepta la Unguri, la Poloni și la Munteni chiar.

3. Cu Ungurii ei stăteau însă în dușmănie. *Țara Băsărăbească*, — căci așa-i ziceau Moldovenii aceștia de la Baia, Suceava și Siretiu pământului de la Miazăzi, — adecă țara lui Băsărăbă, era prea departe. S'a crezut că unii din ei trimeseră să li se aducă un Domn din *Haliciu*, și anume din acea familie mare care ar fi dat și un duce rusesc al Maramurășului. Noul Domn din neamul *Coriatovicilor*, presupus soț al Anas-

tasiei, fiica lui Lațcu, ar fi fost *Gheorghe*, pe rusește *Iurii*. Cu dânsul însă nu s'ar fi învoit țara, el înțelegând să cârmuiască rusește, și, dacă erau acuma, după cucerirea părților siretene, și Ruși între frunțașii Țerii Moldovenești, satele curat românești, cu juzii lor în frunte, erau deprinse cu o viață mai liberă. S'a văzut însă că viața lui Iurie a fost așa încât nu se poate să fi domnit în Moldova, unde, de altfel, pomelnicele Domnilor nu-l cunosc. În sfârșit se spune că Iurii a fost omorât fără să fi ajuns vre-odată stăpân în adevăratul înțeles al cuvântului. După Lațcu se vede că s'a ales un domnișor *Ștefan*, Român, care am crede că ținea pe o Româncă de obârșie maramurășeană, fata mai mică a lui Bogdan, sau a lui Lațcu, trecută însă la catolicism (pe românește îi zicem Mușata, iar potrivit cu calendarul catolic ea se numia *Margareta*). Dispărând Ștefan-cel-Bătrân, fiul său, *Ștefan-cel-Tânăr*, se luptă cu un frate mai mic, *Petru*, amestecând și pe Poloni în aceste lupte. Atunci se zice că pentru întâia oară o ceată de Poloni sau, cum ziceau ai noștri, de *Leși* au fost năpădiți într'o pădure de ostașii lui Petru și nimiciți prin prăvălirea copacilor, cărora li se tăiaseră, d'înainte, cu fierăstrăul, trunchiurile.

4. Petru al Mușatei rămase astfel Domn legiuit, ca unul ce să trăgea prin mamă-sa din sângele întemeietorului. El știu să se facă recunoscut de noul rege al Poloniei, soțul Hedvigei, un Lituan, *Iagello*, care se botezase de curând, luând numele de *Vladislav*. Petru-i făcu închinare la *Lemberg* (ai noștri îi ziceau cetății: *Liov*), orașul cel mare pe care de curând, în

acest veac al XIV-lea, îl întemeiase, cu Nemți, Armeni și Poloni, regele Casimir. El avu cu dânsul în această călătorie doi boieri mari, dintre cari unul e numit *căpitan* și celalt, după rostul polon, *mareșal*. „Mareșalul“ Drăgoiu era poate un *Vornic*, căci datinile muntene începeau pe încetul să pătrundă în Statul moldovenesc, care se organisa și el după aceleași principii bulgaro-bizantine.

5. Petru-Vodă trăia de alminteri în bună prietenie cu Muntenii — sau Băsărăbeștii, cum li se zicea din partea aceasta —, asupra cărora stăpânia acum *Mircea*. De și erau două țeri românești deosebite, politica lui Petru și politica lui *Mircea* s'au desfășurat într'o potrivire desăvârșită, alcătuind, se poate zice, până la moartea celui d'întăiu, și chiar după aceia, în Domnia fraților lui, *Roman* și *Stefan*, o *singură* politică românească.

6. În părțile oltene, fără amestecul Domniei și fără înrâurirea Patriarhului de Constantinopol, se începuse o viață bisericască menită să aibă o mare înrâurire asupra desvoltării sufletești a Românilor din principatul muntean, și chiar, mai târziu, asupra celei a Moldovenilor.

Un călugăr de peste Dunăre, un „Sârb“, *Nicodim*, care avea și darul preoției, de aceia își zicea „popă“ (deci, cum se zice în călugărie, ieromonah), fugi de primejdiile pe care le adusese pentru țara sa sârbească năvălirea Turcilor și, descălecând pe malul stâng al Dunării, chiar lângă cetatea Severinului, el făcu, cam două ceasuri la Apus de această cetate, acolo unde până ieri era granița dintre România și Banatul unguresc, mănăstirea *Vodîța*. Ea a fost clădită în stil bizantin, deci, cum s'a zis și mai sus, cu cupole și abside rotunzite. Înlăuntru trăiau călugări cari se închinau, călugări cari lucrau pământul și călugări cari se îndeletniciau cu cartea, — călugări cărturari de limbă slavonă așezați pe pământ românesc.

Vodița este astăzi cu totul pustie și abia se mai cunosc liniile clădirii, din mormanul de cărămizi ce au mai rămas.

Ajutat de Vlaicu-Vodă, și mai târziu și de urmașii lui, Nicodim urmă și mai departe opera lui de întemeietor și împodobitor de mănăstiri. În munții Gorjului, pe o înălțime din care țâșnesc izvoare, în marginea unui codru care s'a păstrat și până astăzi, el făcu a doua mănăstire, *Tismana*, care dăinuiește în parte până în zilele noastre, de și a suferit atâtea prefaceri, încât nu-i mai poți recunoaște deplin forma originală. Aici mai mult a trăit Nicodem, scriind cărți, între care o Evanghelie care se află în Museul de Antichități din București, și tot aici, în preajma mănăstirii înălțate de dânsul, se arată, supt o piatră nouă, locul unde el și-a aflat odihna. De și străin, dar poate nu cu totul, și folosindu-se de o limbă străină, Nicodim, vechiul „popă“ de pe la 1370 până dincolo de începutul veacului al XV-lea, merită să ni amintim de dânsul cu evlavie și recunoștință, căci a fost întemeietor de cultură și în părțile noastre românești.

De la dânsul pleacă și clădirea celei d'întăiu mănăstiri de zid cu pârînți cunoscători de carte în părțile ardelene, și anume în unghiul care corespunde Gorjului nostru, la *Prislop* (această clădire, mult prefăcută, se ține și astăzi încă). În legătură cu Nicodim stă și întemeierea, la *Neamț*, a curentului de cărturărie bisericească în Moldova, căci o astfel de legătură și trebuia să existe între mănăstirile oltene și cele moldovenești: chiar celui d'întăiu Mitropolit al Moldovei i s'a zis „Sârb“, fiindcă se formase, nu supt influența grecească, ci supt cea sârbească înfățișată de ctitorul Vodiței și Tismanei.

XIX.

I. Domnii noștri și țerile vecine până în vremea Voevodului ardelean Iancu din Inidoara (Hunyadi).

I. Domnii români și înaintarea Turcilor.

1. Situația țerilor noastre, atât a Moldovei, cât și a Munteniei, a fost de la început în legătură cu lupta cea

mare pe care o duceau sau trebuiau s'o ducă în curând Puterile creștine din Nordul și Apusul nostru, *Ungaria și Polonia*, cu dușmanul cel mare al Creștinătății, care se ridica de la *Miazăzi, Turcii*.

În adevăr, Turcii izbutiseră a se face cu totul stăpâni pe întreaga Peninsulă Balcanică. Încă de pe vremea când domniă în Țara-Românească *Vlaicu-Vodă*, stăpânitorii sârbi din părțile *Macedoniei*, uniți supt conducerea Despotului *Uglieșa*, de la *Seres*, și a *Craului sârbesc Vâlcașin* — fiul lui *Dușan, Uroș*, a ținut pe sora vitregă a lui *Vlaicu* —, fură biruți lângă râul *Marișa*, în anul 1371. Cele două căpetenii creștine căzură în această luptă. Asupra Sârbilor stăpâni de acum înainte, însă cu un titlu mai puțin strălucitor decât acela de *Craiu* și cu drepturi mai puțin întinse, *Lazăr*, care-și zicea cneaz (vecinii îl numiau pe latinește: *comes*, *conte*). *Lazăr* avea însă mai mult Ținuturile dunărene și era în legătură cu Ungurii, pe când în părțile mai adânci ale muntelui macedonean se afla stăpânirea *Brancoviceștilor*. *Lazăr* încercă să înlăture năvălirea turcească care înainta prin silința comandanților turcești de la graniță (a begilor) pe linia *Nișului* (*Serbia Veche*). Odată, într'o ciocnire a lui cu dâșii, putu să aibă biruința, dar Turcii erau în stare să-i răsplătească iute, și în chip îngrozitor. Sultanul *Murad* însuși veni împotriva Sârbilor, și o a doua luptă se dădu în câmpia de la poalele *Pindului*, care se numește a *Mierlelor* sau *Cosovo*. La urmă, oastea turcească birui, și, dacă Sultanul *Murad* fu omorât în învălmășală, el avu drept urmaș pe fiul său, *Baiezid*, care era cu mult mai presus în ceia ce privește însușirile războinice. Sultanului acestuia nou i s'a zis: *Fulgerul*, fiindcă hotărârile lui nu suferiau nicio zăbavă și-l aveai înaintea ochilor când nici nu te gândiai la dânsul.

Baiezid nu mai voi să stăpânească în felul patriarhal cum stăpânise tatăl său, ci înțelegea a fi domn deplin în părțile Răsăritului, împărat, cum fuseseră vechii împărați ai *Constantinopolului* de până aici. Aceasta trebuia să fie cu adevărat o grozavă primejdie pentru orice stăpânitor creștin de la Sudul Dunării, chiar pentru țerile noastre, care începuseră a-și înjgheba rostul pe malul stâng, și, deci, și pentru *Ungaria* vecină.

2. Sultanul cel nou sili de la început pe toți fruntașii

Sârbilor, atât pe acei din Serbia propriu-zisă (moștenirea lui Lazăr a luat-o aici fiul lui, *Ștefan*, atunci de tot tânăr, iar Brancoviceștii au fost înlăturați de Turcii din Macedonia), cât și pe cei din *Bosnia*, cari stătuseră până atunci într'o strânsă atârnare de Ungaria, și numai de dânsa. Pe *Bulgari* nu înțelegea să-i cruțe Baiezyd, îngăduindu-i și pe dâșii a trăi mai departe supt condiția de a-i plăti un tribut și a-i da un contingent militar în cas de războiu, condiție care se îngădui și altor învinși. Încă din 1393, vechea Capitală a țerii, unde stătea *Țarul Șişman. Târnova*, care ajunsese la mare strălucire prin domnia glorioasă și prin norocul la războiu și pradă al vechilor Împărați de neam românesc. fu cucerită; boierii bulgari, cari erau strânși acolo, se împrăștiară în toate părțile; cei mai mulți se adăpostiră la noi și se făcură în curând Români ca toți ceilalți. Tot așa se întâmplă și cu cărturarii din școala bisericească vestită a Patriarhului *Eftimie*: cărturarii aceștia bulgari ca și sârbi, cari se oploșiseră la noi mai târziu, ni-au fost de mare folos în alcătuirea unor noi dalini de învățătură și de scris frumos în țerile noastre.

3. Pe atunci *Dobrogea* (în vechiul înțeles al cuvântului, țara această se întinde până la Varna), adecă Ținutul bulgăresc de la Răsărit, care-și luase numele după stăpânitorul coastei Mării Negre, *Dobrotici*¹, nu mai avea nicio atârnare: *Ivanu*, fiul lui *Dobrotici*, dispăruse. Mai trăia, dintre alcătuirile bulgărești, numai aceia a *Vidinului*, unde stăpânia încă *Sracimir*, fratele lui *Șişman*, care-și zicea *Țar*, de și avea în puterea sa numai cetatea însăși a *Vidinului* și câteva cetățui vecine. Astfel Turcii ajunseseră până la Dunăre.

4. Românii își formaseră abia Statele lor; ei nu erau în stare să se împotrivescă puhoiului sălbatec al Turcilor, cu atât mai puțin să iea împotriva acestora moștenirea Statelor bulgărești

¹ Turcii li-au zis țerilor pe care le-au cucerit după numele celui mai vechiu stăpânitor al lor pe care-l știau; deci țara această se numi de dâșii *Dobrugă-Ili*, adecă Ținutul lui *Dobrugă*, cum îi spuneau ei lui *Dobrotici*.

Fig. 14. Mircea-cel-Bătrân și fiul său, Mihăilă, ținând pe palme ctitoria lor, Cozia.

și sârbești, care se duceau de bătrâneță și slăbi-ciune. Ar fi fost un mare noroc dacă noi, avându-ni Statele organizate mai de mult, am fi fost gata, în acea clipă care nu s'a întors nicio-dată, să înlocuim pe vecinii de dincolo de Dunăre în dominația asupra Peninsulei Balcanice. Dar aceasta n'au fost destoinici să o facă nici Ungurii, cari aveau țară veche și bine alcătuită și se puteau răzima pe sprijinul în bani al Papei și pe ajutorul vitejilor cavaleri ai Europei occidentale. Țara-Românească abia ajunsese pe atunci până la malul Dunării, și încă părțile de Miazăzi erau prea mult acoperite cu păduri și aveau și o poporație foarte rară.

5. Cât privește Moldova, ea se întindea în adevăr răpede către Dunărea-de-jos și hotarul Țerii-Românești: în curând Domnii moldoveni avură tot pământul ce merge până la vărsarea râului Moldovei în Siretiu, deci tot unghiul dintre aceste două ape. *Roman-Vodă*, urmașul lui Petru și tovarășul lui de stăpânire, a și întemeiat, ca să arăte până unde merge puterea dinastiei sale, o „cetate nouă“ la locul de vărsare al Moldovei, punându-i numele său: *Cetatea lui Roman-Vodă*, Romanul de astăzi¹.

6. Cu câțiva ani înainte, fratele lui Roman, Petru, luase în stăpânire Ținutul de înălțimi blânde și de lungi văi împădurite ale Neamțului, care se numi astfel după cetatea pe care Petru o așeză acolo, *Cetatea Neamțului* (este și apa Neamțului); lângă cetate, într'o pădure mare, Petru făcu din nou, de piatră, și schitul ce va fi fost

¹ Locuitorii își zic Romașcani; deci pe el l-a chemat Romașcu.

în aceste părți. Aceasta este vestita mănăstire a Neamțului.

7. La Răsărit, stăpânirea Domnilor cuprindea tot mai multe Ținuturi de către Prut și Nistru: câteva vechi târguri rusești ajunseră în mâinile stăpânitorilor celor noi, și vameșii lor stătură, pe rând, la *Tighinea*, cel mai potrivit vad al Nistrului¹, și chiar, mai pe urmă (după 1400), la Cetatea-Albă.

În această stare a graniților ambelor Principate, nu putea fi vorba însă de lupta cu Turcii pentru întinderea stăpânirii românești dincolo de Dunăre.

8. O astfel de luptă a fost cu neputință și din alt motiv. Nu era pe atunci o Ungarie și o Polonie tari, cu o dinastie bine așezată, cu o politică în adevăr hotărâtă ca să fie în stare a se uni cu noi pentru a răspinge cotropirea păgână. Știm ce s'a întâmplat după moartea lui Ludovic: dintre ginerii lui, cel din Ungaria, Sigismund, râvnia Polonia, iar cel din Polonia, Vladislav Jagello, își zicea și rege al Ungariei. Domnii noștri, Mircea și Petru al Mușatei, trebuiau să aleagă între unul și celălalt: cel din *Moldova* nu putea decât să se împrietească mai ales cu *Vladislav*, care era mai aproape, și, dacă nu putea să-i facă niciun bine, putea să-i aducă mult rău. Deci, cum văzurăm, el se grăbi să-și săvârșească față de dânsul *actul de închinare*.

Închinarea aceasta nu trebuie să ne facă a crede că Domnii noștri erau un fel de slugi sau căpitani ai vecinilor lor. Pe atunci legătura de închinare era legătura cea mare între stăpânitorii de pământ. După aceasta se vedea cine este mai tare și cine este mai slab. *Deci a te închina cuiva* însemna același lucru ca și cum te-ai uni cu dânsul, recunoscându-i o mai *veche* ori mai *mare*

¹ Pe acolo se mergea spre Țara Tătărească și spre marele oraș genoves *Caffa*, așezat în peninsula Crimeii, care făcea cel mai întins negoț cu Răsăritul, chiar și mai târziu, după anul 1400.

putere. Și numai așa se puteau căpăta și, la Munteni, părțile ardelenene, la Moldoveni Ținuturile de sus.

9. Petru împrumută regelui polon, care era foarte încurcat în toate privințele, o sumă de bani italieni de argint și primi ca zălog Ținutul *Haliciului*. Însă acest Ținut al Haliciului nu era decât urmarea spre Miazănoapte a Moldovei de sus, a Bucovinei de astăzi; așa încât Petru ar fi putut să stăpânească foarte bine țara aceasta prin dregătorii săi. Pe urmă însă i se hotărî Ținutul cel mai potrivit pentru astfel de stăpânire, anume în așa-zisa *Pocuție*¹: această provincie, care venia în atingere nemijlocită cu granița de sus a Moldovei de atunci, cuprindea și *Țara Sepenicului* sau *Șipințului*, unde Domnul își pusese un *staroste* după moda polonă, cu cetatea *Țeținei*, ale cărei ruine se văd și acum în cuprinsul Cernăuților — Cernăuții erau pe atunci numai un sat așezat la vadul Prutului —, și *Hmilovul*, care s'a nimicit cu totul; poate chiar cu *Hotinul*, cetate mare, așezată pe malul drept al Nistrului, chiar de-asupra apei. Țara aceasta a rămas multă vreme în stăpânirea Moldovei, de și regii poloni nu se învoiră niciodată să părăsească dreptul asupra ei, socotind-o de formă ca un zălog pentru banii pe cari nu voiau să-i plătească însă cu niciun preț, căci, de fapt, fusese o vânzare.

10. Acum Petru izbutise să apropie și pe *Mircea*, vecinul său, — cu care era, cum știm, în legături strânse de prieteșug, — de regele Poloniei. Astfel Domnul muntean întră și el într'un fel

¹ Pocuția înseamnă „unghi“ ca și Bugeacul: era unghiul dintre Nistru, Ceremuș și Bistrița Neagră, răzimat pe linia apuseană a Carpaților.

alianță împotriva lui Sigismund, vecinul său din Ungaria, cu care avu voie însă a încheia pace chiar și în numele regelui Poloniei. Ca răsplată pentru această alipire către Vladislav, regele, dădu, pe lângă *ducatul Făgărașului*, unde stătea și acum un căpitan român și unde Vlaicu strămutase o parte din boierimea sa, dându-i moșii întinse¹, și *Amlașul*, despre care a mai fost vorba.

O alianță ca aceasta rămânea firește fără urmări pentru Mircea, privit de regele polon aproape ca un egal, și se încheiară chiar *legături de familie* între Domnul muntean și Vladislav, care dădu de soție noului aliat o rudă a sa, poate din Moldova.

II. Pe vremea aceasta Polonii nu stăteau în dușmănie cu Turcii; prin urmare Mircea putea să rămâie prieten al acestora. De fapt, nici nu se amestecă în luptele cele mari pe care le-au dus creștinii în Peninsula Balcanică împotriva năvălitorilor.

Îl vedem ca Domn și în *Silistra*, Dârstorul Bulgarilor, cea mai însemnată cetate de pe cursul de jos al Dunării. Cine avea Silistra și cine ținea ca Mitropolit al țerii sale pe un *episcop de Vicina*, așezată către gurile apei, apoi cine, ca Mircea, stăpânia, în cetatea *Chiliei* și mai departe, *delta dunăreană*, acela trebuia să aibă toată moștenirea lui Ivancu, fiului lui Dobrotici. Deci Mircea era fără îndoială stăpân pe malul drept al Dunării, cel puțin de prin părțile Silistrei înainte. Malul stâng era al lui până la vărsarea brațului Chiliei în Mare. Astfel Basa-

¹ Și până astăzi au rămas neamuri de boieri de Făgăraș din vremurile acelea în Țara Oltului, care s'a ținut apoi în Ardeal.

rabia-de-jos de astăzi era muntenească. De aici și pornește numele ei de Basarabia, pentru că Ținutul era, va să zică, băsărăbesc. Să nu uităm că de-a lungul Dunării întregi el își avea un șir de cetăți, șchele și porturi, de unde lua *vama* mărfurilor (vama vașurilor) și de unde putea să plece totdeauna la războiu împotriva Turcilor, ori să-i răspingă, dacă ei ar fi încercat să-l treacă. De altfel, era Domn și în Severin¹; la vărsarea Oltului în Dunăre, el avea, pe locul unei cetăți vechi, cetatea *Turnului*, zisă „Nicopoaia cea mică”². Ostașii lui Mircea ședeau în *Giurgiu*, și Domnul însuși venia dese ori acolo de pândia mișcările Turcilor. În astfel de împrejurări, el putea să se creadă asigurat față de Turci, cari, fără îndoială, recunoscuseră situația lui pe malul drept al apei, ca vasal al lor.

XX.

2. Domnii noștri și înaintarea Turcilor (urmare până la moartea lui Mircea-cel-Bătrân).

I. O astfel de recunoaștere însă nu putea să fie mult; rostul Turcilor era să lupte necontenit, să tot cucerească, să trăiască din munca popoarelor supuse. Deci, îndată ce organizară mai bine Bulgaria cucerită, îndată ce se făcură stăpâni și peste Târnova, ei trebuiră să caute a căpăta linia de graniță, netedă și sigură, a Dunării. Astfel ei intrau însă în lupta cu Mircea, care avea nevoie de amândouă malurile.

¹ Ungurii nu mai luaseră cetatea înapoi de pe vremea lui Vlaicu, și Ban al Severinului era acuma unul din boierii Țerii-Românești.

² În fața Nicopolului bulgăresc, pe care Vlaicu-l luase și se pare tot că el îl pierduse, așa încât acuma era turcesc.

Turcii, cari nu puteau gândi la o cucerire de-a dreptul a Țerii-Românești, căci erau prea slabi pentru aceasta, întrebuițară un mijloc pe care l-au întrebuițat totdeauna protivnicii față de noi: desbinarea între ai noștri. Ei găsiră un boier de neam domnesc, *Vlad*, pe care-l recunoscură ca Domn; o oaste turcească veni să-l aducă în țară. Sultanul însuși năvăli, unit cu Sârbii, cari erau acum vasalii lui, în părțile oltene. Se dădu o luptă la *Rovine* (adecă: Mlaștini), prin Ținutul de dealuri al Jiiului-de-jos (satul se află încă și până acum). A fost o bătălie mare: între fruntașii Sârbilor, căzu aici și fiul lui Vâlcașin, Craiul macedonean, vestitul *Marcu*, „feciorul de Craiu“ sau „Crăișorul“, pe care l-au cântat multă vreme, cu mândrie, pentru biruințele lui și pentru sfârșitul în anii de tinereță, cântecele vitejești ale Sârbilor (*10 Octobre 1394*).

2. Un Domn al nostru a putut învinge totdeauna pe dușmanul care venia de dincolo de Dunăre în părțile de păduri și mlaștini care se întâmpină după trecerea apei, dar niciodată noi n'am avut atâta putere ca să ne putem folosi de biruința aceasta. Dușmanii au putut trece prin urmare slobod către munți. Așa se întâmplase, de alminteri, și de mult, în luptele Dacilor cu Romanii (la Tapae). Căci noi acum eram în locul Dacilor, iar Turcii veniau în locul Romanilor.

3. Deci Mircea trebui să se dea în lături, retrăgându-se către munte; el căută întâiu să ajungă la reședința sa pentru a-și culege de aici Vistieria. Din *Argeș* el apucă pe linia Dâmbo-

viței, spre trecătoarea Branului, unde, încă de pe vremea aceasta, Ungurii făcuseră cetate, în fața pasului: vestita cetate a *Branului*, care mai târziu a fost chiar în stăpânirea lui Mircea, și ajunse la Brașov. Regele Ungariei, care auzise de pregătirile Turcilor, veni și el acolo.

Astfel nevoia turcească împacă pe Mircea cu Sigismund.

4. La începutul anului următor, în *Martie 1395*, cei doi vecini făcură legătură între ei pentru a se apăra împotriva Turcilor. Sigismund părea hotărât să întrebuințeze toate puterile sale pentru a goni pe Vlad din Țara-Românească,

Ornament
muntean

cu stema
Bizanțului

Fig. 16.

puind în loc pe Mircea. Regele era și altfel pornit pe războiu, ca unul care se simția acum asigurată în stăpânirea Ungariei.

5. Înainte de a se întâlni cu Mircea la Brașov, el făcuse cea d'întăiu mare expediție pe care au întreprins-o Ungurii în Moldova. Aici *Roman-Vodă*, care, aliat și cu Teodor Coriatovici, „ducele“ rusesc din Maramurăș, se arătase nehotărât în lupta dintre Vladislav și ruda lui din Lituania, fu scos de acesta, prins și dus în Polonia. Astfel ajunse Domn în Moldova *Ștefan*, al treilea dintre feciorii Mușatei. El era, nea-

părat, vasal credincios al Poloniei ; Sigismund nu voia să îngăduie însă aceasta. Aducându-și aminte că Ungaria avuse odată o provincie a Moldovei, el se hotărî să-și însușească întreaga țară moldovenească cea nouă, ale cării hotare erau mult mai întinse decât provincia ungurească de odinioară. Astfel veni regele, de bună samă prin pasurile din Secuime, pe la Oituz sau Ghimeș, înaintă între Siretiu și munte, trecu pe celalt țărm al apei prin părțile Romanului și se îndreptă către cea mai nouă reședință, către cel din urmă Scaun al Domniei, care era *Hârlăul*, de lângă apa Bahluiului¹. Întră în Hârlău chiar și sili pe Ștefan să i se închine. Dar, îndată ce regele părăsi Moldova, Ștefan se întoarse iarăș, către suzeranul său de până atunci.

6. Mai cu ispravă însă a fost expediția pe care Sigismund o începu în primăvara anului viitor pentru a da înapoi lui Mircea stăpânirea asupra Țerii-Românești. Ungurii veniră prin Argeș, urmară pe linia Oltului și pătrunseră până la *Turnu*. Cetatea fu asediată și cucerită. Dar Vlad rămânea stăpân în părțile răsăritene ale Principatului. Când Sigismund, care pierdu în acest an pe soția sa (ea avea drept asupra Ungariei, și nu el ; din căsătorie nici nu se născuse un fiu, ci numai o fiică), se întorcea răpede în Ardeal, *Vlad-Vodă* se luă după dânsul, îl ajunse puțin mai sus de Câmpulung, în cazanul adânc de munte al *Posadei*, în care Basarab strivise oastea lui Carol-Robert. Românii stăteau

¹ Pe atunci Botoșanii erau numai un sat, iar Iașul începuse a se forma ca un popas de negustori supt o cetate domnească, Cetățuia de astăzi.

pe înălțimi, și ei prinseră iarăși pe Unguri ca într'o groapă, care se făcu mormântul unei părți din oastea regală.

Posada se află astăzi chiar în marginea drumului celui mare, a frumoasei șosele care duce de la Câmpulung la graniță. Dar nici acolo, nici la Rovine, nu se vede vre-un monument care să amintească urmașilor cele ce s'au petrecut pe vremuri.

7. Dar Sigismund era hotărât să urmeze mai departe cu lupta împotriva Turcilor. El se credea în stare să capete pentru dânsul Bulgaria dunăreană întreagă, ca unul ce era doar urmașul lui Ludovic cel puternic și ambițios, care dorise să fie Împărat, catolic și unguresc, în Constantinopol.

Neavând destulă oaste, regele se îndreptă către *Apuseni*, cerându-li să-i vie în ajutor. S'au strâns atunci o mare mulțime de cavaleri, mai ales *Franceși*; dar atâția dintre ei veniseră și din *Germania-de-Sud* și din alte părți. Să fi fost de toți vre-o 15 000.

Cei mai mulți erau îmbrăcați foarte luxos, în catifele și mătăsuri, purtând pe trup platoșe de oșel; aveau arme grele, cai frumoși cu valtrapuri bogate; în picioare purtau cizme de piele supțire cu vârf lung, care se mișca slobod ca un canaf (astfel de încălțăminte se zicea în Franța: cizme leșești, polone, și erau la modă pe atunci).

Sigismund strânse și el oaste ungurească, alcătuită după norme nouă, și chemă în ajutor și pe Mircea, care tot mai stăpânia prin anume Ținuturi românești, față de Vlad, care însă era *el* adevăratul Domn. Mircea se grăbi să vie cu oastea lui Sigismund. Voevodul Ardealului, Sti-

bor, trecu în Țara-Românească, unde se luptă cu Vlad, și izbuti să-l rănească. Oastea creștină luă Vidinul și alte cetăți și locuri de pe malul drept al Dunării și înaintă până la *Nicopol*.

Planul era să meargă spre Varna, unde ar fi venit corăbii din Apus, ar fi luat pe cruciași și i-ar fi dus la Constantinopol, care era asediat atunci de Turci, și de aici s'ar fi început un războiu pentru sfărâmarea puterii turcești și întoarcerea Peninsulei Balcanice în stăpânirea creștină. Dar el nu izbuti.

Anume Francesii nu voră să lase pe Mircea a atacă el întâiu pe călăreșii din oastea Sultanului, spahii, cari erau așezași la cele două aripi ale frontului, pe când Baiezid, încunjurat de ieniceri, soldași pedestri, stătea în dosul parilor legași cu sârmă și al unui șir întreg de cămile.

Mircea era deprins să se lupte cu Turcii și ar fi făcut, de sigur, isprăvi bune. Dar Francesii se năpustiră orbește, urmărind pe spahii, cari se făceau numai că fug, și ajunseră cu caii lor înfierbântași între parii lagărului turcesc: spahii îi încunjurară acum, și ienicerii îi hăcuiră.

Regele Ungariei, ajutat de Mircea, încercă și după aceea să schimbe sorșii luptei; ai lui se purtară bine, și câteva izbânzi mai mici fură câștigate. Dar, la urmă, Sigismund tot trebui să fugă spre Dunăre, unde-l așteptau corăbii care-l duseră la Constantinopol și, apoi, tocmai prin Marea Adriatică, înapoi în Ungaria.

8. Vlad, Domnul pus de Turci, rămânea acum să lupte cu Mircea, ajutat numai de Stibor. La urmă cel d'întăiu fu prins de Voevodul ardelean și dus dincolo de munți. Țara-Românească era astfel a lui Mircea, dar el trebui s'o apere de Turci, cari căutau răsbunare. Sultanul veni dincoace de Dunăre, prin părțile Silistrei. Îi fu însă cu neputință să meargă mai departe, într'o țară unde nu erau nici drumuri, nici mijloace de hrană pentru străini.

I se întâmplă lui, prin urmare, ceia ce i se întâmplase înainte, lui Alexandru-cel-Mare, când venise să nimicească pe Geji.

9. Timp de mai mulți ani de zile, Mircea trebui să apere granița Dunării împotriva Turcilor, cari nu veniau cu oștiri mari, ci în *cefe mici, prădalnice*, pe care le trimeteau peste Dunăre begii din neamurile lui *Evrenos și Turacân*, așezați în Vidin, Nicopol și Silistra. Dar Mircea trebui să petreacă multe săptămâni și luni întregi în Giurgiu, care ajunsese pentru Turci *cheia Terii-Românești*. La 1402 el primi vestea, nepus de plăcută pentru dânsul, că Baiezid, în urma războiului cu o căpetenie turcomană din Pustiu, *Timur*, ajuns stăpânitor asupra Turchestanului și Persiei și împodobit cu titlul de „Împărat al Împăraților“, fusese biruit de acesta, pe câmpia de la *Angora*, în Asia Mică, și intrase într'o robie care nu i se mântui decât odată cu viața. Și Români munteni îl ajutaseră până la capăt, stârnind uimire și admirație.

Baiezid lăsă mai mulți fii, cari se luptară pentru stăpânire, căci nu erau daline de moștenire în Împărăția turcească cea nouă. Unul din fii, *Isa*, s'a luptat și a perit în Asia; altul, *Mohammed*, a rămas mulți ani de zile în aceleași părți asiatice. În Europa veniră, căpătând puterea, întâiu *Soliman*, apoi *Musa*, care ucise pe cel d'întăiu. Numai în anul 1413 Mohammed, Sultanul din Asia, un om cumpătat, viteaz și bun la fire, așa încât putea să capete răpede prieteni, sosi și el în Turcia europeană și puse capăt luptelor, înlăturând pe Musa.

XXI.

Sfârșitul lui Mircea; Alexandru-cel-Bun, Domn al Moldovei.

I. Acum era vremea ca Românii — și cei din Țara-Românească, și cei din Moldova, pentru

că și Moldovaera să fie ajunsă în curând de urgia turcească, — să se unească pentru a smulge vecinilor de altă lege de peste Dunăre cât mai multă stăpânire și o situație cât mai bună. Mircea era bucuros să facă aceasta, dar în Moldova Ștefan dispăre și el, și locul lui a fost vânat de mai mulți pretendenți sau, cum se zicea pe atunci, *domnișori*; în urmă, îl luă un alt urmaș al lui Bogdan, *Iuga*¹, care cârmui scurtă vreme, apoi *Alexandru*, fiul lui Roman, și fratele lui, *Bogdan*. Cronicarii țerii spun că Iuga a fost înlăturat de la stăpânire prin amestecul lui Mircea: Alexandru făcu un loc tot mai mic fratelui Bogdan, care nici n'a trăit mult, așa încât, prin 1400, el, Alexandru, era, de fapt, deplin Domn.

2. Mircea nu făcuse războiul său moldovenesc ca să ridice în scaun pe Alexandru; de sigur încă de pe atunci se porniseră lupte nenorocite între Moldoveni și Munteni pentru stăpânirea *părților băsărăbești*, care și aveau centrul lor în *Chilia*. Astfel și după ce Alexandru ajunsese Domn, mai mulți ani de zile nu se mai putu pune la cale o alianță între principatul românesc de la Miazăzi și principatul mai nou de la Miazănoapte. Nici măcar înnoirea tratatului lui Mircea cu Polcnii, înnoire pe care o făcu de-a dreptul, și nu prin Domnul Moldovei, nu îmbunătăți legătura între cele două țeri. Ele trăiră și mai departe o viață deosebită totdeauna, și dușmană în timpul Domniei acestor mari stăpânitori cari au fost Mircea și Alexandru.

¹ Că Iuga ar fi un fiu al lui Iurg Coriatovici, presupusul Domn al Moldovei, n'avem nicio dovadă și nu e nicio probabilitate.

Căci și Alexandru era un Domn mare. N'a fost un războinic, dar nici nu i s'au înfățișat atâtea prilejuri ca lui Mircea ca să poarte războaie în toate părțile. Domnia lui era mai liniștită, dar nu trebuie să credem că de aceea i s'a zis „cel bun“. El era numai „strămoșul“, „bunul“, „bunicul“ (precum, la Munteni, lui Mircea i s'a zis „cel Bătrân“, „cel Mare“, pentru că alții cu acest nume ajunseseră la Domnie după dânsul). Alexandru găsisse Moldova deplină, afară numai de stăpânirea genovesă în Cetatea-Albă, care se înlătură în timpul stăpânirii lui, astfel că el era cu adevărat, cum apucase a se numi și tatăl său, Roman, „Domn de la Munte până la Mare“.

Simțindu-se așa de puternic, Alexandru, care a făcut de multe ori legături de închinare cu *regele polon*, niciodată însă cu *cel unghuresc*, a putut să se intituleze, el cel d'întăiu în dinastia moldovenească: *Domn de sine stătător*.

4. Pe vremea lui, Moldova și-a căpătat și ea ierarhia bisericească, care i lipsia până atunci.

Alexandru apucă mănăstirea *Neamfului*, întemeiată de unchiul său, dar lui i se datorește clădirea mănăstirii de la *Bistrița*, lângă apa cu același nume, într'un colț de munte, în apropierea târgului de lemnari și butnari *Piatra* (sau, cu numele întreg: *Piatra-lui-Crăciun*). Pe malul *Siretiului*, la un loc ferit de vederea dușmanilor, într'un ochiu de pădure, el (sau fiii lui) făcu biserica *Sfântului Nicolae din Poiană*, care s'a zis pe urmă *Pobrata*.

Înainte de dânsul nu era pentru părțile moldovenești niciun episcop, ci numai un stareț de mănăstire lângă oasele *Sfântului Ioan-cel-Nou*, chinuit de *Tatari* pe la 1330 în *Cetatea-Albă*,

care se socotia ca atârând de Mitropolia, foarte depărtată, a Ruşilor din Haliciu¹. Această episcopie fu înoită, sfinţindu-se ca Vlădică *Iosif*, Român de baştină, dar nu rudă domnească. Se mai întâmpină şi un *al doilea Vlădică*, în Moldova, *Meletie*, dar acesta nu pare să-şi fi avut reşedinţa lui hotărâtă. Va fi fost mai mult un Vlădică de mănăstire, un *stareţ* după datina „sârbească“ a lui Nicodim. Nici pe unul, nici pe altul însă nu voia, după cererea ce i se făcuse, să-i întărească *Patriarhia din Constantinopol*, care trimesese în loc pe doi dintre *Grecii* cari-şi aveau rostul prin locurile stăpânite sau turburate de Turci. Pe aceştia nu voi să-i primească încă Moldova; ca să aibă totuşi o căpetenie bisericească, Domnia dădu unuia din preoţii Moldovei titlul de *protopop*; Patriarhia era bucuroasă să-l facă *exarh*, precum făcuse exarh pentru Ţara-Românească pe un Mitropolit de Vicina. Nici așa însă nu voiau Domnii Moldovei, cari ţineau, din mândrie, dar şi din nevoia de a se arăta neatârnaţi, de sine stătători, la întărirea acestuia. La urmă trebui să li se facă pe voie, şi anume tocmai în cele d'întăiu timpuri ale stăpânirii lui Alexandru.

Acesta aduse din Cetatea-Albă, care era însă tot genovesă, moaştele Sfântului Ioan cel Nou, şi le aşeză în oraşul de Scaun al Moldovei, în Suceava. Odată cu aceasta, veni şi păzitorul lor, Vlădica Iosif, care fu aşezat acolo ca Mitropolit asupra Moldovei întregi.

5. În Domnia lui Alexandru-cel-Bun, Moldova s'a îmbogăţit, atât prin înmulţirea, în timp de pace îndelungată,

¹ Pentru că, pe vremea stăpânirii regilor ruşi din Rusia Mică, ei se întinseseră, trecător, şi până la Cetatea-Albă, astfel că se făcuse legătura între Cetatea-Albă şi Mitropolia aceasta a Rusnecilor.

a populației, apoi și prin îngăduirea unei munci spornice, în buna rânduială pe care o ținea Domnia, cât și prin neconținută strecurare a *negustorilor străini*.

Acești negustori veniau din *Cracovia* și *Lemberg* (Liov), cetăți pe care le întemeiasă, în Galiția, regele Casimir, încă din veacul al XIV-lea. Negustorii, cari erau Nemți sau Armeni (Polonii fiind sau nobili sau țerani), duceau mărfurile lor pe cară de-ale Moldovenilor, pe așa-numitele *cară moldovenești*. Unii străbăteau întreaga vale a Siretiului și mergeau în Țara-Românească, unde-i aștepta portul Brăila sau vadul Giurgiului; alții lăsașu de o bucată de vreme această vale și porniau spre *Ardeal*, prin trecători ce se întâmpină în munți (din Ardeal veniau negustorii mai pușini, mai ales din Bistrița, pe drumul pe care sosiseră întemeietorii țerii Moldovei). Erau și negustori cari porniau la Răsărit, trecând spre *Tătărime*, spre portul genoves al *Caffei*, prin vadul Hotinului, sau, mai jos prin acela al Tighinei, ori, în sfârșit, prin portul cel mare de la Marea Neagră, *Cetatea-Albă*, pe unde puteau apuca drumul Mării, care ducea în deosebitele țeri răsăritene.

Negustorii aceștia, atât cei din Galiția, cât și cei din Ardeal, aduceau în cea mai mare parte mărfuri nemțești, în deosebi *postav* (postav de Colonia, postav de Louvain, de Ypres, de Beauvais, „de Flandra“, de Silesia). Mai ales Sașii exportau în Moldova, ca și în Țara-Românească, pălării, cuțite, funii și tot ce li trebuia țeranilor, în afară de lucrurile pe care le făceau aceștia înșii în gospodăria lor de sat (era negoțul cel mic; Polonii faceau însă negustorie mare); din Brăila și Cetatea Albă mai ales, dar și din alte părți, ei carau apoi mărfuri *tătărăști* sau *turcești*, de dincolo de Mare; deci: șofran, piper, mirodenii, stofe scumpe, lucrate cu fir de aur, pe catifea (brocart) și altele. Domnul luă *vamă*, nu numai la graniță, dar, ca și în Țara-Românească, și în deosebite târguri unde negustorii făceau popas. Astfel venia în Vistieria lui, pe lângă *dijma* — obișnuită și în Moldova, în aceleași condiții ca și în țara vecină, purtând doar alte nume (*sulgiu*, *iliș*, etc.), — și *bani*: ruble, grivne, groși, și mai ales *bani tătărăști*, cei mai prețuiți, de aur și argint, bătuți cu marca Genovei și aduși din Caffa.

Alexandru lăsaș *regelui Poloniei* o mie de bani de argint genovesi din datorie și căpătă de la

acesta, care nu mai cerea înapoi stărostia Sepenicului, în 1411, și *Pocuția* cea adevărată-cu vestitele cetăți galițiene ale Sniatynului și Colomeii. Alexandru era așa de prețuit la Curtea Poloniei, încât regele-i dădu de soție pe varăsa, *Rângala*¹, sora lui Vitold, domnul Lituaniei, — a treia soție a Voevodului Moldovei, soție cu care, de alminterea, el trăi numai puțină vreme, despărțindu-se apoi în condiții împovărătoare, și pentru el, și pentru Moldova.

Alexandru avea și *episcopie catolică la Baia*, unde se văd și acum ruinele strălucitei biserici de piatră pe care o făcuse el acolo poate încă de pe vremea când era soțul *Margaretei*, întâia lui soție, și ea catolică.

6. Negoțul acesta însă cu Galiția, mult mai însemnat decât acela pe care-l făcea Țara-Românească, prin Sașii din Ardeal, cu părțile de peste Dunăre, îmbogăți Moldova cu *târguri*. Aceste târguri erau cu adevărat de nevoie negustorilor, ca *popasuri*, pe calea cea lungă pe care o făceau încet cu carăle, fără sa fie drumuri larg și solide ca acelea de astăzi. Neexistând prin urmare șoselele², drumurile trebuiau să fie scurte pentru ca să se poată odihni vitele și oamenii. Deci o cale de negoț era sămănată cu orașe și târguri apropiate unul de altul. În felul acesta, de-a lungul unor asemenea căi a ajuns Moldova să aibă un mare număr de popasuri cu locuitori statornici. Însemnăm între Siretiu și Prut³: *Cernăuțul*, a-părat de cetatea Țeținei; *Dorohoiul*, *Hârlăul*, târgul *Cotnariului*, unde erau așezați Nemți și Unguri cari lucrau la *viile domnești*⁴, *Vasluiul*, *Bârladul*, *Tecuciu*, la vadul

¹ V. satul botoșănean *Rânghilești*.

² Șosele au început a se face abia după anul 1700 în deosebitele părți ale Europei, dar la noi numai în secolul al XIX-lea.

³ Ținutul dintre Prut și Nistru, Basarabia de astăzi, a fost multă vreme, în părțile de jos, un pustiu, din lipsa de ape mari și de păduri ocrotitoare.

⁴ Astăzi Cotnariul e un sat părăsit, fără vii, dar cu o biserică românească și una apuseană în ruine.

Siretiului. Intre Siretiu și munți: *Baia*, fostul Scaun de Domnie; *Romanul*, supt cetatea lui Roman-Vodă; *Neamful*, în umbra cetății și în apropierea mănăstirii cu același nume; *Bacăul* și *Trotușul*, întemeiate de Unguri pentru munca ocnelor de sare, cu lucrătorii lor, cari și până astăzi se zic, cu un cuvânt unguresc, *șangii* (șalgău, șangău, lucrător la ocne)¹. Prin multe din locurile acestea, Alexandru-cel-Bun, care, ca și Mircea, era Domn cutureierător al țerii, mergând în toate părțile ca să dea dreptate și să îngrijească epărarea împotriva oamenilor răi și străinilor pizmătareți, își făcu *Curți domnești* și de sigur și *biserici*.

7. Pe când Alexandru-cel-Bun stăpâniă în pace, Mircea căută să întrebuițeze împrejurările de peste Dunăre în folosul său; astfel el primi la Curte, făcându-l poate chiar să plece din Asia, pe *Musa*, fiul lui Baiezid. Îl ținu la dânsul, îl trimese de mai multe ori peste Dunăre, până ce, la urmă, în desfășurarea luptelor acestuia cu Sultanul *Soliman*, un tânăr bețiv și sricat, Musa învinse și stăpâni doi ani împărăția turcească. Pentru Mircea a trebuit să fie mare durerea când Musa a fost înlocuit, în mijlocul anului 1413, de fratele său *Mohammed*. În zădar încerca Domnul să provoace o răscoală a begilor nemulțămiiți, prin găzduirea lor la sine și expediarea în părțile bulgărești și apoi la Constantinopol și Salonic a unui nou fiu al lui Baiezid, *Mustafă*, pe care Mohammed îl declară însă fals. Și după peirea lui Mustafă stăteau la Mircea alți turburători ai liniștii din Împărăția otomană, fanatici fugiți de prin Asia.

Deci, în anul 1417, Sultanul de și era om iubitor al păcii, trebui să vie la Dunăre ca să

¹ De aici vine și cuvântul de: Ciangăi, pentru acei Unguri vechi cari au venit în Moldova de mult și se deosebesc de ceilalți Unguri din Secuime pentru că spun în loc de ș : s.

se răsbune. Mohammed însă era un om foarte cuminte, care înțelegea că nu poate folosi nimic pătrunzând prin smârcurile și pădurile Țerii-Românești și pierzându-se în locuri pustii sau chiar anume pustiite pentru a lăsa pe năvălitori să piară de foame; el se mulțămii prin urmare să înlătore orice stăpânire munteană de pe malul drept al Dunării. Sultanul luă *părțile dobrogene* din mâna lui Mircea, făcând cetăți în două locuri: la vadul cel mai însemnat care duce din Dobrogea în Basarabia, la *Isaccea*, și lângă margenea Mării, unde era centrul pescarilor pe atunci, la *Ieni-Salè*¹. Pe de altă parte, el cuceri sau păstră pe pământul Țerii-Românești *Giurgiul* și *Turnul*. În sfârșit se găsiră boieri olteni, din părțile *Severinului*, cari veniră și i se închinară când el sosi la hotar.

Peste câteva luni de zile numai, în *Januarie 1418*, — poate în ultima zi a acestei luni, — Mircea muri.

El domnise treizeci de ani, dar își începuse Domnia încă tânăr, așa încât poate să fi avut la moarte între cinzeci și șazeci de ani.

XXII.

Lupta pentru moștenirea lui Mircea și apoi pentru a lui Alexandru-cel-Bun până la hegemonia lui Ioan Corvinul asupra Principatului.

I. La moartea lui Mircea și *prin* moartea lui Mircea, Turcii trebuiau să fie îndemnați a se

¹ Cetatea Ieni-Salè se vede și astăzi, foarte puțin stricată, nu departe de Babadag.

amesteca în afacerile noastre. Mohammed I-iu mai trăi încă trei ani de zile, dar războiul nu veni din partea lui: Sultanul nu se mișca pentru așa de puțin lucru. Deci, dacă liniștea a fost tulburată de năvălirile turcești, întâiu în Moldova și apoi în Țara-Românească, aceasta se datorește păzitorilor de graniță, *begilor dunăreni*. Aceștia veniră întâiu cu un fiu *al lui Dan* —, fratele izgonit și omorât, în străinătate, al lui Mircea, — care fiu purta *același nume ca și părintele său*. Acest om isteț, care avuse multe de îndurat în tinereța sa, fiind ostatec la Turci, apoi fugar la Greci, sosi împotriva fiului lui Mircea, *Mihăilă*, care stăpânise o bucată de vreme și alături de părintele său. Mihăilă chemă în ajutor pe Unguri, și Voevodul Ardealului alergă să-l ajute, tocmai așa cum alergase Stibor în ajutorul lui Mircea. Dar periră amândoi, și Voevodul Ardealului și tânărul Domn al Țerii-Românești, la 1420, așa încât Dan ajunsese singur Domn. Îndată după aceasta, oștirile turcești din Țara-Românească străbătură Moldova și atacară *Cetatea-Albă*, pe care Alexandru-cel-Bun se temu să n'o piardă.

2. Dacă Dan ar fi fost un Domn slab, fără dorință de neatârnare și fără sete de glorie, stăpânirea turcească s'ar fi întemeiat chiar atunci în părțile noastre. Dar el nu aștepta decât ceasul potrivit ca să-și unească oastea cu a *regelui Sigismund*, ajuns acumă *Împărat*, pentru a lupta împotriva Turcilor.

Sigismund fusese împiedecat mulți ani de zile prin interesele sale din Apus, în Boemia, Germania, Italia, de a se gândi la provinciile dunărene, și fusese bun bucuroasă, prin moartea lui Baiezid și certele dintre fiii lui, gras

nișa Ungariei nu mai era amenințată din partea acestor dușmani strașnici.

Acum însă, când era din nou un singur Sultan al Osmanlâilor, când begii dunăreni începeau să se miște, de la Vidin până în Dobrogea, el văzu că este o adevărată nevoie de a-și începe iarăși luptele de apărare.

Dan nu se arată deci credincios Turcilor: nici nu hrăni cu daruri, nici nu măguli cu vorbe frumoase pe vecinii săi de dincolo de apă. Atunci aceștia ridicară împotriva lui alt Domn, pe un fiu al lui Mircea, om poate mai în vrâstă, care se chema *Radu* și căruia i se zicea, pe slavonește, Prasnaglava, adecă, pe românește: *Cap gol* sau *Cap pleșuv*. Dan și Radu purtară lupte îndelungate; însă cel d'întăiu birui.

3. Îndată el începu un șir de *lupte pe Dunăre* pentru căpătarea cetăților fără de care nu putea trăi în liniște și bielșug Țara-Românească.

Deci războaiele lui Dan nu erau războaie nebunatece și fără scop, pornite de un om ce n'are de lucru, ci războaie din cele drepte, de folos, care țintesc la aceia ca, prin jertfa unei părți dintr'un popor, să se asigure poporului întreg, și pentru toate timpurile, hotarele firești cele mai bune și fericirea care poate să iasă dintr'insele.

După frământări care ținură mai mulți ani de zile. Radu se întoarse însă și izgoni pe Dan în Ardeal, printr'o mare înfrângere a acestuia. I se întâmplase deci acestuia ceia ce pățise Mircea în 1394, aproape în aceleași împrejurări, și, tot așa, Sigismund veni însuși în țară, cu prințul Pedro (Petru) de Portugalia, gonind pe episcopul Turcilor, care îndrăznise, de alminterea, să atace Ardealul și să prade Brașovul. Deci, în 1427, Sigismund înoi expediția pe care

o făcuse cu treizeci de ani în urmă, *Giurgiul* ajunsese iarăși în mâni românești, și Dan năvăli în părțile *Silistrei*, încercând să capete și acest oraș, care fusese odinioară al lui Mircea.

Atunci se întâmplă să moară, după o îndelungată Domnie pașnică, de om șiret, *Ștefan, stăpânitorul Sârbilor*, care-și zicea *Despot*, fiindcă era încuscrit cu familia împărătească din Bizanț, și primise acest titlu odată cu căsătoria sa. Urmasul îi fu unul dintre *Brancovicești*, nepotul lui de soră, *Gheorghe*; dar Sigismund se grăbi să ieie îndată *Cetatea Belgradului*, așezată la Dunăre. Prin aceasta el stăpânia Dunărea sârbească, precum, prin Severin și Giurgiu, dânsul și vasalul său, Dan, aveau puterea la Dunărea Românilor, și precum mai departe, prin Cetatea-Albă, reparată din nou de Alexandru-cel-Bun, se mai punea un zăvor în calea de trecere a Turcilor. Sigismund voi însă și mai mult decât atâta. Încă din tinereță se luptase cu Turcii pentru cetatea *Golubaci*, așezată între Belgrad și Severin; în 1428 el se hotărî s'o atace și pe aceia. Era ajutat de Dan, care alergă însuși cu o oaste destul de mare¹, chiar și de *Poloni*, căci venise un general al regelui Poloniei ca să ia parte la această nouă cucerire nădăjduită. Dar Ungurii lui Sigismund se purtară slab, și Românii, ca și Polonii, lăsați singuri, fură aproape nimiciți.

Totuși Sigismund nu se lăsă de planurile sale, ci aduse în *Severin*, pentru paza acestei cetăți și pentru apărarea graniței dunărene în toată întinderea ei, *Cavaleri Teutoni*, cari stătură aici mai mulți ani de zile: era, firește, un ajutor pe care Dan nu-l vedea bucuros, căci în felul acesta i se smulgea Banatul Severinului și i se punea episcop pe cap. Pe Teutoni voi să-i așeze Sigismund și în cetatea moldovenească a *Chiliei*, pe care, în sfârșit, Alexandru o rupsese de la Munteni, poate chiar înaintea morții lui Mircea².

¹ Pe atunci Domnii munteni puteau să scoată până la 10.000 de ostași, în cea mai mare parte călăreți, la luptă.

² Erau însă două Chilii: o *Chilie Veche*, pe care o zidiseră Genovesii într'un ostrov din Dunăre, și o *Chilie Nouă*, întemeiată și întărită de Moldoveni, pe malul drept al Dunării.

Pe *Alexandru-cel-Bun*, care nu ajutase niciodată pe Dan, precum nu ajutase nici pe Mircea, doria să-l înlăture Sigismund, iar pe ducele Lituaniei, *Vitold*, căuta să-l facă rege, dând în sama lui oarecum Moldova.

4. De și Dan fu gonit de Turci pentru câțva timp, în folosul lui Radu-Vodă, el se întoarse iarăși și începu un războiu cu *Moldova*. Acesta este *al doilea războiu nenorocit* între cele două țeri, și scopul pentru care se făcu era stăpânirea Chilieii și părților băsărăbene de-asupra brațului Dunării cu același nume.

Imprejurările de la Dunăre fură însă cu totul schimbate prin moartea lui Vitold, prin plecarea Cavalerilor Teutoni, cu toate că Sigismund li dăduse până și minele din Ardeal ca să se ție cu dânselē, apoi prin moartea lui Dan, și, mai ales, prin chemarea lui Sigismund iarăși în Apus, pe mulți ani de zile, din cauza intereselor lui împărătești de acolo.

5. La moartea lui Dan al II-lea se părea că a venit vremea pentru Moldoveni să iea locul întâiu în viața politică a Românilor, prin *Alexandru*, de care se temeau și Polonii și Lituanii, în afacerile cărora se amestecase adesea. El era cu mult mai tare decât Domnul tânăr care se lupta pentru moștenirea lui Dan¹. Apoi se găsi încă un fiu al lui Mircea, *Aldea*, care fusese până atunci boier ca toți ceilalți și nu dăduse în vileag cine i-a fost părinte. Aldea luă ca Domn, ca să măgulească pe ocrotitorul său, numele acestuia, și-și zise *Alexandru-Vodă*. Era înțeles oarecum și cu Turcii de la Dunăre, pe când cel mai de temut dintre rivalii lui, *Vlad*,

¹ Acesta lăsase doi filii, dintre cari niciunul nu putuse stăpâni deocamdată în Țara-Românească.

și el fiu al lui Mircea, care fusese crescut la Curtea regelui unguresc, ca un fel de zălog al

Fig. 17. Alexandru-cel-Bun (după un patrafir).

tatălui său, se răzima pe Unguri¹. Alexandru cel nou birui pe Vlad ; el ajută pe Turci să între în Ardeal și să prade acolo. Îndată după aceasta merse chiar la Poartă și *se închină Sultanului*.

Acest lucru este vrednic de a fi însemnat, pentru că *întăia oară* se întâmplă ca un Domn al nostru să meargă înaintea „Împăratului“ sau *să i sărute poala veșmântului, căpătând de la dânsul întărirea în Domnie*. Niciun Domn al Moldovei de până atunci nu se supusese încă acestei umilinți, și astfel din acest punct de vedere Moldova se ridica acum mai sus decât principatul, mai vechiu, al Terii-Românești.

În loc să ajute pe Turci la năvălirea lor în Ardeal, Moldovenii ieșiră împotriva lor, și astfel, la o dată pe care e bine să o ținem minte, pentru că este a celei d'întăiu biruințe moldovenești asupra unei oștiri de Turci, la *23 Junie 1432*, izbutiră ei să înfrângă cu desăvârșire pe Turcii intrați în Moldova.

De câteva luni numai, *la începutul anului 1432*, Alexandru-cel-Bun murise, după o Domnie ceva mai lungă ca a lui Mircea. De și ni-l înfățișăm ca pe un om foarte bătrân, el nu era poate mai mare de cinzeci de ani.

6. Peste trei ani muri și Alexandru cel din Țara-Românească. *Vlad*, prietenul Ungurilor și ocrotitul Împăratului apusean, izbuti să înlătore pe toți doritorii de Domnie. De data aceasta, îl sprijiniau Moldovenii, cari-l combătuseră înainte. El cumpără acest sprijin luând de soție pe *o fiică a lui Alexandru-cel-Bun*, sora Dom-

¹ El și venise din Apusul Germaniei, unde se afla Împăratul Sigismund, de la *Nürnberg*.

nului celui nou al Moldovei, *Ilie* sau *Iliș*. Ca prieten al creștinilor se ținu Vlad câtăva vreme, dar, pe urmă, mai ales după moartea, la sfârșitul anului 1437, a bătrânului Împărat Sigismund, el trebui să facă aceia ce făcuse, înainte de dânsul, Alexandru-Aldea: merse deci la Curtea Sultanului, îndeplini închinăciunea convenită și lăsă la el ca ostateci pe doi din fiii săi: *Vlad*, un tânăr crunt, și *Radu*, căruia i s'a zis: *Radu-cel-Frumos*¹. Ca să se arăte credincios Turcilor, Vlad merse fățiș împreună cu dânsii când atacară Ardealul, robind o mulțime de Sași, din orașele provinciei. Este drept însă că a făcut tot ce i-a stat prin putință ca să cruțe pe acești sărmani creștini.

Se făcu astfel, timp de patru ani, liniște în părțile muntene. Din potrivă, Moldova, pe care n'o amenințase încă niciun dușman, căzu răpede în cei câțiva ani după moartea lui Alexandru-cel-Bun. De și *Ilie* era fratele mai mare, de și tatăl său îl ținuse o bucată de vreme lângă dânsul ca tovarăș de Domnie, precum făcuse în Muntenia Mircea cu fiul său Mihăilă, de și, în sfârșit, el era fiul legiuit față de alții născuți din deosebitele legături ale Voievodului și astfel se învrednicise a lua de soție pe sora soției lui Vladislav cel tânăr, noul rege al Poloniei, fratele său *Ștefan* îndrăzni să se ridice împotriva-i. Ei se frământară mai mulți ani de zile, și Moldova căzu ca însemnătate, trebuind să recunoască în condiții mai umilitoare suzeranitatea Poloniei și părăsind față de aceasta părțile *Pocuției*. La urmă frații fură aduși să se împace, neputând să se nimicească: *ei împărțiră între sine veniturile țerii*.

¹ Un alt fiu, mai mare, *Mircea*, stătea pe lângă tată.

Ilie avu veniturile Moldovei-de-sus, Ștefan ale Moldovei-de-jos, dar și unul și altul erau de o potrivă Domni deplini ai Moldovei, ca niște răzeși cari-și împart folosința moșiei după nevoile și puterea lor, dar nu împart și dreptul asupra ei, nici n'o taie în două. Fratele cel mai mic însă, care era și cel mai isteț, nu aștepta decât clipa potrivită pentru a înlocui și înlătura cu totul pe Ilie.

La 1443 Ștefan avu cruzimea și neomenia de a orbi pe fratele său pentru a l face să nu mai poată umbla după Domnie.

XXIII.

Ioan Corvinul și țerile noastre (1441—1457).

I. În acest timp, cumnatul acestor doi frați răi, *Vlad*, își schimbase politica. Anume, după moartea lui Sigismund Împăratul și a ginerei și moștenitorul său, *Albert*, ajunsese atotputernic la granița Ungariei de spre Turci, și curând chiar guvernatorul regatului întreg, un Român din Ardeal, *Ioan din Inidoara*.

Era *fecior de țeran*, dintre țeranii liberi cari apărau granița prin părțile de Apus ale provinciei. Om de ispravă și de îndrăzneală, el învăță meșteșugul războiului slujind regilor Ungariei împotriva Turcilor de peste Dunăre și chiar luptând supt steagul unui stăpânitor așa de îndepărtat cum era ducele de Milan. Astfel a ajuns Ioan, cu timpul, foarte puternic și bogat, împrumutând și pe rege cu bani în timpuri grele. El putu să aibă în sama lui cetățile de graniță din Banatul Severinului: *Orșova* și *Mehadia*.

Avea numai ca vecin în părțile de către Apus, aproape neatârnat și el, pe un Ragusan, Banul *Franco de Talovaci*, care ținea cetățile Crașovul și Belgradul.

Încă mai târziu, Ioan, căruia i se zicea de acasă *Iancu*, și care și-a păstrat acest nume spre a se deosebi de un frate mai mic, care se numia, nedesmierdat: Ioan, căpătă (în 1441) și *Voevodatul Ardealului*.

Avea astfel o situație foarte mare, asemenea cu aceia pe care o avuse Banul teutonic din 1430, și chiar mai

Fig. 18. Ioan Corvinul.

mare decât a acestuia, căci supt mâna lui era întreg Ardealul.

Iancu din Inidoara, care se chema acum, după numele unguresc al acestei cetăți¹, *Hunyadi*, nu se gândia să întrebuițeze puterea sa în folosul Românilor din Ardeal. Românii, neamurile *Cândea*, *Chenderes*, cari au lăsat biserici de piatră,

¹ Cetatea se vede și acuma, fiind reparată de fiul lui Iancu, care a fost rege al Ungariei, Craiul Matiaș. Altă cetate a lui Ioan e Șoimușul, lângă Lipova.

ca la Sângiorgiul Streiului, cu inscripții slavone la chipurile lor, și altele, aceștia stăteau totuși adese ori în jurul lui Iancu, fiindcă-l ajutau să apere Ungaria împotriva Turcilor¹.

2. Românii ardeleni ajunseră din ce în ce mai mult în stare de sărăcie și de umilință față de neamurile celelalte: regii Ungariei îi împărțiseră între episcopul de Alba-Iulia, între Sașii așezați în sate și orașe și între deosebiții nobili, ca *iobagi* ai lor². Pe vremea regelui Sigismund ei se și răsculaseră, unindu-se cu mulți dintre Unguri cari se aflau în aceeași stare de șerbie: pretindeau să fie tratați mai blând de stăpânii de moșie, să li se ceară mai puțin, în bani și daruri, decât li se ceruse până atunci. Dar, în urmă, *răscoala* aceasta a *iobagilor* a fost înăbușită în sânge.

Deci nu ca apărător al Românilor în Ardeal, sau ca om care să întrebuințeze situația sa ca să li fie de folos ni se înfățișează feciorul de țeran din părțile Inidoarei. „Iancu-Vodă“ era acum *catolic*, se număra printre *domnii cei mari de pământ*, printre dregătorii cei înalți ai Ungariei și nu înțelegea să slujească decât întâiu ambiația sa și, pe urmă, interesele obștești ale creștinilor.

3. Planul lui Iancu era acesta: să întrebuințeze faptul că în Moldova și Țara-Românească sânt Voevozi români, cu cari poate să întreție legături mai strânse, și să-i cheme la o luptă mare împotriva Turcilor, din care luptă apoi el ar resulta ca un mai mare stăpânitor al tuturor părților acestora de la granița păgânilor.

La 1442 unul dintre comandantii turcești de la hotar intră în Ardeal, și anume chiar în primăvară, cu scopul să prade în țară, precum prădaseră, cu câțiva ani înainte. Turcii Sultanului,

¹ Ei erau așezați în *șapte județe*, care se numiau *județele românești*, în Apusul Ardealului și în Banat.

² Cuvântul *iobag* însemna, întâiu, luptător liber, pe urmă însă a ajuns cuvânt de batjocură, având același înțeles ca și „șerb“ în Apus.

călăuziți de Vlad Dracul. Hunyadi strânse răpede toate trupele ce-i stăteau la îndemână și sări înaintea lor, când ei, după ce mântuiseră opera de jaf, se găteau a trece în șesul unghuresc pentru a urma cu prădăciunile. Dar, înainte de a ajunge la *Poarta de fier*, la trecătoarea de munte prin care ieșia cineva din Ardealul apusean, oastea ardelenescă îi întâmpină și, într'o luptă mare, lângă satul, locuit astăzi aproape numai de Români, *Sânt-Imre*, năvălitorii fură puși pe fugă cu pierderi foarte mari.

În toamnă, pentru a răsbuna această înfrângere, Sultanul trimise pe guvernatorul tuturor provinciilor europene, pe begul begilor, pe *beglerbegul Rumeliei* (Rumelia, Rûm+ili= provincie romană). Acesta intră în Țara-Românească, nu prin părțile oltene, ci prin ale Ialomiții. Peste câteva săptămâni numai el se întorcea încărcat de pradă și, în părțile de sus ale Țerii-Românești, deci prin Buzău sau Prahova, era bătut cu desăvârșire, despoiat de comorile strânse și făcut de râsul lumii de către Hunyadi însuși, ajutat, data aceasta, și de Vlad.

Va să zică acesta se ridicase împotriva Turcilor. Vechea politică îndrăzneță, priincioasă creștinilor, a lui Dan învinse deci în zilele lui Vlad, pe care ai lui îl numiau, pentru istețimea-i răutăcioasă: *Dracul*.

4 În sfârșit, la 1443 Hunyadi, întărit în credința că poate birui, prin isprăvile sale din Ardeal și Țara-Românească, îndemnă pe regele cel nou al Ungariei — care înlocuise pe văduva lui Albert și pe fiul ei, Ladislau, — pe Vladislav, care era până atuncea numai rege al Poloniei, să înceapă o expediție asemănătoare cu aceia din 1396 a lui Sigismund. Data aceasta însă, în toamna

anului 1443, nu se mai merse de-a lungul Dunării, luând o cetate după alta, ci gândul lui Hunyadi era să treacă prin părțile din lăuntru ale Serbiei, la Sofia din Bulgaria și de acolo, prin pasul cel mare al Ihtimanului, în Rumelia, urmând apoi tot înainte spre Filipopol și Adrianopol, pe cursul râului Marița. Creștinii izbutiră a bate de mai multe ori pe Turci și răsbătură până în munții cei înalți ai Balcanilor. Dar acum era prea târziu, în inima iernii chiar, așa încât ei trebuiră să se întoarcă.

În anul următor, o nouă expediție se pregăti de Hunyadi, de regele sprijinit de dânsul și de legatul Papei, care se interesa, potrivit cu chemarea sa, de un asemenea războiu împotriva Necredincioșilor.

Legăturile de pace încheiate cu Turcii fură călcate, și astfel în Septembrie oastea se puse în mișcare.

Acum și Vlad se uni cu creștinii, precum se unise înainte Dan cu regele Sigismund la Golubaci. Se merse mai răpede decât în anul celălalt. De la Orșova creștinii înaintară până la Nicopol, primiră aici pe Vlad cu Românii și se îndreptară către Varna. Bătrânul Sultan *Murad*, fiul lui Mohammed, se întoarse anume din Asia spre a li sta împotriva.

Lupta se dădu pe câmpia din margenea Mării, lângă portul Varna. Regele Vladislav, om tânăr și cutezător, făcu aceiași greșală pe care o făcuseră Francesii odinioară supt Nicopol. Hunyadi era stăpân acum pe soarta luptei, când regele se aruncă furios asupra Turcilor, crezând să poată omorî pe bătrânul Murad însuși, și, calul său împiedecându-se, un Turc rătează capul regelui.

A fost o înfrângere nemai pomenită. Hunyadi fugi iute spre Dunăre, și, de aici, în Ardeal.

În anul următor, însă, *corăbii creștine*, care așteptaseră în zădar la 1444 sosirea cruciaților ca să-i ducă la Constantinopol, veniră pe fluviu. Vlad, care suferise înainte de a doua expediție din 1442 și închisoare din partea Turcilor, la Galipole, numindu-se un alt Domn în locu-i, rămăsese credincios creștinilor, și el urmă pe uscat corăbiile plătite de Papa și ducele Burgundiei, care se suiau pe cursul Dunării. *Silistra* a fost atacată, *Turtucaia*, arsă; cetatea *Giurguiului*, bătută cu înviersunare, căzu iar în mâinile Muntenilor, ca pe vremea lui Dan. Se ajunsese la *Turnu*, care nu putu fi luat. La gura Jiului veni Hunyadi să se unească în sfârșit cu creștinii, dar era prea târziu, și oastea ungurească și munteană se înfățișa prea slabă față de Turcii cari se adunaseră pe malul celălalt. Astfel se mântui expediția.

Buna prietenie dintre Vlad și Hunyadi se încheie și ea, de alminterea, foarte răpede. Cam pe vremea când, la 1445, se isprăvisese expediția pe Dunăre, în anul următor Hunyadi pornia pe neașteptate spre Țara-Românească, prindea pe Vlad și pe fiul său Mircea, cari nu se așteptau să fie atacați, și-i ucidea. După foarte scurta Domnie a lui *Danciu*, fiul lui Dan, și a unui trecător Basarab, Scaunul muntenesc fu luat de *Vladislav*, care-și zicea și el „fiu al lui Dan“.

5. Acesta stăpâni în liniște măcar nouă ani de zile. El n'a ajutat personal pe Hunyadi în marea lui expediție de răsbunare pe care o făcu la 1448 și care-l duse, și din cauza dușmăniei ascunse a Despotului sârbesc Gheorghe, căruia

nu-i plăceau aventuri de acestea — odată ce-și căpătase țara înapoi de la Turci—, la înfrângerea din câmpia Cosovei. Ioan Hunyadi înlătură numai târziu de tot pe Vladislav acesta, când Turcii se pregăteau acuma de asediul Belgradului, în 1456, trei ani după ce Constantinopolul însuși, Capitala Împăraților de Răsărit, căzuse în mâinile păgânilor.

El se temea ca Ungurii să nu aibă aceiași soartă, căci știa bine că, odată luat Belgradul, Turcii puteau să între în răgaz și în Ungaria și să-și îndeplinească voința de jaf și cucerire. Vladislav părându-i-se prea slab pentru împrejurările grele, Hunyadi îl înlocuî deci, și puse, încă în primăvara anului 1456, pe *Vlad, fiul lui Vlad Dracul*. E acela care stătuse mai înainte la Turci ca ostateg și care, de o bucată de vreme, fugărit de la dânsii, se adăpostise în Ardeal. Acestui Vlad i s'a zis *Țepeș* pentru că, urmând după dațina stăpânilorilor cumpliți din Răsărit pe acea vreme, el pedepsia mai bucuros pe vinovați și pe dușmanii săi în războiu trăgându-i în țapă.

6. În toată vremea aceasta Moldova a dus, prin păcatele stăpânilorilor ei, viața cea mai ticăloasă ce se poate închipui. Împotriva lui Ștefan, care orbise pe fratele său, se ridică, ajungând de vrâstă, fiul nenorocitului Ilie, *Roman*, numit astfel după tatăl lui Alexandru cel-Bun. Roman birui pe unchiul său cu ajutorul Polonilor, și-l ucise. Trupul lui Ștefan fu dus la mănăstirea Neamțului, și acolo i s'a săpat mormântul, piatra puindu-se mai târziu numai.

Roman, om tânăr, sfătuit de maică-sa, Lituana Marinca, avu o Domnie scurtă și fără însemnătate. La urmă muri otrăvit. Fii ai ai lui Alexandru cel-Bun, din legături nelegiuite și nesigure, se ridicară să ceară Domnia în dauna fratelui mai tânăr al lui Roman, *Alexăndrel*. Unul dintre

ei, *Petru*, avu norocul să stăpânească mai multă vreme, dar stăpânirea lui a fost cumpărată prin umilinți grele; el a luat de soție pe bătrâna soră a lui Hunyadi și a dat voie Ungurilor să-și așeze ostașii în *Chilia*, care, firește, era apărată de dâșii în sama Muntenilor.

7. Tot din rândul fiilor din flori al lui Alexandru se ridică însă un om de ispravă, viteaz și nobil, *Bogdan*. Înțelegându-se cu Hunyadi, el intră în Moldova și birui oștile lui Petru. Când Polonii veniră în ajutorul acestuia, trimețând o întreagă oștire care porni din Camenița, cetatea lor din fața *Hotinului*, el își adună boierii, cari erau mulți, la *Crasna*, sat care dăinuiește și până acum, dar care era cuprins atunci în adâncul codrilor. Bogdan bătut pe ostașii poloni în așa fel, încât abia putură să găsească drumul întorsului.

Pentru întâia dată, va să zică, — afară de vechea ciocnire —, a fost învinsă o oaste polonă de către Moldoveni, în această zi de 6 Septembrie 1450.

8. Dar un alt *Petru*, fiu al lui Alexandru, căruia i se zicea *Aron*, fiindcă Aron îl chemase înainte, veni la Domnie. El unelti un complot ticălos pentru a înlătura pe Bogdan în folosul lui Alexandrel. Lângă Suceava este un sat *Reusenii*, așezat în marginea unor dealuri bogate în livezi, și aici obișnuia Domnul să iasă din când în când la petreceri sau la primblare. Bogdan era dus acolo la o nuntă, când, în mijlocul nopții, sosi ceata de cutezători în fruntea căreia stătea Aron. El fu scos din casă, îngreuiat de vin cum se găsia, și i se tăie capul tocmai pe locul unde fiul său, care a fost Ștefan-cel-Mare, a

ridicat o frumoasă biserică de piatră întru pomenirea lui (*Octombre 1451*).

Aron își zise Petru-Vodă, și nu voi să dea Moldova-de-sus lui Alexăndrel. Tânărul acesta și petrecu de aici înainte vremea în ospete, la Cetatea-Albă, unde-și află și sfârșitul, peste patru ani de zile. Acuma Petru Aron ajunse singurul stăpânitor al țerii. Așa cum era, mai mulți boieri se strânsură totuși în jurul lui, fiindcă nu se mai găsia în Moldova nimeni din neamul lui Alexandru-cel-Bun. Față de Poloni ca și față de Unguri, dar mai ales față de cei d'intăiu, el se arată gata la orice concesii.

Când Turcii, cucerind Constantinopolul, căutară să-și stabilească dominația exclusivă în tot cuprinsul Mării Negre, cerând și de la Genovesii din Caffa, și de la stăpânitorii greci din Mangup (cetatea Sfinților Teodori¹, iarăși în Crimeia), și de la toate orașele și stăpânirile de pe malul acestei Mări plata unui *haraciu* de răscumpărare, Petru se grăbi să îndeplinească cererea atotputernicului Sultan *Mohammed al II-lea* (fiul lui Murad). Astfel, o solie de boieri moldoveni merse în anul 1456 de găsi în Rumelia, la Sarucanbeglie, pe „Împăratul“ cel tânăr și nou, care-și avea reședința obișnuită în Țarigrad, și-i aduse suma de 2.000 de galbeni ungurești, care i se ceruse. De sigur că și Țara-Românească plătise pe vremurile lui Vlad cel vechiu, apoi pe ale lui Radu Prasnaglava, lui Alexandru-Aldea, lui Vlad Dracul și lui Vladislav ca tribut o sumă, pe care n'o putem hotărî, față de Turci: acuma și Moldova se supunea la această îndatorire.

¹ Tiron și Stratilat.

Noi nu trebuie să o credem, de alminterea, așa de rușinoasă, pentru că și Puterile cele mari obișnuiau a plăti câte ceva Turcilor pentru ca posesiile lor să nu fie atinse de dâșii. Astfel plătitese tribut odinioară Împăratul din Constantinopol și toată familia lui până la căderea lor (1453) și până la înlăturarea stăpânirii grecești din Moreia; tribut trimiseseră Sârbii și Bulgarii câtă vreme li-a trăit Statul; în sfârșit Veneția dădea tribut pentru posesiunile ei în Albania și pentru orașul Lepanto; dacă i s'ar fi îngăduit să mai fie Salonicul, ea era gata să răspundă un tribut nou și pentru acest oraș.

Petru Aron ar fi putut stăpâni încă multă vreme Moldova, dacă l-ar fi suferit Ungurii și ar fi vrut să-l îngăduie mai departe noul Domn al Țerii-Românești. Aceasta însă, care era, cum știm, Vlad Țepeș, înțelegea să nu aibă la hotarele sale un om de care nu putea să fie sigur în planurile mari pe care le făcea; de aceea el se hotărî să-l înlătore, dînd Domnia unui fecior al lui Bogdan Vodă cu o femeie anume *Oltea* (Maria) om tânăr, frumos, voinic și viteaz, care de câtva timp se adăpostia la dânsul. Astfel, în primăvara anului 1457, Ștefan, fiul lui Bogdan, plecă să-și cucerească moștenirea.

El avea să fie Ștefan-cel-Mare.

XXIV.

Domnia lui Ștefan-cel-Mare până la începerea luptelor cu Turcii.

I. Ștefan, fiul lui Bogdan-Vodă, plecă din Țara-Românească cu ajutorul pe care i-l dăduse Vlad Țepeș și cu o mică ceată de pribegi, care se va fi găsit încă de la început în jurul lui. Urmă malul drept al Siretiului și nu întâlni nicio împotrivire decât tocmai sus, prin părțile

Romanului, la *Doljești*, și, mai departe, la *Orbic*, în Ținutul Neamțului, căci Ștefan nu voise să treacă Siretiul pe la Doljești, ci, căutând să înșele pe dușmani luase mai către munte, prin Neamț, drumul spre Suceava.

În amândouă luptele, oastea fiului lui Bogdan nu avea în fața ei decât, de bună samă, numai câteva sute de boieri și țerani, cari se adunaseră în pripă pentru ca să apere Domnia lui Petru-Vodă Aron. Acesta nu se arătă în stare să strângă alte mijloace de apărare.

Peste puțin Ștefan se înfățișă înaintea Sucevei. Aici îl întâmpinără boierii lui Petru, care fugise grabnic spre Polonia, unde și avea legăturile cele mai însemnate. Mitropolitul de atunci al Moldovei, Teoctist, om foarte respectat, veni în marginea cetății de Scaun a Domnilor Moldovei, pe locul ce se zice: la *Direptate*, pentru că acolo se îndeplinia osânda cu moarte împotriva vinovaților. Pe acest câmp stătură frunțașii Moldovei înaintea tânărului fecior domnesc biruitor și-l recunoscură de căpetenie statornică a lor.

2. Cronica țerii, scrisă mai târziu în românește după vechea însemnare slavonă care se făcea prin mănăstiri, spune că, apoi, cea d'întăiu măsură, pe carc o luă Ștefan-Vodă a fost să-și pregătească o oștire. Aceasta nu înseamnă că el avea de gând să pornească, nebunește și cu cutezanță de tânăr care nu socotește urmările, războiul împotriva tuturor. El știa însă că *Ungaria* era turburată, căci țara de la moartea lui *Ioan Corvinul*, care se stânsese câteva săptămâni după ce despresurase *Belgradul* încunjurat de Turci, era în prada a două partide care se luptau de moarte. Știa, iarăși, că *Polonia* vor lua măsuri ca să aducă înapoi în Scaunul Moldovei pe Domnul fugar care se potrivea așa de bine, prin lipsa de energie, cu scopurile lor. Pe de altă parte, *Turcii*,

cu toate că trebuiseră să plece de supt zidurile Belgradului — Sultanul însuși fusese ușor rănit —, erau destul de tari ca să înceapă, chiar în anul următor, iarăși opera lor de cucerire la Dunărea sârbească, și poate chiar și în părțile dunărene care erau în legătură cu Românii.

3. O oaste moldovenească adevărată nu exista pe atunci. Domnii întrebuițau mai mult *cavaleria* ușoară și strălucitoare a *boierilor* și *cete țerănești*, chemate la luptă prin focuri care se aprindeau pe dealuri. Cel puțin n'avem nicio dovadă că în vremea turbure de după moartea lui Alexandru-cel-Bun s'ar fi înjghebat o puternică armată demnă de acest nume. Pe când în Domnia lui Ștefan, care, cum vom vedea, a ținut o jumătate de veac, întâlnim ca oaste statornică pe *viteji*, — călăreți și nobili, — numiți așa după vechii coborători din Maramurăș. Apoi pe *hânsari*, oaste de strânsură și de pradă, și în sfârșit pe *voinici*, ostași de rând, țerani aleși, cari nu se deslipiau de Domn.

Toți aceștia aveau ca răsplată pentru slujba făcută de dânșii pământuri; astfel pământurile acelor „viteji“ mai mărunți cari se ziceau, măcar mai târziu, și *curteni*, pentru că stăteau totdeauna la Curte, erau osebite de ale altor locuitori ai țerii și se chemau chiar: moșii de curteni. În vreme de primejdie, firește, toată boierimea era ținută să alerge pentru a încunjura pe stăpânitorul țerii și, iarăși, din fiecare sat, supt călăuzirea boierilor, dacă aveau drepturi asupra lor, sau a celui d'întăiu dintre locuitorii liberi, care se chema *vătăman*, plecau multe mii de oameni, îmbrăcați în portul lor obișnuit, pentru ca să-și asigure moșia lor cea mică în apărarea moșiei celei mari care era țara. Cei destoinici primiau răsplătire în pământuri, și astfel mulți țerani ajunseră să aibă locuri întinse în deosebite părți ale Moldovei. Ștefan se arătă foarte darnic și cu boierii de ispravă, pe cari-i îmbogăți mai ales făcându-li daruri în „*pustiu*“, adică în Ținuturile mai rău locuite, acoperite încă mai mult cu păduri, ce se aflau în părțile de dincolo de Prut și cu deosebire în apropierea Dunării.

Cu toate aceste pregătiri războinice, Ștefan n'avu prilej să încerce îndată puterile nouă pe care le alcătuisese pentru luptă. Schimbările cele mari, primejdiile din partea străinului, luptele, prădăciunile și cuceririle se întâl-

nesc în celălalt principat românesc, de unde Ștefan însuși își luase zborul: în Țara-Românească a lui Vlad-Tepeș.

4. Vlad Tepeș, Domnul muntean, era un om ciudat: strașnic la înfățișare, dar frumos și isteț, crud la faptă, neadormit la lucru, cutezător în planuri, dorind binele săracilor și gata să jertfească bielsugul celor puternici pentru aceasta. El a rămas însă în mintea urmașilor săi mai ales supt chipul grozav al unuia care ucide oameni pentru plăcerea sa și-i schingiuește ca să se bucure văzând chinurile lor. Să nu fi fost atât de crud, să nu-i fi plăcut a trage oameni în șa, a-i rupe în bucăți cu mâinile sale înseși, a-și bate joc de omenie și de lege stând la masă pe hoiturile celor morți din porunca lui, sau râzându-și de slujba bisericească, pe care puneă s'o facă pentru câte unul căruia însă groapa îi era abia deschisă (așa a făcut cu pretendentul Dan cel tânăr), el ar fi fost unul dintre eroii cei mai mari, dintre apărătorii cei mai vrednici ai pământului și neamului românesc.

5. În Ardeal se opoșiau feciori de Domni cari voiau să-l înlocuiască: astfel *Dan*, de care a fost vorba, și un frate al lui Tepeș după tată, *Vlad*, care fusese odată călugăr și pentru aceia i se și zicea *Vlad Călugărul*. Domnul muntean îi ceru în zădar de la vecinii săi, Sașii din Ardeal, și, neputând deci să-i capete, se apucă să prade Ținuturile de la graniță, mai ales în părțile *Brașovului*. Când Dan se coborâ în țară, cu îngăduința noului rege unguresc, care nu era altul decât *Matiaș*, fiul lui Ioan Hunyadi, Vlad isprăvi răpede cu dânsul. Alte prădăciuni în Ardeal urmară.

Cât timp a făcut ei această ispravă, măcelă-
rind, fără cât de puțină dreptate, pe Sași și
chiar pe Români din Ținuturile săsești ale Ar-

Fig. 19. Vlad Țepeș.

dealului, Vlad putea fi sigur de sprijinul Turci-
lor de la Dunăre. De la o vreme, însă, i se urî
cu dânsii. Auzind că în Apus se fac pregătiri

mari pentru un nou războiu al creștinilor împotriva Împărăției otomane, precum fusese acela ce se încheiase cu înfrângerea de la Varna, Vlad se lăsă măgulit de regele cel nou al Ungariei, și, fiindcă avea nevoie, totuși, să prade totdeauna, își căută jertfele printre Bulgarii și chiar Români de dincolo de Dunăre.

Neapărat însă că el se bucura mult mai mult să vadă aducându-i-se saci plini cu capetele, nasurile sau urechile tăiate ale Turcilor. Cine face astfel este, fără îndoială, un om sălbatec și vrednic de osândă, dar nu trebuie să uităm că pe acel timp și Turcii, din partea lor, când găsiu prilej potrivit, făceau tocmai așa cu locuitorii Terii-Românești. Dacă ar fi fost însă un om cu inimă iertătoare și un creștin adevărat, fără îndoială că Vlad ar fi știut să-și apere țara fără să-și bată joc în felul acesta de durerea și de viața omenească.

6. Turcii căutară a-l prinde, poftindu-l să vie la întâlnire, pentru a duce *tributul*, neplătit de mai mulți ani în urmă, și darul de *cai* și poate chiar și de *copii* pentru cetele *Ienicerilor*, la care Vladislav, înaintașul său, se îndatorase față de puternicii vecini de peste Dunăre.

Așa-zisul *tratat al lui Mircea-cel-Bătrân* cu Sultanul Baiazid e o *născocire târzie* făcută după 1770 pentru a dovedi, cu prilejul încheierii unei păci între Ruși și Turci, care era să prevadă drepturi pentru noi, că Țara-Românească s'a supus prin învoială. O socoteală venețiană dă pentru această vreme un *tribut de răscumpărare* sau *haraciu* de 17.000 de galbeni; aflăm însă pe la 1500 abia 8.000. Moldova e trecută în vremea lui Mohammed al II-lea numai cu 6.000; supă Petru Aron, care a făcut cea d'întăiu supunere, se dădeau, cum s'a spus, abia 2.000. Ștefan însuși plătia, după zările venețiene ale lui Sanudo, 4.000; după Ștefan au fost 8.000 de galbeni. Știm de la un scriitor italian că Muntenii dădeau și cinzeci de cai, poate și tot atâtia șoimi.

Vlad însă, mai șiret decât begul dunărean, izbuti să-l înșele așa de bine, încât îi împrăștié ceata și luă chiar în stăpânire Giurgiul. De aici înainte, după peirea begului, al cărui trup fu înfipt în țapă chiar în marginea *Târgoviștii*, Vlad putu să jăfuiască în toată voia pe malul drept al Dunării.

Cu o nespusă bucurie s'a lăudat el într'o scrisoare către regele Matiaș, care făgăduise să-i dea o rudă a lui drept soție, cu atâta moarte de om pe care o făcuse împotriva vrăjmașilor.

În primăvara anului 1462, Sultanul însuși se hotărî să vie la Dunăre pentru a înlătura pe acest cumplit dușman al oștilor și supușilor săi.

Vlad ar fi putut strânge, cum știm, cel mult 10.000 de oameni, cea mai mare parte din călăreți: oaste statornică n'avea precum avu în curând Domnul Moldovei. Din partea lui, Sultanul venia totdeauna cu 7—10.000 de Ieniceri și cu cete de spahii al căror număr putea să se ridice la 20.000 de oameni, în sfârșit cu o mare mulțime de ostași mai iefteni și mai puțin vrednici, cari impuneau totuși dușmanului prin număr. De o împotrivire în câmp deschis a Domnului muntean nici nu putea fi vorba.

După ce hărțui un timp pe Turci la Dunăre, Vlad trebui să se retragă întocmai așa cum văzurăm că au făcut pe rând predecesorii săi, Dan și Mircea. Planul lui era acela care ieșia din condițiile generale ale țerii: să lase pe dușmani a înainta într'un Ținut fără drumuri și lipsit de orice mijloace de aprovizionare, rămâind ca el să-i atace în locul potrivit, cu puterile ce ar fi avut la îndemână. Cei mai slabi dintre boierii lui, bătrânii, femeile, copiii, cu Vistieria

domnească, fuseseră ascunși în mănăstirea din lacul *Snagovului*, care era încunjurată, pe lângă aceasta, din toate părțile de păduri, așa că numai oamenii cunoscători ai locurilor ar fi fost în stare să răsbată până la dâșii.

Oastea turcească pătrunsese adânc înlăuntrul țerii, când Vlad, care o pândia, năvăli într'o noapte întunecoasă și începu să-și taie drum drept, prin mulțimea înspăimântată, către linia Ienicerilor și apoi către cortul Sultañului, care se afla tocmai în mijlocul taberei.

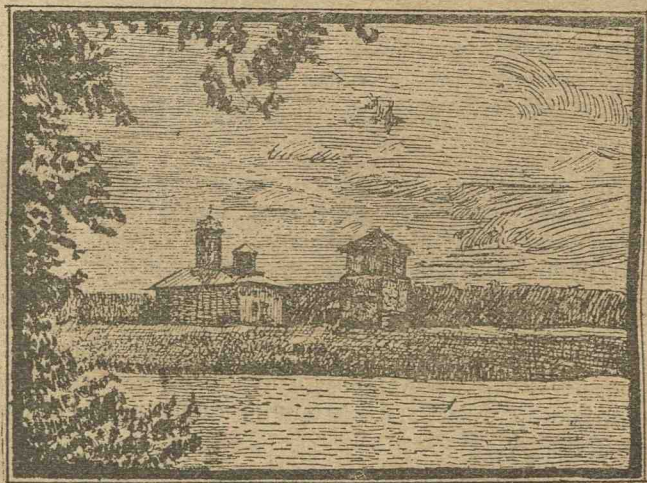

Fig. 20. Mănăstirea Snagovului.

Vlad, care stătuse atâta vreme în mijlocul Turcilor, știa mai bine ca oricine care este felul lagărului de apărare al acestora și prin ce mijloace se poate ajunge la sălașul stăpânitorului însuși.

Lupta ținu până spre ziuă, cu multă pierdere din partea Turcilor, fără ca Românii să fie prea mult împuținați în desnădăjduita încleștare cu spahiii și ienicerii. Dacă și dintre ai noștri că-

zură, aceasta se întâmplă mai ales în ciocniri pe văile depărtate cu cete desfăcute din oastea turcească.

Firește însă că Vlad nu era în stare să gonească din țară, *luptând*, pe un ostaș și comandant de oaste ca Mohammed al II-lea. El trebui să aștepte mai mult ca osteneala, desgustul, foametea și boala să ia în stăpânire pe năvălitori. Așa se și întâmplă, căci, după trecere de câteva săptămâni, Sultantul luă iarăși drumul Dunării.

El lăsă însă un alt Domn în locul lui Vlad, pe însuși fratele acestuia, *Radu (cel Frumos)*, care, fiind plăcut, tânăr, măgulitor pentru oricine, știu să-și câștige sprijinitori printre boieri și ajunse mai ales tare după ce izbuti a pune mâna pe oamenii și bogățiile ascunși în Snagov. Lui Vlad i-ar fi fost totuși ușor să înlătore pe Radu, cu câți credincioși mai avea în jurul său, dacă nu i s'ar fi prilejuit nenorocirea de a fi atacat, în același timp când Turcii străbăteau țara lui, de către Domnul Moldovei.

7. Ștefan doria, înainte de toate, să dea Moldovei sale granițe geografice naturale, sigure, pe care să le poată apăra bine. Moldova avea împotriva Polonilor, dacă acestora li-ar fi venit gustul s'o atace, cetatea puternică a *Hotinului*; mai jos, în aceleași părți de către Nistru, dar cam înlăuntrul țerii, el zidi apoi o altă cetate, a *Orheiului*, împotriva Tatarilor, cari, cum știm, locuiau acum în mijlocul Rusiei și-și aveau mai ales sălașele obișnuite în peninsula Crimeii, fiind stăpâniți de un Han cu numele de Mengli-Ghirai¹. Împotriva unui dușman care ar fi venit de la Miazănoapte, — deci, iarăși, Polonii, — cetatea puternică a *Sucevei* era o piedecă. De

¹ Tatăl său, Hagi-Ghirai, fusese întemeietorul dinastiei Ghiraizilor, care, până la sfârșitul vieții tătărăști neatârdate, a stăpânit asupra acestui neam.

spre Miazăzi, dușmanul (adecă, întâmplător, Muntenii) nu putea să înainteze decât prin punctul de vărsare al Moldovei în Siretiu, unde se înălța cetatea lui Roman-Vodă, *Romanul*. Impotriva unui atac neprevăzut din partea Ardelenilor, veniți prin trecătorile Carpaților, era *Cetatea Neamșului*. Toate acestea au fost și mai bine întărite decât înainte, clădindu-le din piatră, făcându-li turnuri și porți puternice de stejar, de Ștefan însuși, care alese pe cei mai buni dintre boierii săi de-i făcu pârcălabi¹. Pentru ca să fie cu totul sigur din partea oricăror vecini, îi mai rămânea să desăvârșească granița de la Sud, unde, până atunci, numai *Cetatea-Albă*, cu minunatele ei zidiri genoveze și lituane, stătea în calea dușmanilor, veniți pe uscat și pe apă. Gândul lui era, prin urmare, să atace și *Chilia*, pierdută de Petru Aron, pentru a desăvârși linia de apărare a cetăților sale.

8. Recunoștința este una din legăturile cele mai puternice și mai sfinte, și nu se poate om cu adevărat de samă care să nu fie și recunoscător pentru tot binele ce i se face, dar, când cineva este un stăpânitor de țară, interesele țării merg mai presus de orice.

Ștefan avea acum prilej să ieie în stăpânire Chilia; el vedea cum Turcii se îndreptau împotriva ei și știa că din mâinile acestora ar fi fost cu neputință s'o capete. Deci lăsă la o parte prietenia cu Vlad și porni asupra cetății, sigur fiind că el va apuca înaintea Turcilor și va ajunge în stăpânirea ei. N'avu noroc însă și trebui să se retragă cu piciorul rănit de un glonte al apărătorilor Chiliei. Dar acest amestec al lui în războiu strică mult situația lui Vlad: acesta trebui să fugă în Ardeal.

Regele Matiaș era hotărât să-l aducă înapoi și, tot odată, el ar fi vrut să întrebuițeze acest prilej pentru a scoate pe Ștefan, aliatul Tur-

¹ Pârcălab vine dela germanul *Burggraf*, probabil pe cale ungu-rească, *porkoláb*.

cilor, și a pune în loc pe *Petru Aron*, care, acum, de la împăcarea lui Ștefan cu Polonii, se oploșise în *Secuime*. Oștile *ungurești* erau aproape de granița munteană și se găteau să treacă pasul *Branului*. Vlad apucase înainte, dar, de oarece era un om șiret și nu ținea samă de niciun fel de îndatorire sau legătură, se apucă să scrie Sultanului, Vizirului și Domnului Moldovei, rugându-se să-l ierte Turcii pentru ce păcate va fi făcut și să-l primească din nou în rostul cel vechiu. Scrisorile acestea fură descoperite, și atunci regele *Matiaș* nu mai făcu expediția plănută, ci se întoarse îndărăt, luând pe Vlad ca prins. Mulți ani de zile, acela care fusese odinioară *Țepeș* cel temut de toată lumea stătu în temniță la *Buda*. Se zice că, neputând să verse alt sânge, ucidea șoareci, și în felul acesta își mai săra puțintel inima.

9. Ștefan rămase astfel asigurat în stăpânire.

Pe *Unguri*, cari i se arătasera dușmani cu acest prilej, el își răsbună, prădând prin *Secuime*; cu *Vodă-Radu* nu voi să facă nicio prietenie. Îl pândia de aproape, și, într'o clipă când vecinul nici nu se gândia la putința unui atac, Ștefan se răpezi asupra *Chiliei* și o aduse în stăpânirea sa, fără multă vărsare de sânge.

Acum se simția așa de tare, încât nimeni n'ar fi fost în stare să-l clinească din situația pe care o câștigase și cu vitejia, dar, până acuma, mai mult cu judecata.

10. Pentru prădăciunile de la graniță, cât și, mai ales, pentru această luare a *Chiliei*, care era socotită, oarecum, mai mult ca oraș *unguresc*, încă din vremea lui *Ion Hunyadi*, se hotărî să-și răsbune regele *Ungariei*.

Războiul cu Moldova fu zăbovit însă de încurcăturile lui la granița sârbească și bosniacă, unde avea de lucru cu Turcii, apoi de amestecul lui Matiaș în deosebite afaceri apusene, asemenea cu acelea care încurcaseră pe Sigismund ca stăpânitor unguresc.

Numai în 1467 Craiul trebui să lase la o parte orice alte griji și să alerge la granița sa de

Doamna
Evdochia

a lui
Ștefan-cel-Mare.

Fig. 21.

Răsărit, nu numai pentru a pedepsi pe Ștefan, dar și pentru a potoli focul pe care acesta izbutise a-l aprinde în Ardeal. Acolo se răsulară *Sașii* împotriva Domniei lui apăsătoare și ridicaseră chiar pe unul dintre ei ca rege al Ungariei. Nu i-a fost greu unui tânăr hotărât ca

Matiaș să facă liniște în aceste părți. Apoi el trecu în Moldova prin pașurile din Secuime, luă de-a rândul satele și târgurile din părțile Bacăului, arzându-le pentru a se suî, ca Ștefan în 1457, prin Roman, spre *Baia*. În Decembre, după ce făcu în liniște drumul său și și săturase prin pustiirea Moldovei apusene toată setea de răzbunare, regele se află în acest vechiu oraș săsesc, încunjurat numai cu împrejmuiri de pari și nuiele, unde se pregătia să-și facă serbătorile de iarnă, înainte de a porni mai departe, spre Suceava. Nici nu putea să se gândească la o lovitură cutezătoare din partea lui Ștefan, despre soarta căruia nu se știa nimic și a cărui oaste nu se văzuse nicăiri. Dar, în mijlocul unei nopți geroase de iarnă, Voevodul moldovean se înfățișă, ajutat de ai săi, și îndeplini împotriva regelui Matiaș, cu mult mai multă izbândă, ceia ce, cu cinci ani în urmă, încercase a îndeplini Vlad Țepeș împotriva Sultanului Mohammed al II-lea.

O oaste ungurească nu sămăna însă cu una a Turcilor: aici era strălucire, zgomot, veselie, vorbă multă, trufie, dar nu disciplină și spirit de jertfă pentru Domn și stăpân.

Astfel Ungurii se împrăștiară: mulți dintre căpitani rămaseră să ardă în focul care cuprinsese *Baia*, iar regele o luă la fugă, purtând în spinare trei săgeți moldovenesti, drept dovadă, în același timp, a nenorocirii și a slăbiciunii sale.

Cu acesta se încheie războiul Ungurilor împotriva lui Ștefan. Matiaș nu se mai gândi a se întoarce în Moldova, de care era legată cea mai rea amintire a Domniei lui. Din potrivă, Ștefan putu să pătrundă în Secuime, unde ispiti prin vicleșug pe vechiul său rival, Petru Aron, și-l tăie la locul de întâlnire, tocmai așa precum,

mai înainte, fusese tăiat, de acest ucigaș, Bogdan-Vodă.

11. Acum Domnul Moldovei era slobod să-și încerce puterile împotriva vecinului său din Țara-Românească.

Fig. 22. Matiaș Corvinul.

Nu că el ar fi avut planul de a se face Domn și acolo: pe atunci ideia vieții unitare a Românilor supt aceeași stăpânire era cu neputință: „ea s'a desfăcut mai târziu numai din cunoașterea între sine a elementelor românești de prin deosebitele Ținuturi, din cultivarea aceleiași limbi și alcătuirea aceleiași literaturi și din înălțarea ideii pe care Români de pretutindeni erau în

stare să și-o facă despre viitorul lor. „Datina era atunci ca fiecare țară să trăiască deosebit, în împrejurările pe care i le impunea dezvoltarea ei istorică și supt dinastia care o alcătuisese la început. Prin urmare Ștefan, care se trăgea din neamul Domnilor Moldovei și stăpânia această țară pentru că era din sângele lui Bogdan Maramurășeanul, n’avea niciun fel de drept asupra Țerii-Românești, unde numai Domni bășărăbești, din osul întemeietorului principatului de Argeș, aveau chemare a stăpâni. Astfel el putea să dorească un singur lucru, anume așezarea în părțile muntene a unui Domn legiuit, din dinastia locală, care însă, fiind pus de dânsul, să-i păstreze recunoștință, să-l ajute în scopurile lui politice. Pentru aceia numai, a început el războiul cu Muntenii.

Radu știa ce i se pregătește, și deci el ațâță împotriva Moldovei pe prădalnicii ei vecini de la Răsărit, *Tatarii*. Aceștia veniră, în obișnuita lor goană nebună, înarmați cu arce și cu săbii încovoiate, și străbătură răpede o bună parte din șesul ce se întinde între Siretiu și Prut; pe atunci nu erau ostași așezați în Soroca și în Orhei. Năvălitorii țintiau, firește, asupra Sucevei, dar Ștefan ieși înaintea lor la *Lipnic*, în luna lui *August 1469*, și-i zvântă în bătaie. Una din căpetenii rămase în mâinile lui, și Domnul, crud cu cei cruzi, știu să arate Tatarilor că el poate să lupte împotriva lor cu înseși armele obișnuite ale năvălitorilor: schinguirea și omorul.

La începutul anului următor, în *Februar 1470*, Moldovenii se înfățișau dincolo de granița munteană și cuceriau, dintr’un singur avânt, portul cel mai însemnat al Țerii-Românești, *Brăila*, care fu arsă, pentru ca mărfurile din Răsărit să vie numai la porturile moldovene.

Radu sosi prea târziu, fiind oprit în loc de frică.

Ceva mai mult de un an după împrejurarea

aceasta însă, același, pentru ca să-și răsbune, întră în Ținuturile de graniță ale vecinului său. Dar el nu putu merge mai departe decât până la satul *Soci*, în județul Bacăului¹.

Ștefan știa că *Turcii de la Dunăre* nu sânt la îndemână ca să ajute pe învinși, și el se luă deci pe urma lui Radu: dar nu crezu că e vreme potrivită pentru a încerca o izgonire a dușmanului său.

Acesta putu să se întoarcă și să-și asigure granițele, clădind în margenea pârâului Milcov, dar pe malul muntenesc al acestei ape, o cetate pe care o numi, după satul din apropiere, al Crăciunei, *cetatea Crăciunei*.

12. In anul următor, Turcii avură de lucru în alte părți. Îndemnat de mândria sa și ațâțat de stăruințele creștinilor din Apus, mai ales ale Venețienilor, se ridicase împotriva Sultanului un urmaș al stăpânirii și al puterii lui Timur, învingătorul de la Angora. Acestălalt stăpânitor de Turcomani se chema Hasan-cel-Lung sau *Uzùn-Hasan*, și avea supt ascultarea sa Persia întreagă și regiunile Caucasului, fiind înrudit prin soție și cu Împărații grecești din Trapezunt, de la Marea Neagră. Mohammed porni împotriva lui, dar nu putu să-l biruiască; se întoarse obosit în toamna anului 1473.

În 1473 încă, Ștefan chibzui lovitura hotărîtoare contra lui Radu. Acesta-i aținu calea lângă *râul Râmnicului* (la „Vadul Apei“). Dar se dovedi încă odată mai slab ca putere și pricepere decât Ștefan. Peste cinci zile, Domnul Moldovei intra în *București* — care se zicea atunci: *cetatea Dâmboviței*, — și prindea pe Doamna, rămasă singură, și pe fiica ei, Voichița-Maria, pe când Radu um-

¹ „Sociu“ înseamnă pe ungurește cojocar: deci satul este unul din cele ungurești de prin părțile băcăuane.

bla fugar prin cetățile dunărene ale Turcilor. Ca Domn fu așezat *Basarab, fiul lui Dan*, care mai stăpânise, trecător, în Țara-Românească și căruia i se zicea de obicei *Lăiotă*¹. Îndată însă acest Basarab se întoarse înapoi la Moldova la sprijinitorul său, căci Turcii de la Dunăre, cari sosiseră acum din expediția lor asiatică, aduseseră înapoi în reședința de pe apa Dâmboviței pe Radu. De sigur că acesta încercă prin luptă nouă să smulgă de la Ștefan familia sa prinsă, dar în această frământare, departe de a câștiga ceva, își pierdu viața. Turcii îngăduiră atunci ca Domn pe Basarab, care se întoarse din Moldova și știu să împartă daruri begilor de la Dunăre.

La un an după cea d'întăiu gonire a lui Radu, Ștefan, care nu voiă cu niciun chip să aibă o slugă turcească dincolo de granița Milcovului și Siretiului, porni iar asupra Domnului de acolo, pe care-l pusese, dar care se ridicase apoi împotriva lui. Acum se uitase vechea dușmănie cu Ardealul: *Secuii* ascultau de Ștefan aproape ca de Domnul lor, iar Voievodul Ardealului, Ștefan Báthory, era gata să-l ajute cu toate puterile sale. Și Moldovenii și Ungurii intrară cam în același timp în Țara-Românească: cei d'întăiu răsătură până la apa *Teleajenului*, unde se ridica încă o cetate munteană, pe locul Vălenilor-de-Munte de astăzi. Venind de spre Miazănoapte, Ungurii biruiră, de și nu fără greutate, pe Basarab. Acesta făcu atunci ceia ce făcuse, înaintea lui, Radu și atâția alții cari aveau ca sprijin mai ales pe Turci: fugi în *Giurgiu* sau dincolo de Dunăre. În loc fu așezat un „fiu“ al lui,

¹ Cf. numele Dăbrotă, Călotă, Gărotă, Hociotă, Coșotă, din Dobrul, Calul, Gerul, etc.; deci acesta vine din Laiul (Negrul).

care-și zicea tot *Basarab* și cu care el trăia de multă vreme în dușmănie. Când însă *Basarab-cel-Bătrân* se întoarse cu ajutor turcesc, *cel Tânăr* se adăpostii în Moldova, întocmai ca și tatăl său la 1473.

XXV.

Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Turcii.

1. Turburând însă pe Domnul Țerii-Românești, Ștefan săvârșia o faptă de dușmănie împotriva Sultanului. Acesta se hotărî să-l înlătore. Ca de obicei, i se ceru ce nu putea să deie, adecă tributul rămas în urmă și stăpânirea cetăților de Miazăzi ale Moldovei, Cetatea-Albă și Chilia. Ștefan răspinse cu mânia astfel de pretenții, și, așteptându-se la o lovitură din partea Turcilor, se așeză într'un loc foarte bine apărat, nu departe de acela unde tatăl său Bogdan câștigase biruința cea mare asupra Polonilor, în același Ținut de dealuri înalte, de văi înguste și păduri nestrăbătute al *Vasluiului*. Se așezase, cu boierii țerii și ostașii săi de Curte, având pe lângă aceștia țerani și câteva sute de Secui, chemați de-a dreptul de dânsul, în marginea *drumului celui mare* care mergea de la Bârlad la Vasluiu și de la Vasluiu la Iași, iar de aici către părțile de Miazănoapte: pe acest drum mare de negoț erau să vie Turcii.

Aceștia sosiseră aici în a doua săptămână a anului 1475, puține zile după Bobotează. Aveau în fruntea lor pe *beglerbegul Rumeliei, Soliman Hadâmbul*. Basarab, Domnul muntean, arăta drumul. Când puterile turcești ajunseră în marginea pădurii, lupta se începu între Moldoveni

și cetele care putuseră pătrunde înlăuntru. O apă săracă curgea pe acolo, și de-asupra ei fusese clădit, pentru nevoile negoțului, un pod de lemn. Iarna era blândă, zăpada se topise, și apa se revărsase până departe, în bălți. O negură deasă se ridicase în faptul zilei.

Astfel, în noroiu, în întunerec și în cea mai mare neorânduială și necunoaștere a locului, se zbuciumară Turcii câteva ceasuri, până ce fură puși pe fugă (10 Ianuar). Moldovenii îi urmăriră multă vreme, petrecându-i până la vadul de la *Isaccea* sau *Oblucița*¹ al Dunării dobrogene. Pe lângă atâția morți, mulți prinși se găsiră în mâ-nile lor: Ștefan puse să-i ucidă. La cererile de răscumpărare, el răspunse nemilostiv: „dacă sânt așa de bogați, ce au venit să mai caute în țara mea săracă?“. Trei zile oastea stătu pe loc, postind și mulțămind lui Dumnezeu cu rugăciuni. Așa era datina lui Ștefan în războaiele lui.

Într'o scrisoare lipsită de orice trufie, el arată apoi tuturor stăpânitorilor lumii, până și depărtatului Uzùn-Hasan din Răsărit, cum că el, cu ajutorul lui Dumnezeu, a izbutit să înfrângă cu desăvârșire oastea cea mare a Sultanului turcesc.

Lupta aceasta se chiamă: lupta de la *Podul Înalt*, după locul unde a fost începută. I se mai zice: lupta de la Racovăț, după apa ce curgea pe acolo, ori lupta de la *Vasluiu*.

2. Dintre toți vecinii, unul singur trebuia să-l ajute, acela care era amenințat și dânsul de cotropirea turcească, anume regele unguresc Matiaș. Acuma, în vara anului 1475, se făcu în

¹ Oblucița înseamnă în slavonește „platou“.

toată forma o împăcare ; Craiul făgădui să sprijine pe Ștefan cu toate puterile sale. Îi dădu ca loc de adăpost — dacă ar avea nenorocirea să fie învins — două cetăți în Ardeal: *Ciceul*, așezat lângă apa Someșului, în părțile Bistriței, și *Cetatea-de-Baltă*, pe *Târnave*, în mijlocul șesului ardelean. Se luă hotărârea de a se înlătura *Basarab Munteanul* și de a pune în loc, fie *Basarab-cel-Tânăr*, care se îndreptase și el împotriva Turcilor fugari, fie *Vlad Țepeș* însuși, scos acum din închisoare.

Din partea lui, Sultanul primise cu mânia ce se poate înțelege ușor vestea înfrângerii din Moldova. Precum în 1462 plecase pentru a izgoni din Țara-Românească pe tributarul său răzvrătit, așa se hotărî să facă, în vara acestui an 1475, cu Moldova. Corăbii turcești, din flota care se alcătuisese îndată după cucerirea Constantinopolului, plecară asupra *Chiliei* și *Cetății-Albe*, fără să izbutească însă a le lua, pe când, la Răsărit de dânsese, în peninsula Crimeii, *Caffa*, marele oraș de negoț al Răsăritului, apărat și de Români din amândouă țerile noastre, era cucerită și, în același timp cu supunerea către Turci a *Hanului Tatarilor*, se nimicia și stăpânirea creștină a domnilor din *Mangup*¹.

Pe uscat, însă, Mohammed nu putu să înainteze, fiindcă, încă de pe atunci, îl chinuia reumatismul de picioare sau podagra.

Astfel anul acesta trecu în liniște pentru Ștefan. Nici regele Mafiaș nu avu să sufere din partea Turcilor. Ba încă el trimise în Bosnia pe moștenitorul sârbesc *Vuc*²

¹ Soția lui Ștefan-cel-Mare, *Maria*, era sora ultimilor stăpânitori de acolo.

² Despotatul sârbesc fusese nimicit după moartea lui Gheorghe Brancovici de către Sultanul Mohammed al II-lea, care luă și Bosnia.

și pe Tepeș, cari pătrunseseră adânc în această provincie turcească și săvârșiră — mai ales cel de-al doilea firește, — cruzimi care abia se pot spune prin cuvinte.

3. Atacul lui Mohammed împotriva Moldovei trebuia să se săvârșească. El fu zăbovit însă de boala Sultanului până târziu, în *vara anului 1476*. Ștefan, văzând că oștile împărătești nu se mișcă în primăvară, crezu că a fost uitat sau iertat, cu toate că nici într'un chip el nu se învoise a se pleca înaintea Turcilor, a-i despăgubi și a li plăti haraciul, rămas în urmă.

Fig. 23. Mohammed al II-lea.

Când Sultanul ajunsese la Dunăre, Ștefan n'avea în jurul lui decât oastea obișnuită, fără niciun ajutor din partea vecinilor. Trebui deci să treacă, din părțile vasluiene, dincolo de *Siretiu*, cu toate că primise vestea că Tatarii se răpăd asupra *Sucevei*. Străbătu Ținutul Romanului și se înfundă în *codrii Neamțului*, nădăjduind să poată

apăra în felul acesta cetatea sa de Scaun împotriva Sultanului însuși.

Acesta veni, aducând cu dânsul pe *Basarab-Vodă*, Domnul muntean, care știa sau era în măsură să afle toate cărările Moldovei. Oastea turcească, obosită întru câtva de calea îndelungată, și rău hrănită, dar în stare să facă drumuri lungi, să poarte lupte înviersunate, ajunse către sfârșitul lui *Iulie*, în ziua de 26, aproape de codrul unde stătea ascuns Ștefan. Acesta n'avea acum decât prea puțini țerani, căci ceilalți li îngăduise a se întoarce pe la satele lor ca să le apere împotriva urgiei tătărești; boierimea era însă toată, tineri și bătrâni laolaltă, în jurul Domnului.

Cu dânsa împreună, acesta stătea lângă un curs de apă nu mai mare decât acela lângă care se câștigase lupta din Ianuar 1475; pârăul se zice *Valea Albă*, pentru că undele lui vin albiicioase, străbătând pământuri de lut. Într'această adâncime de pădure, lângă acest pârău se luptară ceasuri întregi, cu îndărătnicie și înviersunare fără păreche, Turcii, furioși de împotrivire, și Moldovenii, cari știau că fac cea din urmă încercare pentru a-și apăra Suceava. Până și Ienicerii, cari nu se clintiau din loc niciodată, se zguduiră data aceasta, și Sultanul însuși, bătrân și bolnav cum era, trebui să se arunce asupra Românilor, cu buzduganul în mână.

Ștefan avea și acuma tunuri, care fură destul de bine întrebuințate; la urmă, când lupta se hotărî în folosul Turcilor, rămăseseră numai frânturi din oastea boierească a lui Ștefan. Aceia a fost ziua când s'a prăpădit boierimea cea vi-tează a Moldovei. Ștefan, scăpat prin jertfa ei, alergă în munți să-și caute oaste nouă. Țeranii

fuseseră îngăduiți a pleca pentru ca să-și apere casele amenințate de Tatars.

Dar campania moldovenească din 1476 n'avu pentru Mohammed același rezultat ca aceia din 1462 în Țara-Românească; el nu putu să lase un alt Domn așezat în Scaun. De și încunjură Neamțul și arse Suceava, trebuî să ducă înapoi cu dânsul pe fiul lui Petru Aron, pe care-l adusesese pentru a înlocui pe Ștefan. Oastea lui se întoarse cu greu, și mulți dintre jăfuitorii Moldovei fură secerați de bolile rele care se iscară în oastea ruptă de oboseală și hămesită.

În toamna anului 1476, peste câteva săptămâni de luptă, Ștefan se afla iar în fruntea unei oștiri; el era sigur și de ajutorul Ardelenilor, cari se adunaseră, cu Voevodul în frunte, pentru a păzi hotarele țerii lor, și, întâmplător, a-l ajuta pe dânsul. În sfârșit, în toamnă, el pătrunsesese în Țara-Românească, ducând cu sine ca Domn în locul lui Basarab pe însuși *Vlad Tepeș*; *Bucureștii* căzură în stăpânirea Domnului celui nou, și Ștefan veni însuși să se împace și să se unească pentru toate timpurile cu dușmanul său de odinioară. Voevodul Moldovei se întoarse în curând acasă cu călăreții săi, dar, nu peste multă vreme, înainte de a se sfârși anul 1476, el avu durerea de a primi vestea că Vlad, călărind în preajma Bucureștilor, fusese întâlnit de o ceată de Turci — poate la Bălteni — și ucis. Și astfel Basarab intrase iarăși în stăpânirea țerii sale.

4. Cât mai trăi Sultanul Mohammed, Ștefan avu de acum înainte ani de pace. În Țara-Românească, Basarab fu îngăduit numai câteva luni: la 1477, cu toate că Turcii de la Dunăre îl sprijiniau, el fu înlăturat de Ștefan în folosul

lui *Basarab-cel-Tânăr*, căruia i s'a zis și *Țepeluș*, pentru că știa să tragă și el în țapă, de și nu cu acea dărnicie care i-a asigurat lui Vlad, înaintașul lui, numele de *Țepeș*. Cu acesta Ștefan trăi câțiva ani în liniște ; Turcii dunăreni își căutară prada în Ardeal, și aici ei fură zdrobiți, la 1479, de Voevodul Ștefan Băthory și de un

Fig. 24. Ștefan-cel-Mare.

Român bănățean, *Pavel Chinezul* sau *Cnezul*, cu oastea de la graniță. Numai la 1481 *Basarab-cel-Tânăr* se simți destul de tare pentru a încerca să-și capete înapoi *Chilia* cu ajutorul *Turcilor*.

El luă calea pe care o urmărise și *Radu*, când se ducea spre înfrângerea de la *Soci*. Ajunse

până la satul băcăuan *Lunca-Mare*. Tocmai atunci se întâmplă însă ca Sultanul Mohammed să moară, și Ștefan, știind că nimeni nu-l mai poate opri în răsbunarea lui, trecu iarăși în Țara-Românească. În a doua luptă de la *apa Râmnicului*, Basarab păți ca Radu odinioară.

El nu crezu însă că poate afla sprijin la Turci, ci merse la prietenii și rudele sale de dincolo de Olt, unde-l ajută socrul său *Neagu* și fiii acestuia. După îndelungate frământări, mergându-i când mai bine, când mai rău, el fu ucis în sfârșit lângă satul *Glogova* din Mehedinți, de niște boieri dușmani.

În locul lui, Ștefan încercase a pune pe un prelin frate al lui Țepeș și Radu-cel-Frumos, pe *Mircea* dar la urmă rămase în stăpânirea țerii un alt pretendent, sosit din Ardeal, acel *Vlad Călugărul* împotriva căruia se plângea Țepeș la începutul Domniei sale și pentru descoperirea și uciderea căruia el se aruncase asupra părților ardeleni (1482).

Din acest nou vălmășag muntean se pare că Ștefan păstră însă și mai departe stăpânirea celății *Crăciunei*, pe care o cucerise, tot în 1482, fiul său *Alexandru*.

Acest Alexandru, copil din tinereță al tatălui său, avea acum grija părților de la Miazăzi ale Moldovei, mai ales a celor dintre Siretiu și Munte. Fiind astfel păzitorul graniții de către Țara-Românească, el își avea reședința în *Bacău* și supt îngrijirea și cheltuiala lui s'a clădit vechea biserică a Bacăului, precum și aceia din satul *Borzești*. Dar straja pe care o făcea Alexandru în părțile acestea de la Sud ale țerii nu fu în stare să afle sau să preîntâmpine primejdia cea nouă a Turcilor care se abătu asupra Moldovei.

5. Sultan era, la 1484, fiul cel mare al lui Mohammed al II-lea, *Baiezid*, care izbutise, în sfârșit, după îndelungate frământări, să înfrângă pe fratele său *Gem* și să-l silească a fugi la creștini în Apus. Baiezid era un bun îngrijitor al oștirii, la care ținea tot așa de mult ca și

marele Sultan Mohammed, dar gândul nu-i stătea la cuceriri. Pentru a-l face să plece asupra Moldovei, trebui o răscoală a Ienicerilor, cari nu mai voiau să asculte de un Împărat ce nu era în stare a li asigura biruințele și prada. Atunci, cu o oaste mică, dar setoasă, de luptă și jaf, porni Baieziid spre *Chilia* și *Cetatea-Albă*. Ștefan se trezi de-odată cu Turcii pe pământul său: în *Julie 1484* căzu Chilia, iar la *4 August* Cetatea-Albă se dădu Sultanului.

Niciodată aceste două „chei“ ale Moldovei de Miazăzi nu mai intrară în mâinile Moldovenilor. Ștefan însă nu se hotărî lesne să lase bogatele și folositoarele cetăți în stăpânirea păgânilor. În zădar ar fi stăruit la Unguri; regele Matias, încurcat în multe afaceri, mai ales în războiul cu Austria, și îmbătrânit înainte de vreme, nu putea să se fie de învoiala din 1475. Rămânea regele Poloniei, care era încă, pe vremea aceea, Casimir, și el om în vârstă și, pe lângă aceasta, cârmuitor blajin, bucuros să steie în cuprinsul granițelor sale.

În anul următor după cucerirea cetăților de la Miazăzi, Ștefan se duse la *Colomeia*, în Poțuția, pentru a face însuși închinarea către regele Poloniei (până atunci actele lui de închinare față de Poloni fuseseră făcute numai prin delegați). În această clipă, beii de la Dunăre cu Ali Hadâmbul, beglerbegul Rumeliei, intraseră în Moldova, aducând pe un domnișor căruia i se zicea *Hruet*. În lipsa lui Ștefan, acești Turci, mai ales din părțile Chilie și Cetății-Albe, prădară și Suceava.

Ajutorul Polonilor se arată însă de foarte puțin folos. Cel mai îndrăzneț fiu al regelui Casimir, Ioan-Albert, veni mai târziu în părțile de dincolo de Nistru și se luptă cu Tatarii. Dar aceasta nu ușură mult situația lui Ștefan.

Câteva cete de călări poloni veniră însă în țară chiar de la început și se puseră supt comanda Domnului Moldovei. Aceștia biruiră întâiu pe vecinii lui cei noi, Ischender Mihalogli (Mihalogli înseamnă „fiul lui Mihail“), și *Bali-beg*, fiul lui *Malcociu*, în marginea lacului *Cătlăbuga*, din Basarabia-de-jos, în apropierea teritoriului (turcește „raià“) Chilieii.

Peste câteva luni, aceiași Turci, pătrunzând în Moldova pe vreme de iarnă și urmând calea lui Mohammed al II-lea la 1476, ajunseră până la satul *Scheia*, din părțile Romanului, cu același pretendent: aici însă acesta-și pierdu capul, și astfel begii nu mai avură cine să-i întetească pentru a năvăli asupra lui Ștefan (Mart 1486).

6. De la o vreme, însă, relațiile cu Turcii se făcură mai bune. Ștefan vedea că orice silință a sa nu-i mai putea da înapoi ceia ce pierduse în 1484; pe de altă parte, în luptele care se deschiseră îndată în preajma lui, atât pentru moștenirea regelui Matiaș, cât și pentru a lui Casimir din Polonia, el avea de apărut interese pentru satisfacerea cărora se putea plăti haraciul Turcilor și face daruri dregătorilor împărătești de la graniță.

Regele Romanilor, *Maximilian*, fiu al Împăratului Frederic, nu izbuti să ieie Ungaria, cu tot sprijinul pe care-l avu de la Ștefan. În această țară se așezase un fiu al lui Casimir, blând, molâu și fricos, *Vladislav*, împotriva căruia Domnul Moldovei ajutase pe însuși fratele lui, principele *Casimir*. În Ardeal, Ștefan păstra și Cetatea-de-Baltă și Ciceul, unde porunciră și mai departe pârcălabii lui. De aceste cetăți, și mai ales de cea d'întăiu, era legat câte un număr de sate, care alcătuiau ca un adevărat Ținut.

7. Aceste Ținuturi erau cârmuite întru toate după datina moldovenească, ba încă, pentru a fi de ajutor sufletesc Românilor din aceste părți, Ștefan făcu să se clădească pe apa Someșului, în satul *Vadului*, o frumoasă biserică în stil gotic, unde așeză un Vlădică. Acest Vlădică atârna de Mitropolitul de Suceava (biserica din Vad există și până astăzi). Tot acest unghiu ardelenesc al Ciceului, până în marginea domeniului sășesc al Bistriței, era în stăpânirea Moldovenilor. Dacă împrejurările ar fi fost mai prielnice, cu acest teritoriu și cu drepturile întinse pe care Ștefan le avea în Secuime, ar fi fost cu putință a câștiga *întreg Ardealul răsăritean* și a-l anexa în chip statornic la Coroana Moldovei.

XXVI.

Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Polonia și sfârșitul Domniei lui.

1. Față de Poloni, Ștefan avea să reclame pământul pe care înaintașul său Iliăș îl părăsise,— făgăduind și înapoierea țerii Sepenicului,— adecă Pocuția.

Încă înainte de a se sui pe tron noul rege polon, Ioan-Albert, o fire pornită și nebunată, ascultând în toate de un curtean al său italian, care-l îndrepta spre lucruri mari, Ștefan pătrunse în Pocuția și o luă în stăpânire (1490). Ioan-Albert nu putea să rabde multă vreme această umilință și să primească o pagubă așa de însemnată; deci în anul 1497, sfătuit de acel Italian al său de casă, Buonaccorsi, el făcu proiecte mari și, pe urma lor, începu o expediție împotriva Moldovei.

La început, însă, tânărul rege polon nu se arătase ca un dușman al lui Ștefan ; din potrivă, îi făgădui să-l ajute a lua înapoi Chilia și Cetatea-Albă. Zicea că voiește să pătrundă în părțile băsărăbene și de acolo să se îndrepte asupra raialei turcești de la Dunărea-de-jos. Când oștile polone intrară însă în țară și Ștefan trimese boieri să li arăte calea, se văzu că, în loc să se îndrepte spre Răsărit, ele apucă drumul Sucevei. Îndată cetatea de căpetenie a Moldovei fu asediată.

Ioan-Albert credea s'o cucerească răpede ca să poată așeza într'însa pe fratele său *Sigismund*, singurul copil al regelui Casimir care rămăsese până atunci fără stăpânire.

Ștefan, prins pe neașteptate, își strânse oastea la Roman. Când avu pe ai săi adunați pentru războiu, el nu se grăbi să-i arunce spre Suceava, știind bine că cetatea este în stare să se împotrivească, așa cum o întăriseră în anii din urmă, unui dușman oricât de puternic. Peste câțva timp însă Ioan-Albert văzu că nu se poate isprăvi nimic și fu bucuros de amestecul fratelui său din Ungaria și mai ales al puternicului Voevod din Ardeal, *Bartolomeiu Dragffi*, din neamul Voevozilor din Maramurăș, care ceru lui Ștefan să se poarte creștinește, iertând jignirea ce i se adusese, și să se împace deci cu Polonia.

Invoiala se făcu. Oastea năvălitoare trebuia să urmeze un drum anume pentru a nu prăda țara. Polonii, bucuroși că se întorc, zburdară însă încotro voiră, fără ca regele să încerce a-i opri.

Atunci Ștefan se luă după dânșii și-i prinse în codrul cel mare al *Cozminului*, din Bucovina. Ajunși la strâmtoare, cavalerii, între cari se aflau

și *Teutoni*, vasali ai regelui, fură în mare parte nimiciți. Ajutoarele venite din Polonia au fost învinse apoi la *Lentești*, în țara Sepenicului. Biruința cea mare a fost însă cea din codrii Cozminului, și, astfel, ziua de *Sfântul Dumitru (26 Octombrie) 1497* este una din zilele cele mari ale lui Ștefan.

2. Pedeapsa vecinilor răi nu se opri aici. Ștefan dădu în sfârșit, după cum i se cerea de multă vreme, drum Turcilor și Tatarilor spre Polonia. El însuși merse, dar numai cu ostașii săi, fără să se amestece cu păgânii, departe spre hotarele Pocuției. Moldovenii lui se înfățișară supt zidurile puternice ale *Liovului*. Această nemiloasă pradă a Poloniei ținu până în luna lui April 1499, când în sfârșit trufia lui Ioan-Albert cedă înaintea puterii Domnului Moldovei și primejdiei pe care el putea s'o aducă asupra regatului. Pacea aceasta cuprindea din partea Polonilor recunoașterea că Ștefan este *Domn de sine stătător*, neavând să asculte de nimeni; o parte și alta, de o potrivă de îndreptățite, se unesc pentru a se lupta, întâmplător, împotriva Turcilor, fiind ajutați de regele unguresc Vladislav.

Pe atunci nu mai trăia Domnul muntenesc Vlad Călugărul, om pașnic și bun, slăbit de vârstă și deprins, din tinereță, să trăiască o viață de creștin îngăduitor față de acei cari-l încunjurau. Îi urmase în Domnie, la 1495, fiul lui, *Radu*, care nu mai era tânăr. Nici acesta nu se arătă bun de războiu, căci, îndată după suirea în Scaun, el se îmbolnăvi greu de podagră, așa încât, ani întregi de zile, a fost purtat în căruță prin locurile pe unde mergea ca să împartă dreptatea. Și cu Voda-Radu a trăit deci Ștefan în bună pace.

Odată numai, în 1499 chiar, una din căpeteniile lui Ștefan, *Boldur*, înaintă asupra *Chiliei*

și *Cetății-Albe*, răsplătind prin jafuri nouă jafurile vechi săvârșite de Turcii de acolo asupra Ținutului de odinioară al Moldovei.

Acesta nu era însă războiul în adevăratul înțeles al cuvântului. În zădar i se vorbi lui Ștefan de planurile mari pe care le fac creștinii pentru nimicirea puterii turcești. El era destul de bătrân și de învățat prin nenorociri ca să știe ce trebuie să creadă.

În anii săi de bătrânețe o singură dorință avu Ștefan: să-și întărească stăpânirea în Pocuția și să smulgă de la regele Poloniei recunoașterea acestei stăpâniri. În 1502, toamna, îndată după moartea lui Ioan-Albert, nemai recunoscând tratatul din 1499 și față de urmașul acestuia, Alexandru, care era totuși un vechiu prieten al Moldovenilor, Ștefan puse mâna pe întreg Ținutul asupra căruia avea drept. Pretutindeni *Rușii* de lege ortodoxă îl primiră cu bucurie; pârca-labul moldovean și vameșul se așezară în toate cetățile țerii până la Haliciu. Regele Alexandru nu putu să găsească niciun sprijin împotriva Moldovenilor: cu Turcii și cu Tatarii Ștefan stătea în pace și ei nu cutezau să încerce ceva împotriva lui; depărtatul *Țar al Moscovei, Ivan*, era încuscrit cu Domnul Moldovei, prin căsătoria fiicii lui Ștefan, Elena, cu moștenitorul său.

Situația cea nouă, creată în Pocuția prin puterea armelor moldovenești, rămase deci neatinsă.

4. Acestea erau hotarele, legăturile și puterea lui Ștefan când căzu bolnav de podagră și, adăugându-se suferințele pe care i le cășuna vechea rană căpătată supt zidurile Chiliei, el muri în Suceava, ca Domn liniștit și glorios, biruitor asupra dușmanilor și respectat de prieteni, ascultat de boieri și iubit de țară, la 1-iu Iulie 1504.

Cultura supt Ștefan-cel-Mare.

1. Domnia lui Ștefan înseamnă și o vreme de bogăție, de lumină, de muncă a cărturarilor și a meșterilor celor buni în Moldova. Orașele, care începuseră a se înjgheba pe vremea lui Alexandru-cel-Bun, crescură mult ca însemnătate în vremea lui cu toate întâmplătoarele prădăciuni din partea Turcilor, a Tatarilor, Ungurilor și Polonilor. În fiecare din aceste orașe, întemeiate mai mult după datina *Nemților din Galizia* decât după aceia a Sașilor din Ardeal, stătea ca ocârmuitor un *șoltuz* (nemțește Schultheiss; vorba șoltuz e după polonește; la Munteni se zicea; *judet*) și un număr de *pârgari* (nemțește Bürger); ei țineau un *catastif* al târgului, aveau *Scaun de judecată* și trebuiau să fie față la statornicirea de

Fig. 25. Mănăstirea Neamțului.

hotare și la recunoașterea proprietăților disputate. Ici și colo, Domnul își avea însă locjiitorul său, care se numia *vornic* sau *ureadnic*, *dregător*. Unde era cetate, puterea o exercitau, în numele Domnului, cei doi *pârcălabi*. Dar firește că în orașele care se alcătuiseră în umbra cetății pârcălabii naveau nimic a face, ci rosturile se săvârșiau aici prin magistrații municipali, ca în Polonia.

Aceste orașe moldovenești nu erau încunjurate cu ziduri ca orașele din Apus, și, dacă Domnul li dădea un hrisov, acesta privia mai puțin drepturile decât hotarele. O adevărată viață orașenească, cu orașe neafârnate, nu s'a putut desvolta în Moldova, unde puterea Domnului a fost cu mult prea mare pentru aceasta.

În anumite locuri, ca în Botoșani, în Lențești, se țineau *târguri* (*iarmaroace*; cuvântul, care se întrebuițează încă

în Moldova, vine de la germ. Jahrmarkt; iar *bâlcu*, care-i corespunde în Muntenia, e bucsú, ungurește pelerinagiu la un hram; odată se zicea, după slavonește, *nedeie* ori *panair*; la Munteni se mai zice: *sbor*, sobor, adunare), și astfel satele acestea au ajuns cu vremea să se înalțe la însemnătatea de orașe.

2. Negoțul *Liovenilor* cu țerile răsăritene se purta neconținut prin Moldova lui Ștefan-cel-Mare, care și el încheiase un tratat de comerț cu Liovul. Bani poloni curgeau din bielșug în

Fig. 26. Vechea pecete latină a Băii.

Vistieria Voievodului. Ca să-și arăte puterea și neatârnairea, de mult Domnii Moldovei începuseră și ei *a bate bani* după asemănarea celor din Polonia, precum în Muntenia Domnul bătea bani asemănători cu cei ungurești. Moneda moldovenească, cu inscripții chirilice sau latine, purta ca semn osebitor stema sau herbul țerii, care se vede și în *pecetea* Domnului pusă pe ceară și atârnată în josul hrisoavelor scrise pe pergament. Este capul de bour purtând între

coarne o steluță, și având, de o parte și de alta, soarele și luna, pe când cea munteană are la început vulturul, apoi corbul așezat pe o culme de munte și ținând de la un timp în plisc crucea răsăriteană.

3. Ștefan, mai mult decât Alexandru-cel-Bun, a făcut rânduială între boierii săi: acuma Moldovenii aveau aceiași boieri ca și Țara-Românească, afară de stratornici (stratornicii erau înlocuiți prin pârçălabii multelor cetăți). Unele dregătorii speciale moldovenești au dispărut cu vremea.

4. În *ordinea bisericească*, Mitropolitul avea supt ascultarea sa un episcop al Țerii-de-jos, care stătea în Roman, înlocuind, va să zică, pe episcopul catolic care stătuse odinioară în cetatea Milcovului și în Bacău¹.

Între anii 1463 și 1472, Ștefan mai făcu o episcopie, pentru țara Sepenicului și, întâmplător, pentru părțile Pocuției, dacă ar ajunge să le stăpânească. Această episcopie nouă este în legătură cu Scaunul de Vlădici din schitul cel vechiu al *Rădăușilor*, unde erau îngropați atâția dintre Domnii cei d'întăiu ai Moldovei. Ștefan a făcut o mare biserică de piatră aici și a pus să se așeze lespezi de mormânt de jur împrejurul clădirii, pentru înaintașii și rudele sale morți, până la cei d'întăiu ani ai veacului al XV-lea².

Până la dânsul, Moldova avea numai patru mănăstiri: *Neamțul*, a lui Petru Mușat (fig. 25), *Pobrata*, cam din

¹ Scaunul acestui episcop latin a fost restabilit în mai multe rânduri, ca și acela din Argeș, în Muntenia, ca și, une ori, acela din Severin, de Papa; dar episcopii au fost mai mult de formă; în Țara-Românească nu erau catolici mai mulți decât în Câmpulung și Târgoviște; iar, în Moldova, de religia catolică se țineau, afară de negustorii în trecere, numai țăranii unguri din părțile Romanului și Bacăului. Scaune de episcopi catolici au fost la Siretiu și Baia (Poloni), la Cetatea-Albă (Italieni).

² Biserica se păstrează și astăzi cu toate aceste pietre de mormânt. Așa s'a făcut la Biserica Domnească din Argeș cu Domnii din veacul al XIV-lea măcar, ale căror morminte au fost găsite în 1920 de d. Virgil Drăghiceanu.

același timp cu Bistrița, întemeiată de Alexandru-cel-Bun, ca să-i fie lăcaș de mormânt (acolo a fost îngropat și fiul numit după Alexandru-cel-Bun, al lui Ștefan-cel-Mare, Alexandru), și Moldovița, așezată într'o vale bucovineană,

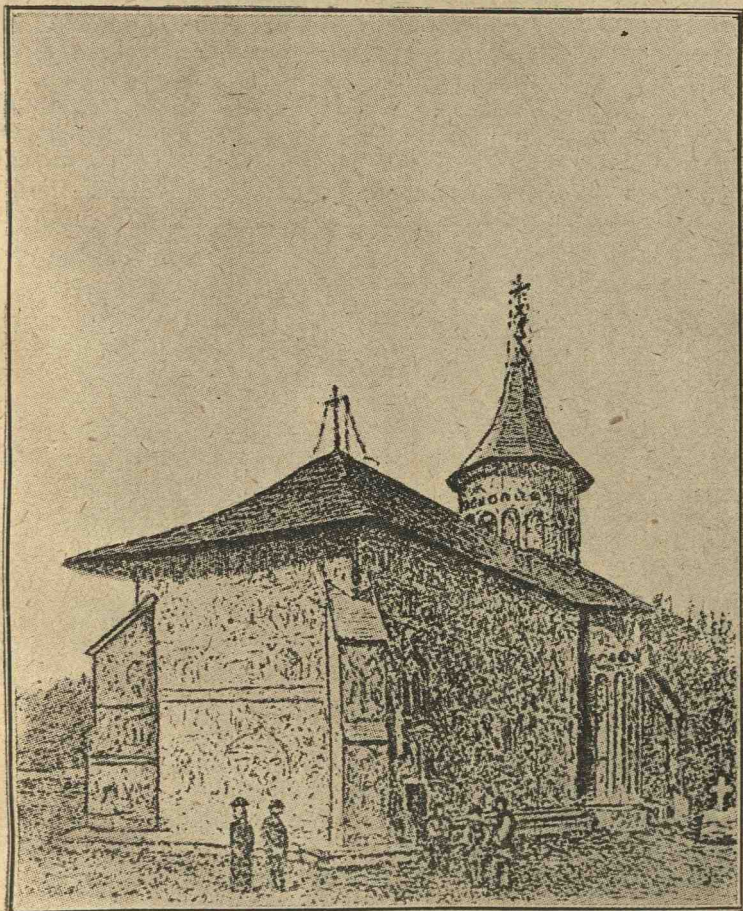

Fig. 27. Biserica din Voroneț.

în partea de Apus a țării, aproape de munți. Ștefan-cel-Mare a învârtit sau a întărit toate mănăstirile cele vechi: ele se văd astăzi așa cum le-a lăsat el sau vre unul din

urmașii săi, iar nu în forma lor cea veche. Pe lângă aceasta el a început a zidi clădiri bisericesti nouă. Astfel a făcut penru pomenirea biruinții sale asupra Tatarilor cea mai mare mănăstire din țară, *Putna*, pe malul râulețului cu același nume, nu tocmai departe de Rădăuți. De dânsul au fost întemeiate și mănăstirile *Humorului* și *Voronețului* (fig. 27), așezate în apropiere una de alta, și ele în văile frumoase ale aceleiași țeri bucovinene.

Dar Ștefan a căutat a împodobi cu *biserici* frumoase mai ales orașele și târgurile sale, și lângă fiecare biserică, firește, erau și *Curțile domnești*, unde obișnuia să petreacă el o parte din an în rătăcirile lui prin țară.

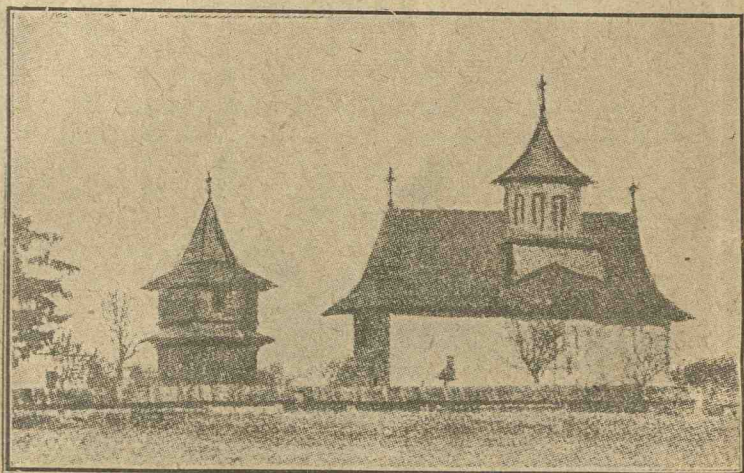

Fig. 28. Biserica din Pătrăuți.

Avem astfel clădiri bisericesti de-ale lui, afară de reparația ce va fi făcut la biserică cea veche a *Mirăușilor* din Suceava și la aceia de pe dealul Siretiului, la *Dorohoiu*, apoi la *Popăuși*, lângă *Botoșani*, la *Baia*, la *Hârlău*, la *Iași* (Sf. Nicolae cel Domnesc), la *Vasluiu*, la *Huși*, la *Piatra*, la *Bacău*, la *Râmnicul-Sărat* chiar, în *Țara-Românească*. Apoi în *sate*, ca *Reusenii*, *Bădăuții* și *Pătrăuții* (fig. 28) (în *Bucovina*), *Cotnarul* (în *Iași*), *Scânteia* (în *Vasluiu*), *Războienii* (în *Neamț*), *Borzeștii* (în *Bacău*). Astfel de biserici sânt ridicate de obicei pe locuri unde zac voinicii lui căzuți în luptă cu deosebiții dușmani ai țerii.

a stat. mănăstire geograf delu Mintel
S. P.

5. Bisericile lui Ștefan-cel-Mare sânt clădite din piatră bună, tare și deasă și din cărămidă, care nu se acopere cu tencuială, ci, stând alături cu piatra, ajută la frumuseța clădirii. Ele cuprind un *pridvor*, o tindă a femeilor (*pronaos*), biserica propriu-zisă sau *naosul* și *altarul*. Unele n'au nici *turnuri*, și clopotele sânt așezate într'un turn deosebit, care e în legătură cu zidul de împrejurire; așa se vede turnul de la Popăuși sau turnul de la Piatra. Chiar când un turn supțire se ridică pe o potrivire arhitectonică specială acestor clădiri, el este de tot mic și nu poate sprijini greutatea arămii, așa încât este pus numai pentru frumusețe. Bisericile sunt împodobite pe din afară cu *discuri de small*, lucrate în țară, de bună samă lângă Baia; aceste discuri rotunde, cu marginea ridicată în afară, înfățișează în relief chipuri de zmei încununăși, de luptători, de dobitoace ciudate, precum și stema țerii; ele sânt galbene, brune, verzi și albastre. Se așează supt streșină, într'un singur șir lung care încunjură biserica. Le mai vezi pe marginea de sus a turnului, și, în sfârșit, în colțurile unde se întâlnesc arcele de cărămidă scoase în relief care împodobesc clădirea pe laturi.

Păreții se razimă adese ori pe picioare de zidărie care se numesc *contraforturi*. *Ferestrele* sânt lucrate din piatră săpată: cele de la pridvor înfățișează une ori arcuri și nervuri ca în bisericile gotice ale Apusului. Cadrele celor de pe laturi sânt alcătuite însă din linii care se taie între dânsele în unghi drept. Ușa internă spre pronaos are linii mai înalte și îndrăznețe, care se întâlnesc în formă de arc sfărâmat sau de ogivă. Meșteri *sași* au lucrat, fără îndoială, după datini apusene, la aceste clădiri, dar, de o bucată de vreme, meșteșugul a fost cunoscut și practicat și de Români.

Pictura e severă, aspră, fără colorile vii din Biserica Domnească de la Argeș. Și în manuscriptele de pergament se desfac frumoase *miniaturi*. Apostolii din *Evangheliariul de la München* supt Ștefan (unul de supt Alexandru-cel-Bun e păstrat la Oxford) sânt opera alesului pictor *Teodor Măreșcul*.

6. Ca o podoabă însemnată a vechii arte românești trebuie să se privească și frumoasele *inscripții*, săpate în piatră, care se pun de-asupra

mormintelor, cu slove tot atât de elegante, trase în stil gotic, iar, pe lângă ele, la mijloc, fel de fel de înlănțuiri de frunze ascuțite. Ștefan a pus inscripții la toate bisericile sale, și, oriunde știa că zace vre-un membru al familiei sale, a făcut să i se așeze pe mormânt o piatră de amintire. Astfel bisericile Moldovei sânt printre cele mai strălucite monumente de artă pe care le au, nu numai țara noastră, dar în general, părțile din Răsărit, în care a pătruns, pe o cale sau pe alta, și influența Apusului.

7. Din odoarele pe care Ștefan le-a dăruit bisericilor sale, puține s'au păstrat numai, după atâtea prădăciuni pe care acestea au avut să le sufere. Rare ori mai întâlnim câte o *cruce* de la dânsul, purtând în litere slavone de toată frumuseța însemnarea numelui lui și a anului când s'a făcut darul. La Putna, din Bucovina, în vestita mănăstire, se mai poate vedea încă *perdeaua* cusută cu fir care acopere groapa Doamnei *Maria din Mangup* înseși, purtând cununa împărătească: e înfășurată într'o lungă haină care ajunge până la pământ, având ochii închiși ca în mormânt. Multe asemenea acopereminte ori perdele de altar s'au pierdut.

8. Pe vremea lui Ștefan-cel-Mare nu se scria *literatură* în românește. Cărțile sfinte erau în limba slavonă ca și întreaga lor tâlcuire sau lămurire, și iarăși ca și însemnările care pomeniau istoria Moldovei. Numai în unghiul de Nord-Est al Ardealului și în părțile maramurășene vecine cu dânsul pătrunsese înrăurirea *curentului husit* (al lui Ioan Hus din Boemia), care țintea către tâlmăcirea Cuvântului lui Dumnezeu, deci a Bibliei întregi, a Vechiului ca și a Noului Testament, în limbile vorbite și înțelese de popor. Un cleric din alte părți a dat deci pentru întâia dată în românește o Biblie, care este încă noduroasă în formă și încurcată. Cartea lui a fost copiată de unii și alții, dar nu atât pentru a fi întrebuințată în biserici, cât mai mult pentru cetirea acasă. Când preoții voiau să se slujească de Psalmii sau de Evanghelia în românește, atunci se adăugia forma slavonă

pe lângă aceia, scriind, spre osebire, ce era într'o limbă cu roșu și ce era în cealaltă cu negru. În biserici nu

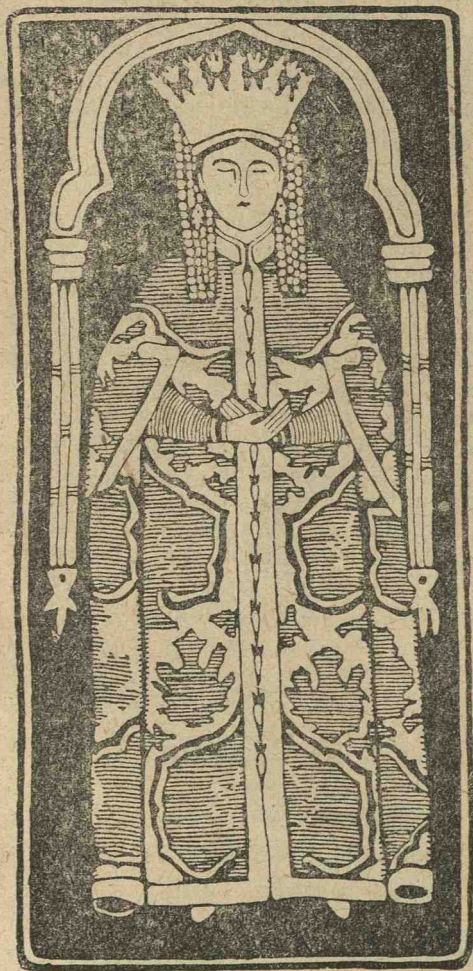

Fig. 29. Maria din Mangup.

se îngăduia, în adevăr, a se ceti în altă limbă decât în limba sfântă, care era limba slavonă.

Manuscripte de acestea s'au găsit la *Voroneț*, *Șcheia* și în alte părți, și ele poartă une ori pomenirea locului unde au fost descoperite.

Dacă nu aveam o literatură românească a noastră, cărturarii cari învățaseră limba slavonă de la ucenicii lui Nicodim scriau cu sânguintă în mănăstirile din toată românia, dar mai mult decât oriunde, acum, în Moldova. În această privință este vestită *mănăstirea Neamțului* (fig. 25), care ni-a lăsat cărți sfinte și cărți bisericești, precum și cărți de istorie sau de cuprins amestecat, în limba slavonă. Aceste cărți sânt scrise într'o caligrafie de toată frumuseța, cu slovele drepte și mari, pe hârtie lucioasă răsăriteană sau pe aspră hârtie din Apus. De-asupra capitolelor de căpetenie ale cărților din care se alcătuieste fiecare volum este făcut un *frontispiciu*, țesut din linii ce se împletesc între dânsule, și paginile sânt împodobite pe margene cu flori de scaiu; astfel de frontispicii pot să fie făcute și în deosebite colori.

Tot așa de frumoasă ca și scrisoarea este *legătura* acestor cărți, pe care o făceau călugări meșteri. Legătura unei cărți se alcătuiă din două plăci de argint bătute pe scânduri de lemn: pe ele se înfățișă, în lucru făcut cu ciocanul, și Mântuitorul înălțându-se pe un câmp împodobit cu flori sau cu linii punctate. Plăcile se închid în față cu chiotori de argint, iar în dos ele sânt prinse prin lanțuri de același metal, care fac un fel de platoșă.

XXVIII.

Cultura în Țara-Românească.

1. Țara-Românească, fiind neconținut în stare de războiu și neputând găsi, de la înlăturarea lui Vlad Țepeș înainte, liniștea trebuitoare, n'a înaintat ca Moldova, nici în bogăție, nici în artă. Orașele rămaseră tot niște așezări foarte puțin înjghebate și locuite de oameni cari nu se îndeletniciau numai cu negoțul. *Argeșul* decăzuse foarte mult, *Târgoviștea* singură, veche așezare românească în legătură cu un târg care se ținea

în anumite zile ale anului, ajunsese, în cursul veacului al XV-lea, la o mare însemnătate: Domnii stăteau une ori acolo, dar reședința lor era mult mai puțin statornică decât aceia a Domnilor Moldovei. Astfel de Scaune domnești mai erau și altele, ca *Târșorul* (azi sat în Prahova ; Ploeștii sunt de obârșie mai târzie). *Gherghita* (mai târziu sat de ostași, așa-numiți Roșii, după îmbrăcăminte ; azi, iarăși, sat, de și are biserică de la Matei-Vodă Basarab) ; *Floreștii* (sat în Ilfov, unde a locuit foarte mult Basarab cel-Bătrân). Lui Radu-cel-Frumos i-a plăcut mai ales să steie în cetatea *Bucureștilor*, fiindcă era mai aproape de ocrotitorii lui de la Dunăre, Turcii.

Gturgiul fusese pierdut pentru mult timp în mâna puternicilor dunăreni, cari aveau în mâna lor și cetatea *Turnului*, cu tot locul încunjurător. *Brăila* se mai ținea până pe la 1540 în stăpânirea Domnilor munteni, și aceea-i ajută să sprijine sarcina războaielor și datoriilor domnești.

Cât privește Oltenia, aceasta era mai mult o țară de sate. Din capitalele de județ pe care le întâlnim în vremurile mai nouă, niciuna nu avea atunci altă situație decât aceia de sat. *Cerneșii*, vechiul Scaun de isprăvnicie al Mehedințului, e un fost sat de lângă Cerna: *Târgul-Jiului* nu ființă încă pe atunci ; oraș nu era la *Râmnic*, în margenea Oltului, al cărui nume arată numai existența unui iaz (râmnic) cu vechi pescării domnești. În sfârșit *Craiova* era numai satul neamului de boieri din care Basarab-cel-Tânăr și-a luat soția, Neaga, prin urmare moșia Vornicului Neagu, tatăl acelor puternici stăpânitori de pământ și conducători de țară cari au fost așa-numiții boieri *craiovești*: *Barbu, Pârvu, Danciu, Radu*. Craioveștii ajunseră a hotărî asupra Domniei, și, de la o bucată de vreme, *Bănia Severinului* se afla mai mult în mâinile lor. *Barbu* a fost, vreme îndelungată, Ban oltean și a lăsat aceste rosturi frașilor săi și altor rude ale sale.

Pentru că Oltenia era mult mai liniștită decât Țara-Românească, negoțul cu *Sibiul*, fără să aibă însemnătatea aceluia cu Brașovul, era mai asigurat decât celălalt. Numai arare ori Turcii, în amestecul lor dincoace de Dunăre sau în Ardeal, luau drumul de la stânga Oltului. Astfel Craioveștii putură face pentru ridicarea Bisericii, pentru înaintarea culturii și dezvoltarea artei, pentru pomenirea neamului lor ce nu erau în stare a face, din cauza veșnicelor frământări, Domnii de dincolo de apa Oltului.

2. Acolo, în Țara-Românească, după *Mircea*, care făcuse mănăstirile *Cozia*, în Vâlcea, și *Cotmeana*, în Argeș —, păstrată astăzi în forme destul de schimbate —, singur *Radu-cel-Frumos* a întemeiat o mănăstire, mănăstirea *Tânganului*, care s'a surpat cu vremea¹.

Snagovul trece ca o ctitorie a lui *Vlad Țepeș*, și în singura biserică rămasă pe ostrov se arată un mormânt acoperit cu o piatră fără inscripție, care mormânt ar fi al cumplitului Domn; însă *Vlad* a găsit mănăstirea întemeiată de alții, și el s'a mulțumit numai s'o întărească pentru a putea fi un loc de adăpost în zile de primejdie. Din potrivă, dincolo, în părțile oltene, Craioveștii fac frumoasa biserică din *Strehaia*, ce pare să fi fost pe atunci reședința Banilor. Această biserică, așezată astăzi într'un târg din zilele noastre, în părțile nord-estice ale Mehedințului, s'a prefăcut pe urmă de un urmaș al lui *Basarab-cel-Tânăr*, *Vodă-Matei*, din veacul al XVII-lea, dar se vede și acuma chipul ctitorului, din neamul *Vornicului Neagu*. În județul vecin al *Jiiului-de-Sus* (*Gorj*), la Răsăritul lui, Craioveștii clădiră o mănăstire, cu mult mai frumoasă decât aceia a *Strehaiei*, *Bistrița*, lângă apa de munte cu acest nume, în vecinătatea unor înalte dealuri împădurite. Aici, în biserica mare, cu forme bizantine, care a fost dăruită pe la 1840 și înlocuită cu alta, aduseră puternicii boieri ai Oltului moaștele *Sfântului Grigore Decapolitul*, pe care le cumpăraseră cu sume mari de bani din *Serbia* și care se păstrară la început în sicriu de lemn scump, iar pe urmă, pe la 1650, în altul de metal, lucrat frumos cu ciocanul.

¹ În locul ei se află, în satul cu același nume din *Ilfov*, numai o biserică nouă fără niciun fel de frumusețe. *Tânganul* se păstra încă pe la 1650.

3. La Bistrița, se așezară călugări cu mult mai învățați, cu mult mai harnici ca aceia din Tismana. Astfel, roștul Tismanei vechi, al ctitoriei lui Nicodim și Vladislav-Vodă, trecu asupra acestei mănăstiri mai nouă. În Bistrița s'au scris în urmă multe cărți frumoase, și o parte din ele au fost depuse la Museul din București. Ele pot să stea alături, de și nu le ating întru toate, cu cărțile care se lucrară de alți călugări din aceste timpuri în mănăstirea moldovenească a Neamțului.

4. Numai după ce vremea turburărilor, a izgonirilor de Domni, a învrăjmășirilor dintre tată și fiu sau frate încetă, după ce se făcu liniște în buna cârmuirea eulavioasă, îngăduitoare față de orice vecin, a lui *Vlad Călugărul*, care nu-și uitase tinereța petrecută în chillile de mănăstiri și rugăciunile către Domnul îndurător, Țara-Românească începu să se înjghebe mai bine în ce privește orașele și târgurile, precum și în ce privește viața culturală și arhitectura. Vlad însuși a fost un întemeietor de mănăstiri: el a clădit schitul *Babelor* și mănăstirea *Glavăciocului* (în părțile Vlășcii), unde i s'au așezat și oasele.

Cu mult mai rodnică a fost activitatea fiului acestui călugăr, mai călugăr în aplecări și fapte decât chiar tatăl său, *Radu*. Acestuia i s'a zis Radu-cel-Mare, pentru eulavia lui binefăcătoare, pentru dorul cel mare ce-l avea de a înălța pretutindeni biserici frumoase, de a sprijini pe meșterii cei buni și de a li da de lucru.

Până departe în Răsărit, la *Muntele Atos* și aiurea, sânt atâtea clădiri și daruri care amintesc de numele lui. În față chiar, acest Domn bolnav și bătrân înainte de vreme a înălțat cea mai frumoasă dintre bisericile românești de până atunci, mai frumoasă chiar, în ceia ce privește scumpetea materialului și bogăția unor po-doabe, decât bisericile lui Ștefan-cel-Mare.

5. Aceasta este mănăstirea din *Deal*, așezată de-asupra *Târgoviștii*, unde deci va fi petrecut mai bucuros decât aiurea, în preajma munților, Radu. Biserica e zidită după datini răsăritene și venețiene, iar nu după cele gotice ale Sașilor din Ardeal și ale Germanilor din Polonia. Și ea are abside rotunzite, așa încât samănă cu o cruce al cărei picior e pridvorul, laturile aceste abside, iar

vârful altarul. În faţă şi pe margini ea se împarte printr'un brâu în două părţi, așa-numite în arhitectură *registre*, şi fiecare din ele are un şir de firide rotunde: uşa se deschide în faţă, puţine ferestre (două de fiecare parte) se văd pe margene. Trei turnuri, două mici în faţă, unul mai mare în fund, se razimă cu siguranţă pe solida clădire, în care nu s'a întrebuinţat alt material decât numai *piatră tare*, adusă cu greutate mare din depărtări, şi ale cărui lespezi sunt prinse strâns *cu scoabe de fier*. Margenile ferestrelor (odinioară), liniile de supt streăşină ale turnurilor, brăul de la temelia acestor turnuri, frontispiciul de sus al bisericii, care se ridică în arc deasupra liniei firidelor de sus, sânt toate împodobite cu săpături foarte fine, alcătuite din linii rotunde împletite: două medalioane săpate se găsesc sus, în mijlocul faţadei. De o parte şi de alta a uşii, în stârşit, într'o săpătură uimitor de netedă şi de curată, cu cele mai bune slove chirilice, de linie veneţiană, se ceteşte pisania sau inscripţia bisericii: deci numele lui Radu, hramul şi data întemeierii. Şi aici un minunat cadru de sculptură decorativă încunjură pătratul care cuprinde scrisoarea.

Biserica era menită să fie locul de îngropare al lui Radu, dar urmaşii lui n'au ştiut să-i înalţe un mormânt. Însă Craioveştii au făcut unul în chip de sicriu pentru Vladislav-Vodă, înaintaşul lui Ţepeş, care nu li era rudă, dar ridicase neamul acestora la boierie şi la putere. Mai târziu şi alţi Domni şi-au găsit lăcaşul de odihnă acolo.

6. Din vremea lui Radu cel-Mare nu ni s'a păstrat, ca din vremea lui Ştefan, acoperişuri de mormânt frumos lucrate în fir, cruci însemnate cu litere slavone, discuri cu dobitoace minunate sau cu stema ţerii. Dar, pe vremea aceia, meşteşugul tipografiei, desăvârşit după jumătatea veacului al XV-lea de un German şi introdus răpede în ţerile de cultură ale Apusului, ajunse în sfârşit şi în Răsăritul slavon, de care ne ţineam noi în ceia ce priveşte cultura. O *tipografie* s'a întemeiat în *Munte-negru*, ţerişoară aşezată în munţii de lângă Marea Adriatică şi supusă înrâuririi care venia din Dalmaţia şi Albania veneţiană. Mai târziu, *Veneţia* ajunsese locul de tipar al cărţilor bisericeşti pentru toţi creştinii răsăriteni cari întrebuinţau în Biserică limba slavonă. Radu-cel Mare

șliù să ispitească și să aducă la sine pe meșterul de tipar din Muntenegru, care era un simplu călugăr, *Macarie*. Tipărirea atuncea nu se făcea cu multe slove și cu mașini puternice mișcate de motoare cu aburi, care se întrebuințează în zilele noastre; meșterul de tipar avea atâtea slove câte încăpeau într'un săculeț, și niște cadre de lemn în care ele se strângeau foarte slab, așa încât jucau în voie. O coală se tipăria încet după cealaltă, și astfel lucrarea unei cărți putea să țină luni întregi de zile. Radu acoperi de binefaceri pe Macarie, care ajunsese apoi și Mitropolit al Terii-Românești, căci pe atunci locurile de episcop sau Mitropolit se dădeau unui cleric sau pentru viața lui sfântă sau pentru merite deosebite în cărturărie. Astfel prin Macarie și pentru Radu se tipări o sumă de lucrări slavonești, care se deosebesc, nu numai prin frontispiciile împodobite, care sunt făcute întocmai după cele obișnuite în lucrările mănăstirești ale călugărilor caligrafi din Moldova sau Muntenia și le întrec une ori în frumuseță, de și, firește, nu se întrebuința decât cerneala neagră și roșie, și nu toate culorile care se puteau pune în manuscrise.

În Domnia lui Radu și a Domnilor îndată următori după dânsul, tiparul muntean, care era întemeiat și pentru Moldova și pentru Românii din Ardeal, — și nu numai pentru ei, dar și pentru cea mai mare a Slavilor din Peninsula Balcanică —, dădu un *Liturghieriu*, o carte de liturghie, care era de cel mai mare folos pentru preoți; apoi o *Carte de cântări în opt glasuri*, care se zice, după grecește, *Octoih* și, în sfârșit, o *Evanghelie* înfățișată așa cum trebuie pentru celirea în biserică. Locul lor de tipar nu se arată, dar poate că Macarie și-a fost așezat teascul și slovele sale chiar în chiliile de la Mănăstirea Dealului, la îndemâna Domniei. Cărțile s'au tipărit între 1508 și 1512, și acele lucrări de cultură și artă au, de sigur, în dezvoltarea neamului nostru aceiași însemnătate ca și a unor bătălii câștigate împotriva dușmanului, căci în calea unui popor stă, în afară de dușmanul străin, și dușmanul, și mai îngrozitor, care e întunerecul, și înaintarea popoarelor nu se poate face decât biruind această putere drăcească.

7. Numai atâta ar fi în stare să îndreptățească numele de „Cel Mare“ care s'a dat lui Radu. Dar el s'a mai

făcut vrednic de recunoștința urmașilor printr'o faptă însemnată: până la dânsul viața bisericească a Țerii-Românești n'avea nicio orânduială și rămăsese astfel mult în urma vieții bisericești a Moldovei, pe care începuse a o statornici Alexandru-cel-Bun și o desăvârșise, într'o formă care s'a păstrat aproape și până astăzi, Ștefan-cel-Mare. Muntenia avea numai pe Mitropolitul din Argeș, iar Oltenia un episcop al *Severinului*, care rătăcia din loc în loc, când într'o mănăstire, când într'alta. (De sigur multă vreme el s'a oploșit în *Strehaia*.) Radu chemă însă la dânsul pentru a-i statornici ierarhia bisericească pe un fost Patriarh de Constantinopol, scos de Turci, *Nifon*.

Acesta era vestit ca om sfânt și avea oricum priceperea care trebuia pentru a săvârși o astfel de operă. El hotărî ca Țara-Românească și părțile Oltului să aibă un singur arhiepiscop, care să stea, nu în vechea reședință din Argeș, ci în cea obișnuită a Domnului, deci în *Târgoviște*. Episcopul din părțile Oltului s'a supus duhovnicește celui din Țara-Românească. Deocamdată el stătea tot prin mănăstiri, și va fi fost adăpostit un timp la Bistrița; mai târziu numai, pe la jumătatea veacului al XVI-lea, începu să se așeze supt Cetățuia de lângă Olt a Râmnicului, iar biserica lui episcopală s'a întemeiat acolo numai ceva mai târziu, pe vremea Vlădicilor Eftimie și Mihail. Pentru părțile răsăritene ale Țerii-Românești se făcu apoi, cu trei județe răsăritene de munte, episcopia de *Buzău*.

Ținutul acesta buzoian avea o boierime care se zicea boierime de Buzău, în deosebire de boierii din alte părți. Acești boieri erau însărcinați cu apărarea graniții de către Moldova și aveau în ascultarea lor satele de moșneni (țerani cu moșie, trăind slobozi de moșia lor), cari erau răsplățiți cu pământuri, ca și „vitejii“ din Moldova, pentru isprăvile lor războinice. În Buzăul foarte bine împoporat, având o clasă de conducători mândră și dârză, era lucru firesc să se întemeieze o episcopie, chiar dacă nu se afla mai de mult datina unui Vlădică stând undeva prin poienile pădurilor, în fruntea călugărilor dintr'un schit de lemn, dar în legătură cu Scaunul catolic al Milcovului.

8. Aceasta este sarcina pe care a îndeplinit-o Radu-cel-Mare († 1508), care, fără a fi purtat vre-o luptă,

știind numai să asigure pacea, prin câștigarea dragostei tuturor și împărțirea unei dreptăți bune, s'a învrednicit să fie pus alături de contemporanul său Ștefan-cel-Mare. Până și Sultanul Baieșid al Turcilor a știut de dânsul și l-a prețuit, nu fiindcă mersese să i se închine și plătia tributul, ci fiindcă era om drept și destoinic. Când, trei ani după moartea lui Radu, ienicerii se ridicară împotriva Sultanului, învinuindu-l că este bătrân și bolnav, Baieșid li-a ținut o cuvântare, arătând că și fără să poată umbla și merge la războiu ajunge cineva a fi Domn vrednic, și a dat ca exemplu pe Radu-cel-Mare al Munteniei.

XXIX.

Țerile românești de la moartea lui Ștefan și Radu până la jumătatea veacului al XVI-lea.

I. După moartea lui Ștefan-cel-Mare și a Domnului muntean Radu, țerile noastre avură o viață care este în legătură cu activitatea de cârmuitor și apărător de țară a celui d'întăiu. Ștefan știuse a se face respectat de vecini și, prin urmare, niciunul dintre aceștia nu îndrăzni să tulbure Moldova în anii cari se strecurară îndată după moartea lui; pe de altă parte, el izbutise a se face ascultat de boieri, și nimeni dintre aceștia nu ar fi cutezat să steie împotriva fiilor și urmașilor lui. Pe când în Țara-Românească boierimea era mai mică și neastâmpărată: niciun Domn nu putuse să o facă a se pleca adânc înaintea lui. Acolo era de așteptat un șir întreg de lupte pentru moștenirea lui Radu-cel-Mare, și rare ori vre unul dintre urmașii lui avu norocul să stăpânească atâta vreme, încât să poată lăsa o urmă veșnică a Domniei lui.

Urmarea împrejurărilor acestora deosebite a fost că Moldova în toate primejdiile și nenoro-

cirile pe care-a avut să le înfrunte și ea de la o vreme, a rămas, până la 1538, numai într'o atârnare slabă de Împărăția turcească, pe când principatul muntean se coborî cu mult mai răpede în atârnare desăvârșită, în stoarcere nemiloasă și în umilință deplină.

2. Moștenirea lui Ștefan-cel-Mare a luat-o fiul său *Bogdan* (fig. 30), născut din căsătoria lui Ștefan cu fata, asemenea la chip cu tatăl, a lui Radu-cel-Frumos din Țara-Românească, Doamna Maria.

Fiul mai mare al lui Ștefan, *Alexandru*, care stătuse ca zălog la Poartă pentru credința tatălui său, murise de mai mulți ani. Alți frați ai lui Bogdan n'au trăit niciunul. Surorile n'aveau drept de moștenire, și astfel Bogdan urmă în liniște tatălui său. Incercările pe care le făcură Muntenii de a-i scoate înaintea pretendenți fură iute biruite. Nici din Ardeal n'a putut răsbate un pretendent în țară.

Bogdan era pe vremea tatălui său un fiu ascultător și întru toate supus. Îndată însă ce a scăpat din frâul acestuia, el își făcu planuri mari, de *încuscrare cu regele Poloniei*, cerând acestuia pe una din surorile lui. Pentru o legătură regală ca aceasta, el era în stare să jertfească Pocuția și să primească, precum primise Alexandru-cel-Bun, o episcopie catolică, recunoscută de Curte, în țara lui. Neizbutind față de noul rege *Sigismund*, acela care era să domnească în Moldova dacă Ioan-Albert ar fi biruit la 1497, Bogdan se înfurie și năvălește în Polonia, încercând a lua iarăși în stăpânire Pocuția (1506). Altă dată (1509), el înaintează, lovind *Camenita*, din fața Hotinului, până la Haliciu

și *Liov* și aduce înapoi clopote smulse din bisericile prădate, precum și o mulțime întreagă

Fig. 30. Bogdan Orbul.

de Ruși, pe cari-i așeză prin părțile Moldovei-de-sus ¹.

Când Polonii încercară să-și răsbune, ei nu putură face o ispravă asemănătoare cu aceasta: războiul se mântui de la o vreme (1510) prin oboseala amânduror părților. Bogdan își găsi de alminteri o nevestă de țară, Anastasia, apoi, după moartea ei ², luă pe alta, din neamul Dom-

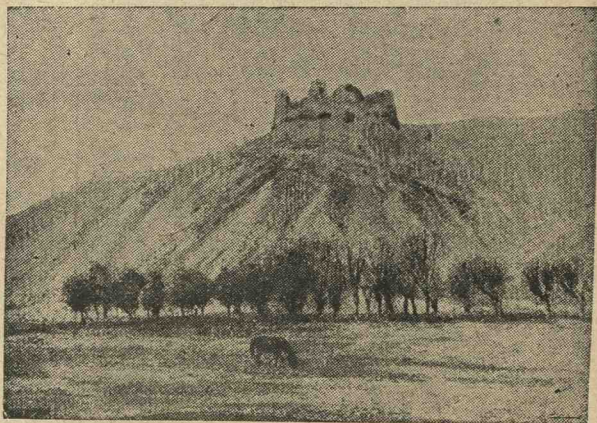

Fig. 31. Ruinele Cetății Neamțului.

nilor munteni: fata lui Mihnea cel-Rău se învoi a merge după Domnul Moldovei, de și acesta fusese rănit la un ochiu și i se zicea, prin urmare, *cel Orb*, adecă cel Chior. Pacea s'a încheiat poate și prin mijlocirea regelui Ungariei, ca și cea de odinioară dintre Ștefan și regele Ioan Albert.

¹ Rușii cari locuiesc în număr mare Ținuturile de la Nordul Bucovinei nu se coboară însă din acești Ruși aduși de Bogdan, cari s'au contopit de mult în mijlocul populației moldovenești, și este cu neputință a deosebi pe urmașii lor dintre Moldovenii ceilalți.

² E înmormântată la mănăstirea Dobrovățului.

3. Când Bogdan primi înțelegerea cu Polonia, trecuseră doi ani de la moartea lui Radu. Ungurii încercaseră să așeze în Scaunul Târgoviștii pe un ocrotit al lor, fiul lui Basarab-cel-Tânăr, *Danciu*, dar Turcii dunăreni prinseră lucrurile mai în pripă, și, astfel, cu ajutorul lor, luă Domnia un fiu al lui Țepeș, nerecunoscut de tatăl său, *Mihnea*. Acesta sămăna cu părintele numai în ce privește cruzimea, dar nu și supt raportul vitejiei și al științei de a cârmui o țară. La urmă, boierii, cari se săturaseră de calăi, îl gonesc în Ardeal, și aici Danciu, ajutat de un pretendent la stăpânirea Serbiei, *Iacșici*, omoară pe fostul Domn, care se făcuse *catolic*, și în clipa morții se găsea chiar lângă biserica cea mare săsească din Sibiiu.

Un nou Vlad, zis *Vlăduț*, fiindcă era de tot tânăr, fiu al lui Vlad Călugărul, e pus în Domnie de boierii răsculați. Dar Turcii dunăreni, înțețiți de boierii olteni, cari aveau în fruntea lor pe *Craiovești*, căroră li se mai zicea, fiindcă aveau Bănia, „Banoveții“, iar mai târziu, fiindcă în fruntea lor stătea Pârvu, „Pârvuleștii“, năvălesc în țară, și bietul Vlăduț e prins și tăiat în marginea *Bucureștilor* (1512).

Acum se dădu o deslegare trainică întrebării despre moștenirea munteană prin aceia că boierii craiovești, cari nu puteau lua Scaunul pentru unul dintre dâșii, căci se cerea ca orice Domn să fie din osul Domnilor vechi, așezară în stăpânire pe nepotul lor, fiul lui Basarab-cel-Tânăr și al Neagăi, fata lui Neagu, pe *Neagoe*, care, ca Domn, își luă firește, ca și tatăl și bunicul său, ca și străbunul de la 1330, numele de *Basarab*, și fu Basarab cel mai nou, Basarab al IV-lea (fig. 32).

Însurat cu o coborâtoare din vechiul neam de

Despoți al Serbiei, sfătuit și ajutat de puter-
nicii săi unchi, sigur, prin darurile pe care le

Fig. 32. Basarab-Vodă Neagoe.

făcea, de îngăduirea Turcilor dunăreni din neamul Mihaloglilor, Neago Basarab n'a căutat

Fig. 33. Despina Milita, soția lui Basarab Neago.

să-și întindă stăpânirea în dauna nimănui. A trăit în pace cu Moldovenii și n'a cerut de la regele Ungariei, care era acum tânărul Ludovic, fiul lui Vladislav Polonul, nici de la Voevodul ardelen de pe această vreme, care trăia aproape neatârnat, Ioan Zăpolya, cedarea feudelor ardelen ale Domnilor munteni, Făgărașul și Amlașul.

În stăpânirea lui de nouă ani de zile, el s'a asemănat, fiind poate și bolnăvicios ca și acesta, cu Radu-cel-Mare. Precum Radu făcuse mănăstirea Dealului pentru a-și afla loc de îngropăciune, și el, Neagoe, a înălțat altă biserică, pe care a căutat s'o facă mai strălucitoare decât cealaltă, și anume la Argeș: voise să despăgubească pe orașeni pentru pierderea Mitropoliei dându-li o mănăstire mai mare și mai frumoasă decât toate celelalte și așezând în ea egumeni cari aveau, mai la urmă, aproape drepturile unui Vlădică și erau socotiți chiar ca Vlădici, după datinile cele vechi, de către locuitori.

În această privință e bine să se ție minte că unul dintre cei d'întăiu egumeni, dacă nu chiar cel d'întăiu, a fost un fiu al lui Radu-cel-Mare, *Petru*, în mirenie, *Paisie* ca egumen, iar, mai târziu, ca Domn, căci a ajuns să domnească, *Radu Paisie*, sau „*Petru de la Argeș*“ (fig. 34, 35, 36).

4. Mănăstirea de la Argeș este făcută, firește, din piatră, mai trașnică și decât mănăstirea lui Radu-cel-Mare. Are, ca și aceasta ușa în mijlocul fațadei (pe când, la bisericile lui Ștefan-cel-Mare, întrarea se face pe laturi, în dreapta); și această biserică are două registre, dar firidele nu se văd decât în cel de sus, și ele încă se prefac în arce legate între dânsele, fiecare arc având supt el, în locul discurilor de smalt din Moldova, o frumoasă săpătură de piatră, în formă rotundă sau pătrată. Supt brâu nu mai sânt deci firide, ci registrul este împărțit în pătrate, și fiecare cuprinde câte o fereastră cu una ori două deschizături, sau o falsă fereastră. Cadrele fereștilor adevărate și fereștilor false

sânt toate numai o sculptură în piatră. Această biserică este aproape pătrată, având numai o ușoară rotundire la

ПЕТРЪ БОСВО.

Fig. 34. Petru de la Argeş sau Radu-Vodă Paisie.

capăt, în dreapta și stânga altarului. Și ea, ca și cea din Dealul Târgoviștii, are un turn mare la mijloc și două în față, dar un al doilea turn mare este așezat în dosul celui din mijloc, deci de-asupra altarului. Și aici deosebitele linii sânt împodobite cu sculpturi, dar sculpturile sânt așa de multe și de bogate, încât acopăr toată partea bisericii ce se întinde de la arcele superioare în sus, prin urmare și întregimea turnurilor. Ca mijloc de podoabă mai trebuie să se însemne că turnurile mici din față n'au ferestile drepte, ci oable, fiecare însă 'n alt sens (adecă unul de la dreapta spre stânga și altul de la stânga spre dreapta), și, în sfârșit, că în fața bisericii se află un fel de cort de marmură, foarte frumos săpat, pentru rugăciuni în aier liber, pentru botezuri și pentru aghiazme.

Afară de aceasta biserică era văpsită pe alocurea în albastru, cu colori scumpe, și avea o sumă de mici podoabe care o făceau și mai plăcută. Înăuntru, pridvorul era sprijinit pe doisprezece stâlpi, după numărul celor doisprezece Apostoli. Biserica aceasta din Argeș, chiar și după reparația din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, rămăsese totuși cea mai frumoasă clădire bisericăască de pe pământul românesc. (În timpul nostru ea a fost dărâmată și făcută la loc de arhitectul francez Lecomte du Noüy.)

În biserică din Argeș se văd până astăzi mormântul lui Neagoe și ale tuturor fiilor săi. Soția lui Neagoe, „Despina“ Milița, adecă fata de Despot Milița, care trăi multă vreme după moartea bărbatului ei și rătăci prin Ardeal, făcându-se și călugăriță, a fost înmormântată și ea tot aici.

5. Domnia lui Neagoe se mântui în *Septembre 1521*. În acest an, Bogdan Vodă, Domnul Moldovei, era mort (încă din *18 April 1517*).

Ultimii ani din stăpânirea fiului legiuit al lui Ștefan-cel-Mare fuseseră turburați de prădăciunile *Tatarilor* din Crimeia, a căror ambiție crescuse de când se încheiaseră legături de familie între Hanul lor și Selim, fiul neastâmpărat al Sultanului Baiezid și urmașul lui, la 1512.

La trei ani după însurătoarea sa cea de-a doua, Domnul Moldovei muri la Huși, lângă Prut, unde

venise tocmai să apere țara împotriva unei năvăliri a Tatarilor.

Urmașul lui fu un copil, *Ștefan*, născut dintr'o legătură mai veche a tatălui său. Acest Domn de nouă ani trebuia să aibă un episcop, și dintre vechii boieri ai lui Ștefan-cel-Mare se găsi unul vrednic de această sarcină, Arbure. Cel d'întăiu lucru pe care-l făcu însă Ștefan ajungând Domn de fapt fu să înlătore prin moarte pe bătrânul său episcop și pe fiii lui. Un astfel de început făcea să se prevadă ce va fi Domnia lui Ștefan-cel-Nou, căruia i s'a zis, spre deosebire de marele său bunic, Ștefan-cel-Tânăr sau Ștefăniță. Era să și prăpădească viața în petreceri netrebnice și să piară tânăr, cum perise tatăl său.

6. Astfel țerile noastre nu erau în stare să îndeplinească nimic afară din hotarele lor în anul cel mare 1526, când Turcii, după ce luaseră Belgradul și apoi *Severinul* (care era, de la o vreme, iarăși cetate ungurească), se îndreptară, supt conducerea marelui Sultân *Soliman*, fiul lui *Selim*, asupra Ungariei. Regele *Ludovic al II-lea* n'avea mai multă minte decât un Ștefăniță, și puternicul Voevod al Ardealului, *Ioan Zápolya*, nu era mai credincios de cum erau atâția boieri ai Moldovei față de urmașul lui Ștefan-cel-Mare. Totuși Ludovic ieși înaintea păgânilor până în preajma Dunării, și aici, în bălțile pe care le face râul la *Mohaciu* (Mohács), se dădu lupta. Ungurii erau pușini și călăuziți de un rege care nu știa cum să înceapă. Oștirea decăzută a Ungariei fu împrăștiată răpede, și Ludovic n'avu măcar un sfârșit de viteaz care piere cu sabia în mână în fața dușmanului, ci se înecă în bălți.

Pentru moștenirea regelui mort se luptă apoi, mulți ani de zile, *Ferdinand de Austria*, un urmaș al lui Maximilian, cel ce dorise Coroana Ungariei pe vremea lui Ștefan-cel-Mare și care se răzima pe un tratat de moștenire, reciproc, încheiat între dinastia austriacă și dinastia iagelonică din Ungăria, a răposatului rege Ludovic. Ungurii din Răsărit însă proclamară pe Voevodul ardelean *Ioan Zápolya*, pe care *Sașii* din Ardeal nu voră să-l recunoască.

Peirea Ungariei era o mare pierdere pentru noi, fiindcă n'aveam pe ce ne sprijini acum în rezistența contra Turcilor. De altă parte, însă, era și un câștig, fiindcă ni se înfățișa prilejul de a ne amesteca în afacerile ungurești, și mai ales în cele ardelene, de a cuceri cetăți și Ținuturi și de a statornici influența noastră: pentru aceasta trebuiau însă Domni destoinici."

7. Neagoe lăsase un singur fiu, pe *Teodosie* (un altul, Petru, murise înainte), băiețuș foarte bine crescut, supravegheat de aproape de Doamna Milița și ajutat de unchiul său, *Preda*, dintre Craiovești. Dar boierii din Buzău nu voră să-l recunoască și-și făcură Domn deosebit pe *Vlad*. Epitropul lui Teodosie căzu în luptă cu răsculații. Cu toate că Doamna cumpără sprijinul Turcilor de la Dunăre, țara-și căută însă alt stăpânitor, alegând pe *Radu*, din părțile Ilfovului, din satul Afumați, care-și zicea fiu al lui Radu-cel-Mare. Acesta a fost un viteaz și s'a luptat în multe locuri, prin Vlașca și Ilfov, prin Teleorman și Argeș, împotriva Turcilor dunăreni, cari sprijiniau pe Teodosie, și mai târziu, după adăpostirea acestuia la Constantinopol, pe un alt Domn, în numele Sultanului, pe *Vladislav*. De la o vreme, el putu să se împace cu Turcii și merse până la Poartă, unde căpătă întărirea. Radu stăpâniă în Țara-Românească atunci când regele Ungariei se prăpădi în lupta de la Mohács. Dar firește că el nu era în măsură să se amestece în lucruri așa de mari și de însemnate.

De alminterea stăpânirea lui ținu puțină vreme: la 1529, în cele d'întăiu zile ale anului, boierii *olteni*, cari-l găsiu prea aspru pentru dânșii și cari ar fi dorit, ca supt Neagoe și Teodosie, să-și aibă Domn în legătură cu dânșii, născut din mamă olteancă sau coborător din neamul lor, se ridi-

cară asupra-i. Voevodul și fiul său alergară răpede pentru a-i potoli, dar, la Râmnic, Radu

Fig. 35. Ruxanda, fiica lui Neagoe, soția lui Radu Paisie.

se trezi cu răsculații pe urmă-i. Atunci se adăposti în biserica zisă a *Oltenilor*, din margenea

Fig. 36. Marcu-Vodă, fiul lui Radu Paisie și al Ruxandei.

apei Oltului. Boierii nu se lăsară însă, ci-l urmăriră și până aici; pângărind, în același timp, sfințenia bisericii și călcând credința față de Domn, ei îl uciseră împreună cu fiul lui. Apoi trupul lui Radu s'a strămutat la mănăstirea Argeșului, unde avea dreptul să fie înmormântat, lângă Neagoe, căci luase în a doua căsătorie pe una din fetele acestuia (fig. 35). Și astăzi se vede, în partea stângă a bisericii, mormântul lui acoperit cu linii care spun despre multele-i lupte cu Turcii și despre micile biruințe câștigate asupra cetelor de păgâni de la Dunăre, și înfățișează, în același timp, pe Domn călare, cu manția desfășurată, în vânt, ținând în mână buzduganul pedepselor și biruințelor.

8. Ștefăniță se luptase cu Radu de la Afumați tocmai pentru acea fată a lui Neagoe pe care Domnul muntean știu s'o smulgă rivalului său. Neizbutind, el trebui să ieie pe fata cealaltă, mai puțin frumoasă, a lui Neagoe și a Miliței. Îndată după căsătoria cu Domnița Stana, Ștefăniță muri, — se zice otrăvit.

XXX.

Petru-Vodă Rareș.

1. Urmașul lui Ștefăniță a fost însă un om care, fără să aibă judecata limpede și sigură a lui Ștefan-cel-Mare, istețimea lui în alcătuirea planurilor mari, moștenise de la acesta, care a fost tatăl său, vitejia și, mai mult decât dânsa, îndrăzneala de a începe lucruri grele, legate cu multe primejdii, dar putând aduce mari foloase.

Petru-Vodă cel nou venise din *Polonia*, unde

se adăpostia alt Petru-Vodă, doritor și el de Domnie; înlocuitorul lui Ștefăniță era fiul din flori al lui Ștefan-cel-Mare cu soția unui „târgoveț din Hârlău“: i se zicea Petru *Rareș* (adecă: Spânul), iar pentru că se ținea cu negustoria de pește, Petru *Măjarul* (fig. 37). Trăise o tinereță de griji și venia în Scaunul țerii la o vrâstă când un om stăpânește toate mijloacele sale. El era să fie nu numai Domn adevărat, ascultat de toată boierimea Moldovei, dar, în același timp, episcopul Domnilor munteni din vremea sa și un vecin aplecat să se amestece neconținut în afacerile Poloniei, prin Pocuția, și ale Ungariei, prin Ardeal.

2. Petru încercă să întrebuițeze mai întâiu haosul din Ungaria în folosul său. Aici avea Ciceul și Cetatea-de-Baltă, unde și ținea pârcașii și trimetea la Vlad un Vlădică hirotonisit de Mitropolitul din Moldova. În Ardeal știa el că locuitorii cei mai mulți ai țerii sânt Români nemulțămiiți, că trăiesc în iobăgie și că ar fi foarte bucuroși de venirea unui Domn din neamul lor, care să-i desrobească. Afară de aceasta, el era sigur de credința *Secuilor*, cari-l voiau mai bucuros pe dânsul, fiindcă-i lăsa ostași slobozi, decât pe cine știe ce alt stăpânitor. Ei erau pentru Rareș și ca un fel de moștenire de la Ștefan-cel-Mare. În sfârșit *Sășii*, cari nu puteau suferi pe „Ianoș Vaida“ (Voevod), adecă pe Zápolya, și doriau rege al lor pe *Ferdinand*, ca German, erau dispuși să ajute pe Petru, dacă, numai, el ar sprijini cauza acestuia.

Petru fu întâiu sprijinitorul lui Ferdinand. Când însă Zápolya fu recunoscut de Sultanul Soliman, care porni chiar o expediție pentru

întărirea situației acestuia, Domnul Moldovei își schimbă îndreptarea, dar nu fără să primească drept plată *Bistrița*, marea cetate săsească din vecinătatea Ciceului, ca *zalog*. Moldovenii veniră deci în Ardeal, cu Vornicul Grozav — după ce, în iarnă, Vodă însuși prădase peste munți, silind pe Secui a i se supune din nou, — și ei câștigară, la 1529, în ziua de 22 Iunie, o mare biruință la *Feldioara*, în Țara Bârsei, cetate care se păstrează și până astăzi și poate aminti Românilor din Ardealul acum liberat marea izbândă românească căpătată de un Domn al nostru de dincoace de munți.

Totuși Petru încercă în zădar să ajungă în stăpânirea Bistriței; locuitorii se împotrăviră cu îndărătnicie, și Domnul moldovenesc nu isprăvi nimic, cu toate năvălirile pe care le făcu din nou în Ardeal, ajungând până la *Brașov* (Octombrie), pe care-l și încunjură câteva săptămâni. Astfel văzu el că scopurile sale față de Ardeal nu pot fi atinse. Se hotărî prin urmare să-și încerce norocul pe alt câmp de cucerire, spre Miazănoapte.

Cu multă dibăcie pregăti Petru-Vodă atacul asupra Pocuției, ținând pe Poloni cu vorba și căpătând învoirea trebuitoare de la Sultan. Despre Ardeleni, în starea în care se afla țara lor, era sigur că nu-l vor ataca în lipsă. Cât privește pe Munteni, urmașul lui Radu de la Afumați, *Moise*, care trimesese și el trupe în Ardeal, după porunca Turcilor, fu înlăturat, de o căpetenie a boierilor, și peri la *Viișoara* (August 1530), încercând să-și capete Scaunul prin luptă. *Vlad-cel-Nou*, ucigașul lui Moise, luă în căsătorie pe o fată a lui Rareș, pe *Chiajna*, și prin aceasta el intră în cercul politicei vecinului său mai puternic.

Cu multă ușurință Petru putu să ieie astfel Pocuția. Polonii n'aveau oaste permanentă, ci se luptau numai cu *mercenari*, cari costau bani, și regatul nu voia să-i plătească, sau cu cete de

Fig. 37. Petru Rareș.

nobili, care se adunau foarte încet ; cetățile erau rău apărate. Dar, dacă Petru socotia că a cuceri Pocuția înseamnă a putea s'o păstreze, se înșela

amar. Polonia avea generali mari, și mai ales pe Ioan Tarnowski, vestit pretutindeni. Astfel, când o oaste polonă putu să se strângă, Pocuția ajunse iarăși în stăpânirea regelui. Petru nu se lăsă cu atât, ci, într'o puternică năvălire, ajunse iarăși în inima provinciei. Atunci, la *22 August 1531*, se dădu lupta de la *Obertyn*, în care tactica desăvârșită a lui Tarnowski, care-și rânduise el oastea, și meșteșugul tunarilor biruiră pe Ra-reș; Domnul nostru își pierdu și tunurile de la Feldioara și fugi, purtând trei răni pe trup, spre Moldova.

Petru, care trimese și mai departe cete de prădători, între cari și *Turci și Tataři*, în țara pe care n'o putuse păstra, judeca astfel nenorocirea de la *Obertyn*, într'un chip care arată din ce punct de vedere înalt priviau oamenii noștri de odinioară înfrângerile și nevoile care veniau asupra lor. „Să nu fie mândru Craiul pentru biruința sa, căci n'a căpătat-o cu însăși puterea sa, ci numai cu norocul, care se schimbă adesea; și n'a biruit regele, ci Dumnezeu, care pedepsește pe Domni, pentru încrederea lor cea mare într'înșii“.

4. De acum înainte Petru trebui să părăsească și visul său de a stăpâni Pocuția. I se păru chiar că o mare primejdie amenință Scaunul său moldovenesc din partea Turcilor. Aceștia se amestecau tot mai mult în afacerile ungurești, și, puțină vreme după lupta de la *Obertyn*, un Italian, fecior din flori al unui doge al Veneției, *Aloisio Gritti*, care se bucura de foarte mare trecere la Constantinopol, căpătă Ardealul în sarcina sa, pentru a face liniște într'însul. Se zicea că *Gritti* voia să fie *rege unguresc* și să

puie pe cei doi fii ai săi în țerile românești, înlocuind pe Petru și pe Domnul muntean cel nou (Vlad cel d'intăiu se înecase), *Vintilă din Slatina* sau, ca Domn, tot *Vlad*. De aceia, când Gritti întră din nou în Ardeal și toți nobilii țerii se ridicară împotriva lui, închizându-l în *Mediaș*, Petru, care primise de la Sultan porunca de a veni să-l despresoare, făcu altfel: căpitanul oștirilor sale, Vornicul Huru, ispiti din cetate

Fig. 38. Petru de la Argeș sau Radu Paisie.
(După o pecete de aur munteană.)

pe trufașul Italian la dânsul și-l dădu apoi pe mâna răsculaților, cari-l uciseră (*Septembre 1534*): pe copii Rareș îi luă la dânsul, și li găti, se spune, un sfârșit năprasnic. Astfel de fapte pot fi folositoare, într'o anume clipă, dar nu prin acte de trădare și înșelare sângeroasă se ridicase și stătuse cinzeci de ani în stăpânirea Moldovei Ștefan-cel-Mare.

Petru era să vadă, de alminteri, foarte iute că acela care înșeală pe toți nu mai află credință la nimeni, și, în clipa hotărâtoare pentru Domnia lui, se văzu singur cu șiretenia, care nu poate ajuta totdeauna.

În anii următori, el crezu că poate să înceapă iarăși intrigile sale ardelene, încheind tratate și căutând a întrebuița în folosul său și pe Ferdinand și pe Zápolya. Visa stăpânirea cetăților *Muncaciu* și *Hust*, prin urmare a Maramurășului, de unde se coborâseră strămoșii lui cu două veacuri în urmă, și-l vedem odată rugându-se de Ferdinand să nu mai numească *Voevod al Ardealului*, căci are să-i spuie el ceva „care privește binele țerii“, ceia ce înseamnă că însuși ar fi voit să capete această Domnie.

5. Dar acum Polonii erau hotărâți să-l înlăture. Un atac al lor, făcut în iarna anului 1538, nu izbuti. Atunci ei găsiră un mijloc pentru a scoate pe Petru, fără să se lupte cu dânsul: îl pârără la Constantinopol, arătând că un astfel de om este primejdios, nu numai pentru regat, dar chiar și pentru Împărăția de care atârnă. *Soliman*, care era deplin ascultat în Ungaria și înaintea căruia Țara-Românească sta fără apărare, se hotărî deci să sfarme trufia primejdiosului Moldovean.

Nici din Ardeal, cu toate legăturile pe care le avea cu Ferdinand, nici din Polonia, de și se arăta gata acum să părăsească orice pretenții asupra Pocuției, Petru nu primi ajutorul de care ar fi avut nevoie. Boierii îi arătară îndată că nu-l voiesc. Tatarii fură bătuți la *Ștefănești*, dar ei se puteau întoarce asupra-i. Astfel fiul lui Ștefan-cel-Mare nu putu să încerce măcar o

luptă împotriva celor mai puternici dușmani ai țării sale. Se înfățișă înaintea *Hotinului*, dar Polonii apucaseră a se așeza în cetate și-l făcură să plece. Rătăci câțva timp de-a lungul Moldovei, apoi ajunse la *mănăstirea Bistriței* și, intrând în biserica întemeiată de Alexandru-cel-Bun și împodobită de tatăl său, Ștefan-cel-Mare, în biserica unde se odihnia fratele său mai mare, Alexandru, Petru se rugă lui Dumnezeu, plângând cu lacrimi calde și pocăindu-se pentru toate păcatele sale.

Apoi, schimbat de haine, se furișă prin trecătorile munților și ajunse în Ardeal. Ai lui din *Ciceu* îl văzură cu mirare sosind înaintea porților cetății aproape singur, călăuzit de nobilii secui prin moșiile cărora trecuse.

Stătu aici în Ciceu multe luni de zile, împreună cu Doamna, o Sârboaică din neamul Despoților, *Ecaterina-Elena*, cu fetele sale și cu doi fii, Iliăș și Ștefan. Ungurii îl țineau acum ca pe un prins politic. În Moldova locul lui fusese dat unui fiu al lui Alexandru celui îngropat la Bistrița, *Ștefan*, care-și zicea însă, ca să pară mai vrednic de stăpânire, fiul lui Ștefan-cel-Mare însuși. Acest Ștefan era încunjurat de Turci, cari-l păziau împotriva boierilor, și cu acest mijloc Moldova suferi o pagubă mare prin smulgerea *întregului Ținut care se întinde între linia Bâcului și raiauă cetăților Chilia și Cetatea-Albă*. Deci toată jumătatea de jos a Basarabiei de azi, cea mai roditoare și mai întinsă, era acum turcească. Sultanul Soliman, care intră în *Suceava*, merse până la *Tighinea*, vadul cel mai însemnat al Nistrului, și aici el făcu să se zidească o cetate nouă, pe care o numi *Bender*, și în care așeză pe ienicerii săi. Inscricția tur-

cească, pe marmură, de la Tighinea pomenește înfrângerea Domnului Moldovei, despre care spune că „a fost călcat în picioarele cailor împărătești“.

Ștefan cel nou, însă, căruia îi ziceau *Lăcustă*, fiindcă părea a fi adus cu dânsul nenorocirea unei distrugerii a sămănăturilor de către lăcuste, nu putea fi suferit de boieri, cari cunoscuseră altfel de Domni. Cât a stăpânit, el a avut neconținut a face cu pretendenții cari răsăriau din toate părțile. La urmă, boierii nu mai întrebuițară aceste mijloace ca să scape de dânsul, ci în chiar cetatea Sucevei, unde stătea păzit de ieniceri, îl uciseră, zvârlindu-i trupu 'n Curte. Portarul Sucevei (adecă pârcașul acestei cetăți), *Cornea*, care-și zise fiu al lui Bogdan Orbul, fu înălțat ca Domn supt numele de *Alexandru-Vodă cel Nou* (după numele lui Alexandru-cel-Bun).

Fiindcă Ștefan nu izbutise a ținea în ascultare pe boierii moldoveni ca om al Sultanului, Alexandru încercă să se arăte dușman al Turcilor. Deci se îndreptă asupra raielei *Chiliei și Cetății-Albe*, cum și asupra altor cetăți turcești din vecinătate, prădându-le. Aceasta însă grăbi căderea sa.

Petru se furișase acum din Ardeal și ajunsese la Constantinopol. Un om ca dânsul știa cum să câștige și pe cei mai înviersunați dușmani ai săi. În curând Turcii fură încredințați că numai un om dibaciu și practic cum e Petru ar fi în stare să li asigure liniștea de spre partea Moldovei.

Astfel ei îl trimiseră cu un ajutor turcesc pentru a domni din nou. Aveau cu atât mai multă nevoie de dânsul, cu cât Ioan Zápolya

murise acum, lăsând un fiu în leagăn, născut din *Isabela*, fiica regelui polon Sigismund, și pentru tronul acestui copil, numit *Ioan* după tată și *Sigismund* după părintele mamei, erau să se poarte lupte sângeroase: nu era deci indiferent pentru Turci cine avea să stăpânească Moldova în cursul acestor lupte. „Voiu fi“, striga vechiul Domn setos de răsbunare, „ceia ce am fost și încă mai mult decât atâta.“

6. Petru prinse pe Alexandru-Vodă și-l tăie. Tot așa de nemilos fu și cu boierii cari-l sprijiniseră pe acela. Nu mai era Domnul de altă dată, blând cu boierimea și îndrăzneț față de străini. Acum stăpânia aspru și greu, și nu mai avea în el încrederea care-i trebuia ca să poarte războaie. *Țara-Românească*, de alminterea, nu mai stătea acum în aceleași legături față de dânsul, cu toate că Domnii munteni cei noi se arătară tot așa de slabi ca și cei vechi. Acolo fusese pus de boieri, în locul lui Vlad-Vintilă, care perise la vânătoare, de mână omenească însă, fostul egumen de Argeș, despre care a mai fost vorba, *Radu Paisie*. Domnia acestuia se înseamnă numai prin atâta că atunci s'a pierdut *Brăila* către Turci.

Dar nici Petru nu putu să capete înapoi Basarabia-de-Jos și nici să-și puie ostași în Tighinea. În zădar stăruie el la toți vecinii în vederea unui războiu contra păgânilor: nici data aceasta nu voi să-l creadă nimeni. Fiul lui, *Iliaș*, trebui să meargă la Poartă, ca zălog pentru credința tatălui, și tânărul, care era ușor de minte, prinse îndată, cu moda turcească și felul de traiu al Turcilor, iubirea pentru legea lor.

În Ardeal, Petru nu mai avea *Ciceul* și *Ce-*

tatea-de-Baltă, pe care dușmanii le smulseseră Moldovei în lipsa lui. Dacă se mai înfățișă în această țară, el veni numai ca trimes al Sultanelui, pentru a prinde pe Voevodul ardelean, de sânge românesc, dar ungrit cu totul, *Ștefan Mailat* (Majláth), care părea că se gândește la neatârnare (Iulie 1541). Și în 1542 Domnul Moldovei pătrunse în Ardeal, cu gândul să-și capete înapoi Bistrița. După multe stăruințe, Rareș primi la urmă numai locurile goale unde fuseseră cetățile sale, pe care episcopul *Gheorghe Martinuzzi*, administratorul cel nou al țerii, pusesese să le dărâme până în temelie.

7. În ultimii săi ani, Petru Rareș fu mângăiat cu gândul că Apusenii se pregătesc de marele războiu împotriva Turcilor. *Electorul de Brandenburg, Ioachim*, era să fie în fruntea trupelor creștine, care se strânseseră în adevăr și merseră la *Buda*, intrată acum în stăpânirea Turcilor, — copilul lui Ioan-Sigismund fiind așezat numai în cuprinsul Ardealului și al părților de până la Tisa, — dar cetatea se împotrivi biruitoare (1542). Astfel, tot ca vasal plătitor de tribut și ascultător în războiu al Turcilor, muri Rareș, la 3 *Septembre 1546*.

XXXI.

Domnii mărunți din veacul al XVI-lea până în epoca lui Mihai Viteazul.

1. Cu un an înaintea morții sale, Domnul muntean, *Radu*, fusese chemat la Poartă și trimes tocmai în Egipt. Obiceiul de a aduce pe Domni la Constantinopol era acum întemeiat, și niciunul nu cuteza să se împotrivească la o po-

runcă de acest fel, dar pentru întâiași dată un stăpânitor al nostru era trimis în *surgun* într'una din provinciile Impărăției turcești.

Urmașul lui Radu a fost cel d'întăiu Domn românesc care n'a fost ridicat, fie și cu ajutorul Turcilor de la Dunăre, de *un partid dintre boieri, ci trimes de-a dreptul*.

Era *Mircea „Ciobanul“* (adecă negustorul de oi pentru Turci, *gelepul*), care-și zicea „fiul lui Radu“; om crunt și sălbatec, care, dacă s'a împrietenit cu Petru Rareș, luând de soție pe fiica acestuia, *Chiajna*, și a trăit în pace cu toți vecinii, fu al doilea Țepeș, mai rău decât acesta față de boierii săi, măcelărind pentru plăcerea de a omori. În zădar încercară Ardelenii să-l înlocuiască printr'unul din pribegii cari se adăpostiau în această țară: *Mircea* rămase Domn în Capitala cea nouă și statornică a Țerii-Românești, în cetatea *Bucureștilor*.

2. Fiul lui Rareș, *Iliaș*, se declară, peste câteva luni de zile de la suirea în Scaun, Turc, nădăjduind o nouă Domnie românească, păgână, la Dunăre și în Basarabia. Părăsi tronul, merse la Constantinopol și căpătă situația de *beg* în deosebite provincii. Era mai mult o faptă rușinoasă întâmplătoare decât un obicei rău, căci exemplul lui n'a mai fost urmat de nimeni. Țara se cutremură de mânie la auzul acestei fapte nelegiuite; în biserica întemeiată de Rareș, la Târgul-Frumos, numele lui *Iliaș* este ras din pomelnicul care se află în altar, și tot așa și din manuscrite.

Ștefan, fratele mai mic al lui *Iliaș*, era creștin bun, dar om rău și tânăr ușuratec. Generalul împărătesc din Ardeal, unde urmă vechea

luptă între *Ferdinandiști* și dinastia *Zápolya*, încercă în deșert să-l înlocuiască, precum voise a înlocui pe Domnul muntean Mircea. Ștefan rămase, dar atâta ură se grămădise în sufletele boierilor, cari vedeau că-și bate joc de casele lor, încât acest al doilea fiu al lui Rareș fu omorât de dâșii, tăindu-se sforile cortului supt care el stătea în marginea Prutului.

Chemat din Polonia, unde fugise ca *Petru Stolnicul*, un fiu din flori al lui Bogdan-Vodă, deci un frate al lui Cornea, care-și zicea și el *Alexandru-Vodă* ca și acesta, începu o Domnie moldovenească nouă, cu apucături asemenea celor ale lui Mircea Ciobanul. Și el ascultă întru toate de Turci, și el era un ucigaș al boierilor, în nădejdea că astfel își va asigura mai bine Domnia.

3. Domnia lui Alexandru Lăpușneanu, om bolnav, cu ochii prinși până la orbire, în Moldova înseamnă desbinare, cruzime și pierderi față de străini. Un Domn ca dânsul, urât de toată boierimea, care singură hotăra în viața noastră politică de atunci, nu putea să facă niciun fel de planuri. Astfel, de și el trebui să se ducă în Ardeal, pentru a sluji interesele Turcilor în această provincie turburată, nu-i putea trece prin gând să încerce, ca unchiul său Petru Rareș, un amestec românesc în lucrurile ardelene. De acum înainte Moldova nu cutează să mai ceară Polonilor, serios, Pocuția ; dacă *Hotinul*, mulțămită cererilor turcești, ajunsese iarăși moldovenesc, Alexandru-Vodă nu-l întări, ci, din potrivă, porunci, în a doua Domnie, să-i sfărâme zidurile, pentru ca să nu mai poată fi o amenințare față de vecinii de peste Nistru și, mai ales, față de Turci, cari voiau ca din țara peste care stăpâniseră

Ștefan-cel-Mare și Petru Rareș să nu mai poată

Fig. 39. Alexandru Lăpușneanu.

răsări niciodată vre-o primejdie pentru dânșii.

Boierii îl urau așa de mult pe Domnul lor pentru răutatea și setea lui de sânge, încât ei fură bucuroși când un pretendent sprijinit de unii nobili poloni și, mai cu samă, de vestitul aventurier polon *Albert Laski*, se ivi pentru a încerca să smulgă Domnia tiranului Alexandru.

Până atunci, oricine doria să domnească în Moldova trebuia să fie urmaș al Domnilor vechi: cu atât mai mult trebuia el să aibă o obârșie românească sigură. Acuma însă datinile începuseră a se strica și patima a se dovedi mai tare decât așezămintele și obiceiurile țerii. De aceia se găsiră boieri cari să sprijine pe un vântură-țară care se născuse într'una din insulele Arhipelagului. De și zicea că e fiul unui boier tăiat la Hârlău și voiă să ridice și o biserică acolo în amintirea tatălui său, el era de neam grecesc prost și-și petrecuse până atunci vremea străbătând Curțile germane și oploșindu-se pe lângă deosebiți principi, căroră li plăcea pentru cunoștința lui de grecește¹ și pentru talentul lui de a învărti complimente în vorbă și în scris. Îl chema *Iacov*, avea ca nume *Vasilic* și se lăuda, fără dreptate, că este din neamul Despoților, adică al domnilor din Paros și Samos (cari n'au existat niciodată) sau chiar marchis.

După ce stătu câțeva vreme în Moldova, dându-se ca o rudă de departe, după strămoși, a Doamnei lui Lăpușneanu, *Ruxanda*, care era *fata lui Rareș*, și, astfel, prin mama ei, din seminția Despoților sârbești, Iacov trecu în Ardeal, stătu un timp la Brașov, de aici în țara Zipsului, de

¹ Pe atunci Europa întreagă avea o deosebită iubire pentru civilizația veche, latină și greacă: represintanții culturii grecești fiind rari, ei erau foarte prețuiți.

lângă Maramurăș, unde Laski avea moșii, pe pământul Ungariei. Se înțelese răpede cu acesta,

Fig. 40. Ruxanda, soția lui Alexandru Lăpușneanu.

fiind amândoi ambițioși, schimbători și fără multă serioșitate, iar, pe lângă acestea, aplecați și unul și altul către *legea protestantă*. Apoi, cu ostași dați de noul său prieten și coreligionar, el năvăli în Moldova și fu învins. Atunci se făcu mort, și răspândi pretutindeni vestea că bietul Despot de Paros a și fost dus la groapă. Lăpușneanu va fi crezut această poveste de aventurier șiret, dar, peste puțin, văzu pe „răposatul” întrând cu alte trupe polone, plătite tot de Laski, și trebui chiar să fugă, în lupta de la *Verbia*, lângă Jijia, în părțile botoșănene, înaintea norocosului turburător (*18 Novembre 1561*).

Doi ani de zile, până în toamna anului 1563, stăpâni Iacov asupra Moldovei. El se încunjură de străini, făcu biserică și școală protestantă la *Cotnari*, unde erau din vechi timpuri Nemți catolici, aduși acum cu sila la credința cea nouă, își chemă chiar un episcop *socinian*¹, și trecu totdeauna înaintea boierilor moldoveni drept un străin. Dar, pe de altă parte, el se încunună după datina vechilor Domni ai țerii, luă titlul de *Ioan Voevod*, fiu al gloriosului Ștefan însuși, bătu bani după asemănarea celor din Imperiu și din Ungaria, vorbi de drepturile sale asupra Ținuturilor ardelene câștigate de Ștefan-cel-Mare, se lăudă că va goni pe Turci din Bugeac și din Tighinea. Ba arăta chiar că voește să înceapă războiul cu Muntenii *pentru a strânge pe toți Românii laolaltă*, adăogând că el, om învățat, știe bine cum că *neamul nostru se trage din Romani*² și are pentru aceasta datorii de vitejie

¹ Socinienii sânt Poloni convertiți de Socin la reforma religioasă.

² Și călugării de la Dealu spusese această, cu treizeci de ani în urmă, unui străin, della Valle. Din Apus ni venise această știință, iar Apusenii în epoca Renașterii căutau să afle oricărui neam o obârșie antică.

și putere pe care trebuie să le îndeplinească.

De fapt însă, acest om ciudat era prea slab ca să aducă la îndeplinire asemenea planuri, în viitorul cărora nu credea nici el prea mult. După ce, multă vreme, purtă cu vorbă pe toți vecinii săi, fiindu-li, una după alta, și chiar în același timp, prieten și dușman, Iacov se trezi înaintea unei realități îngrozitoare pentru dânsul. Boierii se răsculară, ridicând din mijlocul lor ca Domn pe un *Tomșa Hatmanul*, care luă ca nume de Domnie numele lui Ștefan-cel-Mare, zicându-și deci *Ștefan Voevod*. Laski nu-i veni în ajutor, căci Despot, nedându-i Hotinul făgăduit, intrase în dușmănie cu dânsul. Astfel nu era nimeni ca să-l apere decât puținii ostași străini amestecați ce se găseau lângă el și cu cari Despot se închisese în *Suceava*.

Pe când el se împotrivia cu îndărătnicie, în această veche cetate, din care Moldovenii răspinseseră pe Ioan Albert, regele Poloniei, oști de alt neam năvăliră în Moldova. Aceștia erau *Cazacii*, din adunătura de oameni care se alcătuiseră, pentru pradă și, mai ales, pentru smulgerea prăzii din mâna Tatarilor, în ostroavele Niprului. Ei se chemau cu un nume tătăresc care înseamnă vagabond. În fruntea acestor Cazaci, printre cari se aflau Ruși, Poloni și chiar destui Moldoveni, sta Hatmanul lor, *Dumitru Vișnieviețchi*, care se cobora dintr'o soră a lui Petru Rareș și avea astfel drepturi asupra Scaunului moldovenesc. Vișnieviețchi nu izbuti însă, și peri la Constantinopol, iar Iacov, căruia țara-i zicea Despot, ca și cum acesta ar fi fost un nume de botez, nu mai putea să ție în Suceava din lipsă de hrană. El plecă deci din cetate, dar cu toată mândria unui om care

cunoștea lumea, care știa din cărți multe fapte omenști și care avuse cinstea de a sta în tovarășia Împăraților și a domnilor celor mari. Nenorocitul, care nu era fricos, ieși astfel din Suceava călare, purtând în mână buzduganul: în toată strălucirea înfățișării domnești, el merse în tabăra răsculaților. Aceștia-l urau prea mult pentru ca să respecte într'însul pe Domnul care stăpânise asupra lor și pe omul, de și străin și nevrednic, care primise pe frunte mirul cu care se ungeau Domnii Moldovei. Tomșa-l lovi cu buzduganul în cap, și îndată Despot fu ucis. Locul de îngropare al străinului nu se cunoaște, fiindcă nimeni nu s'a găsit care să puie o piatră în amintirea lui, aventurierul și veneticul.

4. Ștefan-Vodă cel nou nu putu să rămâie multă vreme în Moldova; Turcii nu voiau să-l recunoască. Aveau la îndemână pe Alexandru Lăpușneanu, care se adăpostise la dâșii și care făcu în aceste împrejurări ceia ce făcuse înainte de dânsul Petru Rareș, arătând Turcilor că numai prin Domni legiuți, cu mâna de fier, se poate stăpâni potrivit cu interesele lor în Moldova. Ștefan trecu în Polonia, ca unul care n'avea unde merge aiurea. Fiindcă însă, în scurta lui Domnie, el prădase anumite Ținuturi [de graniță și, pe lângă^{re} aceasta, fiindcă se știa foarte sigur, de către regele Poloniei, că uciderea lui ar fi bine privită de Sultan, Ștefan fu aruncat în închisoare, judecat, osândit și decapitat. Era cel d'întăiu Domn român care să-și fi pierdut capul prin străinătate, ceia ce dovedește adâncă decădere a Moldovei, odinioară atât de respectată.

Alexandru Lăpușneanu se întoarse în țară spumegând de furie împotriva boierilor cari-l

trădaseră și-l făcuseră să petreacă doi ani de bribegie grea și amară. Acum începură măcelurile cele mari.

5. Exemplul acesta-l luase, nu de la vre-un Domn moldovean, căci nici tânărul Ștefan nu făcuse altceva decât să taie pe câțiva boieri socotiți ca dușmani personali, ci de la tiranul muntean Mircea. Acesta avuse o întâie Domnie sângeroasă, care se mântui prin aducerea lui silnică la Poartă.

Avu ca urmaș pe un fiu al lui Radu Călugărul (Paisie), numit, ca și tatăl său înainte de Domnie, *Petru*, deci, desmierdat, după moda rusească: *Petrașcu*. Petrașcu, căsătorit cu o Doamnă dintre fetele de boieri ai țerii, anume *Voica*, trăi, și după suirea în Scaun, o viață pașnică, liniștită și binefăcătoare. A mers odată în Ardeal pentru scopurile turcești, pe care am văzut că le slujia, de nevoie, și Alexandru Lăpușneanu. Dar nu era războinic; ca și Radu cel vechiu, el pare să fi fost un om bolnăvicios și aplecat mai mult către cele bisericesti. A și murit în Scaun, lucru rar pe vremurile acestea, după ce zăcuse o bucată de vreme la Râmnicul-Vâlcii, unde mersese să caute aier de munte și chemase pe un medic sas din Sibiiu ca să-l ajute¹.

După moartea lui Petrașcu, care a fost îngropat în mănăstirea din Deal, lângă tatăl său Radu (și astăzi i se vede mormântul, cu frumoase rânduri slavone), *Mircea* izbuti să capete iarăși Domnia și înlătură orice concurenți putea să-i ridice Ardealul, dintre pribegi. El stăpâni

¹ Pe atunci, și până pe la 1800, medici dintre Români nu se găsiu.

mai mult din București, având legături strânse cu Turcii din *Giurgiu*, cari erau sprijinatorii lui de căpetenie. A fost în a doua Domnie tot așa de rău ca și 'n întâia, și moartea lui, la București, trebui să stârnească mare bucurie printre boieri; a fost îngropat în Biserica Domnească, sau a Curții, care e întemeiată de dânsul și se vede și astăzi, în Piața Sf. Anton, dar schimbată cu totul.

XXXI.

Domni mărunți din veacul al XVI-lea până în epoca lui Mihai Viteazul.]

(Urmare.)

I. Așa cum îi știm pe Alexandru Lăpușneanu și pe Mircea Ciobanul, ei erau totuși bărbați în toată firea, oameni hotărâți și cari puteau fi viteji la întâmplare. Urmașii lor nu avură nici aceste însușiri.

Moldova, care se ținea mai bine ca Țara-Românească, fiind mai bogată decât dânsa, mai luminată, bucurându se de o organizație mai bună, nu primi, după moartea lui Alexandru, un Domn de-a dreptul din Constantinopol, cum se făcuse obiceiul dincolo, la Munteni. Fără să se întrebe pe Turci, fiul lui Alexandru și al Ruxandei, *Bogdan*, fu numit Domn (dar și în Țara-Românească, cealaltă fată a lui Rareș, Chiajna, văduva lui Mircea Ciobanul, procedă *moldovenește* la moartea bărbatului ei și înălță la Domnie, prin alegere de către boieri și țară, pe fiul ei *Petru*, numit după Petru Rareș).

Bogdan a fost însă un fel de Ștefăniță, neavând alt gând decât să-și iea femeie frumoasă

și nobilă din țările „civilizate” de peste Nistru ;
astfel, el nemulțămî pe niște magnați de acolo,

Fig. 41. Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu.

cari puseră să-l atace și-l căpătară rănit în mâ-nile lor (1572).

2. Cu mult mai cuminte, fiindcă era și strunit mai bine de o mamă mai energică, se arătă Domnul cel nou, care era însă și mai tânăr, din București, *Petru*, care nu era să trăiască mult.

Domnia lui *Petru* se încheie numai prin pârile dușmanilor, cari alergaseră la Constantinopol, și prin intrigile unui concurent, *Alexandru*, și el fiu al lui *Mircea-Vodă*, dar nu al Ciobanului, ci al fiului, care stăpânise numai câteva zile în țară, al lui *Mihnea-cel-Rău*, de la începutul veacului al XVI-lea.

Petru și mamă-sa fură poftiți la Poartă, ca să-și dea sama, și de aici nu mai putură să se întoarcă îndărăt, fiind oprți ca prinși de Stat: el se stânse în exilul asiatic.

3. În Țara-Românească, *Alexandru* cel Nou (al treilea, cel d'intăiu fiind Bătrânul și al doilea *Alexandru-Aldea*) a stăpânit în pace până la moarte, trăind tot în București supt aripa Turcilor. Soția lui era *Perotă*, dintr'o familie levantină după mamă¹. Ea făcu la moartea lui *Alexandru* ceia ce făcuse *Chiajna* la moartea lui *Mircea*: așeză în Scaunul Domniei pe fiul ei, numit *Mihnea* după bunicul care stăpânise Țara-Românească, *Mihnea-cel-Rău*. Acest *Mihnea* avu apoi două Domnii muntene, petrecându-și viața pe rând în cetatea de Scaun a Bucureștilor și în deosebite locuri din Răsărit. Căci, la înlătu-

¹ Levantini se numesc Italienii și în genere, catolicii cari trăiesc prin porturile Răsăritului. Doamna *Ecaterina* avea o soră, *Mărioara* lui *Adorno Vallarga*, care trăia la călugărițe în insula *Murano*, lângă *Veneția*.

rarea Domnilor, care se numește acum, cu un cuvânt turcesc, *mazilie*, ca și cum Domnii noștri ar fi fost niște dregători ai Împărăției de care atârnav, li se dădea ca loc de adăpost, unde stăteau însă supt pază, vre-o insulă din Arhipelag (Rodos, Chios), iar mai târziu chiar orașe din Siria, ca Alep, unde a stat mulți ani Chiajna, sau, cum i se zicea în de obște, Mircioaia, și unde a murit bietul tânăr exilat Petru-Vodă, din părțile Africei, ca Tripolis, unde va petrece câțva timp Mihnea. Trebuie să amintim însă din nou că și alt Domn al nostru a fost trimis astfel în surgun prin Țara Turcească: înaintașul lui Mircea, Radu Paisie (în Egipt).

4. *Alexandru* avea un frate numit și el Petru (fig. 42). Căută să-l facă Domn al Moldovei. Acolo, după prinderea lui Bogdan, țara rămăsese fără stăpân, și, nefiind la îndemână vre-un fecior de Domn, Turcii putură să încerce — pentru întâiași dată — trimeterea din Constantinopol a unui Domn nou, a cărui alegere să nu fi fost făcută niciodată de țară și care să nu fi fost măcar cerut de dânsa, — altfel decât prin câțiva boieri momiți anume pentru aceasta, — la Constantinopol. Veni astfel, cu însemnele Domniei (steagul turcesc, *sangeacul*) și încunjurat de Turci, un *Armean*, care asigura și dovedia prin anumite semne de pe trupul său că a fost născut de maică-sa, vre-o Armeancă din Suceava sau din alt târg moldovenesc, unde erau Armeni, veniți din Galiția (Botoșani, Roman și Iași)¹.

¹ Armenii veniți din Galiția se desfăcuseră din Caffa genovesă, iar aici, la Caffa, sosiseră, trecând Marea Neagră, din Armenia Mică (din Cilicia, lângă Marea Mediterană). Se știe însă că Armenia cea Mare a fost aiurea, unde și astăzi locuiește în cea mai mare parte poporul armenesc de acasă, în regiunile caucasiene, pe la Muntele Ararat și lacul Van (orașele: Erzerum, Erivan. Van).

dintr'o legătură cu Bogdan-Vodă Orbul, fiul lui Ștefan-cel-Mare. Numele lui, pe când făcea negoț de giuvaiere la Constantinopol, era *Ioan*, și tot Ioan se numi ca Domn¹.

Ioan fu poftit, de la o bucată de vreme, să plătească Porții tribut mai mare decât cel obișnuit până atunci².

Pe atunci, Moldova începuse a sărăci, și giuvaiergiul nostru stăpâniă prea de puțină vreme ca să fi putut strânge mulți bani în Vistierie, — care, nu trebuie să uităm, era totdeauna a Domnului, așa încât cel care pleca își lua toți banii cu dânsul, pe când datoria lui rămânea în sama țerii. Astfel Ioan tebui, sau să plece fugind în Polonia, sau să înceapă războiul cu Turcii.

5. Acest războiu nu-l putea face cu boierii, de oare ce, chiar de la începutul Domniei lui, el se pusese rău cu dânșii, urmând datina lui Lăpușneanu. Ba chiar începuse, ca unul care avea nevoie de bani mulți, să prigonească pe Vlădicii țerii, arzând pe unul și silind pe Mitropolit să fugă în Ardeal. Îi trebuia deci ajutor din altă parte.

Acesta nu se putea căpăta din Ardeal, unde acum se făcuse liniște după moartea lui *Ioan-Sigismund*, fiul lui Zápolya, care trăise ca un slăbănog și se stânsese înainte de vreme. După moartea lui, nobilii din Ardeal

¹ „Ioan-Vodă“ fusese și cel d'intăiu soț al Ruxandei Lăpușneanului! care domnise însă numai câteva zile. Ca boier el se chemase Joldea' al doilea Ioan-Vodă e Despot.

² Tributul Moldovei era pe vremea lui Rareș de 10.000 de galbeni, pe lângă cari se adăugiau apoi darurile în natură și pungiie cu bani care se dădeau tuturor dregătorilor celor mari ai Porții. Astfel darurile mai făceau, tot supt Rareș, 12.000 de galbeni. Cele în lucruri cuprindeau soboli, șube de răs, alte *blăni*, *cai*, *șoimi* (v. și mai sus).

aleseră pe urmașul aliatului de odinioară al lui Ștefan-cel-Mare, pe *Ștefan Báthory*, numit și el tot ca înaintașul său. Cel din urmă rege al Polonilor din dinastia Iagelonilor, *Sigismund-August*, fiul lui Sigismund I-iu, murise, și pentru tronul Poloniei se luptau mai mulți prinți străini, cari căutau să capete votul Dietei de alegere. Învinsese un prinț din Casa de Franța, Henric, care era să părăsească însă în curând țara. Și, pe lângă aceasta, Ioan prădase în Pocuția. Ajutor nu putea să vie nici de la Poloni.

Deci Ioan se îndreptă către *Cazaci*, pe cari Moldova-i cunoscuse întâiași dată pe vremea lui Despot. Aceștia și veniră pentru o plată mică, și începură lupta în slujba lui Ioan-Vodă.

Ioan a bătut pentru plata lor un *ban* moldovenese nou, care se mai găsește ici și colo, în săpăturile ce se fac întâmplător prin Moldova. Banul înfățișează pe Ioan cu pletele lungi (pletele lungi erau o datină la Domnii moldoveni), cu barba bogată și purtând pe cap un calpac (pălărie cu marginile ridicate în sus, paralel cu fundul), după moda ungurească și polonă de acel timp.

Războiul a stat mai mult în prădăciuni, făcute prin raiaua, teritoriul de hrană, a cetăților turcești, câștigată de Baiezid și Soliman-cel-Mare. În zădar încercă Domnul muntean să așeze în Scaun pe *Petru*: Cazacii lui Ioan sè arătară mai tari decât boierii lui Alexandru, între cari însă erau viteji vestiți, ca frații *Golești*, *Ivașcu* și *Albu* (care, acesta din urmă, și peri în luptă și e îngropat supt o piatră ce ni-l înfățișează luptând, la mânăsuirea *Vieros*, din Argeș).

La urmă însă, când *beglerbegul Rumeliei*, deci generalul cel mare al Europei, veni în Moldova, Ioan trebui să cadă, neavând oaste în stare să se împotrivescă minunatei puteri pe care o

lăsase Soliman-cel-Măreț. A fost încunjurat câteva zile în lagărul de la *Roșcani*, lângă Prut, în Moldova-de-jos, și, la urmă, părăsit de unii dintre boieri, trebui să se predea. Pe când Caza-cilor li se dădu voie să se întoarcă înapoi în țară, Ioan-Vodă a fost osândit la moartea trădătorilor: legat cu mânilor și picioarele de patru cămile, cărora li se făcu vânt, el fu rupt în patru bucăți (10-11 Iunie 1574).

6. În locul lui stăpâni apoi *Petru-Vodă* Munteanul, un om bolnav (i se zicea: Șchiopul) și obosit. El avu mult de lucru cu Cazacii, cari năvăliră de atâtea ori în Moldova, aducând cu dânșii „domnișori“, fii adevărați sau închipuiți ai Domnilor ce stăpâniau odinioară în Iași.

Unul dintre aceștia, numit tot *Ioan*, se zicea că este Ioan-Vodă cel mort în 1574 și poreclit, pentru faptele sale groaznice împotriva clericilor, Ioan-Vodă cel Cumplit; acesta avea porecla de *Potcoavă*, fiindcă era în stare să rupă cu mânilor potcoave de fier. Biruind pe Petru la *Docolina*, în părțile Fălciului, el se așeză în Iași și petrecu câteva săptămâni acolo, până ce-l scoaseră Ardelenii în folosul lui Petru-Vodă. Potcoavă fugi în Polonia, și i se făcu ceia ce i se făcuse odinioară lui Ștefan-Vodă Tomșa, fără ca el să fi prădat, ca acesta, hotarele Poloniei. După porunca regelui polon de atunci, care nu era altul decât Ștefan Báthory, fostul Voevod al Ardealului și tributar al Porții, un rege mare, dar foarte prudent în ce privește legăturile cu Turcii, i se tăie capul fugarului, care era în adevăr Român (i se zicea Nicoară), de și nu se trăgea din Domni țerii. Ioan arată o viteză deosebită în ceasul morții: învăță pe călău cum

Fig. 42. Petru Șchiopul, Domn al Moldovei (cu fiul său Ștefan).

trebuie să lucreze, și, înainte de a primi lovitura, ținu o cuvântare frumoasă, în care înfieră pe rege și pe sfetnicii săi ca robi ai păgânilor și îndeplinitori ai voinții acestora: „Oameni buni, știți voi de ce mi se taie mie capul? De aceea fiindcă mi-am adăpat sabia cu sânge turcesc și mi-am pus de atâtea ori viața în primejdie luptându-mă cu dușmanii voștri și ai tuturor creștinilor“. Și Polonii, cari au fost de față în număr așa de mare încât s'a sfărâmat casa unde el a fost ucis, fură mișcați de soarta acestui om frumos și încă tânăr — n'avea decât, cel

Chipul lui
Ioan-Vodă cel
Cumplit

(După
o monedă.)

Fig. 43.

mult, patruzeci de ani. Deci, îndată după moarte, el a fost ridicat cu cinste și i s'a cusut capul de trup cu fire de mătăasă, apoi l-au îngropat în biserica ortodoxă din Liov, zisă a Rușilor, cu toate că, în deosebite timpuri, ea fost zidită și sprijinită cu banii Domnilor Moldovei.

7. Din sângele lui Nicoară Potcoavă, zis Ioan-Vodă, se ridicară și alți dușmani asupra biceșnicului Petru, și toți veniră cu ajutorul Cazașnicilor neastâmpărați. Totuși acești domnișori nu putură înlătura pe Domnul sprijinit de Turci, și el căzu astfel numai atunci când îl scoaseră Turcii înșii. Ei găsiră anume pe unul care plătia

mai bine ca să i dea locul lui Petru Vodă. Căci Turcii căpătaseră credința că Moldova nu mai este în stare să se împotrivească unui Domn trimis de-a dreptul de Poartă. Se numi astfel acel pretendent larg în daruri: după fiul de Armeancă Ioan, care se zicea odrasla lui Bogdan Orbul, venia acum fiul de Săsoaică din Brașov, *Iancu*, care se lăuda că e născut din legăturile mamei lui cu Petru Rareș, atunci când acesta încunjura cetatea Brașovului. Era un om ușuratec și fudul, care se plimba prin Iași (Scaunul de acum al Moldovei, de pe la 1560-70) cu sanie de os în mijlocul verii și se încunjura cu o mulțime de prieteni și de rude din străinătate ale soției sale, o Greacă din Insule.

Astfel și în Moldova și în Țara-Românească se întări din ce în ce *întrâurirea străinilor*. Aceștia erau mai mult Greci din Constantinopol chiar, unde ei căpătaseră, și supt stăpânirea turcească, însemnătatea pe care o pierduseră pentru câțva timp la 1453, sau din deosebite insule ale Arhipelagului, care aveau multe și strânse legături cu Capitala Împărăției. Nu se poate zice că unii erau nobili și alții negustori, ci mai curând aceiași oameni erau, când negustori, când nobili; temelul vieții lor însă era negustoria, dar nu negustoria harnică și cinstită, care cere multă osteneală și aduce foloase potrivite cu dânsa, ci negustoria de speculă, care se razimă mai mult pe îndrăzneală și primește de multe ori ca sprijin necinstea. Rostul lor era mai ales *să împrumute cu bani* pe aceia cari voiau să aibă Domnia Țerilor noastre, care se precupeția acum la Poartă. Pretendenții erau, în adevăr, de cele mai multe ori oameni cu totul săraci, cari n'aveau decât drepturi îndoielnice și curagiul de a înfrunta cele mai mari primejdii pentru întâmplătorul noroc de a putea stăpâni Moldova sau Țara-Românească. Astfel ei luau în orice condiții de camete grozave banii de cari era nevoie pentru a căpăta sprijinul Vizirului, al dregătorilor Porții, al Sulfanei-mame

sau al Sultanei-soșii, ori încă al atâtor oameni, bărbați și femei, cari aveau rosturi mici și tainice în Seraiul din Țarigrad.

Când ocrotitul Grecilor din cutare tabără sau tovărășie de speculanți ajungea Domn în Iași și București, el îi aducea cu sine, și acești Greci se adăugiau pe lângă alții, cu cari Domnul era înrudit prin căsătoria lui, făcută tot în părțile răsăritene, și, de multe ori, iarăși în vederea căpătării banilor (în multe cazuri, soșia făcea parte astfel din camăta pe care o cereau negustorii).

Moldova și Țara-Românească n'aveau, firește, bani de să poată face toate plățile. Cu atâta mai mult, cu cât, precum văzurăm, stăpânirile Domnilor ajunseseră a fi de tot scurte, în urma asalturilor neconținute pe care le dădeau pretendenții, cu drepturi sau fără, la ușile puternicilor din Capitala otomană. Deci ei își căpătau banii înapoi, luând în arendă *vămile* țerii sau primind *dijmă de oi* ori de *miere*, de *ceară* și de alte ramuri de bogăție, pe care avea dreptul s'o ridice Domnia¹.

Astfel țara se istovia, Domnul rămânea sărac, având abia cu ce să-și fie fala Curții, dar fel de fel de oameni necinstiți și nerușinați din deosebitele părți ale Răsăritului câștigau foarte bine la noi și-și dădeau toate silințele pentru a face ca roata schimbării Domnilor să meargă cât mai răpede.

Este cea mai mare nenorocire pentru o țară când, din cauza păcatelor locuitorilor ei, toată munca pe care o face și toate darurile cu care a împodobit-o natura ajung, pe o cale sau pe alta, să folosească numai altor neamuri, care au știut să se măgulească de slăbiciunile și greșelile celor din țară.

Firește însă că nu atâta Grecii aceia sânt vinovați pentru aceasta, ci vinovați au fost mai mult strămoșii noștri de pe acea vreme, pentru nedestoinicia lor și, mai ales, pentru lipsa de bună înțelegere și pentru vrăjmășia care-i despărția.

8. Nici *Iancu Sasul* nu stătu prin urmare multă vreme în reședința domnească a Iașilor; Turcii îl scoaseră ca să facă loc din nou lui

¹ Dijma oilor, a porcilor, a dobitoacelor mici se zicea: goștină, după un cuvânt slav care a trecut și la Turci.

Petru Șchiopul, pe care-l sprijinia alt partid de cămătari din Constantinopol.

Iancu-Vodă nu voi să mai facă odată drumul la Poartă, unde putea să-l aștepte vre-o primedie, căci mulți boieri se găteau să-l părăscă pentru felul cum a domnit.

Deci Domnii noștri, pe lângă că erau siliți să se ducă la Constantinopol pentru a-și da socoteală, dar ajunse-

Fig. 44. Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul.

seră, întocmai ca niște funcționari turcești, să poată fi pedepsiți cu închisoarea și, cum vom vedea îndată, chiar cu moartea, pentru greșelile ce ar fi săvârșit.

Iancu, care plecase în fruntea unei adevărate oștiri, se adăposti prin urmare în Polonia, uitând

și el, ca și Ștefan Tomșa, că stricase buna vecinătate cu această țară. A fost pus deci la închisoare, în același oraș al Liovului unde periseră doi Domni ai Moldovei: acum i se tăie capul celui de-al treilea. Și povestea morții lui, duioasă, ni s'a păstrat. Neamul lui Iancu Sasul, soția lui, fiicele lui, un fiu din întâia căsătorie al Doamnei rătăciră pe urmă multă vreme prin țerile regelui Poloniei.

9. Astfel stăpâniră, de la 1582 înainte, în Moldova și în Țara-Românească, Domni legiuți, din vechiul neam de stăpânitori. În Moldova, acest Petru, iar în Țara-Românească *Mihnea*, urmașul lui Mihnea-cel-Rău și, prin aceasta, coborătorul lui Vlad Țepeș, domniră în același răstimp. Era, fără îndoială, o cârmuire fricoasă și slabă; nici față de boieri, acuma, Domnii nu mai îndrăzneau nimic, pentru orice păcate ar fi făcut aceștia, de frică să nu-î tragă pe urmă la răspundere Turcii și să nu plătească scump pentru osândirile rostite de dânși.

Boierii fură deci slobozi să treacă peste toate marginile datinelor și dreptății în purtarea lor cu țeranii. Aceștia rămâneau să plătească ei cea mai mare parte a birului, a *haraciului*, datorit Porții. Poarta creștea neconținut acest haraciu, întrebuițând pentru acest prilej schimbarea Domnilor, precum și orice turburare, orice înapoiere a unui teritoriu românesc usurpat câțeva vreme. Țerile noastre trebuiau să primească această creștere, fiindcă totdeauna se găsea un pretendent care să se învoiască a răspunde suma cerută de Turci, și atunci el înlocuia pe Domnul cel vechiu, dacă acesta n'ar fi avut îndrăzneala să primească a da mai mult.

Astfel Țara-Românească sărăciă din ce în ce mai mult. N'avea bani. Singura bogăție era *munca și pământul*; deci, când strânși ca să poată rezista unor vremuri grele, când apăsarea ajunsese și mai mare, țeranii trebuiră

să rămână numai cu cea d'întăiu, înstrăinând pe cel deal doilea.

Cu deosebire în Țara-Românească, mai de multă vreme și mai tare stoarsă, sătenii, cari până atunci trăiseră aici, în deosebitele sate, fără să-și împartă moșia, știind doar fiecare cam cât poate să lucreze dintr'însa, trebuiră să prevadă *hotărârea părților* sau, cum se zicea în slavonește, a *delnițelor*, pentru a putea să vândă aceste părți unui boier din vecinătate, care avea bani, *aspri turcești* sau galbeni din creștinătate, la îndemână. Astfel omul ajungea să fie fără pământul său, iar boierul-l îngăduia pe același loc, unde are nevoie de el, fiind dator însă țeranul de acum înainte să-i dea, pe lângă dijma de pe sămănăturile pe care le făcea, și slujbe, *claca*, precum dădeau țeranii colonisați și mai de mult pe pământul boierimii. Mai târziu, însă, s'a ajuns și mai rău: numai scurtă vreme țeranii au fost în stare să plătească birul cu banii primiți de la boier și, neavând acum nici pământul înstrăinat de ei, își vândură pentru toate timpurile *munca*. Boierul avu siguranța că sătenii nu vor pleca, lăsând moșia pustie. Astfel țeranii ajungeau *oamenii* boierului, sau, de oare ce un om de la țară și un *Rumân* era același lucru, ei se numiră *rumânii boierului* care-i cumpărase, împreună cu tot neamul lor, pentru toate timpurile.

10. În Moldova usurparea boierească s'a făcut pe încetul, numărul *vecinilor* fiind, încă de la început, mai mare, căci aici fuseseră mai puțini locuitori vechi și mai multe locuri de colonizare. Deci s'au păstrat numele de *vecini* și *vecinătate* pentru țeranii neliberi și starea lor. Trebuie să se însemne că, în Țara-Românească, cuvântul *megiaș*, care înseamnă același lucru ca și „vecin“, nu ajunse nici când să represinte același lucru ca „rumân“ și „vecin“, ci e tot una cu țeranul liber.

11. Țeranii liberi se numiră de acum înainte în Moldova *răzeși*¹, iar în Țara-Românească, de obicei, *moșneni*. Asemenea țerani rămași de capul lor se mai zic la Munteni și *cnezi* sau *juđeci*, fiindcă judele cel vechiu

¹ Cuvântul înseamnă la Munteni numai viețuirea în apropiere, în aceeași rază, ca „împrejurasi“.

păstrase dreptul pe care aiurea-l luase, prin danie domnească, boierul.

În stare de libertate deplină și de stăpânire desăvârșită asupra pământului rămaseră încă aceia dintre săteni cari apărau țara și erau alcătuiți în colonii militare, ca în Muntenia, ori aveau un ogor milităresc, ca în Moldova. În cea d'întăiu țară ei se numiau *Roșii*: Roșii se aflau în părțile Buzăului, către Moldova, și poate și în părțile de la Dunăre, către Turci. În legătură cu această datină este și faptul că țeranii din valea Buzăului poartă până astăzi scurteici roșii. În Moldova sătenii ostași, coborâtori ai vechilor „viteji“, se chemau *curteni*. În afară de dânșii locuitorii unor sate de la munte, pe plaiuri, erau *plăieși*, grăniceri: prin urmare făceau strajă și erau asigurați de încălcări din partea boierilor și de apăsări prea mari pentru bir. De spre Poloni, Moldovenii aveau apoi straжа țeranilor rămași răzeși până în zilele noastre, cu toate schimbările de stăpânire, din părțile basarabene, ale Orheiului, Sorocăi și Lăpușnei, vestiții *Arheieni*, *Lăpușneni* și *Soroceni*, oameni neastâmpărați și dârji, cari, chiar pe vremea lui Petru Șchiopul, încep a ridica Domni.

Mai târziu apoi erau, de spre Tatars, *Codrenii*, din Codrul *Chigheciului* (Ținutul Fălciului). Pentru aceleași motive, rămaseră neatinși în libertatea lor *Vrâncenii* din Vrancea Putnei și *Câmpulungenii* din Bucovina, vestiți păstori, cari trăiră până pe la 1800 ca în cele mai vechi timpuri românești.

12. Țerile noastre ar fi rămas multă vreme în această stare, care nu putea să se îndrepte, ci numai să se înrăutățească din ce în ce mai mult. Ele ar fi ajuns, cu trecerea anilor, neasămănat mai nenorocite decât acelea care au fost căzut în stăpânirea de-a dreptul a Turcilor, căci acolo nu se plătia de țerani altceva decât o dijmă mică pentru Împăratul și o dijmă mai mare pentru proprietarul turc, căruia i se dăduse moșia (de obicei, din zece părți una pentru Stat și trei pentru stăpân, șase pentru locuitor). Domnii s'ar fi schimbat tot mai răpede, și ar

fi fost luați dintre oameni tot mai ticăloși și mai puțin chemați pentru a cârmui o țară. Din ce în ce s'ar fi uitat mai mult dreptul unor anume dinastii de a stăpâni în Moldova și Țara-Românească. S'ar fi ajuns a se trimete chiar guvernatori, Pași în cele două țeri, și astfel am fi avut toate relele cârmuirii prin Turci, fără să avem și partea bună a acestui regim: cruțarea țeranilor ¹.

Dar din această stare de lucruri țerile românești fură scăpate prin răscoala lui Mihai Viteazul.

XXXI.

(Suplementară)

Cultura românească de la 1550 la 1600.

1. În timpurile mai rele, pentru amândouă țerile, care se întind de la moartea lui Ștefan-cel-Mare și Radu Munteanul, cultura noastră n'a urmat aceiași cale de răpede decădere pe care a luat-o viața politică. Clasa stăpânitoare, cu Domnul în frunte, nu era destul de tare pentru a ni păstra neafârțarea sau a ni câștiga glorie, dar, bogată cum o văzurăm — și se îmbogățea din ce în ce mai mult în dauna țeranilor robiți —, ea putea să ajute neconștient mănăstirile de cultură, care se fac tot mai numeroase de la începutul veacului al XVI-lea.

Petru Rareș a știut să-și întrebuițeze banii: nu spunea în zădar vorbele acelea evlavioase cu care judecase izbânda Polonilor de la Obertyn; era un credincios al Bisericii sale și un pricepător al frumuseții puse în serviciul Credinții. El înțelese a urma tradiția de împodobire a orașelor țerii și a câmpiilor ei prin biserici și mănăstiri, tradiție pe care o moștenise de la marele său părinte. Pe când de la fratele său, Bogdan, și de la nepotul său, Ștefănișă, n'a rămas nicio zidire nouă care să li veșnicească numele, el, Petru, a fost *al treilea ctitor*

¹ Ca în Bosnia, unde boierimea cea veche a rămas stăpână pe moșii, turcindu-se, și până dăunăzi a apăsat îngrozitor țerănimea.

mare al Moldovei, după Alexandru-cel-Bun și Ștefan-cel-Mare. I se datoresc multe zidiri de închinare, în același stil ca și cel întrebuițat în clitoriile lui Ștefan, dar având părății mai înalți, spațiul mai larg și podoabe nouă, — precum zugrăvelile frumoase pe părătele din afară, făcute pe un fond dulce, albastru, săpăturile în lemn, migăloase, pentru jețurile domnești și arhieresti, sau pentru cadrele sculptate ce se puneau de-asupra ușilor.

Le întâlnim la *Moldavița*, unde o mai veche clădire dispăruse, la *Humor*, tot în Bucovina, la *Baia*, unde biserica lui Petru stă lângă a lui Ștefan-cel-Mare, la *Botoșani*, care se ridică la însemnătatea de târg pe vremea aceasta (aici Petru și Doamna lui au două zidiri: a Sfântului Gheorghe și a Ospeniei (Uspenia, slavonește, Adormirea Maicii Domnului). Biserici de ale lui Rareș le aflăm apoi la Hârlău, iarăși lângă biserica lui Ștefan; la Târgul-Frumos, așezat între Hârlău și Iași, și pomenit chiar în cele mai vechi privilegii de vamă; la Roman, unde Petru a întemeiat Episcopia. Cea mai frumoasă clădire a lui e însă mănăstirea *Pobrata*, de pe malul Siretiului, făcută în apropierea vechii zidiri a Sfântului Nicolae din Poiană, din care astăzi nu se mai cunoaște nimic. Era pentru vremea aceea cea mai mare zidire de biserică a Moldovei. Într'o încăpere anume, așezată în-naintea naosului, se vede piatra de mormânt a lui Petru și a soției lui, Elena, amândouă de marmură; pietre mai vechi, de-ale Domnilor și boierilor, între care aceea pusă pe mormântul *Oltei*, mama lui Ștefan-cel-Mare, au fost strânse de la biserica dărămată și așezate în pridvorul celei nouă, sau pe laturi, lângă părăte.

Boierii de pe vremea aceasta clădesc deosebite lăcașuri mănăstirești în Bucovina sau biserici în orașe, precum era biserica *Dancului*, dărămată acum vre-o treizeci de ani, cu o adevărată lipsă de pietate, în Iași, ori cele din *Horodniceni* și *Coșula*.

2. Firește că, în același timp cu înălțarea de mănăstiri și biserici nouă, arta de a le împodobi, prin urmare arta zugrăvirii, a săpăturilor, a caligrafiei a legătoriei de cărți, a cusăturilor în fir și mălăsuri a înaintat în tot acest timp la Moldoveni. Doamna lui Petru Rareș, *Ecaterina Elena*, a fost o ocrotitoare cu iubire a acestui lucru de frumuseță închinat scopurilor sfinte.

3. Pe vremea aceasta în Țara-Românească se urmau clădirile lui *Neagoe*, între care trebuie să se însemne și *Mitropolia din Târgoviște*, zidire cu multe turnuri, astăzi distrusă și înlocuită cu alta, care nu samănă cu cea d'întăiu. Mitropolia s'a mântuit numai pe vremea lui *Radu Paisie*, înrudit și el, cum am spus, prin căsătorie cu familia lui *Neagoe*. Acest *Radu*, care fusese călugăr și ținea la lucrurile bisericești, a fost și el un harnic sprijinitor al artei religioase. Impreună cu fiul său, *Marcu*, el se înfățișează ca întemeietor și la mănăstirea *Mislea*, distrusă prin foc, mai de curând. La *Cozia*, în marginea Oltului, lângă bisericuța întemeiată de *Mircea*, el ridică pe o înălțime biserica de îngropare a călugărilor sau *bolnița*, clădită foarte frumos, cu pereți și zugrăveală bogată și îngrijită, în stil moldovenesc.

4. Ceia ce a făcut *Petru Rareș* în Moldova a fost urmat de *Alexandru Lăpușeanu*, care și el, cu toate că-l știm așa de cumplit, n'a fost lipsit de simț pentru artă. Lui i se datorește o mănăstire care era menită să întrecă *Pobrata* lui *Petru Rareș*, și a întrecut-o în adevăr. Mănăstirea *Slatina* e așezată în mijlocul codrilor *Sucevei* și unește în sine toate frumusețile clădirilor mai vechi, dar în proporții pe care acestea nu le-au atins niciodată. Acolo e îngropată o fiică a lui *Lăpușeanu*, și până mai dăunăzi se vedea chiar piatra lui de mormânt, pe care însă era pomenit, nu numai ca *Domn*, dar și ca smeritul monah *Pahomie*, cum se făcuse în cele din urmă zile de durere și zbucium ale vieții sale.

Între urmașii *Lăpușeanului*, a clădit numai *Petru Schiopul*. Acuma însă, cum se vede, se făcuse dătina ca un *Domn* să nu zidească mai mult decât o mănăstire, în care să se îngroape rudele sale, sau el însuși, dacă ar fi să moară în Scaun. Astfel *Petru* făcu pe un deal de lângă *Iași* o mănăstire pe care o numi, după una din suburbiile *Constantinopolului*, *Galata*. Mănăstirea, cu clopotniță la poartă și două turnuri, samănă cu zidurile lui *Petru Rareș* și *Alexandru Lăpușeanu*. În această biserică n'a apucat să fie îngropat *Petru*, care a murit la *Bolzano*, în *Tirol*, ci numai o fiică a lui cu *Doamna Maria*. Piatra-i de mormânt se vede și astăzi pe unul din pragurile *Galatei*.

5. În Țara-Românească, *Mircea Ciobanul* și-a făcut biserică în *București*, reședința lui obișnuită. Este aceea care-i cuprindea și mormântul, de și nu se vede nicio piatră amintitoare în clădirea de azi, cum am spus, cu totul prefăcută, dar la întoarcerea căreia spre forma primitivă se lucrează.

Pătrașcu-Vodă, căruia i se zise *cel Bun*, a pus să se clădească, în săptămânile de suferință pe care le-a petrecut la *Râmnicul Vâlcei*, biserica Sfintei Paraschive. Ea se păstrează până astăzi, dar cu totul transformată de o reparație nouă. După dânsul, *Mircea* și-a clădit și el biserica în Râmnic: este biserica Maica Domnului, prefăcută pe urmă în veacul al XVII-lea. *Alexandru* și fiul său *Mihnea* lucrară în *București* la biserica ce se zice astăzi, după ce a fost făcută din nou de fiul lui *Mihnea*, *Radu*, biserica *Radului-Vodă*: pietrele de mormânt ale unor membri din familia lui *Mihnea* se văd până astăzi în această biserică. Iar *Petru Cercel*, a cărui stăpânire desparte cele două Domnii ale lui *Mihnea*, împodobi *Târgoviștea*, clădind *Biserica Domnească*, mărită pe urmă, și Curți de locuință, care sânt laudate de un călător frances care a trecut în acele vremi pe aici.

6. În Moldova s'a făcut, pe vremea lui *Rareș*, o școală de *cărturari*: un călugăr, *Macarie*, care cunoștea literatura slavonă a evului mediu și care, pentru aceste merite literare, a fost ridicat de Doamna Elena la rangul de episcop de Roman, a întemeiat această școală, care stătea în legătură însă cu tradiția Mitropolitului *Teoctist*, celui de-al doilea și chiar a celui d'întăiu. *Macarie* nu s'a mulțămît cu scrierea analelor Moldovei în felul scurt, obișnuit de înaintașii săi, călugării de la *Putna* sau *Bistrița*, cari au fost apoi urmași și de unii călugări din *Slatina* (scrierile lor se chiamă: anelele de la *Putna* sau de la *Bistrița*), ci el a început povestirea îmbielșugată și împodobită cu meșteșug retoric, după normele bizantine, a vieții Domnilor moldoveni, laudând în tot felul pe ocrotitorul său *Petru-Vodă*.

Alexandru Lăpușneanu a dorit, firește, să-și aibă cronica lui, și astfel a găsit laude pentru dânsul, dintre contemporanii și ucenicii lui *Macarie*, *Eftimie*, călugăr, amestecat și în afacerile politice, care trecu apoi de la egumenia din Neamț la pribegia prin Ardeal, unde ajunse

Vlădică al Românilor de acolo, recunoscut de principii Ardealului¹.

Tradiția călugărilor și ierarhilor cărturari a fost continuată apoi, cu toată prigonirea lui Ioan-Vodă cel Cumplit. Astfel Ardealul a putut să aibă, pe lângă Vlădica Eftimie, și pe alții, cari se vor fi format în mănăstirile moldovenești, precum a fost episcopul Cristofor. Cel din urmă represintant al acestui curent de învățatură bisericască este, după cronicarul slavon al lui Petru Șchio-pul, *Mitropolitul Teofan*, care a păstorit multă vreme în Moldova și a fost amestecat în toată viața acestei țeri din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Supt el călugărul *Azarie* duce până în acele zile vechiul letopiseș moldovenesc.

7. La Munteni nu sânt cărturari cari să poată fi puși alături cu aceștia. *Patriarhul* orânduitor *Nifon* părăsise răpede Țara-Românească, certându-se cu Domnul care-l adusese. De altminterea, *Nifon* nu înfățișa o influență slavonă, care putea prinde la noi, ci pe acea grecească. Laudele lui Neagoe au fost scrise în adevăr în această limbă de unul din călugării de la Atos, de cel d'întăiu egumen de acolo, *Gavril*: acestei redacții îi urmă o traducere românească; ea se întrebuițează mai obișnuit astăzi.

În această țară și *meșteșugul tipografiei* a fost înviat, cu alți meșteri decât întemeietorii de la începutul veacului, în Domnia lui *Radu Paisie*, care dădu la lumină, cu bani domnești, un șir de cărți *slavone*. Acest șir este urmat numai după cruntul *Mircea-Vodă*, care, între alții, gonește în Ardeal și pe unii dintre cărturari, deci supț *Mihnea*, care stătea supț înrâurirea evlavioasei sale maice, *Ecaierina*.

¹ În Ardeal știm că era o episcopie la *Vad*, întemeiată de Ștefan-cel-Mare; dar, oriunde se găsia o clădire de piatră, trăiau Vlădici cari hirotonisiasu preoți. Astfel trebuie să amintim pe episcopii de la *Prislop*, într'o mănăstire care a mai fost pomenită, creațiune a lui *Nicodim*, pe care o făcuse de piatră *Doamna Zamfira*, fiica lui *Moise-Vodă*, adăpostită în Ardeal și măritată după magnați ardeleni. În sfârșit o mănăstire și reședință de Vlădică era la *Gioagiul-de-jos*, lângă *Murăș*, unde funcționa un Vlădică recunoscut de regina *Isabela*, văduva lui *Ioan Zápolya* și mama lui *Ioan Sigismund*.

8. Încă de la 1544, Sașii din Ardeal, cari, mai ales supt influența învățatului Honterus din *Brașov*, trecuseră de la catolicism la legea protestantă luterană, pe când nobilii unguri treceau la reformă în calvinism, încercară a răspândi cărți de învățătură pentru *Români*, scrise în limba lor. Astfel se tipări la *Sibiu*, pentru a se răspândi între Români „legea cea curată“, un *Catehism*, care nu află însă multă răspândire, apoi, pe la 1560, altul la Brașov.

Ioan Sigismund Zápolya își dădu o deosebită îngrijire pentru a face ca Români ardeleni să primească în de obște credința *calvină*, pe care o împărtășia și dânsul. El alese deci dintre Vlădicii din mănăstiri câte pe unul căruia îi dădu, în numele Cărmuirii, supravegherea asupra tuturor bisericilor (organizate deci calvinește) pe care le avea prin satele românești. Nu izbuli însă a face așa încât acești Vlădici ai Statului, numiți, după moda calvină: *superintendenți*, să fie recunoscuți de poporație, care ținea morțiș la vechea ei lege răsăriteană, pe care o numia *lege românească*.

Însă un tipăritor din Țara-Românească, pe care împrejurări necunoscute îl făcuseră a trece granița, diaconul Coresie, sau Coresi, se înțeleșese cu negustorii sași din Brașov, apoi cu un nobil ungar, și începu un șir de tipărituri românești. Ele erau făcute după manuscriptele celor d'întăiu tălmăcitori de la începutul veacului al XV-lea; limba părea astfel veche, prea veche, și Coresi nu era în stare s'o schimbe așa cum s'ar fi cuvenit. A fost totuși un lucru mare, când, la 1561, în vechea cetate a Brașovului, cu care aveam atâtea legături și care era adese ori plină de pribegi de la noi, s'a pus în vânzare, trimetându-se prin mai multe sate, *cea d'întăiu Evanghelie românească*, zisă azi a lui Coresi diaconul,

care publică și cărți *slavonești* ce-și aflau mult mai lesne cumpărători, căci erau după datina bisericească. El făcu să apară apoi un *Molitvenic*, carte de rugăciuni sau molitve în slavonește, un *Apostol* (1563?) și o traducere nouă, după cartea ungurească, a *Evangheliei* cu învățătură (Tâlc al *Evangheliilor*) sau, pe slavonește, *Cazanie* (1564), pe lângă o *Pravilă* de judecată. Peste câțiva ani ieșia o *Psaltire* românească, iar la 1570 alta, cu text deosebit. Văzând că aceste cărți nu se vând destul de bine, Coresi începu să dea ediții în două limbi: slavonește și românește; astfel *Psaltirea cea nouă în 1577*, după care se luă apoi în lucru *Evanghelia* de la 1580. Peste un an se lucra, cu binecuvântarea Mitropolitului muntean, o altă *Cazanie*, care, aceasta, putea fi cumpărată de oricine, căci era făcută după originalele ortodoxe recomandate de ierarhii munteni: este vestita publicație românească de la 1581. Doi învățăcei ai lui Coresi tipăriră apoi la 1582 începutul *Bibliei* românești, care fusese tradusă, anume pentru aceasta, de mai mulți cărturari din Banat. În timpul din urmă s'a găsit și un *Catehism* și un fel de *Pravilă*, tipărite pentru Biserica reformată a Românilor din Ardeal.

Știm că s'a tipărit tot de Coresi o carte de *Liturgie*, care nu s'a găsit însă până acum.

Cu acestea se încheie șirul cărților românești și slavonești tipărite de Coresi și urmașii sau concurenții lui, atât în *Brașov*, cât și în alte centre ardelenesti, precum *Sas-Sebeșul* și *Orăștia*, târgușoare locuite în mare parte de Români. Fără să aibă valoare practică prea mare, cărțile acestea au pentru noi însemnătate deosebită, căci prin ele se începe introducerea, în lucrări

care se tipăresc și se răspândesc, a limbii românești, întrebuintată până atunci numai în răvașe sau însemnări pe marginea manuscrisurilor slavone.

XXXII.

Faptele lui Mihai Viteazul până la cucerirea Ardealului.

1. Ceia ce a adus de la o bucată de vreme o ușurare în împrejurările noastre a fost apropierea unor Puteri creștine nouă de hotarele românești sau ridicarea acelor care până atunci scăzuseră neconținut.

Dacă prin peirea Ungariei, prin stingerea vechii dinastii în Polonia rămăseserăm lipsiți de sprijin și singuri în mijlocul valurilor cuceririi turcești, și trebuia să ne supunem la orice cerere, dacă nu la orice înjosire, acumă când, dincolo de granițele noastre, la Nord și Apus, de la o bucată de vreme și la Răsărit, începură a se întări Statele creștine, am folosit în chip firesc din dezvoltarea lor.

De prin anii 1470-80, Scaunul pontifical al Romei începuse a se îngriji iarăși de afacerile Răsăritului. Sultanul Soliman-cel-Mare avu ca urmaș pe fiul său *Selim*, un bețiv și un stricat, iar fiul acestuia, *Murad*, era un lacom de bani, care trăia numai pentru strâns aur, pe care-l grămădia în hrube și pe supt pământ, și, astfel, punea la mezat toate locurile și drepturile, vânzând, de-a dreptul sau prin dregătorii săi, mari și mici, Scaunele de Patriarhie și de Domnie, precum vindea pe acelea de guvernatori ai deosebitelor provincii. Sultanul nu mai ieșia din Constantinopol, nu mai începea războaie: *ieniceri* nu se mai alegeau dintre copiii voinjici ai creștinilor, luați de-acasă de când erau mici de tot și crescuți într'o școală severă, care nu li dădea alt ocrotitor și părinte decât pe Sultan; *spahiii*, stăpânii moșiilor militărești, nu mai veniau la fiecare chemare, și multe locuri de spahii le luau oameni cari nu puteau să lupte, și chiar femei. Se înțelege deci ușor cum Papa, știind această stare de slăbire a Turcilor, se gândia să învie zilele de la Nicopole, Varna și Belgrad.

2. Mulțămită regelui celui nou al Poloniei, Ștefan Báthory, călugării *iesuiți* se așezară și se întăriră foarte mult în Polonia. Ei pătrunseră și în Ardeal: pe vremea lui *Mihnea*, a cărui mamă era catolică, și a lui *Petru*

Fig. 45. Pecetea lui Petrașcu-cel-Bun.

Șchiopul, care ținea pe o Greacă din insule, unde mulți dintre locuitori erau aplecați către catolicism, se făcură încercări de a se converti țerile noastre la legea catolică. Mai mulți trimeși ai Papei străbătură atât Moldova,

cât și Țara-Românească. Ungurii din satele moldovenești de la munte, Nemții din Cotnar fură cultivați în deosebi de acești propovăduitori ai catolicismului. Era vorba chiar să se întemeieze școli catolice în Moldova, la sfârșitul veacului al XVI-lea, și să se tipărească un *Catehism în românește*. Domnii, din partea lor, având nevoie de sprijin, se bucurau de aceasta.

Unii pribegi mai ales se îndreptară către *Roma* și către *Veneția*, ba chiar și către *Curțile de principi din Germania*, către *regele Franciei* și către *regina Angliei*. Astfel se ivi, de la 1570 înainte, un nou fel de doritori ai Domniei românești cari nu mai cereau bani și ostași în Ardeal sau în Polonia, cari nu mai călcau pragul puternicilor de la Poartă, ci se duceau în Apus, cerșind sprijinul *ambasadorilor* pe cari acuma-i aveau la Constantinopol deosebitele Puteri și cari erau în stare, în adevăr, să smulgă Turcilor o numire în Moldova sau în Țara-Românească.

3. Cel d'întăiu dintre pretendenții români care a izbutit cu sistemul sprijinirii de către Apuseni și catolici a fost un fiu al lui Petrașcu-cel-Bun, numit și el *Petru*. El stătu o bucată de vreme la Curtea regelui Henric al III-lea al Franciei, care, cum știm, fusese câțiva ani și rege al Poloniei și era inițiat în afacerile Răsăritului. Acest Petru-Vodă a fost un om frumos, deștept, cunoscător al mai multor limbi și înzestrat cu darul poetic (a făcut mai multe poezii în italienește). I se zicea *Cercel*, fiindcă, după datinele Curții din Paris, purta un cercel la ureche. Din Franța a trecut la Veneția, de acolo la Constantinopol, și, după multe stăruinși din partea lui și a ambasadorului frances, ajunsese a domni doi ani de zile. A stat la Târgoviște, despărțind prin cărmuirea lui cele două Domnii ale lui Mihnea-Vodă. La urmă, când a fost scos, el n'a îndrăznit să se înfățișeze iarăși la Poartă, ci a trecut în Ardeal, în fruntea unei mici oștiri, având tunurile și steagurile sale. Aici însă Báthoreștii, cari stăpâneau provincia, îl prinseră și-l finură închis un timp; pe urmă, când a scăpat, ducându-se iarăși prin Italia, nu mai erau aceleași vremuri ca la început. Merse, în adevăr, la Constantinopol, nădăjduind să capete din nou ceea ce avuse, dar, după multe uneltiri ale lui, fu biruit în lupta de intrigi și înecat în valurile Bosforului.

Când, aproape de aceiași vreme, Scaunele Moldovei și Țerii-Românești fură părăsite de cele două rude care le ocupaseră până atunci, *Mihnea* și *Petru Șchiopul*, dintre cari cel d'întăiu se duse la Constantinopol, unde se turci, de teamă să nu fie ucis (de aceia i se zice *Mihnea Turcul*), iar celălt apucă drumul cel greu al pribegirii în Europa, — ajungând la Viena și apoi în Tirol, unde muri și el și Doamna lui, Irina, și frumosul lor copil, Ștefan, — Turcii numiră, după plac, Domni la Munteni.

Ei se strecoară foarte răpede unul după altul; doi sunt din Moldova: un fecior al lui Bogdan Lăpușneanul și unul al lui Ioan-Vodă cel Cumplit. Aici nu se amestecă deocamdată străinătatea creștină. În schimb, Moldovenii căpătară de la Turci, după fuga lui Petru Șchiopul, pe *Aron Vodă*, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, — om lacom, rău și invidios (i s'a zis, mai pe urmă, *Aron Tiranul*). Dar alți candidași la Domnie sosiră acum din Polonia. Nu-i mai sprijiniau nici Cazacii singuri, ci în dosul acestora se găsește omul care a încercat, urmând drumul arătat de marele rege Ștefan, și a izbutit, să înalțe Polonia iarăși la rangul de Putere mare: cancelarul *Ioan Zamoyski*.

4. Fratele regelui Ștefan, Cristofor, avuse un singur fiu, *Sigismund*, nume împrumutat din Polonia. El fu crescut catolic, cu Iesuiși și curteni veniți din Italia. Îi intră în cap că are să fie un erou asemenea cu aceia cari s'au ilustrat în antichitate, că trebuie să ridice armele pentru a lupta împotriva Turcilor, să libereze Ardealul, să mântuie Răsăritul, să se facă poate Împărat la Constantinopol! Atâția dintre Ardeleni erau de părere că acestea sânt numai visuri nebune, de pe urma cărora nu pot folosi ei, ci numai Imperiul, Nemții (cum ziceau dâșșii), cari râvniau, ca și Polonii, la stăpânirea provinciilor fostului Imperiu de Răsărit. Dar Sigismund rămânea în părerile lui. Când nobilii n'au vrut să-l asculte și s'au unit împotriva-i, el i-a prins și i-a ucis pe unii dintre dâșșii, ba chiar pe însuși vărul său.

Dorind să împiedece statornicirea influenței polone în Moldova și să înoiască pretențiile

vechi ale Ungariei asupra Țerii-Românești, Sigismund Báthory, principele Ardealului, intră în legătură cu Domnul Moldovei, Aron-Vodă, și cu acela care înlocui în Țara-Românească, la 1593, pe Alexandru Moldoveanul, zis cel Rău, cu *Mihai Vodă*.

4. Mihai era fiu al lui Petrașcu-cel-Bun, de și nu dăduse până atunci la iveală această mare obârșie, ci trăise o viață mai modestă, fiind Ban al Mehedințului (Ban mic, nu Ban Mare) și făcându-și oarecare avere prin căsătoria cu o văduvă din părțile oltenene. Fără îndoială că și el merse la Poartă, că stăruise la puternicii de acolo și ajunsese Domn numai prin sprijinul lor. Îl ajutaseră un *Ban Iani*, rudă cu dânsul, și un coborâtor din vechii Împărați ai Constantinopolului, din familia care avuse și înainte de aceasta legături strânse cu țerile noastre — prin Mihai, zis Șaitanoglu, ginere al Chiajnei, — *Andronic Cantacuzino*.

6. În urma unei vizite a trimesului Papei, care era un călugăr slav din Croația, amândoi Domnii se învoiră la o unire cu Ardealul împotriva Turcilor. Unirea aceasta o primiră, atât Aron, cât și Mihai, și pentru că, în împrejurările de până atunci, ei nu și-ar mai fi putut plăti datoriile către Poartă și către particulari, sarcina tributului fiind crescută peste orice margene și măsură (30.000 de galbeni pentru Moldova; 60.000 pentru Țara-Românească). Din partea lui Sigismund, înțelegea să aibă pe amândoi Domnii ca pe un fel de loțiitori, de *căpitani* ai săi, și el să fie de fapt măcar suzeran feudal al amânduror Principatelor până la Dunăre.

Deci pe un temeiu foarte slab se alcătuiuse unirea aceasta a creștinilor împotriva Turcilor.

Pe vremea aceia, începuse un războiu, care era să fie mulți ani de zile, între Imperiu și Turci, cari, stăpâni acum și pe pașalâcul de la Buda și pe pașalâcul, ceva mai nou, din Timișoara, căutau să smulgă de la Imperiali (Germani și alte neamuri supuse Casei de Austria) cetățile puternice care se aflau la granița Împărăției în Ungaria. În drumul către locurile ungurești unde se purtau luptele, *Tatarii*, cari de câțva timp erau tovarășii Turcilor în toate războaiele ce le purtau împotriva creștinilor, intrară în Moldova și siliară pe Domn să se adăpostească în mănăstirea lui, a lui *Aron-Vodă* (în satul de astăzi Aroneanu; frumoasă biserică, înaltă, împodobită cu steluțe de smalt albăstru prinse în tencuială).

Încă de la sfârșitul aceluiași an 1594 însă, după învoiala pe care o aveau cu Sigismund, amândoi Domnii uciseră pe *creditorii turci* cari li stăteau în preajmă și pe cei câțiva *ieniceri*, cari, trimiși de la Poartă ca pentru strajă, făceau, în realitate, și ei parte din rândurile cămătarilor. Prin aceasta, atât Aron, cât și Mihai declarau că vor duce până la capăt lupta împotriva Turcilor, pe cari acum îi jigniseră într'un chip atât de sângeros. *Cazaci* cu plată încunjurau pe Domnul moldovenesc, iar cel din București avea în jurul său și *trabanți unguri din Ardeal*, veniți de la Sigismund.

7. A doua măsură, în războiul care se deschidea, trebuia să fie, după obiceiul de până atunci, *prădarea raielor cetăților turcești de graniță*. Niciunul din Domnii noștri nu era însă

Fig. 46. Stema Cantacuzinilor (într'o biserică din veacul al XVII-lea).

pregătit pentru ca să poată lua înseși *cetățile*, neavând la îndemână tunurile trebuincioase pentru aceasta și ostași în stare să se slujească de

Fig. 47. Doamna Elisaveta a lui Ieremia Movilă.

dânsele. Astfel Muntenii lui Mihai nu putură face altă ispravă în lunile de iarnă decât să ardă la Giurgiu, la Silistra, la Siștov și Rahova,

la Hârşova, la cetatea de la Gura-Ialomiţei ş. a. ; zidurile însă fură pretutindeni atacate în zădar. Apoi, când *Tatarii*, întorcându-se din expediţia ungurească, veniră prin ţară (ei trec Dunărea la Vidin) prădând după obiceiul lor, Mihai îi aşteptă cu o oştire destul de puternică, în care se întâlneau mai ales ostaşii aduşi de atotputernicii fraţi *Buzeşti*, *Stroe*, *Preda* şi *Radu*, cari aveau, cu deosebire în părţile oltene, peste trei sute de sate şi jucau deci în Banatul oltean rolul pe care-l jucaseră odinioară Craioveştii. În trei ciocniri, asemenea cu acelea pe care le avuse la începutul veacului Radu de la Afumaţi cu Turcii dunăreni, Mihai împrăştiè pe Tatarii, uci-gând şi pe nepotul Hanului. Acesta însuşi, împreună cu Turcii cari aduceau în locul lui Mihai un Domn nou, pe *Bogdan*, fiul lui *Iancu Sasul*, fură bătuţi la *Şerpăteşti*, în Vlaşca. Urmărind pe fugari, Muntenii arseră şi târgul de supt cetatea *Rusciucului*, pe când Cazacii lui Aron, uniţi cu Ardelenii, ucideau la vadul de la *Silistra* pe pretendental adus de Turci pentru a fi aşezat în Moldova (*Ştefan Surdul*, fostul Domn al Munteniei).

Şi la Dunărea-de-jos se făcură prădăciuni în raièle, iar, mai târziu, *Ismailul* chiar, cetate nouă, întemeiată de Turci, pe locul satului românesc *Smil*, în părţile Bugeacului, fu luat şi prădat, la sfârşitul lui Martie 1595. Din partea lor, ostaşii lui Mihai jăfuiră *Brăila*, care se afla de mai bine de jumătate de veac în stăpânirea Turcilor, şi sparseră şi cetatea.

8. Cum se vede, se câştigaseră biruinţi mai mici, se răspinseseră Domnii cei noi, dar, afară de *Ismail* şi *Brăila* (*Mihai* numi un Ban de

Brăila și Buzău), niciuna din cetățile care făceau un lanț la Dunăre și țineau în frâu pe ai noștri nu fusese smulsă de la Turci. În curând unirea creștină fu vătămată prin aceia că Sigismund, care căpătase știri rele cu privire la credința lui Aron, puse pe căpitanul său, care se găsea pe lângă acesta, să-l prindă și să-l aducă în Ardeal (Maiu), unde muri, fiind îngropat la Bălgrad (Alba-Iulia).

În locul lui Aron fu numit atuncea de către Sigismund, ca și cum el ar fi avut dreptul de a face Domni în Moldova, așa cum și-l însușiseră Turcii, un boier, anume *Răzvan*, până atunci Hatman, care-și luă titlul de *Ștefan-Vodă*.

Aceasta trebuia să deie însă prilej de amestec Polonilor lui Zamoyski. Hatmanul și Cancelariul Poloniei nu înțelegea ca Moldova, fără legată prin vechi jurăminte cu Polonia, să cadă în atârnarea Ardelenilor și neînsemnatul prinț care stăpâna asupra acestora să îndrăznească a numi un Domn în Moldova după voia sa. Prin urmare, odată ce Aron fusese răpit din țara sa, odată ce Turcii nu erau în stare să puie un Domn din partea lor, el crezu că are dreptul să între în Moldova și să aleagă dintre boieri pe acela care, prin tradițiile familiei sale, prin creșterea lui, prin simpatiile lui dovedite față de creștini, i se părea mai potrivit ca să fie așezat în Scaun.

Câteva săptămâni numai după ce Ștefan făcuse *jurământ de credință* lui Sigismund (un astfel de jurământ l-a făcut, în același timp, și Mihai), trupele polone începură să se adune la granița Moldovei. În vară, *Marele-Vizir Ferhad* se hotărî să pedepsească pe Domnul muntean, dar în lagărul de la Dunăre, gata să treacă apa, sosi înlocuitorul lui Ferhad, *Sinan*, un Albanes crunt, care izbutise a lua din nou puterea. Acesta rămânea să conducă expediția munteană.

9. Ca și înaintașul său Vlad Țepeș, Mihai nu era în stare să împiedece pe Turci de a pătrunde în țara sa. Aceștia trecură deci de la Ruscuc

Fig. 48. Mihai Viteazul.

la Giurgiu, întrebuițând și ostrovul care se găsește pe Dunăre la acest punct. Mihai ar fi

fost bucuros să aibă în această clipă hotărâtoare ajutorul pe care-l făgăduise Sigismund și pentru care se înjosise atât de mult, primind condițiile puse de acesta în luna Maiu. Dar Domnul Ardelean, ușuratec ca totdeauna, era ocupat cu serbările căsătoriei sale. Astfel Mihai, foarte puțin prețuit pe atuncea, se hotărî să cerce el însuși a tăia lui Sinan drumul către București. Se așază pentru aceasta într'una din văile mlăștinoase care brăzdează județul Vlașca, lângă noroiosul râuleț Neajlov: pe acolo treceau negustorii cu mărfuri venind de la Giurgiu și ducându-se spre București, și un pod îngust și slab, ca și podul vasluian al biruinții lui Ștefan-cel-Mare de la 1475, ușură calea lor la satul *Călugăreni*. Mihai se ascunsese, cu boierii și Ardelenii săi, în pădurile vecine, și, astfel, când Sinan se ivi, — întocmai ca, odinioară, în acel loc din Moldova, Soliman Hadâmbul, — având cu dânsul numai atâtea cete câte putea trece prin acest loc strâmt, el începu atacul. Și Mihai, ca și Ștefan, de care se arată acum vrednic, întrebuiță tunurile împotriva armatei turcești, răpede cutremurată de groază (*13 August 1595*).

Lupta ținu până seara, fără ca Turcii să poată înainta. Ei pierdură multe mii de oameni, dar înfrângerea lor nu fu așa de desăvârșită cum fusese înfrângerea lui Soliman la Vaslui. După acea luptă, lui Ștefan nu-i mai rămânea decât să gonească pe dușmani până la Vaduri, pe când acum Mihai însuși trebui să se retragă din drumul Bucureștilor. Turcii, după ce se odihniră, plecară, mult mai încet însă și cu pază bună, către același Scaun de Domnie munteană.

Bucureștii ajunseră oraș turcesc. Bisericile fură pângărite: pe înălțimea de la Radu-Vodă se făcu

o cetate sau o palancă, ale cării urme se văd și astăzi acolo, sus. Un comandant rămase pentru paza orașului. În acest timp Marele-Vizir mergea spre *Târgoviște*. Mihai nu putu să apere nici această reședință; orașul fu încunjurat de Turci cu ziduri făcute în pripă, și bisericile avură aceiași soartă ca și bisericile bucureștene.

10. În acest timp, Domnul ajunsese în munții Argeșului, la *Cetatea lui Negru-Vodă*, urmând o cale de retragere pe care o urmărise odinioară Mircea-cel-Bătrân însuși. Aici află întâiu o veste dureroasă pentru dânsul: *Zamoyski* intrase la 17 August în *Moldova*, supt cuvânt că vrea s'o apere împotriva *Tatarilor*, gata să năvălească în țară pentru a se uni cu oastea lui Sinan. El gonise pe *Ștefan Răzvan*, pusese în loc pe boierul *Ieremia Movilă*, fratele Mitropolitului Gheorghie, din vremea lui Petru Șchiopul. Apoi îi veni însă și o veste bună: Sigismund, ducând cu dânsul și Italieni, veniți tocmai din Toscana și meșteri la încunjurarea cetăților, sosise în sfârșit în ajutorul lui, pe la Piatra Craiului, drum luat, în două rânduri, de Împăratul Sigismund. Mihai, unit cu Sigismund, care, acesta, se credea ade-văratul stăpân și privia pe biruitorul de la Călugăreni ca pe un căpitan supus lui, veni la *Târgoviște*, o încunjură și, bătându-i zidurile câteva zile, izbuti s'o cucerească, la 18 *Octombre* st. n. Sinan nu îndrăzni să încerce o împotrivire, ci plecă spre București. Creștinii îl urmăriră, luară în stăpânire acestăalt Scaun de Domnie muntean și ajunseră la *Giurgiu*.

Marea cetate dunăreană, cheia Țerii-Românești, fu atacată de Munteni, Ardeleni și câțiva Moldoveni, pe când trupa Italienilor luă măsuri

rile obișnuite în Apus pentru cucerire. Data aceasta, Giurgiul nu se mai putea împotrivi, ci fu luat cu asalt, supt ochii lui Sinan, care, furios, putea să vadă de dincolo de Dunăre neizbânda desăvârșită a expediției sale (29 Octombrie st. n.).

II. Această stare de lucruri, cu Mihai așezat din nou în Țara-Românească, cu Ieremia stăpânind asupra Moldovei și cu Sigismund închipuindu-și că el e de fapt centrul tuturor lucrurilor, ținu mai multă vreme. În zădar cercară Tatarii să gonească pe noul Domn al Moldovei; Zamoyski veni în țară a doua oară și se așeză în tabăra de la Țuțora, lângă vărsarea Jijiei în Prut, și el sili pe păgâni, cari aveau în fruntea lor pe *sangeacul*, adecă beiful de *Bender*, să se întoarcă înapoi (12-22 Octombrie st. n.). Când Răzvan, ajutat de Ardeleni, încercă să-și capete iarăși Domnia, înlocuitorul lui îl bătu, și, privindu-l ca pe un trădător fără niciun fel de drepturi, îl trase în țeapă (*Decembre*). Dar încercarea lui Ieremia de a scoate pe Mihai, ocrotitul Ardelenilor, și de a pune în loc pe *Radu, fiul lui Mihnea Turcul*¹, se mântui cu o înfrângere.

Mihai nu putea să fie izgonit. Oștile lui prădară în voie și în *Dobrogea*, și la *Vidin*, și până la *Plevna* (1596). Un *complot al boierilor* fu descoperit și aduse peirea celor amestecați într'însul. Năvălirea tătarească în legătură cu acest complot fu zădărnicită. Când Tatarii se coborâră în țară, ei putură să prade, dar nu să lase o urmă a năvălirii lor. Ca un răspuns, Mihai goni pe Turci de lângă *Turnu* și sili pe beiful de *Ni-*

¹ Tatăl său fusese silit a se turci și petrecu la Dunăre, având și fii turci.

copol, după împresurarea cetății sale, să-i facă daruri.

Turcii de pe vremea aceia, cari nu mai sămănau cu Turcii lui Soliman-cel-Mare, văzură atunci că au a face cu un om care este în stare să se împotrivescă oricărei silinți din partea lor. Deci ei trimiseră lui Mihai răspuns că li pare rău de ceia ce s'a petrecut, că n'a fost cu voia Sultanului, că el rămâne să fie Domn și de aici înainte, primind încă odată *steagul*, cu care, de la o vreme, Poarta obișnuia să întărească pe Domnii noștri, ca pe niște simpli begi de graniță sau sangeaci.

Când, pe la sfârșitul lui *Decembre 1596*, Mihai intră în *Ardeal* ca să viziteze pe așa-zisul suzeran al lui și cei doi principii stătură alături, la deschiderea anului nou, în biserica din cetate, plină de amintirile Corvineștilor, aceasta însemna fără îndoială o neașteptată, dar trecătoare înălțare a Domniei muntene și a prestigiului românesc. Cu acest prilej, Mihai căpătă de la Sigismund învoiala ca *Ioan, Vlădica din Prislop*, care avea stăpânire de pământ în Alba-Iulia, să se strămute acolo, întemeindu-și și o *Mitropolie românească*.

12. Anul 1597 fu ocupat întreg cu lupta dintre Imperiali și Sigismund, de o parte, și Turci, de altă parte. Imperialii biruiră, pe când asediul *Timișoarei* de către principele ardelean nu duse la niciun capăt. Acesta, desgustat acum de toate ostenețile pentru glorie pe care și le dăduse până atunci, voiă să lase *Ardealul* în mâna Impăratului, de la care ar fi dobândit în schimb un loc de adăpost în *Silesia*, un titlu și o pensie anuală. De fapt, se și încheie un tratat, și co-

misarii imperiali veniră încă în vară pentru a da provinciei organizarea cea nouă.

Dacă politica germană ar fi fost mai răpede și ar fi putut întrebuița mai mulți bani, lucrurile s'ar fi mântuit aici. Mihai ar fi fost și el mulțămît cu această stare de lucruri. Îndată ce se află de sosirea comisarilor împărătești în apropierea graniței sale, el îi pofti la el în țară și jură credință Impăratului Rudolf în mănăstirea din Deal, unde odihniau părintele și bunicul său, precum și alți Domni cari în vremurile trecute se luptaseră pentru neatârnairea și numele bun al țerii.

13. Dar, încă în *August 1598*, după ce comisarii petrecuseră numai câteva săptămâni în Ardeal, Sigismund se întoarse la *Cluj*, Capitala cea nouă a țerii, și o luă iarăși în primire. El veni înapoi, nemulțămît de Imperiali, știind foarte bine că aceștia nu-l puteau ierta pe deplin și hotărît să facă politică turcească. Era să fie deci aliatul lui Ieremia Movilă, cel supus față de Poloni și înțeles cu Tatarii și cu Turcii, și, astfel, era să caute pe ascuns a înlătura pe Mihai.

14. Acesta aflase toate și știa primejdia care-l amenința. Îndată el întră la înțelegere cu *Secuii* din Ardeal, cu *Cazacii* din Polonia, cu Voevodul din *Chiev*, căpetenia Rușilor din acest regat, și plănuî un mare atac ce s'ar fi îndreptat, în același timp, împotriva Moldovei și a lui Sigismund. Dar Mihai nu întâmpină din partea Imperialilor primirea pe care ar fi dorit-o pentru planurile sale. Trebui deci să se mulțamească a strânge oaste, a o așeza în tabăra de la

Caracăl, pentru a împiedeca năvălirea Turcilor din Nicopol; el și trecu Dunărea, la sfârșitul lui Septembrie, în aceste părți ale *Nicopolei* și *Vidinului*, bătut pe Turci de câteva ori și pătrunse încă odată la *Plevna*, prădând tot Ținutul ce se cuprindea în acest triumphiu. Intoarcerea lui în țară fu însemnată printr'o nouă biruință în părțile *vidinene* (Octombrie).

15. În acest timp, Sigismund, care vedea că Turcii nu izbutesc a smulge Imperialilor cetatea

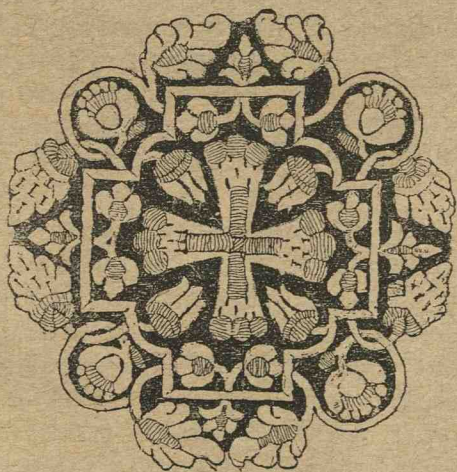

Fig. 49. Veche cusătură bisericească.

Oradea Mare, a cărei stăpânire i-ar fi îngăduit să ajute totdeauna Ardealul împotriva noilor săi dușmani, întră iarăși în legătură cu Împăratul, pe care-l trădase totuși. Negocierile mergeau bine și se aștepta încheierea unui tratat, când, de odată, se află la Praga vestea, neașteptată, că Sigismund, schimbându-și planurile, chemase pe un văr al lui din Polonia, Andrei,

un cardinal de douăzeci de ani, pe care-l privise până atunci ca pe dușmanul cel mare, și-l făcuse acum principe ardelean, cedându-i toate drepturile (*Martie 1599*).

Ar fi fost încă un prilej de războiu, între Imperiali și acest nerușinat călcător de cuvânt; totuși politica germană își păstră încetineala ei obișnuită. Mihai văzu cum Andrei cardinalul se instalează în Ardeal, cum intră în legătură cu Turcii, și fu silit chiar să încheie cu dânsul un tratat, pe care noul principe ardelean înțelegea să-l observe numai până când Turcii ar fi în stare să-i gonească necredinciosul vasal. Toate îndemnurile făcute la Curtea împărătească fură zădarnice. Germanii erau bucuroși de pacea cu Turcii, pe care o negociau tocmai pe vremea aceia.

16. Dar, dacă Imperialii puteau să rabde o astfel de politică, nu-i era cu putință lui Mihai să îndure; viața și moartea lui atârnau de la situația politică în care se găsea Ardealul. Deci, fără să mai întrebe pe cei din Viena și Praga el își strânse toată oastea din țară și, îndreptându-se spre pasul *Buzăului*, trecu în Ardeal. Avea vre-o 10.000 de oameni. Cu dânșii înaintă până la Brașov, unde fu întâmpinat de căpeteniile Sașilor și primi jurământul de credință în numele Împăratului, al cărui *locțiitor* se zicea. Se îndreptă apoi către Sibiiu, unde trebuia să se unească și cu ostașii olteni, veniți prin Turnu-Roșu, cu *Banul Udrea*, cu *Baba-Novac*, căpetenia Sârbilor din slujba sa, și cu unul din *Buzești*, *Radu*. Cardinalul principe Andrei nu era gătit de luptă: el se smulse însă din răgazul său și, cu câte puteri îi stăteau la îndemână,

porni răpede spre tabăra românească din Sibiu. În marginea acestui oraș, cum se coboară cineva către Turnul-Roșu, înainte de-a ajunge la satul săsesc Schellenberg (*Selimber*), locuit astăzi și de Români, se vede, într'o câmpie roditoare, o movilă rotundă. Supt această movilă se odihnesc oasele ostașilor români și unguri cari s'au luptat pentru stăpânirea Ardealului. Lupta s'a dat la *18 (28) Octombrie 1599*, și călărimea lui Mihai, alcătuită din Poloni, Cazaci și boieri, hotărî soarta ei. Cardinalul Andrei fugi, găsi drum deschis până'n Secuime, nemeri aici între păstori, și aceștia-l uciseră, crezând să primească o bună răsplată de la Mihai pentru acest act de cruzime. Domnul românesc însă, cuceritor al Ardealului, primi cu durere vestea morții învinsului; el făcu să se îngroape după cuviință rămășițele prințului Andrei, în mausoleul pe care acesta însuși și-l pregătise în Alba-Iulia, și urmă chiar sicriul, ținând în mână, după obiceiul românesc, lumânarea.

17. Mihai intrase în Alba-Iulia, unde fusese odată ca prieten al lui Sigismund și unde acum era Domn, *la 1 iu Novembre 1599 st. n.*, cu o strălucită pompă. Îndată el strânse aici o dietă, și fu recunoscut de dânsa ca locțiitor al Împăratului și, deci, căpitan al țerii. Firește însă că gândul lui nu era să rămâie numai cu voia Împăratului și în marginea condițiilor statornicite de acesta. Vedeă el că și aceasta este o țară românească, cu sate locuite de Români și, fără să aibă în minte lămurit, ca azi, ideia *unității naționale*, pentru care acele timpuri nu erau încă deplin pregătite, el își zicea că o să poată stăpâni ca Domn peste satele românești de aici,

cum stăpânia asupra satelor românești din principatul său.

XXXIII.

Cucerirea Ardealului și Moldovei de Mihai Viteazul și peirea lui.

I. Pe Sași îi credea Mihai prieteni, pe Imperiali nădăjduia să-i încredințeze că nimeni nu-i poate servi mai bine decât dânsul, iar pe magnații unguri socotia să-i poată câștiga. La un sprijin din partea sătenilor noștri, cari erau *iobagi*, nu se gândia, și totuși numai pe acest sprijin ar fi izbutit să întemeieze o adevărată și trainică stăpânire românească asupra Ardealului. Dar timpul nu-i îngăduia aceasta. Ceia ce simțiau prin instinct iobagii români, cari-l primiseră cu bucurie, eu putea să înțeleagă în deplină conștiință el însuși.

2. Iobăgia, robia pământului, a fost cuprins pe încetul cea mai mare parte dintre Români din Ungaria. Răscoala lor în mai multe rânduri nu li folosise la nimic. Odată se strânseseră, la 1437, pe muntele Bobâlna și ceruseră ușurarea sarcinilor (v. mai sus), iar a doua oară se uniseră cu alți țerani din Ardeal și ajutaseră — la 1513-4 — răscoala lui Gheorghe Doja (Dozsa), Secuiul, care peri ars. Împotriva „Valahilor“ iobagi cele *trei nații* politice: *nemeșii* unguri, *Sașii* și *Secuii* (ostași cu privilegiu), se uniră pentru toate timpurile ca să-i fie în jug. Toată greutatea țerii se răzima pe ei.

Dacă Mihai își închipuia că poate să rămână în Ardeal, să stăpânească acolo, — și avu în adevăr acest gând, ba chiar voiă să lase ca urmaș pe fiul său, *Petrașcu*, căruia i s'a zis, ca Domn muntean, *Nicolae-Vodă*, — se înșela foarte mult.

De fapt nu se afla cine să-l poată sprijini, și nu el era în stare să se ție singur, cu mijloacele militare pe care le avea la îndemână și care, pe lângă toate, erau alcătuite în cea mai mare parte din străini cu plată sau din boieri cari nu puteau sta totdeauna în țară cucerită.

Am văzut că Românii din satele ardeleni n'aveau și nu puteau să aibă niciun rost în politică, orașele săsești erau gata să-l părăsească pe Mihai la cea d'întăiu înștiințare din partea Împăratului, și ele se simțiau umilite că un Român, din același neam ca și iobagii de pe pământul lor, a putut ajunge să fie stăpânitor al țerii. Cât privește pe nobilii maghiari, mulți dintre ei spumegau de ură împotriva Valahului (unii străini numesc și azi cu despreț pe Români: Valahi; cuvântul unguresc e „Oláh“). Chiar aceia cari se lăsaseră ispitiți de dânsul și făcuseră parte din Sfatul lui ardelean nu dovediră prin nimic credința lor în clipele grele prin care a trecut Mihai. Ceia ce făcu ca starea lui să fie și mai nesigură era, în sfârșit, zăbava și nehotărârea Curții imperiale, care ar fi vrut bucuros să aibă Ardealul fără Mihai, și nu știa cum să lucreze pentru a-l îndepărta înainte ca el să prindă de veste și să se înfurie.

3. *Iarna anului 1599-1600* trecu fără ca Împăratul să deie Ardealului orânduirea pe care-o cerea Mihai, recunoscându-l, adecă, pe dânsul ca drept stăpânitor al țerii din neam în neam, cu îndatoriri de vasal față de Imperiu. În același timp, dușmanii lui ardeleni se uniau prin legături strânse în ascuns, și uneltirile lor erau ajutate și de generalul împărătesc care comandă în Ungaria-de-sus, la Cașovia. Acesta, un Alba-

nes, dintr'un neam strămutat în Italia-de-Sud, *Gheorghe Basta*, ar fi dorit să aibă el locotenența împărătească a Ardealului; în 1599, când Mihai luase țara, el pătrunsese pe la Miazănoapte, dar, după cererea amenințătoare a Domnului, trebuise, zguduit de o mânie neputincioasă, să-și retragă trupele. O astfel de jignire nu putea s'o ierte, și, prin urmare, aștepta numai ziua potrivită pentru răsbunare.

Mihai ar fi dorit să capete hotărârea împărătească înainte de a-și răsbuna împotriva *Domnului Moldovei*, care, fiind omul Polonilor, era în legătură cu fugarul Sigismund Báthory, și se înțelegea în numele acestuia cu nobilimea ardeleană nemulțămîtă. Dar omul împărătesc, care i se tot făgăduia, își amâna neconținut sosirea, iar alți trimeși ai *Împăratului Rudolf* cari veniseră până atunci la dânsul n'aveau puterea de a încheia cu privire la stăpânirea lui în Ardeal. De și nu era încă deplin asigurat în această țară, Mihai trebui totuși să preîntâmpine o năvălire, care cu siguranță s'ar fi întâmplat în această parte.

În *Maiu 1600*, Domnul se afla la *Brașov*; peste câteva zile, el ajungea, în fruntea unei oștiri mici, dar bine alcătuite, la satul de graniță, din Secuime, al Brețcului. Gândul că totuși mandatarul împărătesc va sosi îl făcu să zăbovească un timp acolo, între Secui, pe când ostașii lui, având în frunte pe Banul oltenesc *Udrea*, din neamul *Bălenilor*, intrau în Moldova.

4. Cucerirea Moldovei se făcu răpede, dar nu trebuie să ni închipuim că Moldovenii erau bucuroși de dânsa. Pe atunci, cum știm, fiecare țară era deprinsă să trăiască după datinele ei,

cu dinastia ei străveche. Este adevărat că Ieremia Movilă *nu* se cobora din Domnii de demult, dar fusese, oarecum, ales de boierii moldoveni, și din mijlocul lor¹. Astfel mulți din supușii lui Ieremia-Vodă priviau întrarea lui Mihai, nu ca pe a unui Domn românesc mai viteaz, mai destoinic și mai glorios, venit să îndeplinească unitatea neamului în aceeași formă politică, ci ca pe a unui cuceritor străin, ambițios și neastâmpărat, care turbură ținuturile din vecinătatea sa.

Totuși, de oare ce Ieremia nu putea fi ajutat în momentul hotărâtor de ocrotitorul său, Zamoyiski, Moldova ajunsese ușor în mâinile lui Mihai. Ieremia însuși, cu soția și cu fiii, cu fratele său, Simion (pe care doria să-l pună în Țara-Românească, unde Mihai lăsase ca stăpânitor, cu un Sfat deosebit, pe fiul său Nicolae-Vodă), cu tot neamul Movileștilor, și cu boierimea credincioasă lui, se adăpostii în *Hotin*, pe care Mihai îl atacă, dar nu fu în stare să iea așa în grabă puternica cetate. La 1-iu Iunie, cuceritorul se afla în Iași, și boierii moldoveni, câți putură fi strânși, erau puși să jure în numele cărmuitorului celui nou. Dar, cum am spus, mulți dintre boierii cei mai însemnați fugiseră și, dintre arhierii țerii, niciunul nu se înfățișă pentru a lua parte la această solemnitate; Mihai trebui să strângă deci în Iași un *sobor* cu Patriarhul Nectarie de Ohrida, cu Vlădica de Târnova, din Bulgaria, care-l întovărășia, cu un episcop maramurășean, altul macedonean și cu alți doi din Palestina, adăpostiți la dânsul, pentru a da orânduială Bisericii moldovenești, în fruntea căreia puse ca vicar pe acel Mitropolit de Târnova, Grecul *Dionisie Rali*

¹ Și apoi Ieremia se lăuda că mamă-sa Maria e rudă cu Despoții sârbești, prin Elena lui Petru Rareș.

Paleologul. Lăsând pentru stăpânirea Moldovei un Sfat de boieri, alcătuit din *Udrea*, din *Andronic Cantacuzino* și din *Spătarul Negre*,— un Grec și doi Munteni—, el se întoarse în Ardeal.

5. Aici sosise Trimesul împărătesc, fără să aducă condițiile definitive ale Împăratului. Mihai îi supuse pe ale sale: să rămâie Domn în Moldova și în Țara-Românească, cu dreptul acesteia de a alege după moartea lui pe cine ar voi; în Ardeal, familia lui ar păstra cetatea *Făgărașului*, *Gurghiul* din Secuime și *Jeciul*, în părțile ungu-rești, precum și, lângă Ardeal, cetatea *Chioarului*, într'un Ținut cu totul românesc, și până astăzi, iar, în Maramurăș, *Hustul*, vechea cetate care fusese a Voevozilor români din neamul lui Dragoș și în care, de curând, stătuse închis fra-tele lui Mihai; dar acesta nu cerea dreptul — odată ce nu-l cerea nici în Principate — de a le lăsa fiului sau altui urmaș al său. Fără do-meniul cerut pentru familia lui și cu adăugirea necontentului control al unui consilier imperial în Ardeal, se făcu diploma împărătească, spre sfârșitul lui Septembrie. Dar acum ea nu mai putea să folosească lui Mihai, căci magnații un-guri, uniți cu Basta, îi răsturnaseră.

6. Mihai chemase, pentru a preîntâmpina orice primejdie, pe nobili în taberele de la *Sas-Sebeș* și *Alba-Iulia*. În loc să vie unde hotărâse el, acești magnați se adunară, după o învoială as-cunsă făcută între dânșii, la *Cluj*, de unde se strămutară apoi în marginea orașului *Turda*, pe o câmpie întinsă, ce se zicea de Români *Câmpia Cristişului*. Acolo stătură ei săptămâni de zile, așteptând împrejurările. Lucrurile se hotărâră în

sfârșit cu totul, când *Basta*, chemat de Mihai Viteazul, veni ca dușman, și, la 14 *Septembre* st. n., își uni trupele cu cetele nobilimii, după ce acestea făcuseră jurământ de credință Împăratului. Peste patru zile se dădea la *Mirislău*, un sătișor supt dealurile de lângă orașul, curat unguresc, al *Aiudului*, o mare luptă, din care Mihai, împroșcat de tunurile lui Basta și biruit de tactica europeană, superioară, ieși cu totul zdrobit. Mulți Români periră înecați în apa *Murășului*, care curge lângă acest loc de nenocire pentru noi. La *Mirislău* Ungurii au ridicat un monument pentru a pomeni această izbândă a lor, câștigată printr'o trădare îndoită: a nobililor față de Mihai, căruia îi juraseră, Basta față de prietenul Împăratului său.

7. Mihai fugi spre *Făgăraș*, unde erau adăpostiți ai lui. Aici se strânsese o mică oaste, venită în cea mai mare parte din Moldova, căci *Nicolae-Vodă* fusese împiedecat să alerge în ajutorul părintelui său. Biruitorii de la *Mirislău* veniră să ofere o nouă luptă în aceste părți de *Miazăzi* ale *Ardealului*. Mihai nu voiă însă o hotărâre cu armele; el știa că *Polonii* intraseră, cu *Zamoyski* în frunte, în Moldova, că ei goniseră pe boierii lui din *Suceava* și *Iași* și că pătrunseseră acum și în *Țara-Românească*, aducând ca Domn pe *Simion*, fratele lui *Vodă-Ieremia*. Deci, fiind vorba acuma de păstrarea sau pierderea moștenirii sale înseși, Mihai primî orice condiții îi puse Basta, și trecu răpede în țara lui de obârșie, pentru a o apăra.

8. Luptele cu *Polonii* se 'dădură între apa *Buzăului* și a *Teleajinului*. De două ori fu în-

vinsă oștirea lui Mihai. El însuși comandase în lupta cea de-a doua, la *Bucovel*. O împotrivire mai departe era cu neputință; oastea lui se împrăștiase, trecerea înapoi în Ardeal nu i-ar fi îngăduit-o Basta, care ținea zălog pe Doamna lui Mihai, *Stanca*, și pe fiul lor, fostul stăpânitor asupra Țerii-Românești. Deci, după ce se furișă prin văile munților până la *Argeș*, unde totuși se mai ciocni odată cu oastea lui Șimion-Vodă, Mihai trecu Oltul, și prin părțile Banatului, apoi prin ale Crișului, el luă drumul spre Viena. Voiă să se îndreptățească față de Rudolf al II-lea, să ceară dreptate ca unul ce se știa că nu-și călcase jurământul, că n'avea nicio vină împotriva domnului și Împăratului său.

9. Până în luna lui *Martie 1601*, Mihai petrecu la Viena și Praga. Curtea împărătească nici nu l-ar fi ținut în samă, căci alte motive decât drepturile și omenia hotărau pe vremea aceia, cum a fost și mai târziu, diplomația europeană, dar Ungurii din Ardeal își arătară iute arama față de Imperiali. Basta nu stătu în Scaunul de cărmuire al țerii decât foarte puțină vreme. Îndată veni *Sigismund*, chemat de aceia cari făcuseră revoluția tocmai pentru a-l avea din nou stăpânitor peste dânșii. Acuma vasul răbdărilor era plin. Împăratul se hotărî să gonească din Ardeal pe ticălosul tânăr, care nu știa să se lupte, dar se pricepea așa de bine să uneltească.

Se puse la cale o împăcare între Mihai și Basta, cari erau să lupte împreună pentru a da Ardealul Împăratului. Sigismund ieși înaintea oștirii cu plată, în care erau numai foarte puțini Români, în părțile *Șimplăului*, dincolo de munții ardeleni. Aici, la satul *Gorăslău*, într'un Ținut

de dealuri asemenea cu acela al Mirislăului, care trebuia răsbunat acuma, se dădu lupta, la 3 *August st. n., 1601*. Călăreții lui Mihai și pedestrașii lui Basta o hotărâră. Sigismund fugi, cu aceeași neputință de a înfrunța primejdiile, până în părțile Rodnei, și de aici în Moldova, unde se coborî de-a lungul Siretiului până la Bacău.

9 Mihai avea deocamdată o singură dorință: aceia de a merge la *Făgăraș*, să scoată din robia primejdiei pe ai săi. Poate că mai târziu el se gândia să ceară Împăratului a i se face dreptate, dându-i-se în părțile acestea, a doua oară cucerite prin sabia sa, rostul ce i se cuvenia. Dar Basta înțelegea să rămână guvernator, și Românul îi făcea umbră.

Deci el se făcu a se certa cu Mihai în tabăra de la *Turda* cu privire la cele ce trebuiau să urmeze, cerând tovarășului său să nu pornească spre *Făgăraș*, ci să urmeze același drum ca și întreaga oștire. Fără să aibă vre-o învoire din partea Împăratului, dar sigur că orice păcate împotriva lui Mihai i se vor ierta de Curte, el trimese, în dimineața zilei de 9 (19) *August*, o ceată de Germani și de Valoni de limbă francesă, din Belgia, vechi ostași ai lui, de cari era cu totul sigur, și anunță lui Mihai că este arestat. Basta n'avea niciun drept să ieie o asemenea hotărâre, și Mihai nu era omul care să i se supuie. Sări în sus la cele d'întăiu cuvinte pe care i le spuseră trimesii și puse mâna pe sabie, strigând: „Eu prins?“. Atunci acești ostași nevrednici, cari se prefăceau în călăi, tăbărâră asupra lui și-l tăiară cu topoarele.

Trupul lui Mihai fu aruncat apoi în Câmpia

Cristișului, pentru ca ostașii lui să vadă că a perit căpitanul lor. Niciunul dintre dânsii nu se mișcă pentru a răsbuna această fărădelege. Mai târziu numai, cu ajutorul unui credincios, *Radu Buzescu*, și soția lui, *Preda*, făcură să se aducă din Ardeal capul celui ce fusese Domnul, ocrotitorul și prietenul lor. Astfel capul lui Mihai Viteazul ajunsese a se odihni (până la războiul din 1916, care-l mută, un timp, în pribegie), la mănăstirea din Deal, lângă oasele părintelui său, *Petrașcu-Vodă*, iar trupul, „cinstitul trup“, zice piatra așezată pe locul său de repaus, „zace în câmpia Turdei“¹.

XXXIV.

Moștenirea lui Mihai Viteazul (1601-1632).

1. Din stăpânirea lui Mihai în Ardeal a rămas numai *organizarea bisericească* mai bună a Românilor de acolo. Am văzut că, încă de pe vremea lui Sigismund, când Mihai era în bună prietenie cu acesta, *Vlădica de Prislop, Ioan*, fusese adus în *Alba-Iulia*, unde i se îngădui a-și face o mănăstire, și de aici el îndeplinea, *fiind supus Mitropolitului din Târgoviște*, funcțiunea de arhiepiscop față de toate celelalte Biserici pe care le aveau ai noștri în Ținuturile Ardealului sau în cele ungurești vecine. Mihai a mai așezat apoi în *Maramurăș*, unde până atunci stătuse un Vlădică având dreptul de exarh, în mănăstirea *Sfântului Mihail din Peri*, clădită în marginea Sighetului de fiii lui Sas-Vodă, un epis-

¹ Azi capul lui Mihai e închis în mormânt de marmură, în care regele Ferdinand al tuturor Românilor a coborât crucea „Mihai Viteazul“ de pe pieptul său.

cop românesc dintre clericii cărturari ai țerii lui, pe *Sârghie, fost egumen de Tismana*. Astfel el hotărî între cele două neamuri care se luptau pentru episcopie, între *Ruteni și Români*, puind un episcop care era în stare să impuie liturghia și datinile bisericesti ale Românilor. Sârghie, e drept, a trebuit să se întoarcă, după peirea lui Mihai Viteazul, în Țara Românească, dar alcătuirea unitară a Bisericii românești din Ardeal a rămas și mai departe, puindu-se cel d'întăiu temeiu de viață sufletească și cărturărească pentru cei din neamul nostru în părțile ardelenе și ungurești.

2. Mai rămăsese un lucru din isprăvile lui Mihai: vechea legătură de strânsă robie cu Turcii fusese ruptă. Români întraseră iarăși în marea viață istorică a lumii. Era acum în Țara-Românească, și chiar în Moldova, un *partid care ținea cu creștinii*.

În el se cuprindeau toți oamenii viteji și mândri cari nădăjduiau un viitor pentru noi. Acest partid era să deie mult de lucru Turcilor și celor cari socotiau că, orice am face, tot nu ne putem desprinde din atârnairea deplină față de aceștia și că, astfel, cel mai bun lucru este să ascultăm smeriți de orice cuvânt al Împăratului de la Țarigrad și de dregătorii, mari și mici, ai acestuia.

3. Turcii căutară să pună în locul lui Mihai pe Voievodul ocrotit de ei, *Radu, feciorul lui Mihnea Turcul*.

Acesta era un tânăr care stătuse la Veneția și ajunsese un bun cunoscător de carte grecească, om blând

și drept, ales gospodar, având simțul demnității sale și în stare să impună celor de țară ca și străinilor.

Moldovenii apărau însă și mai departe cauza Domnului muntean pe care-l aduseseră ei, *Simion Movilă*, pentru care boierii din Moldova, ca *Nistor Ureche*, se luptară până departe în Ținuturile muntene și oltene, fiind dăruși de Simion cu daruri și poate și cu moșii în ceastălaltă provincie a Românilor. Din boierimea de țară, partidul creștin, de care a fost vorba, stăruî să-și aibă un stăpânitor din mijlocul său.

Îndată chiar după moartea lui Mihai fu ales, și izbuti la urmă să înlătore orice dușmani și

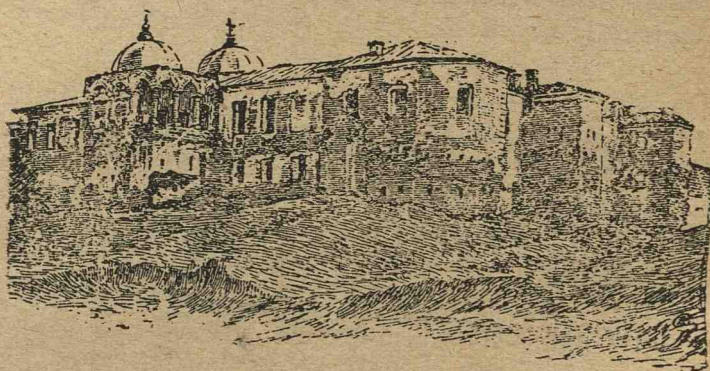

Fig. 50. Mănăstirea Comana, unde e îngropat Radu-Vodă Șerban.

să rămâie, un boier cu numele de *Șerban*, care, ajungând Domn, își zise *Radu*. El se cobora din neamul cel vechiu băsărăbesc (fig. 51).

4. Radu a trăit ca bun prieten al lui *Basta*, care întrebuișă toate mijloacele ce le avea la îndemână pentru a-l sprijini. Odată chiar Ardelenii intrară în țară, pe valea Teleajenului, până la *Ogretin* și *Teișani*, pentru ca să apere pe ocrotitorul lor împotriva *Tatarilor*, cari năvăliseră, aducând pe Simion. Nu s'a cercat o

mare luptă cu acești năvălitori, căroră li era acum cu mult mai ușor să vie la noi, de oare ce li se îngăduia să steie, vara și iarna, în locurile șese, nelocuite până atunci, ale *Bugeacului*, dar tabăra Imperialilor rămase neclintită față de atacurile călăreților pustiului. Ostașii din Apus erau deprinși cu o astfel de tactică, de a aștepta închiși în dosul șanțurilor și al altor întărituri, dar Românii noștri erau nerăbdători, și li se părea că se ascund și că este pentru ei o mare umilință în aceasta. Deci unul dintre *Buzești*, *Stroe*, care se afla atunci împreună cu Imperialii, ieși la harță cu Tatarii, și purtă o luptă de adevărat viteaz cu însuși cumnatul Hanului. El birui pe dușman și-l ucise, dar primi o rană la față, de care muri apoi peste câteva zile. Pe piatra lui de îngropare, în mănăstirea *Stănești*, din părțile Vâlcii, se vede cum viteazul nostru doboară pe Tatar, care alunecă de pe cal, lăsând să-i cadă tolba cu săgețile, și inscripția, alcătuită în românește, — căci pe atunci limba noastră începea să pătrundă în astfel de inscripții (cum am văzut și în aceia de pe mormântul lui Mihai Viteazul), — zice: „și ieșiră de se loviră în gura Teleajinului, la Teiușani, în luna lui Septemvrie, 15 zile, anii 7110 (de la Facerea Lumii, cum se socotia atunci, deci: 1602¹), Luni dimineață, până sara, și făcură năvală Marți dimineața, de trei ori, de toate părțile, iar jupânul Stroe, atâta nevoie pre creștini văzând, stătu împotriva Tătarilor,

¹ Deosebirea dintre un sistem cronologic și celalt este de 5508 ani, dar, pentru că anul cel vechiu bisericesc bizantino-slav începea de la 1-iu Septembrie, se scade 5509 pentru datele cuprinse între luna Septembrie și 1-iu Ianuar. Acest sistem n'a fost primit de la început în Moldova, care a întrebuițat data de 1-iu Ianuar până în vremea lui Petru Rareș. El nu e urmat nici în inscripția din text.

de se lovi cu cumnatul Hanului, și-l junghiè pre Tătar, și dintr'acel războiu se rāni la obraz, și peste trei săptămāni i se tâmplă moartea, în luna lui Octomvrie 2 zile, v. leato [=anul] 7110 ;

Radu
Șerban.

Fig. 51.

și nu fu pre voia cânilor de Tătari. Dumnezeu-l ierte“.

De la o bucată de vreme, lucrurile în Ardeal

se schimbaseră în rău. Între nobilii maghiari ai țerii se ridică bătrânul Secuiu *Moise Székely* (ceia ce înseamnă Moise Secuiul) și fu, împotriva lui Basta, Craiu ardelean. Radu alergă să-și facă datoria față de Împăratul, cum și-o făcuse tot așa de cinstit și Mihai Viteazul. Un an după lupta cu Tatarii pătrunseră iar ostași români în țara care ascultase aproape un an de zile de poruncile domnești. Întâlnirea între Români și Radu-Vodă, care, nu trebuie să se uite, nu mai avea, data aceasta, ajutoare de Cazaci și de Poloni călări, ca Mihai Viteazul, ci numai boieri și țerani de-ai noștri, se întâmplă chiar în marginea *Brașovului Vechiu*, într'un loc care este cuprins acum în orașul cel nou. Moise aducea cu dânsul, nu numai o sumă de Unguri din nobilime sau din popor, dar și Tatarii și Turcii, cari aveau în fruntea lor pe *Pașa din Timișoara*. Nu numai atâta, dar douăzeci și cinci de tunuri se aflau în stăpânirea lui. Totuși așa de fulgerătoare a fost lovitura pe care o dădură Români, având în fruntea lor pe Domn și doi căpitani cu numele de *Mârzea*, precum și pe *Gheorghe Raț*, și acesta un bătrân tovarăș de-al lui Mihai Viteazul, încât soarta se hotărî „într'o singură clipă”, cum spun izvoarele de atunci.

Rare ori în istoria războaielor s'a văzut o strivire ca aceasta. Sulitele lungi ale Românilor lucrară necurmat, împuținând rândurile fugarilor. Au perit acolo mulți dintre fruntașii nobilimii ardeleni. Cei ce se credeau scăpați fură doborâți de țeranii cu seceri și cu ghioage în pădurea care se zice a Dracului. Craiul însuși, Moise, căzu nemerit de un glonț românesc, și capul lui, după ce stătu înfățișat tuturora în piața Brașovului, fu bătut în cuie pe zidurile *Făgă-*

raşului. Aceasta era răsbunarea pentru trădarea de la Mirislău şi moartea lui Mihai Viteazul (7 Iulie 1603).

6. Din nenorocire pentru Imperiali, *Basta* nu ştiu să întrebuiţeze această mare biruinţă: poate se sfii să întrebuiţeze şi mai departe pe Radu, temându-se ca nu cumva să i se întâmple acelaşi lucru ca şi cu Mihai Viteazul odinioară.

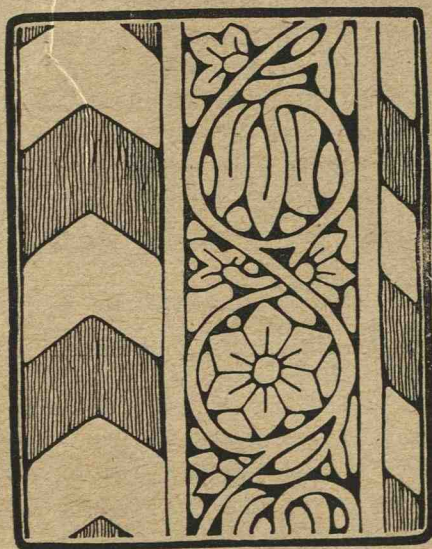
Astfel Ardealul ajunsese în stăpânirea unor fruntaşi dintre Unguri, cu cari trebuiră să între în legături de prietenie, atât Radu însuşi, cât şi Domnul moldovenesc de atunci, care era încă Ieremia (a murit, după o lungă Domnie fără însemnătate, numai în *Iunie 1606*, şi urmaş i-a fost fratele, *Simion*).

Stăpânitorul ardelean cu care Domnii noştri încheiaseră pacea era *Ştefan Bocskai*, unchiul lui Sigismund, om bătrân, cu o mare autoritate şi ştiutor în toate ramurile cârmuirii. El îşi zicea *Craiu*, rege, şi era stăpân şi asupra Ungariei-de-sus. După moartea lui, însă, Ardealul ajunsese în stăpânirea unui alt *Báthory, Gavril*, om nestatornic, stricat şi nebun ca şi Sigismund. Acesta şi făcuse planul să nimicească viaţa de sine stătătoare a Saşilor din oraşe şi să-şi facă Scaun de Domnie în Sibiu, iar, de aici, să domine, cu ajutorul Turcilor, până la Dunăre, luând Ţara-Românească şi Moldova de la Domnii lor. De alminterea, ambiţia nu i se opria acolo, ci, gândindu-se la marele rege polon Ştefan, ruda lui, el ar fi vrut să ajungă şi rege polon.

Nebunul năvăli în Ţara-Românească la sfârşitul anului 1610 şi sili pe Radu să fugă 'n grabă spre Moldova. Ungurii lui Gavril prădară cu nespusă cruzime, pângărind şi mănăstirile: cea

de la *Argeș*, a lui Neagoe, cea de la *Bistrița*, a Craioveștilor, unde egumenul *Teofil*, care a fost pe urmă episcop de Râmnic, Mitropolit și mare sprijinitor al cărții românești, trebui să se ascundă în peștera din apropiere. Țeranii noștri erau chinuiți de acești străini nemiloși peste toate marginile închipuirii, Gavril însuși zburda călare prin târguri, împuscând în drumul lui câinii.

Săpături
la o

biserică
munteană

Fig. 52.

Dar și de data aceasta răsbunarea fu la înălțimea păcatului.

În Moldova murise *Simion*, dușmanul neîmpăcat al lui Radu, care-i luase Țara-Românească. Acum putu să capete moștenirea părintelui său tânărul *Constantin-Vodă*, fiul lui Ieremia. Acesta, om nobil și viteaz, menit însă unei soarte nenorocite, avu întâiu de lucru cu fiul lui Simion, *Mihăilaș*, care voia să urmeze tatălui său și era sprijinit de Turci. Se dădură multe lupte între ostașii

celor doi veri, pe cari-i conduceau mamele lor, femei aprige, *Elisaveta*, văduva lui Ieremia, și *Marghita*, a lui Simion. Și Polonii se amestecară, în acest războiu pentru Domnie, căci fetele lui Ieremia se măritaseră dincolo de Nistru, cu nobili poloni. La urmă, *Constantin* birui, și Mihăilaș, care fusese logodit cu o fată a lui Radu-Vodă, se adăposti în țara acestuia. Se vede și astăzi în mănăstirea din *Deal*, lângă Târgoviște, mormântul tânărului Domn, mort îndată după înfrângere.

Domnul Moldovei, Constantin Movilă, se împică răpede cu Radu, și astfel, când acesta fugi în Moldova, el fu bine primit și ajutat. Se făcu o tabără de Moldoveni și Munteni, dintre fugari, la *Roman*. Cazaci și Poloni se adunaseră pe lângă această oaste. În *Maiu*, Radu pătrunse în fruntea ei în Țara-Românească, și, peste câteva săptămâni, el trecu în Ardeal, ca să-și rășbune.

În ziua de Sâmpietru, Gavril primi această știre, pe care o luă în ușor. Alergă bucuros să întâmpine pe Români, pentru cari n'avea decât despreț. I se părea că a venit ceasul să răsplătească înfrângerea ungurească din 1603; chiar locul de luptă a fost același, între satul românesc *Sâmpietru* și *Moara de hârtie* din marginea Brașovului.

Radu avea călăreți de țară și străini îmbrăcați în platoșe de fier, și putuse căpăta trei tunuri; dar oastea lui Báthory era de toată frumuseța: curteni în haine albastre, Secui mulțime și întreaga nobilime a țerii. În frunte stătea „Craiul“, îmbrăcat ca husar, purtând aripi de vultur la coif și umeri. Dar, cu tot atacul îndrăzneț al Ungurilor, Românii biruiră la sfârșit cu desăvârșire. Secuii fugiră, azvârlind sulilele, care erau așa de multe, încât pe urmă nu călca lumea decât numai pe dânsele, de alcătuiau ca un pod de pământ (*10 Iunie st. n. 1611*). Când, a doua zi, Radu văzu mulțimea morșilor și a su-

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or testament. The text is written in a dark ink on aged, slightly yellowed paper. It begins with a large initial 'A' and contains several lines of dense, flowing script. The text is arranged in a single column, with some lines starting with a large initial letter. The handwriting is characteristic of the 16th or 17th century. The document is titled 'Testamentul lui Radu Șerban (cetirea la tablă)'.

Fig. 53. Testamentul lui Radu Șerban (cetirea la tablă).

lițelor acelora aruncate de fugari, el zise astfel; „Dumnezeu din ceruri a dat aceasta; eu sânt prea slab pentru a săvârși o astfel de biruință“.

Nici data aceasta însă Ardealul nu putu fi smuls de la Unguri pentru Imperiali Săptămâni întregi de zile se pierdură în nehotărâre, și astfel, nu numai că învinsul putu să-și păstreze stăpânirea asupra Ardealului, dar Radu se trezi că Turcii aduc în Țara-Românească, pe când el era ocupat dincolo de munți, pe *Radu Mihnea*. Trecu atunci în Moldova, la Constantin-Vodă, care și el era să fie în curând înlocuit, cu bătrânul *Ștefan Tomșa*, ocrotitul Turcilor. *Tatarii* mișunau prin această țară, și, în pădurile de lângă *Bacău*, ei năpădiră asupra oștirii obosite a lui Radu, și o nimiciră. Învinsul își luă Doamna, cele două fete, dintre care una se mărită cu Nicolae-Vodă al lui Mihai Viteazul, iar cealaltă luă pe fiul lui *Andronic Cantacuzino, Constantin*, de făcu dintr'însul cel mai bogat și mai respectat boier al Țerii-Românești, — și fugi.

Trecu în Polonia, de aici în Austria, unde Împăratul îl ținu cu o mică pensie. Când muri, nouă ani după biruința lui din Ardeal, el fu îngropat — cinste deosebită — în biserica de căpetenie de la Viena, a Sfântului Ștefan. De acolo a fost strămutat apoi, într'un târziu, prin îngrijirile fiicei sale și ale lui Constantin Cantacuzino, la mănăstirea *Comana*, pe marginea Argeșului, pe care o zidise prin părțile Vlașcei (v. fig. 50). Acolo se odihnește el, supt o piatră pusă mai în urmă, împreună cu urmașii acelei fiice, cumintea jupăneasă *Elioa* a lui Constantin Cantacuzino. Prin vilejia, ca și prin îndelungata lui nenorocire, Radu Șerban se înfățișează ca unul dintre falnicii Domni ai Românilor, spre cari se duce în mai mare măsură respectul și recunoștința.

N'avu mai mult noroc nici *Constantin Movilă*.

El trebui să părăsească Moldova înaintea Turcilor, cari întovărășiau pe Ștefan Tomșa.

Fig. 54. Turnul de la biserica Radu-Vodă (București).

Acesta, un om cu o viață zbuțuită până atunci, care se luptase până în părțile Pirineilor, în războiul dintre Francezi și Spanioli, putu să stăpânească asupra Mol-

dovei câțiva ani de zile, — aspru cu boierii, pe cari-i înspăimânta, străbătând străzile Iașului în fruntea străjerilor lui nemiloși. Constantin încercă mai târziu să-și capete din nou moștenirea, dar fu bătut în lupta de la *Cornul-lui-Sas*, lângă Ștefănești, pe Prut, și prins de Tătari. Se înecă în Nipru, pe când îl treceau într'o luntre pe această apă. La Cornul-lui-Sas perî floarea boierimii moldovenești, și calăii lui Ștefan Tomșa desăvârșiră această ruină a neamurilor vechi, tăind, cum ziceau ei către Domn, cu o bucurie crudă, pe „berbecii cei grași“, ale cărora până atunci fuseseră toate pășunile țerii.

8. Încercările pe care le făcu *Doamna lui Ieremia* de a pune în Domnie pe unul din fiii săi mai mici, *Alexăndrel* sau *Bogdan*, izbutiră numai să încurce țara și să o dea pradă Tatarilor sau Polonilor, pe cari îi aducea un partid contra celuilalt.

Pecetea orașului
moldovenesc
Târgul-Ocnei

(cu un șalgău
ce taie sare).

Fig. 55.

La urmă, în 1616, Doamna fu prinsă, împreună cu fiii ei, batjocorită de Turci și dusă la Constantinopol, unde fu măritată cu de-a sila după un Agă. Așa soartă avu, ca pedeapsă pentru ambiția ei neînfrănată, care mergea până la nelegiuiri, frumoasa și isteța Doamnă a lui Ieremia. Înainte de a pleca din țară, în culmea desnădejdiei, pentru rușinea ce suferise și nenorocirea ce o aștepta, ea-și tăie cozile și, plângând, le dădu boierilor spre a le duce, ca dar al frumuseții sale către Dumnezeu, la mănăstirea *Sucevița*, pe care o întemeiaseră *Movileștii*, plătind ani mulți sume mari de bani, în părțile Bucovinei.

Se mai vede acolo, într'o cutie rotundă, de argint, atârnată de policandru cel mare, părul castaniu, bogat și lucios al Doamnei Elisaveta.

Cu fuga lui Radu-Vodă, cu peirea Movileștilor se poate zice că se mântuie mândria neamurilor celor mari și neatârhnarea țerilor noastre.

9. Turcii trimet de acum oblăduitori pe cari amândouă țerile-i primesc cu o desăvârșită supunere umilită. Unii se coboară din Domni cari au stăpânit, ca *Radu Mihnea*; alții sânt fii ai pretendenților cari nu izbutiseră să-și capete Scaunul, ca *Alexandru Iliăș*; se rătăcește chiar câte un urmaș al Movileștilor, ca *Gavrilaș*, fiul lui Simion, care, însă, pentru ca să ajungă Domn, iea drumul pe la Constantinopol și nu domnește în Iașii moștenirii sale, ci dincolo, în București, fiindcă așa au voit Turcii. Un alt fiu al lui Simion, *Moise*, cârmul de două ori în Moldova: om slab, care pe urmă se adăposti în Polonia, unde s'a și stins. Un frate al lui Gavrilaș și al lui Moise, care umbla după Domnie, se făcu călugăr și ajunse vestitul *Petru Movilă*, care apăra de cotropirea catolicismului Biserica *Rușilor* din Chiev și ajunse cel mai vestit cleric pe care l-au avut vre-odată aceștia și omul de la care pleacă toată viața lor bisericească și culturală de mai târziu.

Pe când astfel de puteri se pierdeau folosind străinilor, Turcii trimeteau ca Domn în Moldova pe un aventurier mai rău decât Despot, pentru că nu avea măcar talentul și cunoștințele acestuia, pe un Croat (de origine Morlac, „Vlah Negru“, de la Adriatica), un catolic, care ajutase la încheierea păcii dintre Germani și Turci,

trădând și pe unii și pe alții, *Gașpar Vodă Gratiani*, care fusese înainte de aceasta răsplătit cu situația de duce la *Paros* (Paros al lui Despot) și de *Naxos* (fig. 56).

Va să zică Domnia noastră ajunsese să fie de o potrivă cu ducate de acestea din Arhipelag, unde Turcii puteau numi, nu numai creștini, dar și Evrei, cum au numit, la sfârșitul veacului al XVI-lea, pe vestitul „Mare Evreu“, de loc din Spania, *don Jose*.

10. Între toți Domnii aceștia se ridică la oarecare însemnătate, prin învățătura, dreptatea și demnitatea sa, ca și pentru faptul că el era

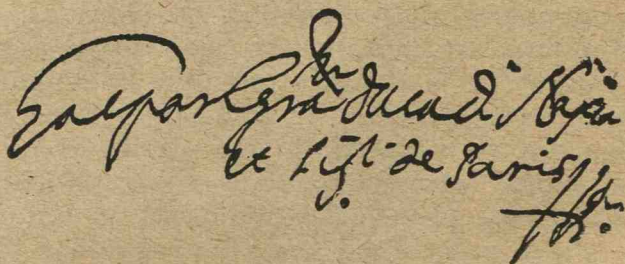
A handwritten signature in cursive script, written in dark ink on aged paper. The text of the signature is "Gașpar Vodă Gratiani" on the top line and "et Lij. de Paros" on the bottom line. The signature is written in a fluid, somewhat slanted style.

Fig. 56. Iscălitura lui Gașpar-Vodă Gratiani.

urmaș adevărat al dinastiei celei vechi, *Radu Mihnea* Pe rând el a stăpânit și în Moldova și în Țara-Românească. Nici prin gând nu-i trecea să înalțe situația țerii sale față de Turci prin legături cu străinătatea sau prin răscoale, dar era un om chibzuit, înțelept, care știa să-și potrivească lucrurile. Pe când alți stăpânitori se strecurau răpede, lăsând țara lor în nenorocire și sărăcie, el a știut să fie Domn mulți ani de zile: de două ori în Țara-Românească, apoi în Moldova (de și asupra acestei țeri n'avea niciun fel de drept). A murit la *Hârlău*, în curțile

domnești ale lui Ștefan-cel-Mare, pe care făcuse să le dreagă, precum dresese și bisericile din Hârlău, și precum, în București, el a mărit și împodobit foarte mult mănăstirea ce-i poartă numele. În biserica Radului-Vodă din București (fig. 54) el se odihnește supt o piatră frumoasă, pe care se povestește, în limpede graiu românesc, istoria vieții lui.

Pe atunci, în 1626, Domnul muntean era *Alexandru*, fiul tânăr — de aceia i s'a zis și *Cocorul* (Copilul) — al lui Radu, pe care acesta-l lăsase în București cu voia Turcilor, atunci când el trecuse în Moldova, așa încât se poate zice că între 1623 și 1626 țerile noastre erau *unite* supt stăpânirea aceluiași om, căci, de fapt, Radu-Vodă era tot așa de ascultat în Moldova lui ca și în Țara-Românească, a fiului său.

Inscripția pomenită îl laudă ca pe un „bun cinstitor și de Hristos iubitor Domn creștin“. Un stăpânitor respectat și măreț ca acesta nu l-a avut răpede vre una din țerile noastre, și locul lui de odihnă, cu toate că nu ascunde oasele unui erou, trebuie privit cu evlavie de toți Românii cari țin după cuvântă la aceia ce a fost mare, supt un raport sau supt altul, în trecutul nostru.

11. Radu Mihnea merită recunoștință și pentru aceia că a împiedecat cât i-a fost cu putință războiul dintre *Turci* și *Poloni*, care, de o bucată de vreme, se purtase, cu multă pagubă pentru noi, pe pământul Moldovei. Războiul acesta fusese întezit de Gașpar Gratiani, care, ajungând Domn, era ispitit să joace un rol mare în părțile acestea. El se înțelese cu Polonia și li dădu încredințarea că este de ajuns ca o oaste a lor să pătrundă în țară pentru ca aceasta să se răscoale și toată stăpânirea turcească în părțile dunărene să fie primejduită. Polonia, cari nu mai aveau drept conducător pe cumintele Zamoyski, crezură în asigurările lui: îndată după ce Gașpar, urmând exemplul mai vechiu al lui Aron-Vodă,

ucise pe negustorii turci din Iași, proclamând astfel răscola, Hatmanul și cancelariul Stanislav Zolkiewski (ce-tește: Jolchievski), urmaș al lui Zamoycki, trecu Nistrul; strălucit îmbrăcat, în haine ca ale lui Despot, în ceasul din urmă, — căci tot la moarte se ducea și Gratiani, de și ea trebuia să-l ajungă ceva mai târziu, — Domnul Moldovei merse de-și uni trupele cu ale Polonilor.

Dar puternicul stăpânitor turcesc de la Dunăre, *Schender-Pașa*, care avea supt ascultarea sa toată linia Dunării și Dobrogea, stând la Silistra, veni, aducând cu dânsul și pe Tatarii Bugeacului, în fruntea cărora stătea un om de înșușiri neobișnuite, *Cantemir*. A treia zi după începerea luptei, la *Tușora*, vechiul lagăr al lui Zamoycki (șanșurile făcute de acesta se mai păstrau încă; de aceia s'a ales acest loc), Hatmanul moldovenesc, *Șeptelici*, trecu la Turci; îndată întreaga oștire se puse pe fugă.

Retragerea Polonilor a fost nespus de nenorocită; se poate asemăna numai, prin suferințele ei fără nume, cu retragerea ostașilor lui Napoleon în iarna anului 1812 prin Rusia. În marginea Nistrului, un Tatar, trecând fulgerător pe lângă carăta în care se găsea Zolkiewski, îi rătează capul. Un cronicar polon plânge astfel această nenorocire: „Mai bine s'ar fi cufundat în pământ țara aceia a Moldovei înainte de a fi intrat noi într'însa; niciodată Coroana polonă n'a suferit o așa înfrângere“.

Păcătosul de Gașpar, care adusese atâta pagubă țerii sale și o așa de mare nenorocire asupra creștinilor de dincolo de Nistru, fugi spre munte, crezând să poată trece în Ardeal, unde avuse o bucată de vreme visuri de Domnie (tocmai ca și Despot; astfel sânt totdeauna aventurierii: cu planuri mari, cu mijloace puține, și nenorociți la sfârșit). În satul *Braniste* însă, Postelnicul său, care-l întovărășia în fugă, îl omorî, pe când Vodă dormia. Ajutătorul de căpetenie al Domnului străin în această aventură nechibzuită, *Bucioc*, un mare și puternic boier moldovean, fu prins de Turci și tras în țepă.

Astfel se deschise războiul. În anul următor, 1621, pentru a pedepsi pe Poloni, Sultanul *Osman*, om tânăr și îndrăzneț, intră în Moldova, — cel d'întăiu Sultan turcesc care a venit în această țară după Soliman-cel-Mare, care a gonit pe Rareș și de atunci până la 1672 am fost scutiți de cinstea împovărătoare de a mai găzdui un oaspete ca acesta. El pătrunsese până la Hotin, dar Radu

știu să găsească răpede mijlocul de a face să se încheie pacea fără ca Turcii și Polonii să se frământa pe pământul moldovenesc.

12. Ca urmaș al politicei lui Radu Mihnea trebuie să fie privit, nu fiul său, Alexandru, care dispare răpede prin slăbiciunea lui de tânăr și nedestoinicia acelor cari-l epitropisiau, ci gine-rele lui, *Miron Movilă Barnovschi*.

Acesta era înrudit prin mamă-sa cu Movileștii; de aceia își zicea Miron Movilă. Numele Barnovschi nu înseamnă originea polonă a tatălui, ci vine din faptul că acest tată al lui, care avea moșia Bârnova lângă Iași, unde apoi Miron înălță o strălucită clădire bisericească, în stilul mănăstirilor lui Ștefan-cel-Mare, căpătase de la Poloni, în mijlocul cărora va fi trăit ani de zile, odată cu nobleța, numele de Bârnoveanul, în polonește: Barnowski. Miron-Vodă, om evlavios și darnic, care a mai făcut, el și maică-sa Elisaveta, două biserici în Iași: Sfântul Ioan și aceia care-i poartă numele: biserica Barnovschi (odinioară mănăstire¹), a fost și el un Domn respectat, stăpânind în stil mare. Cu *Tatarii* stătea în legături bune, și nu odată s'a amestecat el ca să asigure pacea la Nistru. Scos de Turci de la o bucată de vreme, pentru a face loc lui Alexandru Coconul, el încercă mai târziu să se așeze din nou în Scaun. Atunci când o răscoală a țerii goni pe *Alexandru Iliș*, al doilea urmaș al Coconului, Turcii îl poftiră să vie la Constantinopol pentru a căpăta însemnele Domniei de aici. Îndată ce-l avură în mâinile lor, se hotărâră să-l pedepsească pentru că îndrăznise, venind din Polonia, unde se adăpostise, a se înstăpâni cu înseși puterile sale în Moldova Sultanului. Astfel el a fost osândit la moarte ca trădător, și tăiat.

Cronica țerii, scrisă de un om de casă al lui Barnovschi, care purta același nume, *Miron Costin*, spune astfel despre moartea lui: „și așa într'o zi l-au luat de la Împărăție, și, la vederea Divanului, privind și singur Împăratul peirea lui prin fereastră, i-a tăiat capul”. Și

¹ Neamul lui Barnovschi era din Moldova-de-sus, și tatăl său avea curți la *Toporăuți*, în Bucovina, unde se mai vede biserica familiei.

Miron Costin adauga că, după moartea lui, când a fost să-i mâne calul la grajdurile Sultanului, „el s'a trântit la pământ și în loc a murit“. Și, noaptea următoare, s'a stârnit foc mare la Constantinopol, arzând, spune același cronicar, mii de case, ca pe urma unei nedreptăți săvârșite.

XXXV.

Răscoala împotriva Grecilor și Domniile românești ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu.

I. Precum Domnii veniți de-a dreptul de la Poartă în veacul al XVI-lea aduceau o mulțime de Greci, Armeni și Levantini, parte rude, parte creditori sau sfătuitori, tot astfel făcură și Domnii veniți în aceleași împrejurări în jumătatea întâia a veacului al XVII-lea. Este doar o singură deosebire: acum nu mai luptă pentru Domnie orice fel de oameni lipsiți de bani, ci numai de aceia cari dispun singuri de avere, moștenită sau câștigată de dânsii, ori se găsesc supt ocrotirea unui puternic Grec, ori, mai ales, Levantin, care putea să întrebuinteze sume mari de bani pentru biruința ocrotitului său și stătea de acolo înainte neconținut pe lângă dânsul. Deci se înființează, ca epitropi pe lângă Domnul Moldovei și Munteniei din vremea aceasta, un Minetti, un Cartargiu și alții. Radu Mihnea, zis Radu-cel-Mare, pentru destoinicia și apucăturile sale mărețe, avu și el o sumă de casnici din rândurile Levantinilor.

Astfel Bernard Borisi, *Bărnat* al Moldovenilor, sau Constantin, zis Batiște, Vevelli, Cretan, care stătuse multă vreme în mijlocul Grecilor și Moldovenilor adăpostii în Galifiia, făcând negoț cu banii lui și ai lor.

Între acești curteni din Răsărit, pe cari lumea-i numia, fără deosebire de naționalitate și lege, *Greci*, a fost și un Agă¹, Nicolae, al cărui fiu, *Lupu*, născut cu o Româncă, ajunse a juca un rol covârșitor în boierimea moldovenească. Grecul născut în țară dintr'o mamă româncă privia însă pe Grecul abia sosit ca pe un străin și în-

Fig. 57. Vasile Lupu.

trebuința toate mijloacele pentru a-l înlătura de la concurența boierilor. Așa a făcut și acest *Lupu*, căruia-i era sortit să fie Domn.

2. În Țara-Românească, înrâurirea Grecilor era mult mai mare, și ei nu pătrunseră numai

¹ Agă (numele e luat dela Turci) era întâiu o căpetenie militară, de ostași străini, răsăriteni, de seimeni.

în boierii, ci și în Biserică. Mitropolitul lui Mihnea a fost un învățat Grec, din *Cipru, Luca*, altfel om foarte binefăcător, care a învățat carte românească și e îngropat la o mănăstire din județul Buzău, pe care a întemeiat-o. Mulți Greci se așezară încă pe la mănăstiri, unde ajunseră *egumeni*. Aceasta se întâmpla, nu atâta din

Fig. 58. Doamna Tudosca a lui Vasile Lupu.

voința Domnului, cât pentru faptul că unii citori, ca să asigure zidirile lor, înzestrate cu multe moșii, împotriva lăcomiei Domnilor sau puternicilor din vremurile următoare, le *închinău* către o mănăstire din Răsărit, adică de la Muntele Atos, de la muntele Sinai sau alte Locuri Sfinte.

Mănăstirea „închinată“ făcea un dar în fiecare an aceluia loc către care se făcuse închinarea. Obiceiul acesta a fost introdus și de Mihai Vi-teazul și de boierii moldoveni și munteni din vremea lui, dar mai ales de Radu Mihnea, pe lângă care se opoșiau și arhierii răsăriteni lipsiți de venituri prin părțile lor. Astfel s'a adăpostit la dânsul, mulți ani de zile, vestitul *Chiril Lukaris*, care a fost Patriarh de Alexandria și apoi de Constantinopol și e cunoscut prin aceea că a îngăduit să introducă în ortodoxie elemente calvinești, numai să scape de primejdia catolică. În sfârșit, și mai ales în Țara-Românească, pentru adunarea dijmelor, datorite Domniei, din tot felul de produse ale țerii, se întrebuintau *ispravnici*, adică „delegați“ greci, cari mergeau cu căruța, strângând aceste venituri domnești și luând ca plată o parte dintr'însele.

Astfel se iscă o mare nemulțămire împotriva Grecilor. În Moldova, îi urau boierii, cari nu voiau să împartă cu dânsii dregătoriile; iar în Țara-Românească ura aceasta era mai întinsă, cuprinzând și pe clerici. Poporul privia cu ochi răi pe acești străini răpareți, obișnuiți a lua mai mult decât se cuvenia după datină. Deci, și într'o parte și într'alta, elementul românesc se pregătea de o puternică mișcare pentru înlăturarea Grecilor.

La Munteni domnià *Leon-Vodă*, fiul lui *Tomșa*, fostul Domn moldovenesc.

I se zicea *Stridiagiul*, fiindcă în tinereța lui vânduse stridii, ca negustor mare. Dar aceasta nu-l făcea să apară ridicul în ochii țerii, fiindcă era acum datina ca orice om care sosia de la Constantinopol, purtând *cuca*, pălăria înaltă, de ienicer, în cap și era umbrît de *stea-*

gul, dat de Sultan, *sangeacul*, trebuia să fie primit de țară, oricare ar fi fost începuturile vieții sale.

Altfel, Leon, sau, cum i se zicea, *Alion-Vodă*, nici nu era om așa de rău. Pomenia cu înduioșare oastea din vremurile lui Mihai Viteazul. La mănăstirea de maici *Viforâta*, lângă Dealu, zidită într'un timp pe care nu-l cunoaștem, se păstrează o prea-frumoasă icoană îmbrăcată cu argint pe care a dăruit-o el și Doamna lui, Victoria, o Levantină, dar trecută la ortodoxie.

Împotriva lui Leon-Vodă începură a se mișca boierii Oltului.

Aici se stânseseră frații *Buzești*, și urmașii lor n'au putut să ajungă la aceeași însemnătate; dar erau atâția dintre boierii mari și mici și boierinași olteni, mulți la număr și viteji, cari înțelegeau să conducă țara după datine românești, și potrivit cu interesele lor.

Din mijlocul lor se ridică un boier din *Brâncoveni*, pe malul Oltului, *Matei*, care se zicea coborîtor, printr'o bogată dezvoltare genealogică, din ultimii purtători ai frumosului nume vechiu de Basarab.

4. Răscoala începu în 1630. Boierii nemulțumiți trecură peste graniță în Ardeal, prin părțile Jiiului. Aveau în fruntea lor pe *Matei* și pe unul mai mare decât dânsul, pe *Vornicul Aslan*, care era din neamul lui Petru Șchiopul și pe care boierii voiau să-l facă Domn la început. Astfel *Matei* (fig. 59) ajunse candidat la Domnie numai după dispariția lui Aslan. Aici, în Ardeal, pribegii găsiră nemeși ca să-i ajute. Se adăpostiră în părțile Hațegului, cu voia principelui celui nou al țării, care se ridicase după îndelungata Domnie glorioasă a lui Bethlen Gábor (Gavril Bethlen), anume cu voia lui *Gheorghe Rákóczy*.

Acesta înțelegea să înoiască stăpânirea unui Bocskai, să aibă dominația asupra Ungariei Superioare smulsă de la Germani; el sta neconținut ca dușman față de Casa de Austria și, fără să se strice cu Turcii, căuta să orânduiască afacerile Moldovei și Țerii-Românești după interesele sale.

În zădar încercă Leon-Vodă să împace pe protivnici. Aceștia năvăliră în anul următor,

Fig. 59. Matei Basarab.

dar, în lupta ce se dădu la sfârșitul lui August, chiar la marginea Bucureștilor, — căci până acolo ajunseseră răsculații, — Domnul câștigă o biruință.

Și astăzi se vede în curtea bisericii Slobozia o frumoasă piatră care pomenește pe pribegii căzuți în această luptă. Dar Matei nu putu să fie prins, ci, după ce se apără câțva timp în mănăstirea *Tismana*, el trecu iarăși în Ardeal.

Când, la sfârșitul anului 1631, Leon-Vodă fu schimbat și se numi ca Domn *Radu, fiul lui Alexandru Iliăș*, pribegii veniră din nou în țară, intrând acuma prin Banat. Încă odată se dădu o luptă mare între cetele lor, care cuprindeau o sumă de Români bănățeni și de oameni cu plată dintre Sârbi și Unguri, și între oastea de Turci și câțiva boieri de țară a noului Radu-Vodă. Lângă București este mănăstirea *Plumbuita*; între zidurile ei și șanțul cel vechiu, care încunjura orașul, se întinde o câmpie bogată în gropi: aici a fost războiul, și, data aceasta, au biruit boierii pribegi.

Printr'un preot bulgar, pe care-l făcu mai târziu Mitropolit al țerii, Matei era înțeles cu *Abaza*, puternicul Pașă de la Dunăre, care înlocuia pe Schender-Pașa, biruitorul din 1620 al Polonilor. Astfel, când, ales Domn de către boieri, el se duse cu o mare ceată dintre aceștia și cu arhierii țerii ca să se plângă împotriva prădăciunilor grecești, care „au pustiit țara“, era sigur că va găsi sprijinitori ai Domniei sale celei nouă. În adevăr, a și fost întărit la începutul anului 1633, începând astfel o Domnie care era să ție nu mai puțin de douăzeci și unul de ani, lucru foarte rar pe acest timp.

5. De sigur că Muntenii se înțeleseseră cu aceia dintre boierii moldoveni cari nu puteau să sufere pe Greci, și mai ales pe acel *Vevelli*, care era atât de bine privit la Curtea lui Radu

Mihnea și ajunsese la o situație precumpănitoare și între curtenii lui Alexandru Iliăș, Domnul Moldovei de atunci. Se făcu deci în Iași o mare mișcare a populației, călăuzită de *Lupu*, și Vevelli fu sfâșiat în bucăți de mulțime.

Miron-Vodă Barnovschi, a cărui așezare în Scaun era dorită de toată lumea, făcu — am văzut — greșeala de a merge la Constantinopol și-și găsi aici, în loc de întărirea Sultanului, moartea. *Moise Movilă*, Domn blând și îndatoritor, fu primit cu bucurie de țară, dar nu era omul potrivit pentru a da Turcilor, în noul războiu pe care-l începură cu Polonia pentru stăpânirea *Camenitei*, sprijinul de oameni și provizii pe care-l așteptau de la dânsul. Astfel el fu mazilit și, cum știm, luă drumul Poloniei, de unde nu se mai întoarse îndărăt.

De data aceasta, *Lupu* (fig. 57), veșnicul uneltitor, își ascunsese scopul. Lucrând prin același mare Turc de la Dunăre, Abaza-Pașa, prin care lucrase și ispitise Matei, Domnul muntean, precum și prin șiretul Grec cu nume turcesc, *Curt Celebi*, care a rămas agentul său până târziu, el căpătă Domnia Moldovei.

Își zise *Vasile-Vodă*, după numele Împăraților vechi ai Constantinopolului.

Avea oarecare tragere de inimă pentru boierii greci, cu toate că se ridicase tocmai pentru a-i înlătura de acum înainte; dar, precum am zis, mamă-sa era Româncă, și el însuși ținea pe fata lui Bucioc, marele boier moldovean care fusese tras în țepă de Turci pentru trădare pe vremurile lui Gratiani. De sigur că, până la sfârșitul Domniei lui, *Vasile-Vodă Lupu* a fost destul de bine primit și de boierime și de țară: el a stăpânit numai doi ani mai puțin decât

Matei Basarab, având deci Moldova timp de nouăsprezece ani.

6. Dacă și unul și altul au putut domni atâta vreme, aceasta se datorește fără îndoială istețimii lui Matei, vitejiei acestuia, care știuse a-și alcătui o oaste de boieri cari țineau la dânsul, unii ca la un tovarăș, alții ca la un tată, și bogăției lui Vasile, care avea mijlocul de a câștiga astfel pe oricine ar fi stat împotriva intereselor lui. Dar îndelunga dăinuire a amândurora în țerile lor, înfrângerea tuturor rivalilor, a căror seminție se și pierdu de la o vreme, se lămurește prin altceva: prin împrejurările străine. În Ardeal stăpâniă Gheorghe Rákóczy, care putu să treacă puterea sa fiului ce purta același nume. Rákóczy avea de lucru cu Imperialii: el se amestecă în Războiul de treizeci de ani, avu legături cu Suedesii și Francesii, dar față de țerile noastre el nu doria decât o bună înțelegere, în care Domnii români ar fi avut întru câțva o situație inferioară față de dânsul, plătindu i, supt o formă oarecare, o sumă de bani, care putea să se înfățișeze ca un tribut, și făcându-i din când în când daruri de cai ori trimețându-i solii strălucitoare de boieri. N'a sprijinit pe niciun pretendent împotriva lui Matei, și aceiași a fost politica lui și față de Vasile.

Pe de altă parte, Turcii, în fruntea căroră stătea acum strașnicul Sultan *Murad al IV-lea*, vărsătorul de sânge, aveau de lucru dincolo de Mare, în Asia, împotriva *Perșilor*, cari nu se dădeau învinși. Astfel Sultanul se mulțămia cu plata punctuală a tributului, cu respectul arătat de amândoi Domnii față de poruncile turcești și de dregătorii cari le aduceau, și nu căuta să mai slărnească la Dunăre o nouă primejdie de războiu, pe lângă aceia din Asia.

7. Vasile și Matei ar fi asigurat încă mai bine fericirea și înaintarea pașnică a țerilor noastre, dacă primul n'ar fi avut planuri mari de stăpânire, în care se cuprindea și Țara-Românească.

Încă din 1637, Vasile, care stătuse pe lângă Radu Mihnea și voia să urmeze politica acestuia, se gândi a pune în locul lui Matei, bănuț de

înțelegere cu creștinii, pe fiul său *Ioan*, născut din căsătoria cu *Tudosca Bucioc* (fig. 58), un băiat tânăr și slăbănog, pe care tatăl său l-a trimis apoi la băi în Răsărit, unde, totuși, se stânse peste puțină vreme. *Rákóczy* stătea, ca păstrător al păcii și apărător al dreptății, de partea lui *Matei*, ajutându-l chiar și cu trupe, în fruntea cărora stătea vestitul *Ioan Kemény*. Fără greutate, Domnul Țerii-Românești răspinse pe năvălitori. Boierimea munteană se lupta cu altă tragere de inimă pentru Domnul de țară de cum se luptau *Moldovenii* pentru „*Grecul Vasile*”. Lupta se dăduse la *Teleajen*, ca și lupta mai veche dintre *Moldoveni* și *Munteni*, în veacul al XV-lea.

Pacea, impusă de *Rákóczy*, ținu numai câteva luni de zile.

Acuma se chema însă că *Vasile* n'a pornit dușmănia de capul său, ci că ajuta numai cu oastea moldovenească, precum îi cerea datoria, pe *Turcii* de la *Dunăre*, cari voiau să pună în locul lui *Matei* pe bolnăviciosul *Ioan*. Și *Tatarii*, cu cari se încuscrise *Vasile*, luând în căsătorie pe o *Cerchesă* creștină, *Ecaterina*, ruda *Hanului*, îi stăteau la îndemână. În *Novembre 1639*, *Lupu* era la graniță și-și luă un titlu pe care până atunci, de la *Mihai*, nu îndrăznise a-l purta nimeni: acela de „*Domn al Moldovei și Țerii Românești*”.

Matei rămase singur, dar aceasta însemna: cu toată boierimea lui și cu toată iubirea pe care ea o păstra pentru dânsul.

Și acum el își puse lagărul la *Teleajen*. *Vasile* voi să-l scoată din șanțuri, prădând sate în vederea lui. Atunci *Matei* se coborî ceva mai jos, spre cursul *Prahovei*, și, trecând această

apă la *Ojogeni*, el începu cu îndrăzneală lupta. Și de data aceasta, Moldovenii fură puși răpede pe fugă de avântul boierimii muntene, gata să se jertfească pentru Domnul ei.

8. Moartea lui Ioan-Vodă, care se întâmplă în curând, ca și alte motive, astâmpărară pe Vasile. El își găsi de lucru de acum înainte:

Fig. 60. Biserica Stelea, a lui Vasile Lupu.

astfel ajutând pe Turci în socotelile lor nouă cu Rușii, cari întrebuițau și pe *Cazacii din Azov*, căutând să iea în stăpânire portul acesta în Marea cu același nume.

Amândoi Domnii rămâneau prieteni ai lui Rákóczy, de și nu înțelegeau să-l ajute în toate întreprinderile lui

și înțără chiar, întâmplător, în legătură tainică cu Imperialii, dușmanii Ardeleanului. Vasile, în sfârșit, aflase un alt mijloc de a-și măguli ambiția, căsătorind pe fata lui cea mare cu un magnat litvan, *Ianus*, din neamul *Radziwillilor*.

Ca semn al împăcării lor, fiecare dintre Domni clădi o biserică pe pământul vecinului, sau, cum își ziceau acum unul altuia, *fratelui*, din celalt principat românesc. În această formă, în legătură cu evlăvia și priincioasă artei, își serbară alianța. La *Târgoviște* se vede o frumoasă biserică, înaltă, împodobită cu discurile bulbucate, de smalt verde, ale turnurilor, care se zice biserica *Stelei* (fig. 60), adecă a lui Stelea, negustorul de la care tatăl lui Vasile cumpărase locul și făcuse o bisericuță, pe care o înlocuia acumă minunatul lăcaș zidit, în semn de împăcare cu Muntenii, de fiul lui. Iar supt munții Moldovei din părțile Putnei, în satul *Soveja*, trăiește și până astăzi o clădire destul de puternică, de-asupra ușii căreia se pomenește în limba slavonă numele lui Matei Basarab și data întemeierii.

9. De la o vreme, însă, Moldova începu să aibă greutate mare din partea *Tatarilor* și apoi a *Cazacilor*. Cei d'întăiu înțără la 1646, prădând groaznic și scoțând mii de oameni legați de funii, pe cari voiau să-i întrebuinteze ca robi sau să-i vândă la Constantinopol. Nenorociții periră însă, în mare parte, de viscolul ce se stârni în câmpiile pustii de dincolo de Nistru, tocmai când treceau pe acolo în șiruri mânate ca vitele.

Se înțelege ușor cum Vasile s'a lăsat ademenit, deci, de planul cel mare pe care-l făceau Polonii de a întra în țară, de a merge biruitori până departe la Dunăre și chiar până la Constantinopol, plan de care, firește, nu s'a ales nimic.

După moartea regelui Poloniei, Vladislav, și a lui Rákóczy cel bătrân, în același an, 1648, Ca-

zacji, cari aveau în fruntea lor pe un bătrân prădalnic și bețiv, cum era și tot neamul, *Bogdan Hmilnițchi*, începură să viseze de prada Moldovei, pe care o gustaseră înaintașii lor din vremea lui Petru Șchiopul și lui Aron-Vodă. Ei se răsculasera împotriva Polonilor și izbutiseră a învinge pe nobilii regatului, cari voiau să-i păstreze și mai departe în atârnarea lor. Smulgând, în sfârșit, o pace prielnică noului rege *Ioan-Casimir*, Hmilnițchi își îndreptă luarea-aminte asupra Moldovei. El ceru pentru fiul său, tânărul *Timuș*, un barbar grosolan și stângaciu, pe fata cea mică a lui Vodă, *Ruxanda*, care era tot așa de frumoasă pe cât era de bogată. Deocamdată, Domnul încercă să zăbovească această legătură de familie care nu l măgulia nici într'o privință, dar Hmilnițchi știa să pețescă și cu sabia. Moldova fu pradată deci de Cazaci mai rău de cum o prădaseră odinioară Tatarii, cari, de alminterea, erau acum înțeleși cu Hatmanul căzăcesc, și, străbătând și în Moldova, fiul lui Bogdan își luă prada.

Acum în sfârșit se făcu nunta, și Timuș, cu tovarășii săi de luptă, și cu druștele căzăcești pe care le adusese cu dânsul, petrecură după moda țerii lor, bătând pe Evreii din Iași și îmbăfându-se. Mirele nu se pricepea să schimbe o vorbă cu oamenii, și, când rămânea singur, se uita pe fereastră, curățindu-și unghiile. Cineva, care a fost față la această ciudată nuntă, spunea că el sămăna cu un lup prins în mărăcini.

10. Odată cu această nenorocire, căci ca o nenorocire trebuie să se privească prinderea Moldovei în jocul nebun de războiu al Cazacilor, veni pentru Vasile o alta: *Rákóczy cel tânăr* nu voia să-l mai aibă vecin —, între altele pen-

tru că însuși hrănia planuri asupra Poloniei, spre îndeplinirea cărora îi trebuia să aibă la Iași o unealtă credincioasă. Matei nu mai era acum prietenul lui Vasile, care nu-și uitase cu totul obiceiul de a unelti împotriva vecinului său; el găsi, în sfârșit, pe boierul moldovean *Gheorghe Ștefan*, care avea moșii întinse în părțile Bacăului, pentru ca acesta, unindu-se cu toți nemulțămiiții din Moldova, să se pregătească a înlătura pe Domn în folosul său însuși.

Complotul fu descoperit, dar prea târziu pentru a pune mâna pe trădătorul cel mare. Gheorghe Ștefan primise ajutor muntenesc, comandat de nepotul de soră al lui Matei-Vodă, *Diicul*, care nădăjduia să-i și urmeze în Domnie, și acela al lui Rákóczy, care trimesese pe un cunoscător al țerilor noastre, pe *Ioan Kemény*. Astfel Vasile Lupu fu aruncat peste Nistru, bucuros măcar că unul din nepoții săi de frate i-a putut aduce Vistieria, închisă în *Cetatea Neamțului*. Ca *Ștefan-Vodă*, fostul logofăt Gheorghe Ștefan începu astfel, în 1653, Domnia sa.

Îndată însă după Paști, Vasile se întoarse, aducând cu dânsul cetele răsbunătoare ale Cazacilor, în fruntea cărora se găsia ginerele său, Timuș. Gheorghe Ștefan trebui să părăsească Iașii, și, după mai multe lupte date în preajma acestui Scaun domnesc, ostașii lui fură învinși.

Dacă s'ar fi mulțămît cu atâta, Vasile-Vodă ar fi putut să domnească încă mulți ani de zile, dar el simția nevoia răsplătirii, mai ales împotriva vechiului dușman de peste Milcov. Astfel el trecu în Țara Românească, pe care o găsi, data aceasta, nepregătită de apărare, dar fu bătut strașnic la Fînta (*17 Maiu*).

Linia Teleajenului și a Prahovei nu se putea apăra, dar Matei își așezase oastea, strânsă în pripă, dincolo de cursul *Ialomijii*. El avea și acum, ca și pe timpul luptei de la Ojogeni, din 1639, numai luptători din țară, cu foarte puțini Unguri. În cele d'întăiu încercări făcute între Cazaci și boierii munteni, străinii biruiră. Acuma oastea lui Vasile era numai la o mică depărtare de Târgoviște; aici, la *Finta*, unde și altă dată se așezaseră oști în tabără, stătea Matei pentru a da cea din urmă luptă a sa întru apărarea țerii.

Vasile atacă pe Munteni cu o furie nebună, și Cazacii fură mai viteji decât oricând, dar cu niciun preț boierii n'ar fi părăsit în nenorocire pe Domnul lor. Și acesta mai avu la îndemână seimenii sârbi și dorobanții de țară, după moda trabanților ardeleni, plățiți foarte bine și unii și alții. Avântul călărimii boierești și puterea de împotrivire a acestor pedestri deprinși cu războiul hotărî lupta. Matei primi un glonte în genunchiu, luptând înaintea liniei sale, dar cu acest preț el câștigă biruința. Retragerea Cazacilor și Moldovenilor fu un dezastru.

Pe urma gonacilor veni Gheorghe Ștefan cu cete de Munteni, și, în luna lui *Iulie 1653*, et ajungea să stăpânească *Iașul*.

11. Vasile-Vodă fugise la Cazaci, de aici trecu la Tatarsi și, în sfârșit, se duse la Constantinopol. Aici a stat, o bucată de vreme, închis în cele Șapte Turnuri, o parte din vechiul zid bizantin, prefăcută de Turci în închisoare de Stat. Apoi fu lăsat slobod, și avu de la un timp nădejdea că va putea căpăta chiar Scaunul Moldovei, dar muri fără a mai fi văzut țara unde se născuse și stăpânise. *Timuș*, din partea lui, se închisese în cetatea Sucevei: aceasta fu încunjurată multă vreme și bătută strașnic cu tunurile, până ce, la urmă, o ghiulea sfărâmă genunchiul lui Timuș și sili pe Cazacii rămași fără căpetenie să dea cetatea Ungurilor și Muntenilor. Acuma Domnia lui Gheorghe Ștefan era întemeiată.

Numai câteva luni de zile mai stăpâni Matei. El avu de lucru cu *seimenii* îmbătați de biruință, cari se ridicaseră împotriva lui și uciseseră o samă

de boieri în chiar cuprinsul Curții. La urmă, știu să potolească pe acești mercenari obraznici, dar viața-i era pe sfârșite. Într'o zi din *April 1654*, se stângea la Târgoviște, stând — spune un cronicar străin — „în palatul său domnesc, la locul ce-i plăcea de obicei, supt cerul deschis“.

XXXV:

Sfărâmarea puterii politice și militare a țerilor noastre după Matei Basarab (1654-1678).

1. *Diicul* nu putu lua moștenirea lui Matei-Vodă, și ea trecu astfel asupra unui boier care râvnise și altă dată la Domnie și fusese însemnat pentru aceasta la nas: *Constantin*, fiul, cu soția unui preot din Dobreni, al lui Radu Șerban (fig. 62). Pentru coborârea lui din Matei Basarab și pentru că Matei își zisese totdeauna Matei „Basarab“, și Constantin purtă acest nume; alții îi zic „Cârnu“, pentru slujirea pe care o suferise.

Constantin era om bogat, care avea o moșie acolo la Dobreni și în alte părți de lângă Argeș. Ca și Gheorghe Ștefan, noul Domn moldovenesc, el nu putea să urmărească o politică proprie, ci era prins acum în desfășurarea politicei ardeleneste, pe care o făcea, fără cruțare, cu o fantasmă de viteaz nebun, *Gheorghe Rákóczy cel tânăr*.

2. Întăiu Constantin se gândi să facă liniște în țară prin înlăturarea ostașilor plătiți. Aceștia aflară și se răsculară. Nici străinii, nici păgânii cei mai răi n'ar fi făcut prădăciuni așa de grozave, cum a fost aceia săvârșită de acești tică-

loși. O samă de boieri dintre cei mai mari, și chiar mai buni, precum a fost ruda lui Matei-

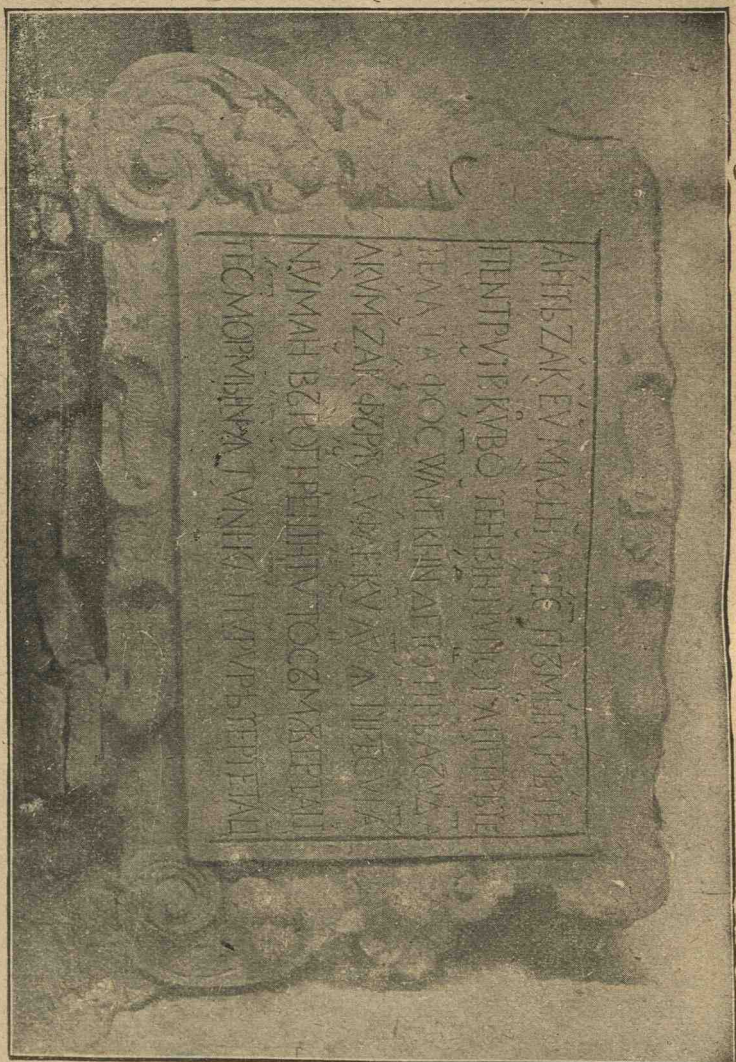

Fig. 61. Mormântul fiului, numit tot Matei, al lui Matei-Vodă Basarab, la Biserica Domnească din Târgoviște.

Vodă, *Papa*, fiul lui *Preda* din *Brâncoveni* (fig. 63), fură uciși. Constantin trebui să se facă a încuviința aceste omoruri, dar el ceru sprijinul lui *Rákóczy* pentru a pune rânduială. Domnul se depărtă cu dibăcie din tabăra răsculaților, cari alcătuiău totuși o oștire de toată frumuseța, și astfel aceștia ridicară Domn în ajunul

Fig. 62. Constantin Basarab.

luptei pe unul *Hrizea* cel tânăr sau *Hrizică*, nepot de fată al vestitului Ban *Hrizea* de la începutul Domniei lui *Matei Basarab*. Lupta se dădu în părțile *Teleajenului*, lângă *Șoplea*. *Hrizea-Vodă* cel nou se luptă cu o virejie fără păreche, dar acum boierii toți erau în tabăra străinului. Se așteptau și *Moldovenii*, cu *Gheorghe Ștefan*,

și ceva ajutor tăăresc. Astfel Rákóczy birui, și această biruință câștigată de dânsul în folosul Domnului și al boierilor, pe pământul chiar al Terii-Românești, însemna nimicirea desăvârșită a ultimei oștiri vrednice de acest nume pe care a avut-o principatul muntenesc.

Dacă seimenii și dorobanții își meritau soarta, țara nu merita lovitura de a fi lipsită de acum înainte de orice oștire n stare s'o apere. Încunjurat de Nemți și de Unguri, lăsați de Rákóczy, căruia-i făcuse un nou jurământ de credință, Constantin stăpâni și mai departe.

Dar țara nu-l iubia pe Constantin. Ungurii lui Vodă se arătau tot așa de răi ca și Ungurii de pe vremuri ai lui Gavril Báthory: intrau în biserici ca în casele de petrecere, rupeau argintul de pe icoane, aruncau lemnul sfințit în foc. Răscoale izbucniră din când în când împotriva prietenului străinilor, și una din luptele cu răsculații se dădu chiar la *Călugăreni*, locul de biruință al lui Mihai-Vodă, care ajunse astfel unul din teatrele războiului civil.

3. În curând un mare războiu se începu pentru împărțirea Poloniei.

Suedesii căutau să smulgă pentru regele lor moștenirea întreagă a lui Ioan Casimir, și un general al regelui Carol-Gustav intră în Cracovia. Rákóczy avea și el planurile lui asupra regatului vecin; se uni cu regele Suediei și cu Electorul de Brandenburg, alt dușman al Poloniei, și pătrunse cu oștirile lui în Regat, în adâncul iernii de la începutul anului 1657.

Între luptătorii lui se aflau, de voie, de nevoie, Moldoveni și Munteni, cei d'întăiu supt

Serdarul *Grigore Hăbășescu* și căpitanul *Frățilă*, iar ceilalți supt căpitanul *Odivoianu*.

Expediția lui Rákóczy al II-lea se mântui printr'o groaznică nenorocire: *Tatarii* încunjurată pe Ardeleni, nimiciră o parte dintre dânșii, iar pe ceilalți, împreună cu Ioan Kemény însuși, îi prinseră robi. Ștefan-Vodă din Moldova și Constantin din Țara-Românească nu pierdură cu acest prilej numai pe ostașii lor trimiși în aceste locuri străine, unde noi nu aveam nimic de răsbunat, dar, în același timp, și Domnia lor, căci Turcii se hotărâră să-i înlăture.

Constantin își adună o mare oaste de strânsură, dar nu cuteză s'o întrebuințeze. Plecă din *București*, arzându-l; peste câteva zile părăsia *Târgoviștea*, și *Tatarii*, cari aduceau pe Domnul cel nou, *Mihnea*, fiul lui Radu Mihnea, și care-și zicea „*Mihai-Vodă*“, prădară groaznic cealaltă reședință domnească, scotocind și până în fundul mormintelor domnești din biserica de lângă Curte, clădită și împodobită de Matei. În Moldova, Gheorghe Ștefan nu încercă măcar o luptă cu aceștia. El trecu în Ardeal și de acolo, după ce rătăci și prin Rusia, se duse tocmai la *Stettin*, unde-și trăi cei din urmă ani din viață. Muri foarte nenorocit, având lângă dânsul numai o țiiitoare rusoaică, și oasele lui fură aduse la mănăstirea *Cașinului*, pe care o clădise. Mănăstirea, dreasă adese ori de egumeni greci, nu mai înfățișează însă astăzi piatra lui de mormânt.

5. Gheorghe Ștefan încercase de la o vreme, stând în Ardeal, să-și capete iarăși tronul. Ba năvălise chiar odată în țară, dar fără niciun folos. Din partea lui, Constantin încercă în mai multe rânduri să iea Țara-Românească sau Moldova, și izbuti chiar să se așeze la *Iași*, unde stătu numai câteva săptămâni de zile: la urmă, își

căută un adăpost la *Cazaci*, după ce rătăcise și prin Maramurăș, unde făcu daruri bisericii ortodoxe din Mun-

Fig. 63. Preda Brâncoveanu cu soția, Păuna, fiica, Ancuța, și fiul, Papa (zugrăveală la mănăstirea Hurezului).

caciu. Soartă de aventurier, nevrednică de un om care avea în el sângele lui Radu Șerban.

Tot ca aventurier, și încă de o speță și mai rea, se arată și Mihnea, altfel om mândru și cu dorința de a face lucruri mari, ba priceput și în cele bisericești. De și era grecisat cu desăvârșire și unii îl socotiau chiar ca Turc, îi intră în cap că poate să înjojască isprăvile lui Mihai Viteazul, luând titlul de „arhiduce“, pentru Făgăraș, și *cerând de la Turci Moldova și Ardealul*. Astfel, după ce și tăiasse de două ori boierii, cari nu-l suferiau, într'o bună zi ei ucise și pe străjerii turci puși pe lângă el și începu să prade pe supușii de pe marginea Dunării ai Sultanului; când însă Turcii și Tatarii intrară împotriva lui, el nu cuteză să li steie în față, ci trecu în Ardeal, unde și el rătăci un timp; perî după un ospăț pe care i-l dăduse Constantin Basarab, ceia ce îndreptăția bănuiala că acesta l-ar fi otrăvit ca să nu-i mai steie rivalul în cale.

6. Ca aventurier se isprăvi și Rákóczy, cu toată vitejia și energia lui. Turcii îl scoaseră, dând tronul ardelean lui *Acașiu Barcsai*, Român de origine, pe care-l înlocui câțva timp *Kemény*, scos din robia Tatarilor. Apoi, după ce și acesta se stânse, în urma unei răni primite în luptă, Ardealul intră în stăpânirea unui biet nobil din Secuime, pe care Turcii îl aleseră la întâmplare, *Mihail Apaffy*. Supt acesta fu liniște în sfârșit, dar rușine și umilință adâncă. Multă vreme Ardealul și-a adus aminte de strașnicile prădăciuni care au întovărășit scoaterea și uciderea lui Rákóczy.

7. Pe când Mihail Apaffy stăpâna liniștit în Ardeal, care nu mai avea acum nicio însemnătate pentru politica generală, Domni trimesi de-a dreptul de la Poartă

lineau amândouă țerile noastre. Gheorghe Ștefan fusese înlocuit cu un fost boier al său, *Ghica*, Albanes sau

Fig. 64. Grigore-Vodă Ghica.

Arnăut de origine, care avea legături de adevărată prietenie în tinereță cu cel d'întăiu dintre Marii-Viziri Chiu-

prulii (de la Chiopri; au fost cinci Viziri din acest neam), cari, în vremea aceasta, supt Sultani slabi, conduc Împărăția turcească. Ghica înseamnă: Gheorghe; de aceea noul Domn și-a zis *Gheorghe-Vodă*. Era un om bătrân, aproape de sfârșitul vieții, și afacerile au fost conduse de fiul său *Grigore* sau *Grigorașcu* (fig. 64). Acesta se născuse din căsătoria Ghicăi Arnăutul cu vre-o fată de boier moldovean; el însuși luase pe Maria din familia *Sturza*; vorbea foarte bine românește și sămăna întru toate cu boierii moldoveni din această vreme. Grigore a fost întâiu tovarăș de Domnie al tatălui său, apoi îl întovărăși în Țara-Românească, după gonirea din acest principat a ciudatului Mihail Voievod Mihnea. Lucră apoi pentru înlăturarea tatălui său și pentru venirea lui însuși în Scaun.

Pe urma Ghiculeștilor, Moldovenii au căpătat, pe vre-o câteva luni de zile, ca Domn pe fiul lui *Vasile Lupu, Ștefăniță*, un tânăr cu totul zburdat, care nu era potrivit decât pentru plăcerile ușoare; el a murit de lingoare în timpul cât stăpânia asupra Moldovei.

Un boier de țară, care ajunsese la o vrâstă înaintată, ducând o viață patriarhală, *Istrate Dabija*, de loc din părțile Putnei, unde-și avea moșia de baștină, stăpâni apoi câțeva vreme. De la dânsul avem amintirea unui Domn bun și blând, care bea prea mult, și anume nu din păhar de argint sau de cristal, ci din oală de lut, cum era învățat. *Istrate-Vodă*, la judecata căruia se îngrămădia lumea numai înainte de masă, a dus la capăt clădirea, începută de *Miron-Vodă*, a mănăstirii *Bârnova*.

Murind în Domnie, el a fost îngropat în această clădire, și locul lui de odihnă e arătat printr'o minunată piatră cu litere slavone meșteșugit săpate.

8. După moartea bătrânului *Dabija* începu, în sfârșit, a domni asupra Moldovei *Duca-Vodă*, un om care cunoștea foarte bine țara, în care îndeplinise atâția ani de zile funcțiuni boierești și care, dacă era lacom de bani și, la întâmplare, crud, știa să cheltuiască pentru biserici și să îmbrace acel exterior de demnitate, care a făcut vestit pe un *Radu Mihnea*.

Pe lângă Ghiculești și Duca-Vodă, care cârmuiește, luând numele domnesc de Gheorghe, în amândouă țerile (în Moldova de două ori, în Țara-Românească numai odată), Poarta trimete la Munteni pe un fiu al lui Leon-Vodă, d'inaintea lui Matei Basarab, pe *Radu Leon*, iar în Moldova ajunge a domni un sărac fecior al lui

Fig. 65. Antonie-Vodă din Popești și Neagul Postelnicul, fiul său.

Alexandru Iliș, numit *Iliș Alexandru*, cel mai milostiv dintre toți Domnii români din această vreme. Când și când se întâmplă ca, în urma uneltirilor boierești, un om mai puțin cunoscut, din mijlocul boierimii de țară

chiar, să capete Domnia : astfel a fost în Țara-Românească cu bătrânul boier *Antonie din Popești* (fig. 65), ctitorul cel nou al mănăstirii de la Târșor, care Antonie, biet om bătrân și modest, ducea și ca Domn o viață ferită și se ținea cu ce i se dădea pentru hrană în fiecare zi ca un fel de leafă. Antonie sămăna cu Istrate-Vodă din Moldova, cu acea deosebire că Istrate, până la sfârșitul său, a fost mult mai hotărât, și deci mai respectat de boieri, decât blajinul Domn muntean. Din rândurile boierimii mai nouă se ridică la Domnie, după cea de-a doua mazilire a lui Gheorghe Duca, fiul boierului *Petricicu, Ștefan-Vodă*, fire nedumerită, pe care încunjurimea îl putea întrebuița și spe bine.

9. De alminteri, pe această vreme hotărârea asupra Domniilor românești o au anume *Grecii din Constantinopol*, cari-și fac un fel de specialitate din aceasta, precum își făcuseră odinioară, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, *Cantacuzinii* sau Banul Iani. Rostul acesta de a hotărî asupra Domniilor noastre și de a le su-praveghia îl păstrează, mai mult de zece ani, Rusetestii, din familia de Levantini Rosetti ; fără voia lor nu vine în Domnie nimeni, și doar dacă un om ca Duca-Vodă, cu bogăția și numele lui, cu multele legături pe care le avea la Poartă, ar fi putut să li se împotrivescă. Dar și el tot mai bucuros era să se înțeleagă cu dânșii.

O parte din Rusetestii stau la Constantinopol, alții vin de se așează în țară, unde ajung să aibă locul cel mai însemnat și râvnesc mai ales pe cel de Vistier, care li îngăduie a se îmbogăți. Unul din fiii Rusetestilor, *Iordachi*, se așează astfel în Moldova și jucă un rol pe care înainte de dânșul îl jucaseră, pe vrememea lui Vasile Lupu și a urmașilor lui d'înțaiu, cei doi frați ai lui Constantin Postelnicul Cantacuzino, soțul Doamnei Elina a lui Radu Șerban, — *Iordachi* și *Toma Cantacuzino*. Iordachi Ruset a fost însurat întâiu cu această fată a lui Istrate Dabija, pus și el în Domnie tot de Rusetestii,

care este îngropată lângă tatăl ei, la Bârnova, supt o înscripție grecească, fiindcă Grec fusese soțul ei. În curând Moldova n'a avut boieri mai puternici decât Iordachi Ruset, și nu odată îndreptă el și împrejurările din Țara-Românească.

Dintre Cantacuzini, unul, *Dumitrașcu-Vodă*, care făcea parte din ramura constantinopolitană, ajunsese a stăpâni de două ori Moldova; era un bătrân stricat, care petrecea în vederea tuturor boierilor și-și așezase la Curte o fată de rachierifă, de care râd cronicarii. Și *Rusețștii* au dat un Domn, pe *Antonie*; era un om slab, având două beizadele (beizadea pe turcește înseamnă: fiu de beiu, adecă de Domn), care compromiseră pe tatăl lor făcând multe scandaluri în Iași. Cât despre *Antonie*, el a mântuit la Constantinopol, după ce Turcii îl chiniseră pentru a-i stoarce banii.

10. Niciunul dintre acești Domni, buni sau răi, energici sau slabi, bogați sau săraci, de la o bucată de vreme nu poate să aibă o activitate politică proprie: stăpânesc câteva luni de zile, și Turcii îi înlocuiesc îndată. Soarta țărilor noastre nu este hotărâtă de talentul, virtuțile sau munca lor, ci de împrejurările din afară, — cum se întâmplă totdeauna cu un popor slab.

Pe atunci începuse un nou războiu între Turci și Imperiali, care a pornit la 1661 și a ținut până la 1664, apoi, stârnit iarăși la 1682, merse până la 1699, ocupând astfel aproape întreaga jumătate a doua a veacului al XVII-lea. Începuseră Turcii, crezând că vor putea înnoi vechile lor fapte vitejești și căpăta prăzi, ba chiar provincii nouă. Îndemnul veni de la Marii-Viziri din familia Chiupruliilor, socotind ei să poată întineri Împărăția lor prin războiu, care li dăduse tot binele în trecut, și Domnii noștri fură siliți să iea parte, cu ostașii lor îmbrăcați și înarmați foarte ieften, așa încât cam râdeau de multe ori Apusenii de hainele lor sărăcăcioase și de sulițele lor de lemn, care, în loc să aibă fier în vârf, erau numai pârlite în foc. În expedițiile pe care Turcii le făcură în Ungaria, Românii suferiră și destule pierderi.

Astfel putu să cunoască lumea pe *Grigore Ghica*, al cărui chip, zugrăvit și săpat de meșteri germani, s'a și răspândit în Europa, împreună cu al lui Gheorghe Ștefan, înfățișat tot supt numele de Ghica.

11. În același timp, tot prin înrăurirea Chiupruliilor și urmând aceluiași plan de a întări prin lupte Împărăția Osmanlâilor, se începu un șir de expediții împotriva Polonilor, asupra cărora ajungea să aibă autoritate din ce în ce mai mare adevăratul urmaș al lui Zamoyski și al doilea mântuitor al Poloniei în timp de nenorocire, *Ioan Sobieski*, al cărui tată păstrase legături strânse cu țerile noastre. Turcii voiau, ca și la începutul veacului, să ieie *Camenia*, precum și făcură la 1672, să supuie cu desăvârșire pe Cazaci, îndușmăniți cu Polonia și nemulțămii cu regimul aspru al Muscalilor (așa li se zicea Rușilor pe atunci, după orașul Moscova), cari făceau propuneri Turcilor, făgăduind să li fie vasali tot așa de credincioși precum erau Românii din Moldova și Țara-Românească. După pacea de la Juravna (1676) urmară expediții împotriva Cazacilor cari țineau cu Muscalii, și împotriva acestora chiar, în Ucraina Niprului, până la tratatul de la Radzin (1681), după care Duca-Vodă fu numit Hatman al Cazacilor supuși Sultanului, făcând peste Nistru Curți, ogoare, pășuni și puind a se scrie actele în românește.

Războiul între Turci și Germani nu a ajuns decât foarte târziu, — după ce Vizirul *Cara-Mustafà* a fost silit să depresoare Viena (1683), — pe pământul țerilor noastre. Din potrivă, războiul cu Polonia s'a făcut îndată la hotarul sau chiar în cuprinsul Moldovei. Și unul și altul din aceste mari războaie ale Turcilor în decadență sânt strâns legate cu soarta noastră.

Firește că și Imperialii și Polonia nu doriau nimic mai mult decât să smulgă de la Turci, ca niște provincii, principatele noastre și să le anexeze la provinciile lor. Norocul a fost că nici din partea Imperialilor, nici din partea Polonilor nu se făcea vre-o concesie, așa încât rivalitatea aceasta veche, ca și cea nouă, a Rușilor, a folosit Turcilor și, mai mult decât Turcilor, nouă înșine, cari ni-am păstrat alcătuirea noastră deosebită, cu legea, limba, obiceiurile și Domnii noștri.

Grigore Ghica, ajungând în legătură cu Imperialii, a fost prins de dorința de a „se liberă“ cu ajutorul lor. Era un om ambițios, care ceruse de la Apaffy să-i înapoiască feudele muntene din Ardeal, despre care, ca și Mihnea Radu înainte de dânsul, cetise în cronici, — care se alcătuiau pe atunci, — *Făgărașul* și *Amlașul*. Merse

așa de departe în legăturile lui cu Imperialii, încât, după o mazilire, s'a dus în Imperiu, până la Viena; el a primit chiar legea catolică și a botezat: Leopold, după numele Împăratului, pe un copil al său, care n'a trăit.

12. Cu toate aceste aplecări ale tânărului Ghica, nu se poate zice că ar fi fost în țerile noastre un partid pentru unirea lor cu Imperiul; erau însă mai mulți boieri moldoveni cari nu doriau nimic mai mult decât să ducă de acum înainte, supt autoritatea superioară a regelui polon, o viață întemeiată pe vechile datini și obiceiuri, în ceia ce privește privilegiile boierimii și ale clerului. Partidul acesta polon începe a se alcătui pe la 1670.

Ștefan Petriceicu se pune îndată în fruntea lui, sfătuit de anume boieri, între cari mulți iubitori de creștini și mulți iubitori de schimbare. Căpeteniile doritorilor de alianță cu Polonia erau frații *Costinești*, fiii unui credincios al lui Miron Barnovschi: Miron cronicarul, și fratele său, *Velisco*, mai neastâmpărat și mai cutezător decât dânsul în luptele politice. Cei ce țineau cu Polonii își făcuseră adesea ori, după o modă care se introduse în Moldova încă de la sfârșitul veacului al XVI-lea, învățătura în Polonia. Ei știau limba polonă și limba latină, n'aveau atâta răspingere față de catolicism ca alți boieri și nu puteau înțelege altă îndreptare decât aceia în sensul politic polon.

13. În lupta de la Hotin (*11 Novembre 1673*), Ștefan-Vodă, adăpat cu umilinți amare de către Turci, îi părăsi, trecând la dușmanii lor: era cel d'întăiu cas de trădare față de vecinii de peste Nistru, după acela al lui Gașpar Gratiani. Petriceicu n'a fost mai norocos decât acesta: întovărășind pe Poloni în expediția lor moldovenească, el trebui să părăsească țara odată cu oștile regelui. Când comandantul polon în lupta de la Hotin, biruitorul Turcilor, Ioan Sobieski, ajunsese în sfârșit rege, el ajută lui Petriceicu să trăiască potrivit cu demnitatea lui în Polonia. La 1683, întâmplându-se ca Domnul Moldovei, Duca-Vodă,

să meargă supt zidurile Vienei, împreună cu oastea turcească, și să se întoarcă de acolo odată cu învinșii, Polonii pătrunseră în Moldova și prinseră pe Domn la satul său *Domneștii*, din părțile Putnei. Pe vreme de iarnă, grea, bătrânul fu dus în pripă, cu mijloacele ce erau la îndemână, în regat, unde stătu câțiva ani de zile și muri de boală la Liov, fiind îngropat în aceeași biserică ortodoxă ce cuprindea rămășițele Domnilor din veacul al XVI-lea, tăiați de Poloni pentru plăcerea Turcilor: Petriceicu fu așezat ca Domn, dar, pus în ziua de Crăciun, el stăpâni numai până înainte de Paștile din 1684, și, în urmă, Tatarii îl izgoniră.

După a doua Domnie a lui *Dumitrașcu Cantacuzino*, adus de acești Tatari, guvernatorul turcesc de pe malul drept al Dunării și din Dobrogea, căruia-i era lăsat în grijă războiul cu Polonia, făcu Domn pe un prieten al lui, care cunoștea bine pe Poloni, pentru că slujise în armata lor, dar care tocmai de aceia-i desprețuia pe nobili, pentru fudulia și ușurătatea lor. *Constantin Cantemir*, un bătrân răzeș voinic și roșu la față, aproape cu totul lipsit de cunoștință de carte, s'a arătat apărător viteaz al țerii sale. Pe vremea lui, *regele Sobiescki* a pătruns de două ori în Moldova: odată a intrat în Iași, și a început o expediție care n'a izbutit, fiindcă Tatarii au știut să facă țara pustie înaintea năvălitorilor. Atunci, la plecarea Polonilor, s'a dus din Iași cu dânșii, fiindcă era compromis prin prietenia ce li-o arătase, învățatul *Mitropolit Dosoftei*, care ajunsese apoi în fruntea eparhiei Zolkiew (cetește Jolchiev), din părțile rusești ale Polonilor.

Altă dată, regele a prădat mănăstiri și sate bucovinene și a luat *Cetatea Neamțului*, unde

plăieșii moldoveni, de și puțini la număr, s'au apărat cu vitejie deosebită.

În cursul acestor lupte, Cantemir însuși s'a bătut cu Polonii în pădurile de la Răsăritul Bucovinei, câștigând, în cele d'întăiu timpuri ale stăpânirii sale, lupta de la *Boian* (sat care se află tocmai la vechea graniță a județului Dorohei de către Bucovina).

Fig. 66. Dimitrie Cantemir.

Constantin Cantemir a stăpânit până în primăvara anului 1693, murind în Scaun, de boală și bătrânețe, și fiind înmormântat în biserica Sfântului Nicolae din Iași, de unde apoi fu strămutat la mănăstirea făcută de dânsul în părțile Putnei, *Mira*, lângă râul Milcov.

14. Invățatul fiu al lui Cantemir (fig. 66), *Dimitrie*, fu ales de boieri, dar el trebui să plece când Turcii se hotărâră să nu-l recunoască.

Constantin Duca, fiul unei femei desfrânate,

Doamna Anastasia, și al bătrânului Duca-Vodă, căpătă stăpânirea Moldovei. Boierii îi ziceau, în batjocură: Duculeț. Domnia lui fu întreruptă de numirea, pe cinci ani de zile, a fiului celui mai mare al lui Vodă-Cantemir bătrânul, *Antioh*, tânăr fără însemnătate. După ce Duca părăsi pentru totdeauna Scaunul moldovenesc, se ridică până la înălțimea lui un boier din Țara-de-jos, coborâtor dintr'o familie care avuse neconținut dragătorii însemnate în veacul al XVII-lea și stăpânitoare de multe moșii, *Mihai Racoviță*, care era nepotul de fiică al lui Toma Cantacuzino și fusese ginerele lui Constantin Cantemir, așa încât putea fi socotit că făcea parte și din familia lui. Era un om simplu în moravuri, lacom de bani, adese ori purtat de nas de alții. Până foarte târziu, în veacul al XVIII-lea, viața lui este amestecată cu Domnia Moldovei.

15. În acest principat nu erau neamuri boierești puternice, care să se organizeze pentru lupta politică și să înfrunte pe străinii așezați în funcții sau să fie în stare a înlătura neamurile Domnilor și a aduce, în sfârșit, la Domnie pe frunțașii lor.

Altfel erau însă lucrurile în Țara-Românească: aici căsătoria lui Constantin Postelnicu cu *Domnița Elina*, fiica lui Radu Șerban, făcuse din neamul *Cantacuzinilor* cel mai bogat în pământuri, și această bogăție hotăra în veacul al XVII-lea. Deci, precum Craioveștii se ridicaseră în veacul al XVI-lea pentru multele moșii pe care le aveau, precum, pe vremea lui Mihai Viteazul, cele trei sute de moșii aflate în mâinile lor făcuseră din Buzești stăpânii țerii, precum ca mare stăpân de pământ Matei din Brâncoveni ajunsese Domn, tot

astfel Constantin Cantacuzino, soțul Elinei, se ridică la cel d'întăiu loc în boierimea munteană.

El însuși a fost un bun gospodar și stăpân milos față de țeranii săi; nu doria Domnia, nici nu visa poate de dânsa, însă fiii lui, cari-și simțiau în vine sânge domnesc și se priveau mai mult ca nepoți de fiică ai lui Radu Șerban decât ca urmași ai unei mari familii grecești având rădăcini imperiale, fiii aceștia au întrebuițat toate mijloacele lor, de bogăție și talent, pentru a căpăta Tronul. Erau șase frați, dintre cari cel de-al doilea purta numele de *Șerban*, care fusese și numele de boierie al bunicului, eroul de la Brașov.

Ei uneltiră împotriva mai tuturor Domnilor, și se găsi între aceștia și unul destul de fără conștiință ca să facă răspunzător pe tată pentru ambiția fiilor. Astfel *Grigore Ghica* porunci să se prindă bătrânul Postelnic Constantin, să fie adus la mănăstirea Snagovului și găduit acolo, — o faptă care stârni adâncă indignare în toată boierimea munteană. Căci numai foarte rare ori avea un Domn îndrăzneala să se atingă de viața cuiva dintre fruntașii țerii.

Când biruitori, când biruiți, când în fruntea afacerilor, supt un Domn numit de dânșii, când aruncați peste hotare în surgun prin Răsărit sau închiși prin temnițe, amenințați cu moartea și bătuți de un Domn dușman, Cantacuzinii biruiră, în sfârșit, în luna lui *Novembre 1678*, când, după una din expedițiile împotriva Cazacilor care urmaseră pe acelea împotriva Polonilor și la care Domnii noștri erau siliți să iea parte, Ducă-Vodă fu înlocuit, și Domnia o căpătă Șerban, care se găsia acuma la Poartă ca pribeag.

XXXVII.

Epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brâncoveanu.

I. În timp de zece ani de zile Șerban ținu Domnia Țerii-Românești. Stăpânirea lui a fost a unui tiran față de dușmani, dar a unui Domn strălucitor, mândru și îndrăzneț, care-și aducea aminte că în armele familiei sale se află vulturul cu două capete al Constantinopolului. Și el a trebuit să meargă supt zidurile *Vienei*, și, dacă aici a ridicat o cruce, care s'a păstrat până târziu și a cărei inscripție o cunoaștem, aceasta nu dovedește cine știe ce aplecare a lui deosebită către Creștinătate, ci numai faptul că Domnii noștri obișnuiau, când părăsiau reședința lor și se aflau în câmp, să ridice, în lipsa bisericii, o cruce pentru închinare și pentru facerea slujbei dumnezeiești înaintea lor.

După întoarcere, însă, el a început negociații cu Germanii, a căror sosire în părțile ardelenesti și muntene era acum aproape. Intr'adevăr, ei tratau cu *Mihail Apaffy* din Ardeal și după moartea lui erau să înlătore pe fiul acestuia, numit tot astfel, și să între în stăpânirea marii și bogatei provincii. Șerban însă, cu toate visurile lui de Impărăție și cu toată stema împărătească, nu era un om pripit, nici un visător ca *Petriceicu* din Moldova. El voia o înțelegere cu Imperialii numai în anumite condiții: căpătarea de cetăți și moși în Ardeal, cu titlul princiar pentru dânsul și urmașii lui, cruțarea vechilor datini și a bogățiilor țerii, siguranța că, dacă Imperialii vor pătrunde la noi și vor fi bine primiți și ajutați cu hrană, li se va răspunde

un tribut mai mic decât acela datorit Turcilor, pe care Șerban îl plătia, dar punea adese ori pe hoții din Balcani să-l fure înapoi pentru dânsul. Imperialii trebuiau să și rămâie undeva la hotare, așa încât să poată apăra principatul muntean, ca să nu fie apoi pedepsit, prin cine știe ce răsunare grozavă, de Turci.

Astfel negocierile se tot prelungiră, până ce Șerban, care era încă om tânăr și foarte zdravăn, se îmbolnăvi de o boală nelămurită și muri în toamna anului 1688, fiind înmormântat la cti-

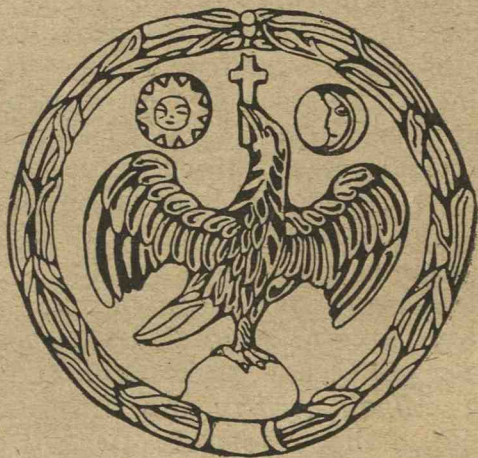

Fig. 67. Stema munteană.

toria sa de la *Cotroceni*, mănăstirea făcută tocmai în pădurea unde căutase el adăpost când îl urmăreau oamenii lui Duca-Vodă. Și astăzi se vede, ridicat pe un pedestal de piatră, mormântul lui, pe când lespezi amestecate cu lespezile obișnuite ale bisericii acopăr mormintele fraților lui și ale altor membri ai familiei Cantacuzino.

Imprejurările erau acum așa, încât țara putea să-și aleagă Domn, fără să se primejduiască prea

mult. Precum Moldova cutezase a da ca urmaş lui Constantin Cantemir pe tânărul lui fiu, *Dumitraşcu*, astfel Muntenii aleseră pe *Constantin, fiul lui Papa Brâncoveanu* cel omorît de seimeni şi nepot de fiu al lui Preda pe care-l tăiasă, într'unul din cele două mari măceluri pornite de dânsul, Mihnea-cel-Rău. Mama lui Constantin-Vodă *Stanca*, era soră a Cantacuzinilor. Unchiul lui, *Stolnicul Constantin Cantacuzino*, hotărâse alegerea, şi el a ocrotit cei d'intăiu ani, încă nesiguri şi ameninţaţi, ai Domniei noului stăpânitor.

2. Recunoscut îndată de Turci, îngăduit de Imperiali, cu cari totuşi n'a voit să încheie un tratat care nu i se părea destul de potrivit cu interesele ţerii, Constantin Brâncoveanu a stăpânit asupra Ţerii-Româneşti douăzeci şi cinci de ani în capăt, o Domnie mai lungă decât a lui Matei Basarab. Ca şi acesta, el era bogat şi darnic, iubitor de clădiri frumoase, pe care le întemeia, cum vom vedea, din prisosul bogăţiei sale; ca şi acesta, se bucura de un deosebit prestigiu la vecini.

Dar vremurile nu mai erau potrivite pentru o politică aşa de neatârnată cum a fost politica lui Matei; Brâncoveanu trebui să îndure întrarea Nemţilor, conduşi de *generalul Veterani*, un Italian în serviciul Austriei, şi a fost nevoit să cheltuiască toate mijloacele sale de dibăcie pentru a face pe general să părăsească ţara şi să nu-l compromită faţă de Turci. Tot aşa de dibăciu a trebuit să fie şi faţă de Tataari pentru ca ei să nu-i prade ţara. Numai prin mijloacele lui de iscusinţă a putut el să scape ţara de pretendentul ungur răsculat împotriva Austrieilor,

Emeric Tököly, pe care Turcii voiau să-l așeze ca rege al Ungariei și care pe atunci venise în țară cu ostașii lui numiți *curuși* și se hrănia din averea locuitorilor, prădând așa cum prădaseră catanele lui Constantin Basarab după înfrângerea seimenilor, sau ostașii lui Gavril Báthory. Dar, la un anumit moment, Brâncoveanu fu silit să întovărășească pe Turci și pe Tatars în Ardeal și luă parte hotărâtoare la o luptă dată în părțile Brașovului, lângă prăpăstiile de la *Zărnești* (1690). În această luptă a căzut ginerele lui Șerban-Vodă, Aga Constantin Bălăceanu, acum ofițer austriac, care căuta să capete Domnia munteană pe această cale.

La 1699, în sfârșit, multe primejdii încetară, căci se încheie pacea de la *Carlovăț*. Brâncoveanu fu bucuros că această pace dădea Imperialilor *Ardealul* și lăsa la o parte Țara-Românească, pe care Casa de Austria nădăjduise s'o poată anexa. De aici înainte el își îndeplini toate îndatoririle față de Turci, făcând odată, nu fără teamă, și drumul la Poartă, de unde se putu întoarce, cheltuind însă mulți bani. Față de generalii din Ardeal, representanți ai Împăratului, el fu bun vecin, tratându-i cu daruri, mai ales din vinurile ce le avea la Brașov¹.

3. Când *Petru-cel-Mare* ridică Rusia la treapta de Putere modernă și-i dădu ținta de a se întinde în dauna Turciei și cu ajutorul popoarelor creștine supuse Sultanului, Brâncoveanu dovedi o prudență deosebită; era hotărât să nu ajute decât pe cine se va dovedi în stare să biruiască.

¹ El stăpâna două moșii ardelene: *Poiana Mărului* și *Sâmbăta-de-Jos*, precum unii dintre boieri își cumpărau pământ acolo pentru vremuri de restriște.

Astfel el strânse în adevăr provisiile multe, dar nu le dădu nici unuia, nici altuia, și, pentru ca

Fig. 68. Constantin Brâncoveanu, tânăr, după o carte grecească închinată lui.

să apere oarecum neutralitatea țerii sale, grămădi o oaste munteană, cum nu se mai văzuse de multă vreme, în gura *Urlaților*.

Brâncoveanu ar fi stăpânit până la moarte, dacă ar fi știut să rămâie în pace cu boierii săi, și mai ales cu puternica familie a *Cantacuzinilor*. De la o vreme, însă, el nu se mai lăsa călăuzit de bătrânul său unchiu, *Constantin Stolnicul*, care prinse deci ură împotriva lui. Constantin ar fi vrut bucuros să facă Domn pe fiul său *Ștefan* și vedea cu năcaz cum nepotul său își creștea fiii, patru la număr, pentru Domnie. Altul dintre *Cantacuzini*, *Toma*, făcuse în 1711, când cu expediția de la Prut și lupta de la Stănilești, o politică deosebită de a Domnului; părăsind țara, el mersese cu o bună parte dintre ostașii, sau, cum li se zicea acum, *slujitorii*, munteni, în tabăra rusească, și, cu generalul *Roenne*, el prădă Brăila. pe atunci, cum știm, cetate turcească. La toate acestea se adăuseră și pările din partea Cantacuzinilor împotriva Domnului: că s'ar înțelege și cu Nemții și cu Rușii.

Din ce în ce, ele se făcură mai dese și mai grele. Astfel, înainte de Paști, în anul 1714, un Trimes al Porții veni pe neașteptate, luă pe Domn din Scaunul de la București, împreună cu Doamna lui, Marica, cu fiii și cu partea din bogăție care era mai ușor de văzut și de ridicat, și-i duse la Constantinopol. Aici toată familia fu aruncată în temnița Celor Șapte Turnuri. Dar judecata și osânda ei se prelungi așa de mult, încât Brâncoveanu putea nădăjdui să scape în adevăr, dacă vărul și înlocuitorul său, *Ștefan Cantacuzino*, n'ar fi grămădit pările asupra lui. La urmă, i se pregăti soarta pe care o

Fig. 69. Constantin Brâncoveanu și fiii lui, după un desemn italian

avuseră, printre Domnii noștri, Alexandru-cel-Rău, care a fost spânzurat la Constantinopol în haine domnești, și Miron Barnovschi, care a fost tăiat înaintea Sultanului. Pentru a nimici întregul neam al Brâncovenilor și a servi astfel pe Cantacuzini, se tăiară, împreună cu bătrânul Domn, și fiii lui, — el rămânând la urmă. După această groaznică faptă de sânge, trupurile fură aruncate în Mare, de unde le culeseră pescarii greci, îngropându-le pe ascuns. În mănăstirea Hurezului, ridicată de Constantin-Vodă pentru odihna sa și a copiilor săi, nu se vede astăzi

Fig. 70. Biserica Sf. Gheorghe Nou din București (cum era).

decât mormântul unei fiice, care a fost adusă aici mai târziu, după ce neamul brâncovenesc băuse larg din păharul nenorocirii. Dar oasele Domnului martir au fost așezate de văduva lui la București, în biserica Sf. Gheorghe Nou (fig. 70), făcută de dânsul; piatra de mormânt nu spune numele hainului, pe care-l destăinuiește numai candela de argint care priveghează de-asupra.

4. Ca urmaș al lui Constantin Brâncoveanu Turcii numiră pe Nicolae, fiul lui Alexandru

Mavrocordat, un Grec din insule, doctor în medicină de la Padova și Tălmăciu-Mare al Porții. De la o bucată de vreme înrâurirea Grecilor din Constantinopol asupra Domniilor românești era în legătură cu această situație de Mare-Tălmăciu. *Marele-Tălmăciu* începe să joace un rol din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, când Turcii, slăbiți, nu-și mai puteau apăra interesele decât prin diplomație dibace. Deci, după ce puterea Rusetștilor încetează, biruită prin ridicarea la tron a lui Șerban Cantacuzino, tălmăcii, dragomanii sau terzimanii rămân să represinte puterea grecească în Capitala Imperiului otoman. Mama lui Alexandru Mavrocordat era fiica lui Alexandru-Vodă Iliș: prin urmare el avea și sânge de Domn român, încât îi era iertat să râvnească la stăpânirea asupra Principatelor; chiar numele de Alexandru al lui Mavrocordat e după al lui Alexandru Iliș.

Nicolae, fiul cel mai mare și mai ager al lui Alexandru, era un om foarte învățat și cu talent literar, drept și cu idei „filosofice“ în ce privește cărmuirea țerilor noastre. Mai fusese Domn în Moldova; aici se arătase prigonitor al boierilor, dintre cari închise — și ar fi vrut să-i ucidă chiar — pe câțiva foarte însemnați, dar, pe urmă, dușmanii îl scoaseră în folosul lui Dimitrie Cantemir (1710).

5. Acesta a fost și el om învățat: cu mintea plină de teorii, își închipuia că a sosit vremea ca Împărăția Turcilor, a cărei istorie tocmai o scria, să se sfărme, și nu socotia că moștenirea i-ar putea o lua Austriacii, ci mai curând vedea ca urmași ai Sultanilor pe *Țarii* muscălești. Deci, când veni ca Domn, el urmă politica filo-

Fig. 71. Chipuri de sfinți de la Hurez.

rusească, pe care o făcuseră și alții înaintea lui (Antioh Cantemir, și chiar Mihai Racoviță). Când Țarul Petru se apropie de Nistru, Dimitrie Cantemir intră în legături și mai strânse cu dânsul. Petru, care cunoștea pe Moldoveni, fiindcă sosise la dânsul, mai de mult, o deputație de tineri trimeasă pentru a-l chema la războiul pentru libertate, fu bun bucuros să se înțeleagă cu Cantemir. Îi asigură acestuia dreptul ereditar

Fig. 72. Curtea din Potlogi a Brâncoveanului.

de stăpânire asupra Moldovei și o situație de autocrat, îndatorind țara foarte puțin față de Rusia: boierii și clerul căpătau întărirea dijmei țăranilor, cari nu mai aveau nimic de plătit Curții, aceasta rămânând să se ție cu veniturile domnești propriu-zise (din vămi, pescării, etc.).

Numai cu hotărârea Mitropolitului boierii puteau să fie osândiți la moarte și executați.

Petru veni chiar în Iași, petrecu câteva zile cu Domnul moldovenesc, bând la ospetele lui și sperind lumea cu puterea mușchilor săi și cu cât „vin franțuzesc“, adecă șampanie, putea

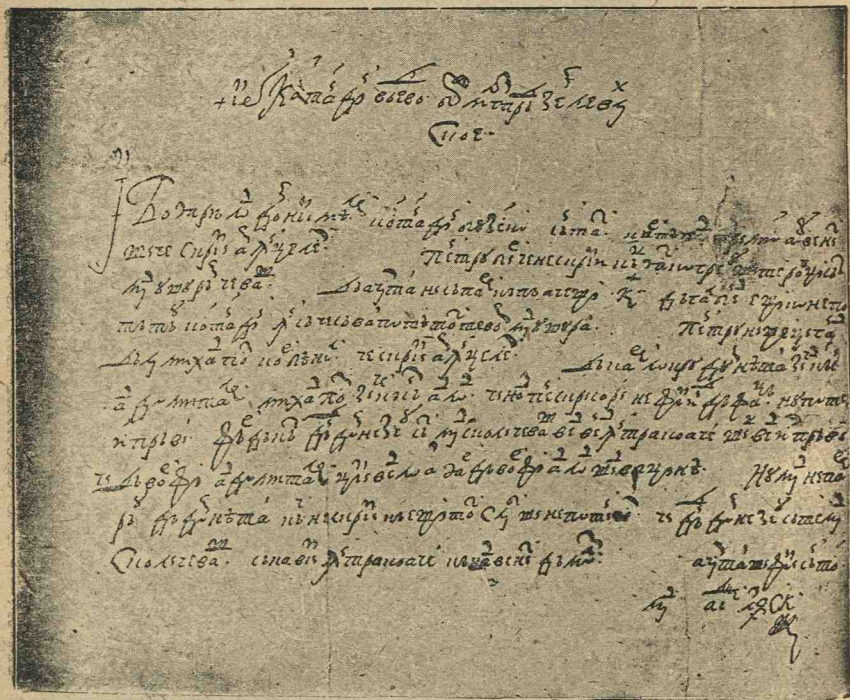

Fig. 73. Scrisoare a lui Vodă-Brâncoveanu către un boier (v. cuprinsul ei la tablă).

să înghită. Apoi oștirile rusești, cum știm, se coborâră de-a lungul Prutului și se întâlniră cu Turcii la Stănilești. Aici Turcii și Tatarii, în număr uriaș, încunjurară oastea, rău hrănită, a Rușilor. Căci, în anul acela, era secetă, și Dimitrie-Vodă nu știa cum să facă a ieși pro-

visii în astfel de împrejurări. După câteva zile de luptă în șanțuri, Țarul trebui să facă o pace care lăsă pe prietenul său moldovean fără Domnie. Cantemir trecu, deci, împreună cu Rușii, în țara acestora, unde ajunse sfetnic literar al lui Petru, tovarăș în expedițiile din Asia ale acestuia, dar nu se mai gândi niciodată la stăpânirea asupra Moldovei. După această ispravă, boierul Constantin Stolnicul Cantacuzino zise despre Ruși: „și în haine nemțești Muscalii rămân tot Muscali“.

6. Nicolae Mavrocordat ajunse astfel Domn al Moldovei, după ce țara se zbugiumase câteva luni de zile în anarhie, supt groaza prădăciunilor tătărești. El avu, timp de cinci ani de zile, o stăpânire sigură și chibzuită, până ce, la urmă, fu strămutat în locul lui Ștefan Cantacuzino, compromis prin legăturile lui cu Nemții și dus la Poartă, unde a fost găduit împreună cu tatăl său, pe când alt frate al lui Șerban-Vodă, *Mihai*, era ucis la Adrianopol.

Cu anul 1716, prin urmare, începe așa-numita Domnie a Fanarioților, a Domnilor trimeși după voia Turcilor din Constantinopol, și numai din rândurile vechilor familii sau ale familiilor grecești care să fi avut situația de Mare-Tâlmaciu.

XXXVIII.

Cultura românească în a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

3. În aceste timpuri, așa de schimbătoare, cultura românească s'a desvoltat, și în ce privește arta, și în ce privește cărțile.

Știm ctitoriile celor d'intăiu Domni ai veacului al XVII-lea, Radu Mihnea și Barnovschi, cari au făcut ca meșterii lor

să lucreze după vechile datini ale lui Ștefan-cel-Mare, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu, într'un principat ca și în celalt.

O eră nouă în clădirea românească începe cu Domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Între zidurile unuia și celuilalt însă este o foarte mare deosebire: Vasile-Vodă clădește puțin și cu un lux covârșitor, prin urmare, în legătură cu politica și cu firea lui, mai mult pentru glorie decât pentru folosul obștesc. Astfel el a ridicat la Iași minunata biserică a celor *Trei Ierarhi*, sau, slavonește, *Trei Sfetitele*, cum zice poporul și acum (cei *Trei Sfinți*: Vasile, Grigore și Ioan). Este o biserică imitată după Galata lui Petru Șchiopul, având, ca și aceasta, forma zidurilor lui Petru Rareș, dar cu două turnuri în loc de unul. Frumuseța i-o fac însă săpăturile în piatră, care încep a se întrebuița de pe la începutul veacului al XVII-lea după datina răsăriteană, ca să se împodobească ușile și ferestrele cu flori și cu elemente de imaginație, care o acopăr astfel, de sus până jos, cu un strălucit veșmânt de frumuseță, pe lângă care se adaugă și săpăturile gotice obișnuite de la uși și de la ferestre. Lăuntru bisericii a căpătat o înzestrare cu odoare și odăjdii cum au avut-o puține numai dintre bisericile vechi; cele mai multe dintre aceste obiecte ale cultului, lucrute în Ardeal, și poate chiar în Polonia, de argintari vestiți, s'au păstrat și până astăzi. Biserica celor *Trei Ierarhi* a fost de curând reparată, schimbându-se anumite din caracterele ei și înoindu-se auritura.

O altă clădire a lui Vasile Lupu a fost biserica *Golia*, făcută pe locul unde se înălța până atunci o clădire mai modestă, al cărui ctitor a fost un boier din vremea lui Petru Șchiopul, care purta numele de *Golea*. Biserica păstrează și astăzi, în stare de decădere și zguduire în care se află, cadrele de ușă, cum nu se poate mai bogat lucrute, în material prețios, cu flori, icoana hramului și stema Moldovei. Altfel însă, zidirea a fost temeinic prefăcută în veacul al XVIII-lea, căci o dărâmasese un cutremur.

După exemplul lui Vasile-Vodă, Duca-Vodă ridică, la rândul său, o biserică în Iași: a Sfântului Ioan, într'un stil mai simplu; dar, în același timp, el clădi, pe dealul de lângă Galata, acolo unde fusese de la început cetățuia Iașului, o biserică ce poartă, după numele dealului și al

acelei cetăți dărâmate, numele de biserică sau mănăstirea *Cetățuia*. Este o imitare a bisericii celor Trei Ierarhi (tot așa e și Stelea din Târgoviște), având însă numai un brâu, foarte frumos, împletit de jur împrejurul bisericii, și podoabe la uși și la ferestre, dar nu sculpturi migăloase, delicate și foarte costisitoare, la fiecare piatră. Dacă Trei Ierarhii e mai bogată, se poate zice însă că frumuseța bisericii Cetățuiei este mai delicată decât a celeilalte.

Între urmașii lui Duca a zidit Antonie Roset, dregând Sfântul Nicolae cel Domnesc, ctitoria lui Ștefan-cel-Mare, unde credea să se înmormânteze. Doamna Anastasia, soția lui Duca, este întemeietoarea Bisericii Albe, pe locul care s'a făcut Mitropolia de azi a Iașilor. În sfârșit *Constantin Cantemir* a înjghebat, din bani puțini și în pripă, o biserică lipsită de orice frumuseță deosebită: *Mira*, de lângă Milcov.

2. Cu totul altul e rostul bisericilor *muntene*. *Matei Basarab* își propune, pe de o parte, să înoiască pe cele vechi, care cădeau în ruine, iar, pe de altă parte, să înalțe, pretutindeni unde avea o moșie, sau în fiecare oraș fără lăcașuri de închinare, clădiri mai frumoase, care să pomenească numele său. Este cu neputință să le însemnăm pe toate: numărul lor se ridică la peste treizeci. Și în *București* a avut una: biserica *Sărindarului*, care a fost dărâmată pentru a se face o grădină în mijlocul orașului. Printre clădirile lui cele mai însemnate e însă a *Curții Domnești* de la *Târgoviște*, frumoasa clădire solidă. Și astăzi se vede o piatră mică pătrată, care a fost pusă de-asupra oaselor copilului pe care l-a adoptat, *Matei*, și unde se odihnește, supt o strălucită piatră de marmură, lucrată de meșteri ardeleni, în litere slavone cu ductul latin, Doamna lui, *Elina din Fierestii*.

Alături cu această biserică se poate pune mănăstirea *Arnota*, clădită pe un deal singuratec în apropierea *Bistriței*: de și s'a reparat odată biserica, se află în cea mai rea stare astăzi, și se umple cineva de jale văzând în ce sărăcie se înalță, în partea stângă a acestei bisericuțe, mormântul, acoperit cu o placă de marmură, lucrată ca și a Doamnei *Elina*, al lui *Matei* însuși.

Constantin Basarab a fost și el un mare ctitor de biserici, și Doamna lui, *Balașa*, l-a ajutat întocmai cum Doamna *Elina* ajutase pe *Matei Basarab*. Între clădirile

Fig. 74. Zugrăvitură de biserică românească (veacul al XVII-lea).

lui însemnăm *Mitropolia din București* (fig. 75), făcută într'un stil elegant, pe unul din dealurile care domină orașul; reparată la sfârșitul veacului al XVIII-lea, ea păstrează însă liniile pe care le-au voit cei d'întăiu meșteri ai ei: în proporții mai mici este de sigur frumoasă mănăstirea *Jitianu*, lângă Craiova, astăzi biserică rurală, de curând reparată, în satul ce se chiamă Balta-Verde; *Jitianu* este făcută de Doamna Balașa. De la dânsa avem, în sfârșit, zidirea din nou a bisericii *Sfintei Paraschive* din Târgoviște, unde i se vede și mormântul, cu o inscripție indiușoșătoare. Tot de la acești doi soți domnești vine și frumosul sicriu de metal, bătut cu ciocanul, în care se odihnesc, la Bistrița, *oasele Sfântului Grigore Decapolitul*.

3. Pe urma lui Matei Basarab, cu și mai multă cheltuială de bani și cu o puțință mai desăvârșită de a îndeplini o frumuseță mai bogată și mai împodobită, a lucrat *Vodă-Brâncoveanu*. Țara întreagă este plină de bisericile și mănăstirile lui. Oriunde și-a avut el sălașul ca boier, oriunde a văzut biserică veche dărâmându-se, oriunde simția nevoia unei clădiri de închinare pentru o așezare orașenească nouă, el se înfățișează ca ziditor. *Mitropolia* din Târgoviște a fost înouită de dânsul; astfel ea ajunsese biserică la modă, și pardoseala-i era alcătuită în întregime din pietre de mormânt: și un fiu al lui Alexandru Mavrocordat a fost îngropat acolo pe lângă atâția fruntași ai boierimii muntene și rude domnești din această vreme; astăzi pietrele de mormânt se află, parte în curte, parte în biserică, total înlocuită.

Minunea săvârșită de meșterii Brâncoveanului a fost însă mănăstirea *Hurezului*. E așezată într'o vale singuratecă din Vâlcea, în marginea unui codru, care se numia al Hurezului, fiindcă singurul zgomot care se auzia în el era cântecul de jale al păsării ce se numește „hurez“ sau huhurez. Planul este cel obișnuit al bisericilor muntene: pridvor pe stâlpi, pronaos mic, naos larg, cu două strane rotunzite, și altarul al cărui părete formează și el un arc. Frumuseța Hurezului stă însă, nu numai în desăvârșita armonie a liniilor, ci în frumuseța zugrăvelii, păstrată și până astăzi, și în săpăturile măiestrite, care împodobesc ușile și ferestrele, și, pe lângă dansele, -stâlpii. Căci stâlpii din pridvorul bisericii și al casei egumenilor din arhon-

daric și din alte părți ale bisericii, sânt opera de *sculptură* cea mai împodobită pe care poate s'o înfățișeze arta noastră cea veche.

În legătură cu Hurezul trebuie să se puie citorile membrilor familiei Cantacuzino, răspândite în deosebitele părți ale țerii. *Banul Mihai* a făcut o biserică la *Fundenii Doamnei* (Ilfov), ai cării părăși sânt împodobiți, după tradiția persană, cu chipuri de palate, făcute din ten-cuială, cum se vede și la unele case țărănești, cu tipare apăsate peste migma umedă. Același a zidit, lângă spitalul, întemeiat de dânsul, al *Colței*, care spital a ajuns acum

Fig. 75. Mitropolia din București.

la proporții uriașe, o bisericuță ce este o minune și în ceia ce privește fineța săpăturilor. De-asupra ușii, însă, numele lui și toată inscripția sânt sfărâmate cu ciocanul și date cu smoolă pe de-asupra, ca să se șteargă pomenirea aceluia care trădase interesele Turcilor și fusese tăiat la Adrianopol. Tot lui i se datorește mănăstirea cea veche a Sinaii.

4. În sfârșit, din vechile *palate* ale acestui timp, noi mai avem câteva. Astfel, la un ceas departe de gara

Titu, se înalță, în marginea satului *Potlogi*, un palat imens, cuprins între ziduri de cetate, dărămate în parte acum în urmă. Se pot recunoaște toate odăile, se deosebesc polițele care erau așezate prin infundături pentru ca să se așeze lucrurile pe dănele, și se văd ornamentele de stuc în formă de frunze și flori care împodobiau odăile. Tot astfel este și palatul lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, trecut apoi în sama ginerelui său, Pană Filipescu, de la *Filipeștii-de-Târg*, în județul Prahovei.

5. Paralel cu arta, mergea cealaltă ramură a culturii: *scrisul*.

În cea d'întăiu jumătate a veacului al XVII-lea este adevărat că nu se întâlnesc arhierei români, cu atât mai puțin oameni din boierime, cari să se gândească la scris sau la răspândirea prin tipar a cărților sfinte, ori de biserică, în forma lor obișnuită pe atunci, slavonă. Lipsa de cărturari se simția mai ales în Moldova, căci Țara Românească are un Mitropolit ca *Luca, Grec*, dar care nu represinta grecismul, și un ocrotitor al limbii românești ca *Teofil, episcopul Râmnicului*, mai târziu ajuns și el Mitropolit. Nimeni nu căuta însă a face să lucreze din nou teascurile tipografiilor și, cu toată scăderea numărului acelor cari știau slavonește, cu toată înfrângerea acestei forme culturale și cu toată nevoia de a o înlocui prin alta, potrivită cu dezvoltarea deosebită a neamului, nu se încerca deocamdată o prefacere, care era să se săvârșească totuși.

Întemeierea unui nou *tipar* în țerile noastre trebuia să iasă în chip firesc, pe de o parte prin trezirea culturală a principatului ardelean supt Domnia, rodnică și în această privință, a lui Gheorghe Rákóczy, și, pe de altă parte, prin ivirea unei vieți culturale slavone la *Chiev*, după ajungerea în Scaunul metropolitan de acolo a Românilui *Petru Movilă*. Din Ardeal, prin urmare, și, mai ales, din Rusia Mică, pleacă ambele curente care trezesc și la noi o nouă viață în tipografie.

Încă din 1653, Matei Basarab, aducând meșteri de tipar din Rusia, îi așează în clădirile trainice ale *mănăstirii domnești din Câmpulung*, și aici întâiu se începe un șir de tipărituri, prin *Molitvenicul* sau cartea de rugăciuni (în slavonește) din acel an. Matei dregea în acest timp vechea mănăstire *Govora*, din Vâlcea, pe care o înte-

meiasa Radu-cel-Mare. Meșterii trecură deci de la Câmpulung la această mănăstire, unde puteau lucra în liniște.

Doi ani după ieșirea Molitvenicului, se tipărește o *Psaltire*, căreia-i urmează apoi, din când în când, alte lucrări slavone. Tipografia se strămută însă de la *Govora* înapoi la *Câmpulung*, și de acolo în mănăstirea *Dealului*, unde lucrase tiparnița domnească din veacul al XVI-lea. De la o vreme găsim chiar cărți tipărite la *Târgoviște*: lucrătorii fiind acuma mai mulți, se puteau urmări chiar, în același timp, lucrări în deosebite mănăstiri.

6. Stăpânirea lui *Rákóczy* înseamnă însă și începerea din nou a silinților pentru aducerea la *calvinism* a Românilor din *Ardeal*. Este adevărat că nu se găsesc Vlădici — împodobiți acuma cu titlul de Mitropoliți, de la Mihai Viteazul încoace, — cari să sprijine această politică religioasă a principelui; de aceia au și fost prigoniți mulți dintre dâșii, iar cel mai însemnat Mitropolit ardelean din veacul al XVII-lea, *Sava Brancovici*, Sârb poate, de obârșie, din Sârbii strămutați în Banat, dar deprins cu cartea românească și cu graiul nostru, a fost dat în judecată, întemnițat și bătut, și numai Șerban Cantacuzino l-a putut scăpa de peire. Dar și fără sprijinul Vlădicilor, Cârmuirea urmări opera ei de propagandă, gășind unelte în preoțimea românească din provincie.

Astfel se tipări la *Bălgrad* (Alba-Iulia), încă din 1640, un *Catehism calvinesc*, tradus din ungurește; peste un an apare și *Cazania*, care nu era altceva decât o nouă ediție a celei din Brașov. În sfârșit, în anul morții lui Gheorghe Rákóczy I-ii, 1648, apare, în aceeași nouă tipografie românească din Ardeal, încă un *Catehism calvinesc*, tradus de predicatorul *Ștefan din Făgăraș*, care se mai îndeletnicise și cu tălmăcirea *Psalmilor în versuri românești*. Acestălalt *Catehism* este tipărit cu litere latine.

Supt *Gheorghe Rákóczy al II-lea*, apoi, prin sprijinul oficial și cu învoirea unor Vlădici puși anume pentru a răspândi cartea sfântă și cartea bisericească în limba poporului, se dau la lumină lucrări într'adevăr bune, care folosesc pentru dezvoltarea limbii noastre. Astfel, în zilele *Mitropolitului Ștefan*, care înțelegea nevoia unei singure limbi literare pentru toți Românii, se publică o foarte bună *Psaltire* românească, tradusă de-a dreptul din evreiește. În același stil românesc scurt și sigur se dăduse, cu

trei ani în urmă, *Noul Testament* (1648). Aceste două cărți își au locul de frunte în alcătuirea limbii românești literare. Mai puțin însemnată este cărticica de apărare a Catehismului calvin, ieșită tot în zilele lui Rákóczy al II-lea, și apoi un șir de tipărituri care, prin anii 1680, au scopul de a da preoților rugăciuni pe românește, de a-i învăța cum să slujească la liturghie, de a li pune la îndemână predici pentru îngropări sau de a li furișă în minte dogma calvinească. Preotul *Ioan din Vinț*, un fruntaș al clerului ardelean din această vreme, are în sarcina sa astfel de lucrări.

Tipărițiile slavonești ale lui Matei Basarab s'au răspândit în tot cuprinsul pământului românesc, afară de părțile ardelene, unde Cărmuirea impunea întrebuințarea limbii poporului. Tipărițiile românești din Ardeal n'au trecut fără îndoială granița, și chiar în această țară ele n'au fost primite pretutindeni cu bunăvoință.

7. Din partea ei, *Moldova* și-a avut teascurile supt *Vasile Lupu*, care nu voiă să se lase întrecut nici într'o privință de vecinul său muntean, încă de la 1642, când se tipărește în *Iași* un decret al Patriarhiei din Constantinopol în grecește (căci la 1641 se adunase în Scaunul moldovenesc un sobor de episcopi ruși și români pentru a purta lupta împotriva eresiei începute de Chiril Lukaris; soborul s'a ținut la Trei-Ierarhi și n'are decât o însemnătate bisericească generală, și nu o însemnătate special românească, cu atât mai puțin una literară).

Pe atunci era Mitropolit un om cu merite deosebite pentru înaintarea scrisului nostru și pentru introducerea limbii românești în Biserică: *Mitropolitul Varlaam*, născut dintr'un neam de țerani în părțile de jos ale Moldovei. Vechiul lucrător de tălmăciri românești care ajunsese arhiepiscop era acum în măsură să puie în practică ideile sale și să răspândească prin tipar traducerile-i, care stătuseră până atunci în manuscris.

Matei-Vodă dăduse la 1640 o traducere românească a Pravilei, făcută de un cărturar care a tradus în românește, pentru întâiași dată, și un *Cronograf*, adică o istorie a lumii începând cu Biblia, urmând apoi cu Împărații Romei și încheind cu Bizantinii și cu stăpânitorii bulgari și sârbi din Peninsula Balcanică.

Acest cărturar, sprijinit de Vlădica Teofil de la Râmnic,

se chema *Mihail Moxalie*. Firește însă că Pravila lui Moxalie, care cuprinde canoanele, deci osânda bisericească

Fig. 76.
Biserica Hurezului: din
podoaba uși de intrare,
flori și stema Terii Ro-
mânești; sus, parte din
inscripție.

pentru păcatele clericilor și mirenilor, n'avea mare folos practic, ci e mai mult o curiositate literară. La 1644, Domnul muntean răspândi o *Cazanie* nouă. Ea se tipărește supt îngrijirea fratelui Doamnei Elina, *Udriște Năsturel din Fierești*, om învățat, care știa, nu numai slavoneasca veche, ci și rusește, și, ceia ce este mai puțin de așteptat, latinește, și care a tradus românește vechea poveste indiană a lui Varlaam și Ioasaf.

Cazania e o lucrare în adevăr nouă, tradusă după o lucrare a lui Petru Movilă, de un călugăr Silivestru, într'un stil cam greoiu. În sfârșit *egumenul* de la mănăstirea domnească din *Câmpulung, Melhisedec, Grec* din *Moreia*, prescurtă vre-o *Cazanie* grecească, dând, încă din 1642, *învățăture* „preste toate zilele“, carte menită să se răspândească mai răpede decât lucrarea cea mare a lui Silivestru, de și stilul nu e mai bun decât în aceasta.

Fig. 77 Medalie bătută de Constantin Brâncoveanu.

Față de lucrările acestea ale Muntenilor, Moldovenii trebuiau să aibă pe ale lor. Vasile-Vodă ținea numai decât la aceasta. Din partea lui, Mitropolitul Varlaam avea, cum s'a spus, manuscripte la îndemână, scrise într'o limbă mult mai mlădioasă, mai limpede și mai sigură decât manuscriptele alcătuite în ultimul timp de călugării din Țara-Românească, și chiar de cărturarii ardeleni, cari scriau mai scurt, dar nu așa de plăcut ca Moldovenii. La 1643, *tipografia de la Trei Ierarhi* publică astfel *Cazania* cea mare moldovenească, cu o mare slovă grăunțată și foarte ceteață și cu o sumă de ilustrații bine săpate în lemn (lucrarea se chiamă „Carte Românească de învățătură Duminecilor preste an“). Ea se răspândi foarte iute în părțile locuite de Români. Pe când alte *Cazanii* n'au avut decât o întrebuițare restrânsă în loc și timp, aceasta s'a cetit Dumineca prin satele românești ale Ți-

naturilor celor mai deosebite și astăzi încă se mai întrebuintează prin depărtate locuri ardelenene. Cazania lui Varlaam a fost astfel o adevărată binefacere literară și un mijloc de îndeplinire a unității culturale românești. Însemnătatea „Cărții de învățătură“ din Moldova a fost recunoscută, de alături, îndată, de Munteni, cari se grăbiră a da o ediție nouă din Cazania lui Silivestru, în care cuprinseseră, fără să mărturisească împrumutul, întreaga carte a lui Varlaam.

Mitropolitul Moldovei tipări, peste trecere de trei ani, o altă „Carte românească de învățătură“, care răspundea unei lucrări asemănătoare din Țara-Românească (v. mai sus). Aceasta cuprindea, cum spune și titlul, „Pravilele împărătești“, prin urmare nu era alta decât o pravilă civilă, și penală, mai bine scrisă și mai practică decât aceia pe care a fost dat-o Matei Basarab. Tălmăcitorul acestei lucrări a fost un învățat boier moldovean, care știa slavonește și grecește, *Eustratie* sau *Istrate*, care nu se înalță niciodată la însemnătatea unui boier mare. De la *Istrate* avem și o carte de lămurire bisericească despre cele „Șapte taine ale Bisericii“, apărută la 1644. Tot el, dacă nu învățatul boier *Nicolae Milescu*, trecut apoi ca învățator al Rusiei moscovite, trebuie să fie acela care, pe la 1648-9, a dat traducerea întreagă a lui *Herodot* în românește.

Întrecerea între Moldova și Muntenia urmă, în ceia ce privește cartea de canoane, ca și în ceia ce privește ultima lucrare bisericească a lui *Istrate*. *Mitropolitul Ștefan*, care păstoriă în Țara-Românească, fiu de țeran ca și *Varlaam*, dădu la iveală o scriere intitulată „*Mistirio sau Sacrament*“ (ceia ce înseamnă, pe grecește și pe latinește, același lucru ca și „Șapte Taine“). Apoi, după un an, la 1652 el tipări o mare lucrare intitulată „*Îndreptarea legii*“, altă culegere de canoane și legiuiri, care se deosebește cu totul de tălmăcirea lui *Moxalie*. Data aceasta, se întrebuintează un text grecesc, la care lucră un călugăr, *Daniil*, de loc din *Ardeal*, care ajunsese *Vlădică* acolo. *Daniil* cuprinse în culegerea sa și lucrarea lui *Istrate*, *Pravila moldovenească*, pe care se apucă s'o dregă ici și colo. În Țara-Românească se mai publicară, pe vremea aceasta, dar nu numai în românește, ci și în slavonește, rugăciunile ce se obișnuiesc la îngroparea preoților și la sfințirea sau târnosirea bisericilor.

ЛѢНІЕ СЪЕАТЕ
КЪ КЪ ПТЕ МѢТЕ
СЪ СТРИЦЕ И ПЪРІЕ
ГЛА ДЕКЪ КЪ РІЕ
ЛЪХЪ ПРѢДНИ
СЪ КЪ ТЕ ТО СЪ МЪ
ДМНЛЪ А СТЕ МАРЕ
А СТЕ ПЪРА МАРЕ
ПРЕ СТЕ ТО ПЪ МЪ ТЪ
ШНШ ЦЪ НЕ КЪ ВЪ ТЪ
СЪ ПХЕХНЪ ТЛОАТЕ
ШН ЛН БНЛЕ ТО АТЕ
ДЕНН СЪ П ПИТОАРЕ
ЛНЪ Д ПР СЪ СОАРЕ
АЛЕ СЪ ШАХ ШІЕ
ПАТЕ ДЕ МОШІЕ
ЦАРА ЧЪ ДОРНТЪ
КАРА И ЦЪ РХНТЪ
АХН ГАКО ЮБНТЪ
ТЕН ЦЪ НЕ КЪ ВЪ ТЪ
ДНЛА СЪ Ш АРАТЕ
ТЪ ДЕ КЪ НЪ ПТАТЕ
СПРЕНОИ ТН КЪ ЛОШН
ПРЕ КЪ НЕ СЪ ПЪ МОШН
ПРЕ ВЪ БЪ РЪ ДЕ КЪ АТЕ
САХ ГА СЪ РЪ МЪ ТЕ

Fig. 78. Rânduri din Psaltirea Mitropolitului Dosoftei.

Cu aceasta se mântuie șirul de cărți românești care pornește cu tipăriturile ardeleno din vremea lui Rákóczy I-ii, urmează în Țara-Românească, se desăvârșește în Moldova și trezește apoi o emulație fericită în celalt Principat românesc.

Pe lângă cele însemnate până acum, trebuie să se mai pomenească numai cărticica de polemică a lui Varlaam împotriva Catehismului calvinesc (știm că la această cărticică au răspuns apoi Ardelenii calvinizați prin scoaterea Catehismului din 1656).

8. Lucrările de tălmăcire și de tipar au fost urmate mai târziu de arhiereul moldovenesc *Dosoftei*, născut dintr'o familie de negustori de obârșie grecească (Papară?), învățat poate în Polonia și ajuns, după o petrecere mai îndelungată în mănăstirile noastre, la treapta de episcop al Hușilor și apoi al Romanului.

Ca episcop de Roman, el își începu tipăriturile puind supt teascuri traduceri pe care el însuși le făcuse, apoi a urmat lucrul său ca Mitropolit al Moldovei, unde a stat — cum am spus — până la 1686, când a plecat din Iași, odată cu oștile lui Ioan Sobieski, a căror sosire o primise cu bucurie. Opera lui Dosoftei începe prin publicarea, la 1673, fără vre-un îndemn din partea Domnului de atunci, — asemenea cu îndemnul ce venise odinioară de la Vasile Lupu sau Matei Basarab cărturarilor din generația precedentă, — *Psaltirea în versuri* (fig. 78).

Este o scriere cu atât mai însemnată, cu cât până atunci nu se încercase nimeni a întrebuința limba noastră pentru a face o lucrare poetică de această întindere. Este adevărat că poporul nostru cânta din timpurile cele mai vechi sentimentele de care este însuflețit orice om sau faptele săvârșite de voinicii de pe vremuri ori de Domnii viteji, chiar și subiecte împrumutate de la vecinii noștri de peste Dunăre, *Sârbii*, a căror *poesie populară epică*, foarte frumoasă, este, de altminteri, în legătură și cu poezia populară a altor popoare din Peninsula Balcanică și pornește din literatura poetică a Occidentului frances. Cântece de felul acesta se auziau la petrecerile poporului, la horă ori răsunau singuratec din gura păstorilor; cântecetele de voinicie, *cântecetele bătrânești*, se spuneau și la mesele Domnilor sau la alte prilejuri solemne, precum era intrarea unei oștiri într'un oraș; dar nimeni nu se

gândise a pune în scris aceste cântece, pe care le păstrau în amintirea lor *lăutarii*. Deci Psaltirea în versuri a lui Dosoftei, în care întâlnim elemente care amintesc, dacă nu ritmul, măcar sistemul de rimă al poporului, poate fi socotită ca *începutul poeziei scrise a Românilor*.

De sigur că acest fapt are mai multă însemnătate decât cele mai multe evenimente politice care s'au petrecut pe vremea aceasta în țerile noastre, mai mult de jumătate robite străinilor. Psaltirea lui Dosoftei a și fost primită foarte bine, într'o vreme când lumea era din ce în ce mai dornică să aibă cetire românească.

În această privință este interesant faptul că, în pribegia sa prin Rusia și Germania, *Gheorghe Ștefan*, fostul Domn al Moldovei, ajutase pe un egumen din Moldavița, care-l întovărășia, să tâlmăcească pentru dânsul Psaltirea, pe care obișnuia s'o cetească, spre mângâierea sufletului său amărit, și în cele din urmă zile ale vieții sale. Până în depărtate locuri au răsbătut psalmii în versuri ai lui Dosoftei, și mulți, în ceasuri de restriște, au repetat versurile-i frumoase de plângere :

La apa Vavilonului,
Jălind de țara Domnului,
Acolo șezum și plânsem,
La voroavă că ne strânsem.
De te-aș mai putea uita-te,
Ierusalime cetate...

9. Psaltirea lui Dosoftei a fost tipărită în străinătate, la *Uniev*, în țerile rusești ale regelui Poloniei, căci în Moldova nu mai erau acuma teascuri. Tot în acea mănăstire de călugări ruși a ieșit și un *Acaftist al Maicii Domnului*. Dar, peste câțiva ani, Dosoftei își aduse din Rusia slove și început în lași, unde era acum Mitropolit, lucrul de tipar. El dădu *cea d'intăiu Liturghie românească*, căci, până atunci, tot ce spunea preotul în biserică trebuia să fie în limba sfântă, slavonă. Pentru întrebuițarea în biserică, el mai tâlmăci în prosă Psaltirea: traducerea în versuri nu putea să fie întrebuițată decât numai pentru cetire, de oare ce, pentru nevoile versului și rimei, se introduseseră și elemente care nu erau în original.

De la el mai avură Români de pe acea vreme un *Molitvenic pe înțeles*, deci o carte de rugăciuni pe care s'o poată întrebuița și mireni. Cântările cuprinse în

Octoih fură prefăcute de dânsul iarăși în românește. Lui Dosoței i se datorește și o carte de *Parimii* sau Proverbe ale lui Solomon, cuprinse în Biblia Vechiului Testament. În sfârșit cea ce face, alături cu Psaltirea, gloria cea mai mare a lui Dosoței, sânt *Viețile de Sfinți*, lucrate după mai multe originale grecești și apărute într'un singur șir de volume. Mitropolitul moldovean nu știa, fără indoială, atât de bine românește ca Varlaam, dar, dacă-i lipsește mlădierea și limpeziciunea în scris, el are o năvitate și o noutate care sânt neîntrecute în toată literatura noastră mai veche.

10. Ca și pe vremea lui Vasile Lupu și Matei Basarab, tipăriturile din Moldova trebuiau să aducă un rând de tipărituri muntene, mai ales după ce asupra Terii-Româ-

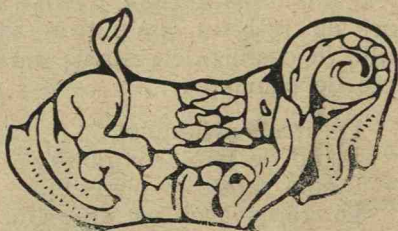

Fig. 79. Ornament cu chip de leu.

nești ajunse a stăpâni un om așa de ambițios cum era Șerban Cantacuzino. Încă înainte de dânsul apăruse la București — unde urmează tradiția cea bună a lui Ștefan și a Mitropolitului Varlaam, care păstori pe vremea înaintașilor lui Șerban, bunul Mitropolit Teodosie, care-și sfârși zilele în Scaunul metropolitan, — un *Apostol* (1683) românesc. Dincolo, în Moldova, supt Domnia lui *Duca-Vodă*, sfătuit în cele bisericești de cel mai luminat cleric grec din această vreme, *Dosoței*, *Patriarh al Ierusalimului*, care era adăpostit pe la Curțile noastre, tiparul, așezat acuma în mănăstirea domnească cea nouă de la *Cetățuia*, lucra pentru folosul ortodocșilor de limbă grecească cărți elinești, mari și mici, pe când tipografia munteană, ca și tipografia ardeleană din această vreme, dădea lucrări românești. După un șir întreg de ani întrebuițați în cercetarea tâlmăcirilor, făcute până atunci, ale Bibliei

Vechi și ale Noului Testament (una- și a lui Milescu), cercetare făcută, în rândul întâiu, de învățatul frate al lui Șerban-Vodă, *Constantin Stolnicul*, care fusese și în Veneția și în Padova, urmând învățături înalte în limba latină, apăru *Biblia de la București* la 1688.

Este o lucrare fără păreche, atât ca întindere, cât și ca tipar frumos, cu o literă mărunță, asemenea cu cea întrebuințată de Mitropolitul Dosoftei, și, ceia ce este cu mult mai însemnat încă, ea se deosebește prin frumuseța și desăvârșirea stilului. Mitropolitul moldovenesc Varlaam se lăudase că dă cărți pentru „toată lumea românească“, și nu numai pentru Moldova sa; același lucru îl voise și Ștefan, Mitropolitul Ardealului. Și unul și altul lucrau la unitatea culturală a neamului: cărțile lui Dosoftei au fost primite bine pretutindeni, dar *Biblia* aceasta de la București, care cuprindea un graiu ce se putea înțelege de o potrivă din munții Maramurășului până la Dunăre și de la Nistru până la cele din urmă sate românești din margenea Tisei, este, de sigur, nu numai lucrarea literară cea mai însemnată din tot veacul al XVII-lea, dar și cea mai însemnată faptă de la biruințele lui Radu Șerban sau de la strălucirea pașnică a unui Matei Basarab și Vasile Lupu.

XXXIX

Cultura românească în veacul al XVII-lea.

(Urmare.)

1. De aici înainte urmară și alte cărți tipărite la București de același maestru în toate ramurile artei care era un călugăr de loc din *Ivir* sau Iberia Caucasului, *Antlm*, ce fusese la Athos și se așezase la noi, fiind pe rând egumen la *Snagov*, mănăstirea lui Vlad Țepeș, apoi Vlădică la Râmnic și în sfârșit Mitropolit al țerii, până ce fu ucis de Turci, ca vinovat de trădare, pe vremea lui Nicolae Mavrocordat. Antim lucrează și cărți grecești din același indemn al lui Dosoftei de la Ierusalim și apoi al nepotului lui, *Hrisant*, care a fost și el Patriarh. Căci pe vremea aceia noi ajunseserăm *focarul cultural de căpetenie al ortodoxiei întregi*, până acolo încât dădeam și creștinilor din *Siria* cărți lucrute cu literele lor arabe; ba

încă și în *Georgia* merseră represintanți ai tiparului muntean.

Dar lucrările cele mai multe și, pentru noi, cele mai însemnate, sânt cele *românești*. Pentru întâia oară se prefac din grecește, de traducători din boierimea românească cea mai bună, *Grecenii*, *Șerban* și apoi *Radu*, predicile Sfântului Ioan Gură-de-aur, așa-numitele *Mărgăritare*. La *Buzău*, un ucenic al lui Dosoftei, care ajunsese episcop acolo, trecând apoi la Râmnic, *Damaschin*, însemnat traducător al cărților liturgice (de slujbă), dă *Pravoslavnică Mărturisire*, catehism ortodox pe larg, care se tipărește ca o armă de luptă împotriva catolicismului, care năpădia pe vremea aceia în Ardeal mulțămită stăpânirii austriace¹.

Apar și lucrări pentru folosul și plăcerea credincioșilor, precum *Floarea Darurilor*, culegere de învățături, la 1700. Pentru bisericile din Muntenia se dau rugăciuni în slavonește și în românește; la Buzău se tipăresc *Viețile Sfinților* în slavonește, cu însemnări pe limba noastră, și tot acolo *Faptele Apostolilor*, în două limbi. *Un întreg rând de cărți românești înlătură definitiv limba slavonă din Biserici*.

2. Încă de pe la jumătatea veacului al XVII-lea, începuseră a se alcătui pe românește *cronici*. *Analele vechi slavone*, împreună cu biografiile domnești mai întinse, din vremea lui Petru Rareș, fură prefăcute în limba noastră, adăugându-se și o sumă de știri culese din cronicile polone, de către fiul boierului Nistor *Ureche*, ctitor al frumoasei mănăstiri Secul din munții Neamțului, *Grigore*, care învățase în Polonia. Cronica lui *Ureche* merge până la sfârșitul veacului al XVI-lea, cuprinzând și știrile pe care *Grigore* putuse să le aibă chiar înscris de la părintele său. De sigur că gândul acestui d'întăiu cronicar român era să meargă mai departe și să povestească și evenimentele din vremea lui; a fost împiedecat însă de moarte.

Manuscrisul lui a intrat în mâna multor cărturari, — chiar și în a lui *Istrate Logofătul* —, cari făcură însemnările lor pe margini, îmbogățindu-l. *Simion Dascălul* e acel

¹ O mare parte dintre Românii de acolo se uniră, la sfârșitul veacului al XVII-lea, pentru a se crea o soartă mai bună preoților ardeleni și ungureni, cu Biserica Romei: un nou *Catehism catolic* a fost tipărit pentru dânșii, la 1696.

care, pe la 1660-70, a adaus mai multe știri, din izvoare străine.

Dar Ureche află un următor, nu numai vrednic de dânsul, dar și superior în cunoștințe, pe *Miron Costin*, fiul unui casnic al lui Vodă-Barnovschi și botezat el însuși, cum am mai spus, cu numele acestui Domn, Miron. Acest cronicar moldovenesc își făcuse învățătura în Polonia, după încheierea erei Movileștilor, și el se întoarce de la școala din Bar numai atunci când țara căpătă liniștea deplină, în Domnia lui Vasile Lupu. Lucrurile mai vechi, de la începutul veacului, le știa din povestirile părintelui său, Costin, și el însuși se găsea părtaș al întâmplărilor de la jumătatea veacului și din cele d'întăiu decenii după 1650. Pribeag în Polonia, de la care aștepta mântuirea țerilor noastre, având o încredere deosebită în regele Ioan Sobieski, Miron Costin scrie, pentru plăcerea acestuia și a magnaților poloni, o poemă în limba lor, pe care o cunoștea tot așa de bine ca și pe a sa însăși, despre trecutul și mărirea Moldovei. Și în prosă a vorbit el Polonilor despre Moldova lui. Apoi începu o lucrare indoită. Întăiu, în românește chiar, el voiă să lămurească începuturile principatului Moldovei și ale neamului românesc, coborându-se până în cele mai depărtate timpuri, adecă până la Romani și la Împăratul Traian, despre cari Ureche vorbise numai în treacăt și, după părerea lui Costin, cu prea puțină știință. Scrierea lui Miron a și fost isprăvită, și ea cuprindea pentru contemporani multe învățături într'o formă ușoară. A doua lucrare e istoria țerii de la sfârșitul cronicii lui Ureche înainte.

Planul cel mare al lui Miron Costin fusese însă altul: anume să lege printr'o povestire scrisă în adevăr de dânsul și nu luată numai, cu oarecare adausuri, din Ureche, cartea despre începuturi cu cronica timpului său. Așa însă, prin greutățile vieții, care-l făcură să se întoarcă în Moldova, să trăiască acolo în situație boierească mai mică decât aceia pe care o avuse și să piară, în sfârșit, la Roman, de sabia slujitorilor lui Constantin Cantemir, ca unul ce era bănuît de trădare, învățatul boier n'apucă să redacteze definitiv și pe deplin măcar acel letopiseț a vremii sale. Scrisul lui cu privire la Domnii mai apropiați nici n'a ajuns în mâinile boierilor, căci aceasta ar fi fost o primejdie pentru cronicari. Cele din urmă însemnări ale lui Miron Costin mergeau până dincolo de anul 1680.

3. Firește că nici aceste lucrări istorice n'au fost tipărite. Pentru astfel de cărți, cetitorii erau puțini, literatura avea un scop practic: cărți bisericești se tipăreau fiindcă în fiecare oraș și sat era nevoie să se cetească dintr'insele. Astfel fiul învățat de Domn *Dimitrie Cantemir*, care știa toate limbile răsăritene și o bună parte din ale Apusului și fusese în legătură cu toți cărturarii din Constantinopol, tipări numai scrierea sa de filosofie, lucrată după un model latin: „Gâlceava înțeleptului cu lumea“, iar scrierile lui de istorie rămaseră netipărite.

Dimitrie Cantemir, care s'a mai ocupat și de istoria Împărăției Otomane (opera a fost publicată după moartea lui), de muzica turcească și de multe alte lucruri, fiind cea mai încăpătoare minte românească ce a fost vreodată, își puse în gând să scrie și el o istorie a neamului, de la început până în zilele lui. Avea un mare număr de izvoare pe care nici nu le-ar fi putut bănui vre-un înaintaș al lui. Pe temeiul lor el porni să lucreze, într'o limbă mai puțin ușoară decât a lui Miron Costin, dar plină de frumuseți risipite, povestirea vremurilor mai vechi: nu merse însă nici până la întemeierea Principatelor în veacul al XIV-lea. Apucă totuși a redacta *Viața* părintelui său *Constantin Cantemir* și a pune în scris câteva note cu privire la *gâlceava dintre Brâncoveanu și Cantacuzini*, cu care era legat de sânge, ca unul ce ținea pe *Casandra, fiica lui Șerban-Vodă*. Fiind ales membru străin al Academiei din Berlin, Cantemir scrisese în latinește și o *Descriere a Moldovei*, lucrare de cea mai mare însemnătate, pentru felul larg cum înțelege autorul să vorbească despre situația naturală, despre firea locuitorilor, despre datinele lor, despre dregătoriile țerii și despre tot ce putea fi în legătură cu viața poporală, socială, religioasă și politică a Principatului unde, scurtă vreme, a fost și el Domn.

Cu mult mai puțin învățat decât Cantemir și neavând talentul acestuia, lipsit chiar de limpeziciunea și spiritul tatălui său, *Nicolae Costin*, fiul lui Miron, Logofăt-Mare al Moldovei în cele din urmă zile ale sale, se apucă să întregească și să adauge cu știri culese de prin tot felul de izvoare străine letopisețul alcătuit de tatăl său din Cartea despre început, Cronica lui Ureche și memoriile timpului său. În partea mai veche, Nicolae Costin este pedant și nu ajunge la statornicirea vre-unei idei gene-

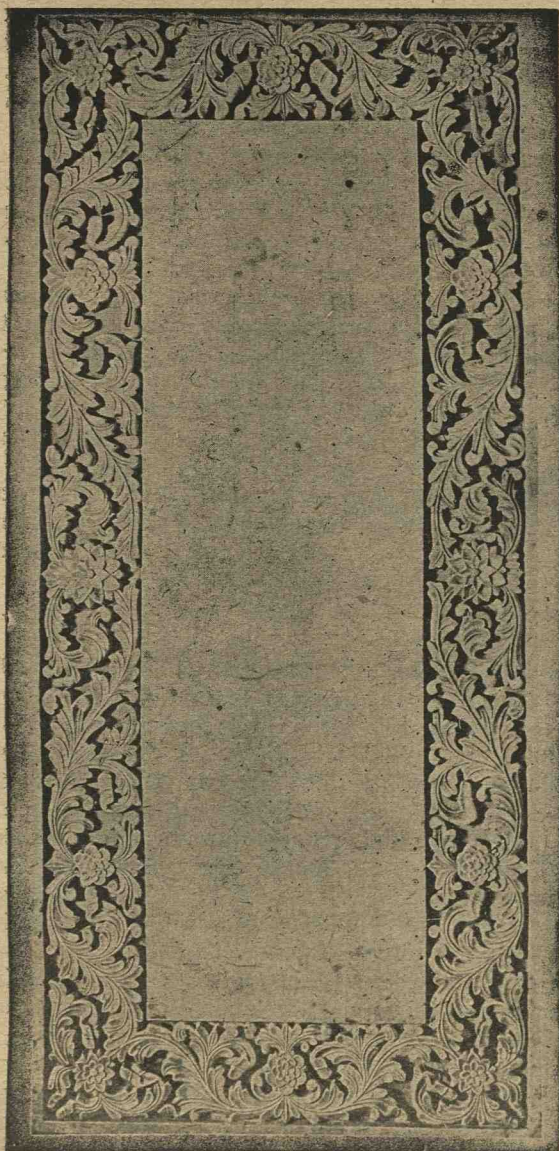

Fig. 80. Piatră sculptată pentru mormânt, la Hurez
(secolul al XVII-lea).

rale nouă. I s'a atribuit și toată urmarea ce s'a dat Croniceii veacului al XVII-lea, trecând chiar și în cei d'întăiu ani ai veacului următor. El a scris și Domnia d'întăiu a lui *Nicolae Mavrocordat*.

Cronica din urmă a fost cerută și cetită cu multă plăcere de acest Domn, și, după moartea lui Nicolae Costin, el însărcină pe un „*uricariu*“, pe un scriitor de hrisoave, admirabilul caligraf *Axintie*, să urmeze cu povestirea celei de-a doua Domnii pe care el, Nicolae-Vodă, o avu în Moldova.

Fără legături cu vre-un Domn, însemnând numai ce apucase el să afle, într'o lungă viață de fericire primită fără trufie și de nenorocire îndurată creștinește, scrie boierul *Ioan Neculce*, iarăși un fruntaș al țerii, Cronica Moldovei, începând de acolo unde se mântuie letopiseșul deplin alcătuit al lui Miron Costin, adecă de la Domnia lui Istrate Dabija.

Rare ori s'au scris pagini mai pline de viață și duioșie decât acelea în care Ioan Neculce arată întâmplările Moldovei pe vremea campaniei lui Petru-cel-Mare și năcazurile pe care boierii pribegi avură să le sufere prin Rusia îndepărtată.

4. În *Țara-Românească* erau *vechi anale slavone*, care s'au pierdut, și nu e nădejde să se mai poată găsi vreodată. Pe vremea lui Șerban Cantacuzino, acesta dădu unui Logofăt al familiei sale, *Stoica Ludescu*, om simplu, având numai cunoștință de carte religioasă, să scrie un letopiseș al principatului, începând cu vremile cele mai bătrâne. Ludescu a dat pagini interesante cu privire la viața și moartea lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, pe care-l cunoscuse și-l slujise cu credință, dar însemnătatea generală a operei lui este de tot mică, neavând plan și necuprinzând frumuseți literare.

Ca un răspuns la această cronică, un boier înrudit prin mamă-sa cu Cantacuzinii, dar legat cu dușmanii politici ai acestei familii, *Constantin Căpitanul* din neamul *Filipeștilor*, alcătui altă cronică, mai întinsă și mai bogată, pentru care întrebuințează și unele izvoare străine, dar mai ales Cronica moldovenească, pe care o cunoscuse în soliile ce le îndeplinise în Moldova. Această cronică se oprește în vremea lui Ștefan Cantacuzino.

Mai tânăr decât Constantin Căpitanul și întrebuințat,

în cei d'ntăiu ani ai Domniei lui Brâncoveanu, la deosebite misiuni în Ardeal, cunoscător de latinește, om de talent, cutezător și pățimaș, Radu, fiul vestitului Hrizea din satul Popeștilor, deci *Radu Popescu*, care se ridică până la înălțimea de Vornic și de Ban, apucase a scrie memorii asupra vremii sale, spuind într'insele ce văzuse în cursul Domniei Brâncoveanului. Bogatul și strălucitorul Domn avea nevoie însă de o cronică oficială, și el o ceru unuia dintre boierii cari lucraseră la cărțile religioase

Fig. 81. Meșterii de la Hurez.

din vremea lui *Radu Greceanu*. Acesta făcu un letopiseț românesc asemenea cu acela care se scrisese în Moldova pe vremea lui Nicolae Mavrocordat. În el cuprinse vechea cronică, schimbând numai ceva la sfârșit, și apoi începu să povestească, dar cu măsură și sfială, ca supt ochii stăpânului, despre întâmplările din vremea sa.

Când Nicolae Mavrocordat ajunse Domn în București, îi trebuia să aibă o cronică munteană potrivită cu interesele lui și însărcină deci pe *Radu Popescu* să unească

povestirea lui Constantin Căpitanul cu memoriile lui, prefăcute, și cu o expunere a evenimentelor mai nouă. Astfel se alcătui letopisețul *cel mare*, al lui Radu Hrizea, plin de părtinire și nedreptate, dar de o vioiciune care lipsește altor cronice, mai drepte.

Cu totul alte scopuri decât acești oameni de casă sau acești boieri pătimiși, cari serviau interesele partidului lor, avuse *Constantin Cantacuzino Stolnicul*, unchiul Brâncoveanului, când se hotărâse să scrie, nu numai istoria principatului muntean, dar a Românilor din toate părțile, și chiar a celor de peste Dunăre, a Aromânilor. Ajutându-se de un număr de izvoare care se apropie de acelea pe care le-a întrebuințat Cantemir, el începu să vorbească despre vechile vremi romane și înaintă în epoca de vâl-mășag a barbarilor până la Attila. Cel puțin manuscrisurile păstrate nu merg mai departe decât atâta, dar unii scriitori de mai târziu pomenesc pe Cantacuzino și pentru evenimentele din vremea Imperiului aromânesc al lui Ioniță. Descoperirea unui manuscris atât de întins ar fi, fără îndoială, una din cele mai folositoare pentru literatura noastră mai veche.

XL.

Epoca zisă a Fanarioșilor: caractere și figuri. I. Până la 1750.

I. În epoca așa-numită a *Fanarioșilor*, rea, fără îndoială, dar care se poate pune alături cu acea parte din veacul al XVII-lea când am avut Domni și mai netrebniți, stăpânind în împrejurări aproape tot așa de păcătoase, luarea-aminte trebuie să se îndrepte asupra a trei șiruri de fapte: *urmarea Domnilor* și felul lor de cârmuire, *războaiele* pe care Puterile creștine din vecinătatea noastră le purtară cu Turcii pe pământul românesc, și, în sfârșit, *cultura Românilor* din aceste vremuri.

Nicolae Mavrocordat a stat în Țara-Românea-

scă până la începerea unui nou războiu între *Turci și Germani* (1716) ; Germanii își închipuiau, după biruința pe care o câștigaseră în campaniile anterioare, că vor fi în stare să supună și Moldova și Țara-Românească și să le păstreze chiar la încheierea păcii. Astfel, Imperialii se înțeleseră cu acel partid de boieri în fruntea căruia se găseau fruntași ai țerii din neamurile care se vedeau nesocotite de Domnul străin și făgăduiră acestui partid iubitor de creștinătate că vor așeza ca Domn în București pe *fiul lui Șerban Vodă*, adăpostit în Ardeal, *beizadeava Gheorghe sau Iordachi*. Nicolae Mavrocordat luă măsuri strașnice pentru a potoli pe boieri, dar o ceată de catane (așa li se zicea de Unguri și, după dânșii, de Români, ostașilor împărătești) intrară în București și prinseră pe Domn, care stătu câțiva ani de zile la Sibiu, scriind în grecească veche o carte a sa „Despre datorii“, imitată după Cicerone.

2. Tot așa încercară Nemții să facă și în Moldova, dar aici Domnul de țară care stăpânia, *Mihai Racoviță*, știu să se păzească. Când sosiră catanele la Iași, unde aveau înțelegere cu boierul *Cuza*, care fu spânzurat pentru aceasta, și cu o rudă a lui Gheorghe Ștefan, *Ceurul*, *Racoviță* se închise în Cetățuia și chemă pe *Tatari* în ajutor. Pe șesul Bahluiului, supt povârnișul prăpăstios al dealului, Ungurii și Germanii fură bătuti cu desăvârșire, și căpitanul lor căzu. Pe rămășițele celor morți s'a ridicat o cruce, povestind toată lupta ; ea se vede și până astăzi și se chiamă *crucea lui Ferent*, după căpitanul împărătesc tăiat aici. Biruind astfel, *Mihai-Vodă* merse împotriva mănăstirilor dintre Siretiu și

Munte, în care se așezară ostași împărătești, și trecu chiar, pe la marele sat *Vama*, din Bucovina, în Ardeal, prădând *Ținutul Bistriței*. O altă cruce de piatră, lângă satul pomenit, amintește această expediție a lui Mihai-Vodă și a Tatarilor (1717), în care Domnul poruncise anume să nu se supere Români din acel unghiu ardelean.

3. Când se încheie pacea (1718), Germanii nu putură păstra Țara-Românească, ci Oltenia singură. Beizadeaua Gheorghe Cantacuzino rămase ca stăpânitor al celor cinci județe; aici nu i se zicea Voevod sau Domn, ci Ban, și el cârmuia încunjurat de un Consiliu numit de guvernatorul ardelean din Sibiiu. La urmă situația lui a fost și mai mult scăzută, până ce, în sfârșit, stăpânirea asupra părților oltene îi fu luată cu totul.

Din partea lor, boierii olteni nu erau de loc mulțămiiți cu ocrotirea germană, Statul austriac se răzima pe acea vreme, ca și cele mai multe State din Europa, pe stoarcerea cât mai dibace și mai sigură a supușilor, cari erau priviți ca o avere a dinastiei.

Din partea lor, boierii olteni nu erau de loc mulțămiiți cu ocrotirea germană. Statul austriac se răzima pe acea vreme, ca și cele mai multe State din Europa, pe stoarcerea cât mai dibace și mai sigură a supușilor, cari erau priviți ca o avere a dinastiei. Deci locuitorul de orice treapă era socotit ca un hrănitor al Visteriei și un sprijinitor, prin muncă și bani, al ostașilor. Se făcu în Oltenia o oarecare *rânduială*, numindu-se un *vornic* pentru fiecare județ, hotărându-se care sânt drepturile și datoriile fiecărei categorii de locuitori. Se aduseră în orașe, în lipsa negustorilor de țară, alții, dintre *Bulgarii catolici*, așa-

numiții *Chiproviceni*, și se alcătui dintr'înșii *companii*, asemănătoare cu companiile, compuse din Greci, Bulgari și mulți Români macedoneni, care înflorau în Ungaria și Ardeal (mai ales la Brașov, Sibiiu și Oradea; de la acești negustori vin marile biserici românești, destul de vechi, care împodobesc aceste orașe și până astăzi). Se făcură drumuri, se clădiră căsărmi, dar boierii și clerul nu erau mulțamiți, fiindcă autoritatea Cărmuirii îngustă neconținut puterea și drepturile lor de înainte. *Episcopul de Râmnic* nu se mai alegea acum în aceiași libertate ca odinioară, și, în loc să fie legat în special cu Mitropolitul din București, se prevedea o legătură, mult mai împovăraătoare, cu Mitropolitul sârbesc din Belgrad și cu Patriarhul din Carlovăț, episcopii ortodocși cei mai mari ai Austriei. Să se mai adauge, în sfârșit, că, Germanii trăind, de și în pace, totuși într'o stare de continuă dușmănie cu Turcii de la Dunăre, luând deci hotărârea de a nu mai primi banii acestora, și închizând, apoi, foarte adese ori granița Dunării, Oltenii în de obște sărăciră foarte mult. Ei se gândiau cu tot mai multă dragoste la timpurile când erau uniți în aceiași țară cu locuitorii de dincolo de Olt și doriau că acele timpuri să se întoarcă, — fie și supt un Domn grec. Așa s'a întâmplat totdeauna cu acele elemente din neamul românesc, care, doritoare de o viață mai bună, s'au dus s'o ceară străinului și s'au ales cu o stare de lucruri mult mai rea decât aceia pe care-o părăsiseră.

4. In Țara-Românească, *Nicolae-Vodă* se întoarce în locul fratelui său, *Ioan*, care cărmuise blând, câteva luni de zile, și murise în București,

unde mormântul lui, călcat în picioare și stricat, se vede și astăzi în biserica Sfântului Gheorghe Nou, închinată Patriarhiei de Ierusalim.

Și Nicolae Mavrocordat s'a sfârșit în Domnie,

Fig 82. Nicolae Mavrocordat.

soartă pe care n'au avut-o atâția dintre Domniile noastre mai vechi: a murit de ciumă, la 1730, și este îngropat într'o biserică pe care el o înte-

meiase cu multă cheltuială de bani și dându-și toată silința pentru a o face mai frumoasă decât bisericile Brâncoveanului. Aceasta este biserica de la Văcărești, în care se păstrează mormântul de marmură al întemeietorului ei. Ea se deosebește prin frumuseța stâlpilor, precum și prin nobleța și puritatea liniilor. Astăzi, din nenorocire, este încunjurată de o închisoare, așezată în chiliile de odinioară ale călugărilor, unde a fost cea mai mare *biblioteca* din aceste părți răsăritene,

Urmaș al lui Nicolae Mavrocordat a fost deocamdată fiul său, *Constantin*, pe care l-au ales boierii întocmai așa precum aleseseră pe un Constantin Brâncoveanu și pe un Dimitrie Cantemir. Tânărul Constantin-Vodă era neam de Grec, dar, de și născut în Constantinopol, trăit în țară, așa încât știa bine românește și avea dragoste pentru lucrurile noastre. Crescut cu cea mai mare îngrijire de un tată așa de învățat ca al lui, Constantin avea ideile cele mai înaintate, așa-numitele idei *filosofice*, pe care le predică în Franța un Voltaire și ceilalți enciclopediști. El doria, prin urmare, rânduială, și, ca un filantrop ce a fost, voiă să aducă o ușurare a săracilor. În același timp, prevedea că printr'o astfel de orânduire sigură și dreaptă va ușura și strângerea birurilor¹ și va înlătura astfel neplăcerile ce puteau să rezulte pentru un Domn din zăbava plății datoriilor față de Poartă. Întăiu în Țara-Românească, apoi în Moldova, el adună pe boieri în chip solenn la Mitropolie și li ceru să recunoască faptul, adevărat și răzimat pe dreptate,

¹ Și Vodă-Brâncoveanu încercase a statornici dările, hotărând un Haraciu, o Vel Samă (Socoteala cea mare) și alte două sămi pe fiecare an.

că țeranilor, pe cari ajunseseră a-i [face adevărați robi pe moșiile lor (*vecini, rumâni*), trebuie să li se deie înapoi libertatea deplină, acordându-se boierilor ca despăgubire dreptul de a-și avea un

Fig. 83. Constantin Mavrocordat.

număr de birnici cari să li plătească numai lor, *scutelnicii*.

Nu se poate zice că această măsură a lui Constantin Mavrocordat n'ar fi produs o îmbunătățire,

de și aducerea ei la îndeplinire s'a lovit de o mulțime de greutateți, așa încât țerănimea n'a folosit atâta cât ar fi dorit Domnul, care înțelegea bine că fericirea unui Stat și prosperitatea unei stăpâniri nu se pot răzima decât pe mulțămirea și îndestularea celor mai mulți. Pe lângă aceasta, Mavrocordat a păstrat de la Germanii din Oltenia câteva măsuri bune. El orândui plata tuturor *dărilor* către Vistierie în patru soroace, numite *șferturi*. (Măsura a fost luată întâiu, însă, de Constantin Brâncoveanu, ca Domn muntean, și de Nicolae Mavrocordat, când era Domn moldovenesc.) Dijmele cele mai grele fură înlăturate, în județe fură așezați, după imitația vornicilor olteni, *ispravnici*¹.

Să se mai adauge faptul că, în cea de-a treia Domnie a sa, Constantin Mavrocordat, care, de alminteri, a mai domnit de multe ori în amândouă țerile, până la a unsprezecea dată, — fiind atunci împovărat de bătrâneță și aproape orb, — avu norocul să vadă biruința Turcilor asupra Germanilor într'un nou războiu (încheiat prin pacea de la *Belgrad*), să înlătore planurile, ce se făceau, de a da celor cinci județe oltene o administrație deosebită și să le unească înapoi cu Scaunul Domniei din București. Oricine va trebui să recunoască însușirile acestui cârmuitor și oarecare măreție a Domniei din București. De altfel, și într'o țară, și în cealaltă, meritele lui Constantin au fost recunoscute de contemporani, și, dacă, în unele împrejurări, el a fost silit să calce peste hotărârile bune pe care le luase și să le schimbe cu măsuri supărătoare

¹ Până atunci *ispravnic* însemna numai delegat, și numai pentru o singură sarcină, pe când acum *ispravnicii* ajunseră ce sânt prefectii în zilele noastre.

pentru țară, cu toții știau că o face împotriva dorințelor sale, numai pentru a îndești cererea de bacșișuri turcești, care erau tot mai multe și tot mai grele¹.

5. În acest timp, Moldova fu supusă încercării unui nou războiu între *Turci și Ruși*. Când el se deschise (1736), era Domn un văr al lui Constantin Mavrocordat, un nepot de fiu al lui Grigorașcu Ghica, Domnul din veacul al XVII-lea, adevărat Moldovean, și nepot de fiică al lui Alexandru Mavrocordat. Îl chema *Grigore*, după numele bunicului său, și, dacă, venind în Domnie foarte tânăr, el nu știa românește, a învățat foarte răpede această limbă, și era deci în stare a judeca după buna dreptate pe toți cei ce veniau înaintea Scaunului său. A fost și el, ca și rudele sale Mavrocordații, un iubitor de artă și de învățătură.

Creștin evlavios, Grigore Matei Ghica a întemeiat lângă fiecare din reședințele sale câte o mănăstire nouă. Cea de lângă Iași a fost făcută în șesul Bahluiului, supt dealurile încununete cu mănăstirile Galata și Cetățuia: e mănăstirea *Frumoasa*, clădită într'un stil înrâurit de norme apusene, cu un spațiu mai mare decât al tuturor celorlalte clădiri sfinte și încunjurată de o prea frumoasă grădină, unde boierii erau îngăduiți să vie să se plimbe, prin aleiele trase după datine constantinopolitane. În marginea Bucureștilor, vrând să se întreață apoi cu Nicolae Mavrocordat, el clădi mănăstirea *Sfântului Pantelimon*, și avu același noroc ca și celalt ctitor domnesc

¹ Motivul acestei pretenții tot mai mari a Turcilor: lipsa lor de câștig din războiu și vicile constantinopolitane, vezi-le în manualul meu de Istorie Universală pentru clasa a III-a.

din vremea Fanarioților: de a muri în țară și de a fi îngropat, el și Doamna sa, Zoe, în locul de odihnă pe care însuși și-l pregătise. Mormântul celor doi soți este de marmură curată și împodobit cu săpături delicate.

Boierii moldoveni primiseră pe Ruși aproape cu aceeași bucurie cu care Germanii fuseseră primiți de boierii munteni pe vremea lui Nicolae Mavrocordat, dar generalul împărătesc *Münnich* se arată așa de crud și de grosolan, încât pentru totdeauna boierii pierdură încrederea în Rusia și dragostea pentru ostașii și generalii ei. Ei fură bucuroși, deci, că, la încheierea *păcii din Belgrad în 1730, care ni aduse înapoi Oltenia*, țara rămase în vechea ei alcătuire.

XLI.

Epoca zisă a Fanarioților: caractere și figuri. II. După 1750.

I. Pe la jumătatea veacului al XVIII-lea stăpânesc și asupra Moldovei și asupra Țerii-Românești — căci acum nu se mai ținea în samă, de loc, faptul dacă un candidat la Domnie se cobora din dinastia unui principat sau a celui-lalt — membri ai următoarelor familii, care toate aveau *drepturi dinastice* asupra Scaunelor românești. 1. *Mavrocordații*: Nicolae, Ioan, fratele lui Constantin, coborâtori din Alexandru Iliăș, după femei, și mândrindu-se că au ca strămoș pe Alexandru-cel-Bun. 2. *Ghiculeștii*, coborându-se după femei din Sturzești, iar, ca înrudiți cu Mavrocordăteștii, având și ei oarecare legături cu dinastia cea veche a Moldovei. Din această familie domnește deocamdată numai Grigore Vodă.

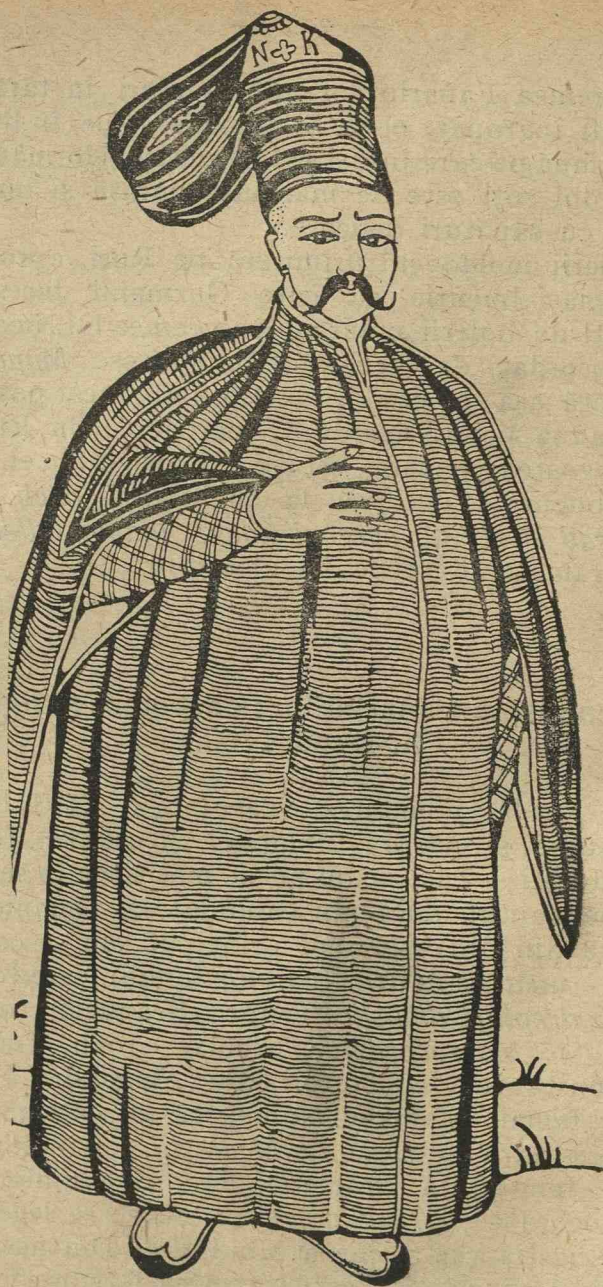

Fig. 84. Boier fanariot (caricatură contemporană).

3. *Racoviștii*, boieri de țară, din sânge cantacuzinesc: familia dă până la 1750 numai pe Mihai-Vodă.

În al *treilea șfert* al veacului al XVIII-lea, deci, până pe la 1780, iarăși stăpânirea asupra Principatelor este păstrată pentru familii domnești. Întâlnim pe bătrânul Constantin Mavrocordat, pe *cei doi fii ai lui Grigore Ghica: Matei și Scarlat*, apoi pe *Alexandru*, fiul lui Scarlat (acest de-al doilea ridică la București minunata biserică a Sfântului Spiridon celui nou, unde este și îngropat Scarlat-Vodă), și, în sfârșit, pe *al treilea Grigore Ghica, fiul lui Alexandru* (acesta din urmă era frate cu Grigore Matei și Domn român titular¹), precum și pe *cei doi fii ai lui Mihai Racoviță*: bețivul *Constantin*, care muri otrăvit de păharele de melisă pe care le tot bea, și slăbul *Ștefan-Vodă*.

2. În acest timp Domnia românească este fără îndoială înjosită prin aceia că, afară de oamenii cari domniseră și mai înainte, nu putea să ajungă cineva în Scaunul din Iași sau din București fără să fi fost *Mare Dragoman*, așa încât și Domniile începeau a fi numiți prin stăruința unor *Greci puternici de la Constantinopol*, cum a fost *Stavarachi*, episcopul fiilor lui Mihai-Vodă Racoviță, care Stavarachi, după o viață de intrigi istețe și norocoase, a fost spânzurat de Turci. Ei trebuiau, la fiecare trei ani de zile, să-și înnoiască Domnia (începutul acestui obicei se poate urmări, de alminteri, până în veacul al XVI-lea). Turcii mai adăugiau și câte-o dare

¹ I se dase acest titlu de cinste pentru serviciile ce adusese ca diplomat Turcilor, cari, de alminterea, peste puțină vreme-i tăiară capul, pentru aceleași servicii.

suplimentară, precum era darea numită *geaizè*, afară de *peşcheşurile* date deosebiţilor conducători, netrebaici şi luxoşi, ai Împărăţiei, peşcheşuri care erau foarte împovărătoare.

3. Curtea Fanarioţilor e întru toate imitată după a „Împăratului“ turcesc din Constantinopol, cum, de altfel, toată moda era „de Țarigrad“, boierimea noastră gătindu-se, — moda cerea să se poarte capul ras, — îmbrăcându-se, primind, petrecând ca la Constantinopol. Pe când, în jurul lui Brâncoveanu, oricât de mult ar fi pătruns luxul şi fastul împărătesc, se învârtia tot viaţa veche românească, Nicolae Mavrocordat şi urmaşii săi au căutat să aibă în preajma lor numai lucruri şi obiceiuri ca acelea cu care erau deprinşi din capitala Imperiului Otoman.

Mai târziu, pe lângă persoana sfinţită a lui Vodă, ascunsă privirilor, ca şi a Sultanului — Doamna-şi avea acum haremul, din care nu-i era iertat să iasă —, se întâlnesc o samă de demnitari, mai bine ori mai rău plătiţi şi mai mult fără ocupaţie adevărată, precum: divictarul pentru cerneala Măriei Sale, credincerul pentru pivniţa aceluiaşi, becerul pentru kuhne şi cămară, ici-ciohodarul pentru papuci, rahtivanul pentru „rafturile“ cailor, caftangiul pentru *caftanele* care se dau acum boierilor numiţi în slujbă, întocmai precum un caftan i s'a dat lui Vodă însuşi la numirea în Constantinopol. Cafegiul stă lângă şerbecciu, ciubucciul lângă narghilegiu, ibrictarul, stăpânul ibricelor, lângă peşchirgiu, păstrătorul peşchirelor; sofragî-başa, care ţine blidele, lângă berber-başa, care singur are cinstea de a purta briciul pe faţa domnească. *Eticheta* la Curte e întocmai cea osmano-bizantină şi rangurile bo-

ierilor, deosebite și prin işlicile rotunde, acoperite cu piele de miel tânăr, — odată deosebirea se făcea prin *toiege*, — sânt tot așa de strict osebite ca în vechiul Bizanț ori în Stambulul Padişahilor. Încă de pe la 1700 erau la noi *cafenele* (cahvene), ținute de Răsăriteni, însă numai pentru ai lor.

Dar deprinderea cu datinele constantinopolitane aducea și folos țărilor noastre. Turcii au ținut totdeauna, după cererile legii lor, să aibă apă bună în orașe, băi, spitale. Și Fanarioții au căutat să lase astfel de urme ale cărmuirii lor. Grigore Matei Ghica face, cum am văzut, spitalul de la Pantelimon (lângă București, după ce Mihai Cantacuzino Spătarul, tratele lui Șerban-Vodă, întemeiaspitalul *Colței*, în oraș chiar), și Constantin Racoviță dă Iașilor spitalul *Sfântului Spiridon*; și un altul se face la Focșani. La 1792 Alexandru Moruzi, Domn în Moldova, acoperi cu scânduri de stejar ulițile încă „nepodite“ din Iași (de aici se zice la străzile vechi: poduri, ca Podul Mogoșoaii, Podul Caliței, Podul-de-Pământ, Podul-Roșu, Podul-Vechiu, ș. a.). Apă bună se aduse pe țevi, de suiulgii (meșterii de ape) pricepuți; se hotărî luminarea orașului, și cei d'întăiu vardiști, culuccii, fură așezați la răspântii, pe când „străji“ străbăteau orașul.

4. Cât privește sarcinile țărilor, pe la 1700 Muntenii dădeau, după adausul primit de Brâncoveanu pentru ca să nu fie scos din Scaun, la 1703 (50.000 de lei) și cel cu care Constantin Mavrocordat încarcă birul pentru a nu se numi peste Olt alt Domn (100.000 de lei), suma de 959 500 de lei turcești, ca *geaizè*, etc. La fiecare trei ani, când se înnoia — *dacă* se înnoia — Dom-

nia, se mai plătiau banii de *mucarer* („întărire“). Iar la *obrazuri știute*, Turci și creștini, se plătia fără nicio măsură. *Zahereaua* (provisii), care se cerea întâiu numai în vreme de războiu, ajunsese acum un obicei și în mijlocul păcii. Și alte *angarii* se adăugiau în sfârșit la acestea.

La 1783 se hotărî, printr'un *sened* (sinet, învoială) împărătesc, că Țara-Românească va plăti numai 309.500 de lei, iar Moldova 165.944; se mărgeni peșcheșul Bairamului și al „scărilor de călărie“ la 130.000 pentru un principat și la 115.000 pentru celalt. Dar cumpărarea sprijinitorilor urmă și mai departe, și aceia era mai grea.

5. Din această pricină, Domnii, cu toată filosofia lor apuseană, nu se puteau ținea la cele patru șferturi pe an, pe care le introdusese, cum s'a spus, Brâncoveanu, apoi Nicolae Mavrocordat și căutase a le păstra în amândouă țerile fiul acestuia, Constantin. Cereri nouă de la Turci, nevoi nouă producea și înmulțirea acestor „șferturi“, care nu mai răspundeau nici pe departe la numele lor. Și, cu toată afurisenia Mitropoliților, darea pe vite, *văcăritul*¹, care atingea pe toți și sărăcia pe mulți, era pusă une ori și de Domnii cei buni.

6. Domnii aduceau cu dânșii *Greci*, dar nu în număr așa de mare. Nicolae Mavrocordat sfătuișe chiar pe fiul său, prin învățăturile-i scrise, a trăi mai mult în mijlocul boierilor de

¹ Alte dări: *pogonăritul*, *vinăriciul*, *oieritul*, *stupăritul*, *tutunăritul*, până și *săpunăritul*, erau tot vechea dijmă. Se încearcă, la începutul veacului al XVIII-lea, și o dare generală pe vetre, pe fumuri, *fumăritul*.

țară, cu cari, de altfel, și Mavrocordații și Ghiculeștii n'au pregetat să se încuscrească (Ghiculeștii s'au și răzimat totdeauna pe Sturzești, cu cari aveau rudenie de sânge). Ei întrebunțau pentru strângerea dărilor Greci mai mărunței, dar așa se făcea și la sfârșitul veacului al XVI-lea. Unii Greci au intrat în rândurile clerului înalt românesc sau în mănăstiri, dar de astfel de încălcare se plângeau Românii și cu un veac în urmă. În această vreme vedem însă cum Moldovenii se ridică împotriva Mitropolitului grec *Nichifor*, om de casă al Ghiculeștilor, și ieau măsuri ca niciodată un străin să nu poată sta în fruntea Bisericii țerii, cum nici n'a mai stat, de fapt. În Țara-Românească au fost mai mulți episcopi greci, dar fiecare dintre dânșii, ca un *Neofit*, un *Filaret I-iu*, și-a făcut cinstit datoria către țară. Țeranii se bucurau de binefacerile desrobirii: Domnii din veacul al XVIII-lea au luat doar măsurile, cuprinse în puncte sau paragrafe, — de aici numele de *ponturi*, — care hotărau cât și cum trebuie să muncească fiecare țeran care se află pe moșie străină. A biruit obiceiul moldovenesc de a se cere numai *douăsprezece zile pe an*, pe lângă dijmă, ceia ce fără îndoială că nu era împovărător.

7. În sfârșit, de la începutul veacului al XVIII-lea, pe lângă *școlile* curat *grecești* pe care le întemeiaseră și le susținuseră un Duca-Vodă, un Șerban Cantacuzino, după sfatul Stolnicului, frațele său, care imita pe Venețieni, sau un Brâncoveanu, ale căror gimnasii grecești, de școală mai înaltă, au rămas vestite, se păstrară și *școli* de *slavonă* și *românească*, având dascăli plătiți de Domnie. *Tipografiile* bisericesti de la Bucu-

rești, Buzău și Râmnic (mai ales aceasta din urmă), precum și aceia de la Iași, și, câtva timp, aceia de la Rădăuți, au dat o samă de cărți românești

Fig. 85. Sfinți zugrăviți în Paraclisul Mitropoliei din București (făcut de Nicolae Mavrocordat).

pentru cetirea credincioșilor, și chiar pentru lămurirea celor ce voiau să cunoască și să înțeleagă mai bine legea. Pe la episcopii, clerici

sprijiniți de arhieriei din școala Mitropolitului Antim, ca *Damaschin de Buzău* și *Inochentie de Râmnic*, lucrau neobosiți la talmăciri. E de netăgăduit că preoțimea românească, și aceasta mai ales prin silințele lui Constantin Mavrocordat, care voia numai preoți cărturari și-i învăța și cu de-a sila pe ceilalți, s'a ridicat la o mai înaltă treaptă de cultură.

În sfârșit, dacă, în Țara-Românească, cronicile s'au oprit o bucată de vreme, în Moldova ele urmară, și câte un străin ca *Amira*, ori câte un logofăt de Vistierie ca *Nicolae Mustea*, precum și alții, necunoscuți, își dădură silința de a păstra tradiția însemnării faptelor din care se alcătuieste istoria țerii. *Grigore Ghica* a fost chiar, în Moldova, un patron al continuării cronicelor, puind să i se scrie pe larg biografia și alcătuiindu-și un letopiseț grecesc. Cu boierii mari *Ioan Canta* și *Ienachi Cogălniceanu* încetează în Moldova, după 1770, șirul cronicarilor.

8. La 1762 ajunsese cârmuitoare a Rusiei *Împărăteasa Ecaterina*, și gândul ei era să cucerească amândouă Principatele, apoi Serbia și Bulgaria, să aducă în stăpânirea ei Constantinopolul însuși și să așeze acolo ca nou Impărat, de neam rusesc, pe nepotul ei de fiu, botezat anume pentru aceasta: Constantin. Îndată, oameni trimiși de dânsa, călugări adevărați sau prefăcuți, merseră din loc în loc pe la noi, vânzând icoane și aducând scrisori de taină, prin care li se făgăduia boierilor zile mai bune, supt cârmuirea împărătească a creștinilor ruși. La 1768, în toamnă, izbucni chiar un nou războiu între *Ruși și Turci*, a căror Împărăție se credea că va fi sfârșimată.

De la această dată până la 1820 se deschide

o altă epocă în istoria Românilor din principat, epoca necontenitelor *războaie dintre Ruși și Turci*, une ori și dintre aceștia din urmă și *Austrieci*,

Fig. 86. Grigore Alexandru Ghica.

pentru *anexarea Principatelor* și a țărilor creștine din vecinătate.

Prin aceste războaie pierdem o mare parte din produsul muncii noastre, pierdem satele și

mănăstirile distruse, pierdem destule din virtuțile patriarhale de odinioară, care sânt înlocuite cu jocul de cărți, cu petreceri ușoare, cu danțurile nouă, cu vorbirea de modă a limbii franceze, cu cetirea romanelor imorale, și supt influența *ofițerilor ruși*, cari au stat decenii întregi în țara noastră. În schimb, însă, am căpătat un șir de *privilegii*, pe care Rușii le smulseră Turcilor (v. mai jos), pregătindu-se astfel, prin situația noastră din ce în ce mai desfăcută de Împărăția turcească, alipirea către Statul lor rusesc.

Războiul din 1768 s'a mântuit numai în 1774, și nu după dorința Rușilor, cari trebuiră să părăsească amândouă Principatele. Boierii și clericii cari merseră la Petersburg cu tot felul de oferte și rugăciuni umilite trebuiră să se deprindă a trăi și mai departe în atârnarea Turcilor. Boierii munteni, conduși de urmașii *Cantacuzinilor* din veacul al XVIII-lea, *Pârvu*, care muri la *Comana* luptându-se, alături de Ruși, împotriva Turcilor, și *Mihail Banul*, boier învățat care a scris și lucrări însemnate, cercaseră în zădar să capete condiții de viață pe care le înfățișau ca fiind acelea ale țerilor noastre în clipa supunerii către Turci. Și boierii munteni rămaseră învinși în dorința lor de a căpăta *Domn de țară* (ei ar fi dorit pe bogatul și bătrânul boier Ștefan Pârșcoveanu). Dar se hotărî, prin *hatașeriful de la 4 Novembre st. v. 1774*, ca Domniile să nu mai fie maziliți fără vinovăție, ca țara să fie scutită pe doi ani de bir și să nu plătească pe urmă decât haraciul, trimețându-l odată la doi ani, ca toate ajutoarele în provisii, lemne, etc., date Turcilor să fie scoase din suma tributului, ca Turcii să nu locuiască supt niciun pretext în Principate, cum se încercaseră a face în prima

Fig. 87. Alexandru Ipsilanti.

jumătate a veacului al XVIII-lea și cum stăteau de fapt supt pretext de negustorie, căci aveau dreptul de a cumpăra înaintea oricui obiectele trebuitoare pentru aprovizionarea Constantinopolului. Mai mult sau mai puțin — une ori foarte puțin — aceste privilegii au fost observate.

9. Le am plătit însă și printr'o pierdere. *Austriei* ar fi vrut să se folosească de războiu

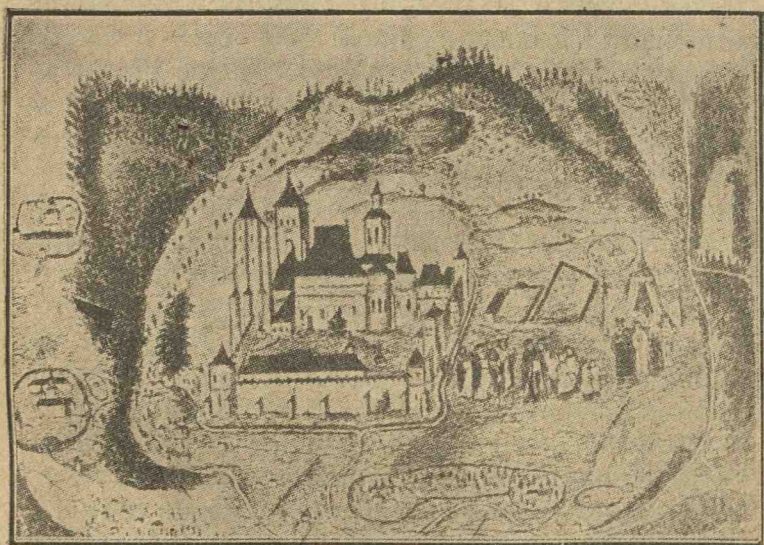

Fig. 88. Mănăstirea Putna (cum era în secolul al XVIII-lea).

pentru a smulge Turcilor încă odată județele oltene. Neizbutind, ei se înțeleseseră cu Rușii, și, astfel, când pacea era acum statornicită, catanele trecură în Moldova-de-sus, supt cuvânt că veniau să statornicească un *cordon* împotriva ciumii, și oștile împărătești ajunseră, înfigând stâlpi de graniță, până la *Roman*. Dar Guvernul din Viena găsi că această încălcare ar fi prea scan-

dalooasă și se luă deci numai *Ținutul Cernăuților* întreg, al *Câmpulungului* și cea mai mare parte din *Ținutul Sucevei*, împreună cu *Putna*, unde e înmormântat Ștefan-cel-Mare, și cu *Suceava*, unde cei mai mari Domni ai Moldovei și-au avut reședința. Boierii protestară fără folos, iar Turcii se lăsară răpede îmbunați prin daruri. Astfel că la 1775 se încheie convenția care dădea Austriei, supt numele de *Bucovina* (Moldovenii ziceau: Cordonul), Moldova-de-sus, cu cele mai frumoase păduri, cele mai strălucite mănăstiri și cu sate în care trăia mai bine conștiința vechii neatârnări țerănești. Austrieicii se grăbiră a rupe orice legături între acești Moldoveni și vechea Moldovă domnească. Se făcu *episcopie deosebită* pentru Bucovina din Scaunul Rădăuților, se întemeiară *școli nemțești* pentru folosința locuitorilor țerii, se așeză un guvernator anume pentru această provincie (mai târziu Bucovina a fost alipită la Galiția, dar, frunțașii români protestând, se întemeie *ducatul* de până ieri, cu Dietă și president al țerii, deosebit).

Bucovina s'a desvoltat în ceia ce privește viața economică și rânduiala administrativă, supt stăpânirea austriacă, dar orașele au fost năpădite de *Evrei din Galiția*, iar în sate se așeză din ce în ce mai mult un contingent de *Ruși* săraci, veniți tot din Galiția, așa încât astăzi numărul lor ajunge aproape pe acela al vechilor locuitori ai țerii. Rușii sau *Rutenii* (Rusnecii) cerură apoi să aibă episcopia lor deosebită, înzestrată cu averile mănăstirești dăruite de Domnii și boierii Moldovei, și ei izbutiseră să facă a fi socotiți în statistice ca elementul cel mai numeros al țerii. Ajutați de Guvern, Rușii înaintară neconținut în această

parte smulsă Moldovei, până ce, în sfârșit, dreptatea mult așteptată ni se făcu prin războiul desrobitor din 1916.

10. Acuma Domnia se poate căpăta și de *alte familii grecești* care îndeplinesc condiția ocupării prealabile a dragomanatului. Astfel, dacă în Moldova e numit *Grigore Alexandru Ghica* (fig. 86), bun gospodar, trăind simplu și cârmuind bine și cu îngrijire, pentru ca să fie ucis peste trei ani, fiindcă era bănuț de înțelegere cu Rușii, cari-l prinseseră în ultimul războiu și-l ținuseră la Petersburg, — în Țara-Românească stăpâni mai mulți ani de zile *Alexandru Ipsilanti* (fig. 87), dintre neamurile nouă. Din familia *Moruzeștilor*, înrudiți cu Mavrocordații, domnesc pe rând: *Constantin*, însurat cu o fată de boier de țară (Rusetească), și fiul acestuia, *Alexandru*. Chiar Greci fără niciun fel de drepturi, ca *Nicolae Mavrogheni* (fig. 89), care se luptă cu noroc împotriva Austrieșilor (1786-90), ori *Constantin Hangerli*, domnesc în Țara-Românească. Mavrogheni fu însă tăiat de Turci ca trădător, și, cu toate făgăduielile făcute Rușilor, Turcii avură și mai departe așa de puțin respect pentru astfel de făpturi ale lor, încât Hangerli, care pusese o dare nedreaptă asupra țerii, introducând iarăși dijma pe vite, văcăritul, desființat de mai multe ori cu jurământ, fu ucis, în București chiar, de un trimes al Sultanului; e îngropat în biserica Sfântului Spiridon Nou (1799).

Mihail, fiul unui *Constantin Suțu*, se împărțăși de Domnie în amândouă țerile, cu toate că fratele său Nicolae, Mare Dragoman al Porții, fusese ucis pentru trădare în timpul războiului.

din urmă. Și fiul acestui Nicolae, *Alexandru Suțu*, a domnit de mai multe ori în amândouă Principatele. Să se mai adauge un *Manoli Giani*, boier oltean înrudit cu *Rusetestii*, care și-a avut și el ceasul de putere. În sfârșit numai în Moldova stăpâni neamul cel nou al *Callimachilor*, care se cobora după tată dintr'un moșnean din părțile Orheiului, iar după mamă dintr'o femeie din Câmpulungul Bucovinei, *Ioan Teodor*, zis de acasă *Calmășul*, fiu al celui d'intăiu boier din acest neam, învățase la școlile polone și știa bine latinește. Pentru aceasta — căci Turcii nu introduseseră încă limba franceză ca limbă diplomatică — el ajunsese dragoman al Porții, își schimbă numele pe grecește în *Callimachi* (ai noștri ziceau: *Calimah*) și câpătă Domnia pentru el și fiul său, *Grigore*, încă înainte de războiul de la 1768. Cu toate că Grigore a fost ucis pentru trădare (cel d'intăiu Domn din epoca fanariotă care-și pierdu capul; după el vine Grigore Ghica și apoi Hangerli). *Alexandru*, cel de-al doilea fiu al lui Ioan Teodor, a putut ajunge Domn al Moldovei, către sfârșitul veacului. În sfârșit, *Scarlat*, fiul lui Alexandru, domni în această țară, și Ioan, fratele lui Scarlat, câpătă și el Domnia, fără să-și ocupe Scaunul. Și urmașul Mavrocordăteștilor, *Alexandru cel Nebun* (Deli-beiu, turcește) și *Alexandru, fiul lui Ioan, zis Fugarul*, turco-grecește: „Fîrarîs“, se împărtășiră de Domnie.

Domnii aceștia noi trăiau supt o supraveghere care lipsise până atunci: a *consulului rusesc*, care-i spiona pas cu pas. De la o vreme și *Austria* numi ca *agent* în Principate pe un negustor din Ragusa, fostul secretar domnesc *Raicevich*. Guvernul austriac nu se pricepuse a

învia rosturile de negoț ale Sașilor în Principate, dar el se gândia la *navigația pe Dunăre* și chiar pe *Olt*, și, pentru a-și întări situația la noi, el luă supt ocrotirea lui, ca *sudiți* sau *unterthani*, pe *Evreii din Galiția*, cari pătrunseseră de curând în Bucovina și de acolo în Moldova, năvălind orașele și nimicind vechiul negoț și meșteșug de modă mai veche — ei represintau *moda nouă europeană* — al Românilor și creștinilor în genere.

Totuși, unii dintre Domni izbutiau să facă *reforme bune*, cum au fost ale lui Grigore Ghica, ale lui Alexandru Moruzi, cu toate că acesta se dădu prea mult de partea boierilor și

Pecetea
lui

Nicolae-Vodă
Mavrogheni

Fig. 89.

căută să îngenunche înaintea acestora pe țerani. *Organisația judecătorească* cu *departamente* pentru deosebitele pricini, ca și o mai bună *administrație* a județelor, sunt din această vreme.

II. Când Rușii începură un războiu nou, la 1788, aducând pe *Potemchin* (Patiomchin), fostul favorit al Împărătesei Ecaterina, ca guvernator al Principatelor, însă nădăjduind să-l facă, ba chiar cu voia Europei, *rege al Daciei*, țerile noastre trăiră iarăși mai mulți ani de zile supt cârmuirea străină, rusească în Moldova, austriacă (a *prințului de Coburg*) în Țara-Românească. Împrejurările europene făcură însă ca și din

acest războiu să ieșim nevătămați, prin pacea de la *Siștov* (între Austria și Turcia ; 1791) și de la *Iași* (între Turcia și Rusia ; 1792).

Și data aceasta, boierii făcură cereri de îmbunătățire a situației Principatelor la Constantinopol ; ei vorbeau acum de „nația“ moldovenească sau muntenească, se plâneau că ținuturile lor au ajuns „curate provincii turcești“, atacau Domnia Grecilor și pretindeau lucruri mari. Astfel Muntenii voiau dărâmarea *cetăților* de la Dunăre, *alegerea Domnului* de către țară — cel din urmă Domn ales fusese Alexandru, fiul lui Scarlat Ghica —, statornicirea *tributului* și plata lui prin diplomații Puterilor protectoare, întemeierea unei *oștiri naționale* și proclamarea *neutralității* Principatelor, ca să nu mai fie turburate de oștirile Puterilor ce se luptau.

Cererile fură făcute de Munteni și la sosirea lui Alexandru-Vodă Moruzi în țară, fără să se ajungă cât de puțin la scopul dorit. La 1802, când, de frica *Pazvangiilor* (oamenii lui Pasvant-Oglu, Pașa răsculat de Vidin) și a *Cârjaliilor* din Bulgaria, Bucureștii întregi, cu Domnul, bătrânul Mihai Suțu, în frunte, pribegiră în Brașov, boierii adăpostiți acolo cerură să se îndrepte starea de lucruri, înlăturându-se Grecii, după putință, și dându-se dreptul boierilor de a supraveghia întrebuințarea veniturilor țării. Așa cerură și Moldovenii, și astfel se ajunse prin stăruințele acestor fruntași români la *hatașeriful* (poruncă împărătească) de privilegii din acel an. Dar cereri ca acestea de la 1792 și de la 1793 arată că, în hotărârea soartei ținuturilor noastre, se amestecă acum *un element nou: conștiința națională*, care se trezia prin *contactul cu civilizația filosofică și liberală* a ținuturilor apusene.

XLII.

Ultime vremuri fanariote până la 1821.

I. În 1802, noi privilegii fuseseră deci adăuse de Turci pe lângă cele vechi: ele mai priviau îndreptarea *graniței raielor* și înapoierea *moșiilor încălțate*, asigurarea *dregătoriilor* pentru *boierimea de țară*, înlăturarea *cererilor* neconținute de *provisii* și sorocul de *șapte ani* pentru *stăpânirea Domnilor*. Țerile noastre erau să se bucure numai foarte puțin de privilegiile noi, ca și de cele vechi, pentru că, la 1806, în vremea marilor preschimbări aduse de Napoleon, Împăratul Francesilor, *Rușii* trecură Nistrul și începură un alt războiu cu Poarta, care ținu șase ani de zile. În tot acest timp, țerile noastre au avut iarăși cârmuire rusească.

Data aceasta, atât în Moldova, cât și în Muntenia, Rușii întrebuițară pentru administrația Principatelor pe cel mai credincios față de dânșii, dintre Fanarioți, pe *Constantin Ipsilanti*, fiul lui Alexandru, care perî pe urma acestei politice provocătoare față de Turci. Constantin avea de multă vreme înțelegere cu *Sârbii*, cari se ridicaseră împotriva Turcilor, și-i sprijinise prin toate mijloacele ce-i stăteau la îndemână. De la sprijinul rusesc el aștepta lucruri mari, însă după ce, o bucată de vreme, stătu la București ca represintant al Guvernului celui nou, având și *Țara-Românească* și *Moldova* și vișându-se *rege al Daciei*, cu adausul, poate, și *al Serbiei*, el trebui să se retragă pentru totdeauna în Statele Împăratului, și muri acolo, la Chiev.

Ca și mai înainte, un număr de boieri alcă-

tuiră un *Sfat* sau *Divan*, și fură alipiți pe lângă *generalul rusc*, care avea îngrijirea tuturor lucrurilor. Acest general, împreună cu toată ofițerimea lui, ducea o viață de petreceri, de datorii și de desfrâu, care a contribuit, cum am spus, foarte mult la stricarea moravurilor în clasa conducătoare românească. Cât privește purtarea acestor cuceritori față de *țerănime*, ea a fost de rândul acesta mai crudă decât oricând: s'a pretins că unul zicea despre țeranii cari erau puși une ori să tragă carele cu provisiile ale oștirii, că, dacă nu li a rămas altceva, au „*ochi să plângă*”¹.

2. În 1812 se începu, precum știm, marele războiu al lui Napoleon, care se găsea în fruntea Europei apusene și centrale întregi, împotriva Rușilor. Napoleon ar fi dorit ca *Sultanul Mahmud* să prelungească războiul cu Rușii, cari se învoiseră, de la un timp, la o încetare de arme — *armistițiul de la Slobozia* (1807), — apoi începuseră iarăși luptele, de și fără vre-o lovitură îndrăzneață. Dar el nu voi să ieie nicio îndatorire față de Turci, și Trimesul lui la dâșii ajunse foarte târziu; pe de altă parte, la început Turcii se arătaseră gata a părăsi unele Ținuturi din Moldova, și, astfel, în ziua de 16 (28) *Maiu 1812*, se ajunse la încheierea păcii din *București*.

Odată, în cursul acestei ocupații, Rușii proclamaseră *unirea amânduror țărilor noastre cu Împărăția lor*, și această măsură fusese recunoscută de Napoleon, care, pe vremea aceia, era încă în legături pașnice cu Țarul; consulii și agenții străini fură siliți să părăsească Principa-

¹ De și cuvântul s'a spus de alții în alte locuri.

tele, care nu mai erau acum organizații autonome, ci numai *gubernii* ale Statului rusesc. Pe atunci, când se zădăria vre o biserică sau se tipăria vre-o carte, se însemna că aceasta se face

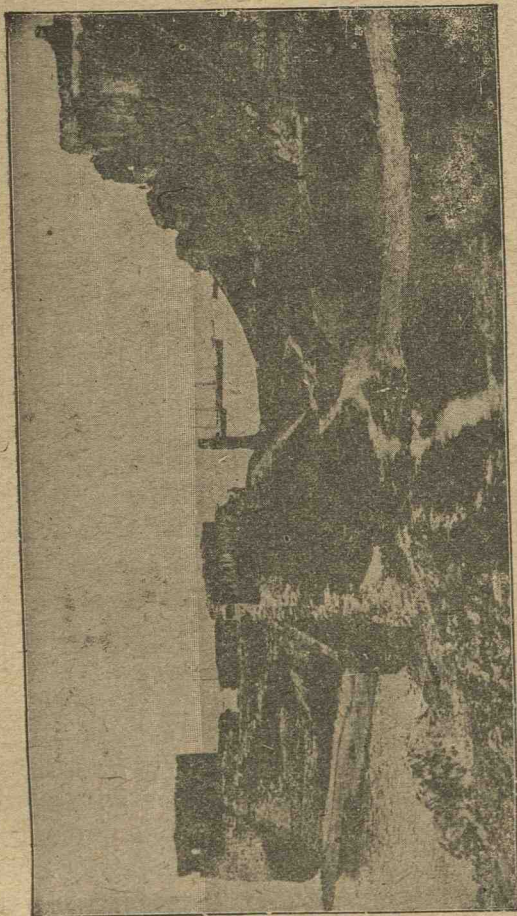

Fig. 90. Cetatea-Albă.

în vremea cărmuirii Împăratului Alexandru Pavlovici. Prin pacea de la București, Rușii trebuiră să dea înapoi toată Țara-Românească, dar din

Moldova ei opriră *Tinutul care se întinde între râurile Nistru și Prut*. În acest Ținut, care n'avea nume deosebit până atunci, și care se chemă de acum înainte *Basarabia*, după partea de Miazăzi, basărăbească odinioară, se afla *sălașul tătăresc al Bugeacului*, dar, în ultimii cizzeci de ani, Tatarii plecaseră în cea mai mare parte; apoi erau *cetățile turcești* ale Chilieii, Ismailului și Akermanului (vechea Cetate-Albă), ale Benderului (vechea Tighine) și Hotinului (pe care Turcii îl luaseră de la Moldoveni la 1713), dar și întinse Ținuturi de șes fără pădure, unde-și aveau pășunile ciobanii moldoveni și alții, veniți de peste graniță (Mocani din Ardeal), și se găsea un mare număr din moșiile boierilor țerii.

Boierii protestară împotriva acestei răpiri, arătând că sarcinile cele grele vor cădea de acum înainte numai asupra părții apusene a vechii Moldove; dar nu era cine să i asculte. Basarabia intră deci în stăpânirea Rușilor. Aceștia înștiințară pe boieri că acei cari vreau să-și păstreze moșiile trebuie să se așeze în această provincie, sau să-și desfacă toate drepturile de stăpânire într'un soroc scurt, Neputând face aceasta, de oare ce cumpărătorii se învoiseră a da prețuri mici, multe case boierești își pierdură astfel averile. În *Chișinău* fu așezat un *episcop*, care urmă pe episcopul de *Hotin*, înființat în veacul al XVIII-lea. Mai târziu s'a făcut și o episcopie la *Cetatea-Albă*. Abia câte o carte românească de biserică s'a tipărit în Basarabia rusească, de și multă vreme se mai întrebuișă în bisericile de sate de acolo limba noastră; dar, de prin anii 1860, se luară măsuri care au înlăturat-o cu desăvârșire. Numai pe la 1890 se începuse iarăși o mișcare pentru reintroducerea

limbii „moldovenești“ în bisericile din Basarabia, mișcare însă pe care cârmuirea rusească căuta s'o împiedece. Boierii localnici avură întâiu un rost însemnat în administrație, și un *Scarlat Sturza*, care visa de unirea tuturor Românilor, pe care a proorocit-o, a fost cel d'întăiu guvernator al țerii. Pe urmă însă, odată cu aducerea de *colonii străine* și cu înlăturarea celui d'întăiu *regulament* basarabean, și oblăduirea a trecut în mâinile străinilor.

3. După pacea de la 1812, Moldova capătă ca Domn pe *Scarlat Callimachi*, iar Țara-Românească pe *Ioan Gheorghe Caragea*, dintr'un neam care mai dăduse Domn, după pacea de la Chiuciuc-Cainargi, pe *Nicolae-Vodă*. Al doilea Caragea a fost un om isteț și energic, dar lacom de bani și însuflețit de sentimente curat grecești; din potrivă, *Scarlat Callimachi* era un cârmuitor blând, binevoitor față de boieri și a însemnat stăpânirea lui prin alcătuirea *Condicii* de legi numită *Condica lui Calimah*, care este superioară *Condicii* pe care Caragea o dădu Țerii-Românești. Amândouă aceste legislații, pregătite de încercări făcute în veacul al XVIII-lea, se inspiră de la *obiceiul pământului* și de la *canoane*, dar, în bună parte, țin samă și de *legiuirile cele nouă* ale Puterilor europene și, mai ales, ale *Austriei*.

XLIII.

Revoluții în principate. Literatura naționalistă în Ardeal.

1. De la o bucată de vreme, Grecii, cari se însuflețeau de cetirea literaturii franceze, visau

de revoluție și de libertate. Gândul lor era să răscoale toate poporațiile creștine supuse Sultanului, și ei, ca mai bogați și mai deprinși în afaceri, nădăjduiau să întemeieze un mare Stat grecesc prin înlăturarea Turcilor. Rusia înțeția aceste dorinți ale Grecilor; cancelariul Împărăției, Capo d'Istria, Grec el însuși, avea știință despre organizația revoluționară a neamului său, despre așa-numita *Eterie* sau „tovă-

Mihai-Vodă

Suțu

Fig. 91.

rășie“. Fiii lui Constantin-Vodă *Ipsilanti*, dintre cari unul, *Alexandru*, era general în serviciul Rusiei și-și pierduse o mână într'una din luptele lui Napoleon I-iu, stăteau gata să se puie în fruntea mișcării. De fapt, în luna lui Februar 1821, beizadeaua Alexandru trecu Prutul, împreună cu o ceată de câțiva tovarăși ai săi. Se

înțelese cu Mihai Suțu (fig. 91), urmașul lui Callimachi în Scaunul Moldovei, și căpătă de la acesta îngăduința celor d'intăiu măsuri.

În curând, din Iași, unde ucise pe Turci, el pornia o expediție pe care o credea în stare să libereze întreaga Eladă și, pe lângă dânsa, toată Peninsula Balcanică în folosul Grecilor. Știm că acest drum n'a fost cu noroc; Ipsilanti a rătăcit prin Moldova și Muntenia, ducând o oaste în care studenți și băieți de prăvălie formau o bună parte, și, în sfârșit, fu învins de Turci la *Drăgășani*, în marginea Oltului, și trebui să treacă în Austria, unde stătu o bucată de vreme închis. Pe de altă parte, Grecii din *Moldova*, uniți cu *Arnăuții* domnești, ai *căpitanului Iordachi*, erau nimiciți în lupta de la *Sculenî*, iar o parte din căpetenii periră în mănăstirea *Secul*, unde se adăpostiseră.

2. Dacă Moldovenii, mai ales, dar chiar și boierii munteni, n'au voit o înțelegere cu Ipsilanti, aceasta se datorește faptului că în decursul veacului al XVIII-lea, cu deosebire în cea de-a doua jumătate a acestui veac, se alcătuiseră o literatură, se formase o cugetare și o simțire românească, menite să producă, după un șir de silinți, viața noastră modernă de astăzi.

În Țara-Românească, se ridică dintre boieri un scriitor de însemnătate, boierul *Ienăchiță Văcărescu*. Acesta, un ginere al lui Nicolae-Vodă Caragea, a scris gramatica limbii românești, dând ca probă bucăți poetice care pot fi socotite, după Psaltirea Mitropolitului Dosoftei, ca *inceputul poesiei moderne a Românilor*. Fiii lui, Alecu și Nicolachi, și, mai târziu, fiul lui Alecu, *Ioan* sau *Iancu*, urmară, având talentul

drept moștenire, exemplul dat de înaintașul lor. Văcărescu a mai alcătuit și o *Istorie a Împăraților otomani*, în care se cuprinde și o cronică a împrejurărilor muntene contemporane. Alți boieri au scris, mai pe scurt și într'o formă mai puțin aleasă, istoria evenimentelor cunoscute de dânșii. Mai pe urmă se desface între boierinași câte unul, ca acela care se ascunde supt pseudonimul de *Zilot Românul* sau „Ro-

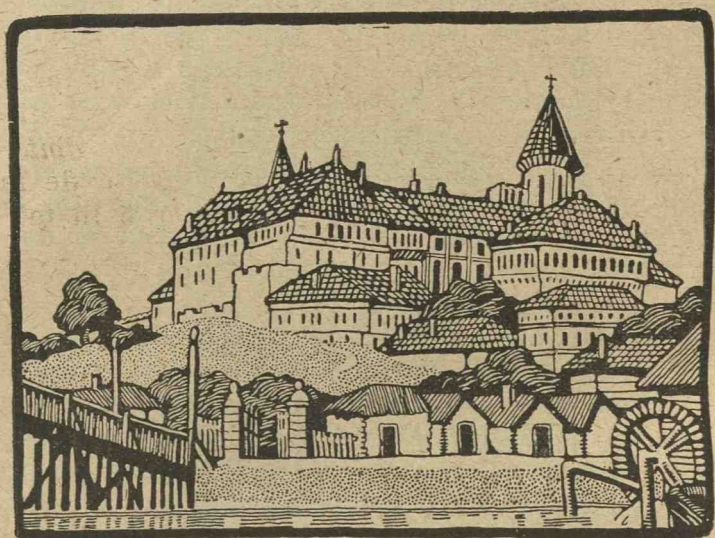

Fig. 92. O vedere a vechilor București.

mânu zelos“, adevărat iubitor de neam, care nu dădura numai expunerea vieții din timpul lor, ci plânseseră asupra nenorocirilor țerii.

În același timp, cum s'a arătat și mai sus, Moldova avea cronicari ca *Ioan Canta*, din neamul Cantacuzinilor moldoveni și acela care a scris cronică zisă a lui *Ienachi Cogălniceanu*. În poezie, ea dă pe Marele Logofăt *Costachi Conachi*, cunoscător bun al literaturii franceze,

cetitor al operelor din Apus și cel d'întăiu care a luat în serios chemarea lui poetică și a scris o operă întinsă, într'un spirit potrivit cu al literaturii franceze din acel timp. Vornicul *Alecu Beldiman*, mai tânăr decât Conachi, meșter traducător de romane și piese de teatru din franțuzește, a urmat și tradiția cronicarilor, scriind faptele Eteriei în Moldova. El nu înțelege însemnătatea mișcării românești, dar, în tânguirile ce le face, se simte același curent de indignare împotriva amestecului străinilor în afacerile noastre, indignare ce se exprimă mai îndrăzneț de boierinașul muntean anonim.

3. Toți acești scriitori țineau fără îndoială la limba în care și exprimau gândurile, preferind-o limbii grecești, care se vorbea la Curte și în clasa superioară; ei iubiau țara lor, în care aveau rostul de buni gospodari, înțelegeau că sânt Români și că pentru neamul lor se deschide o viață românească națională, deosebită de viața națională a Grecilor. Li lipsia însă, pentru ca să puie în adevăr lumea în mișcare și să lucreze cu mai multă izbândă pentru vremile nouă, *mândria că sânt Români*, conștiința înălțătoare, pe care o avuseră un Miron Costin, un Cantemir și un Constantin Cantacuzino, că noi ne coborâm din neamul cel mare al Romanilor, că avem un trecut frumos și că, prin urmare, starea de umilință, în care ne găsim, nu poate fi veșnică.

Ideile acestea se îmbrăcară de la o bucată de vreme în *noua literatură românească din Ardeal*. Românii de acolo, momiți de făgăduiala că se va crea preoților lor, și, prin urmare, și populației o situație mai bună, se învoiseră, după așezarea Austriecilor ca stăpâni ai țerii, a trece

la religia catolică a Împăratului. Astfel se întemeiază, după silințele unui Mitropolit *Teofil*, pe la 1700, în locul Vlădiciei cele vechi ortodoxe de la Alba-Iulia, un *episcopat unit* (adecă: unit

Fig. 93. Vlădica Atanasie.

cu Roma). Scaunul acestui episcopat a fost mutat, ca să nu se supere episcopul catolic, sprijinit de Împăratul, de la Alba-Iulia, în zilele tânărului urmaș al lui Teofil, *Atanasie*, la Fă-

găraș, veche reședință de căpitani munteni și odinioară castel al lui Mihai Viteazul. Lui Atanasie, măgulit de oamenii Împăratului, cari-i puseseră în coaste un *teolog* iesuit, se cercase

Fig. 94. Ioan Inochentie Clain.

a i se da ca urmaș un străin. Omul învățat care a fost pus în locu-i, *Ioan Patachi*, se lăsă trimes în târgul românesc de supt Carpați, unde

episcopia se așeză în biserica lui Constantin Brâncoveanu. De la o vreme, printr'un schimb de moșii — căci episcopiei acesteia nouă i se făcuseră daruri din partea Curții Împărătești — episcopul se așeză la *Blaj*, un fost domeniu princiar lăsat în părăsire.

Unul din episcopii din *Blaj*, *Ioan Inochentie Micu*, zis *Clain* (1728-51), pe care Împăratul îl înălțase la treapta de baron, — cu acest prilej și-a schimbat el numele în nemțește, — își închipui că poate căpăta pentru neamul său dreptul ca el să stea pe aceeași treaptă cu neamurile recunoscute prin constituția medievală a țerii: *nobilii*, adecă *Ungurii*, *Sașii* și *Secuții*. De mai multe ori, el vorbi cu îndrăzneală în Dieta ardeleană, dar totdeauna glasul lui fu înăbușit de strigătele de protestare furioase ale dușmanilor. La urmă, trebui să părăsească episcopia, și se duse în Italia, unde muri. Mormântul lui este în Roma.

Urmașul lui, *Petru Pavel Aaron*, om bun, cucernic și fricos de valorile lumii, își îndreptă toate silințele pentru a îndrepta cultural pe Români. Astfel se deschiseră la *Blaj* seminarii — cele d'întăiu școli de preoție ale Românilor de oriunde —, pe lângă care se adause și o școală pentru copii, care, cu vremea, capătă rostul de gimnasiu și, în veacul al XIX-lea, își desăvârși clasele, ajungând liceu. Tinerii cari arătau aplecare spre învățătură și dovediau istețime de minte erau crescuți apoi prin institutele catolicilor din Ungaria, sau la *Sfânta Barbara* din Viena, unde era și un internat pentru astfel de școlari. Unii merseră la Roma, unde erau ocrotiți în deosebi, fiindcă se credea

că printr'înșii se va putea câștiga pentru catolicism întreaga nație românească.

Între acești școlari de la Viena și Roma, trei se însemnară mai ales prin ideile lor înalte, prin

Fig. 95. Episcopul Petru Pavel Aaron.

credința lor, prin talentul lor literar și prin munca lor neobosită. Ei sânt: *Samuil Clain*, o rudă de departe a episcopului, *Gheorghe Șincai*

și *Petru Maior*. Fiecare din ei avea înaintea ochilor același scop: să arăte, prin asămănarea limbii românești cu limba latină, precum și prin urmărirea trecutului nostru, că sântem coborâtori ai Romanilor și că, deci, ni se cuvine cinste deosebită pentru aceasta. Astfel, Samuil Clain a scris o *Istorie a Românilor*, de la început până în vremurile sale. Ea n'a fost tipărită. În schimb, împreună cu Șincai, a dat la lumină o *gramatică românească*, făcută ca pentru străini, în care se arăta că limba noastră se poate scrie foarte bine cu *litere latine*, „litere strămoșești“, și se căuta să se dovedească și prin ortografia latină a limbii noastre cât de aproape este ea de originalul latin. De alminteri, Samuil Clain a fost harnic scriitor și în alte domenii: el a tipărit „Propovedanii“ sau Predici și deosebite lucrări pentru luminarea poporului.

Gheorghe Șincai a fost o bucată de vreme director al școlilor pe care Imperiul le întemeie, în epoca lui Iosif al II-lea, și în părțile românești ale Ungariei și Ardealului, școli în care, pe lângă limba națională, se învăța nemțește, limba de Stat și a culturii superioare. El alcătui cărți de școală trebuitoare pentru aceste așezăminte de cultură. Dar mai însemnată în întreaga lui operă este marea *Cronică*, pe temeiu de documente și de povești, pe care o compilă el printr'o râvnă de zeci de ani de zile. Este o lucrare mai mult de întrebuințat decât de cetit, cu foarte multe știri și reproduceri de izvoare, care, fără să pătrundă în popor, — de altfel a fost complect tipărită foarte târziu, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, și nu în Ardeal, ci în Moldova, — a slujit mult la redactarea în chip bogat și definitiv a istoriei neamului nostru.

În sfârșit *Petru Maior* (fig. 96), care a fost un timp protopop la Reghinul Săsesc, lângă Bistrița, iar, pe urmă, după Samuil Clain, corec-

Fig. 96. Petru Maior.

tor al cărților românești care se tipăreau în număr mare la tipografia Universității din Buda, a deslușit, pe de o parte, epoca veche a istoriei

neamului nostru, apăsând mai mult asupra caracterului nostru de romanisați cu desăvârșire, și deci aproape curați, iar, pe de altă parte, a luminat cele d'întăiu timpuri ale Bisericii românești. De la el au mai rămas și cuvântări foarte frumoase, care s'au tipărit de două ori în timpurile mai noi.

Din silințele tuturorora au ieșit apoi *dicționare* mari ale limbii îndreptate, ca marele *Dicționariu de la Buda*.

Acești scriitori au trăit în sărăcie și umilință, căci episcopul de Blaj din zilele lor, *Ioan Bob*, era un om care nu voia să vadă alte mărimi decât cele oficiale, și nu pe oamenii cari sânt mari prin spiritul și munca lor. Ei n'au fost în legătură cu boierii din Moldova și din Țara Românească; de și cartea lui Maior despre începuturile Românilor a fost cetită cu deosebit interes de cei mai luminați dintre boieri, el nu s'a gândit să se coboare în țară, iar Șincai, prigonit, s'a stâns la niște școlari ai lui unguri. Activitatea Ardelenilor era astfel mai mult o activitate pregătitoare decât una care aduce răpede schimbarea împrejurărilor.

4. Scrisul celor trei mari cercetători ai limbii și ai istoriei neamului nostru nici n'a pătruns în popor. Acesta trăia și acum, în cel mai adânc întunec și nici nu putea să înțeleagă partea mai înaltă din călduroasa apărare pe care Clain, Șincai și Petru Maior o făceau neamului nostru. Cel mult dacă puținii cari cetiau își aruncau ochii pe vre-o *Alexandrie*, cu poveștile-i mincinoase, despre Alexandru Machedon, pe vre-un Calendar, ori pe cântecele simple pe care le făceau pentru ei un *Vasile Aron* ori un *Ion Barac*, și ei Ardeleni.

Dacă Vlădica Inochentie ar fi izbutit să capete de la Împăratul, cum i se făgăduise, rangul de nație politică pentru Români, ceia ce i-ar fi pus într'un rând cu Sașii și cu Ungurii, lucrurile ar fi mers altfel. Dar am văzut că jertfa marelui episcop se cheltuia fără folos.

Tot așa nu izbuti mișcarea lui *Sofronie*, preotul din *Cioara*, care, cerând păstrarea legii vechi, apăra, de fapt, dreptul la viață al unui popor apăsător.

Pe vremea Mariei-Teresei, când Austria avea mari greutatea cu luptele din Apus, Împărăteasa trebui să se gândească și la Români. Dintre ei se făcură noi regimente de *grăniceri*, așezați și cu locuința în sate de la hotar, și, pentru că Ardealul se tulburase împotriva Unirii celei fără vre-un folos, se îngădui Românilor ortodocși să-și aibă Vlădicii lor, cari erau întâiu Sârbi (Novacovici, Chirilovici) ce-și păstrau diecesele lor aiurea, la Buda și în Câmpii Măhaciului, dar aveau sarcini de suflet și în părțile românești.

Nici așa nu putea să se îndestuleze un neam nenorocit, din care cei mai mulți trăiau ca robi ai pământului, ca iobagi, tratați foarte rău, mai ales pe moșiile „domnilor“ unguri, dar și pe ale Coroanei. De aceea, supt Iosif al II-lea, țeranii noștri din Ardeal, din părțile supuse Tesaurului, unde sânt minele din Munții Apuseni, ajunseră, scoși din răbdări, la o răscoală grozavă. În fruntea ei răsări *Nicolae Ursu*, zis și *Horea* (ceia ce înseamnă cel ce „horește“, cântă), din *Albac*, în țara Moșilor celor săraci și dârji.

În toamna anului 1784 izbucnește furia celor obijduiți, cari mai află în *Cloșca* și *Crișan* două căpetenii îndrăznețe. Ura strânsă în suflete de veacuri se revarsă nimicitoare asupra nemeșilor

unguri. Trupele împărătești nu se amestecă întâiu, Iosif al II-lea având năcaz pe Unguri pentru că, din cerbicie, nu-i primiau reformele egalitare. Se începu un adevărat războiu civil. După câteva luni, abia, catanele fac rânduială. În Februar următor, Horea, trădat de ai săi, era *rupt pe roată* în Alba-Iulia (Bălgradul Ardealului). Cloșca avu aceeași soartă.

Fig. 97. Gheorghe Lazăr.

Cu toate că Împăratul hotărî înlăturarea șerbiei, atâta suferință nu aduse încă mântuirea deplină a neamului. Această mântuire nu putea să vie de la zvâcnirile dureroase ale trupului, ci de la luminarea limpede a minții.

5. Printre tinerii cari crescură în ideile scriitorilor dintre 1770 și 1820 se găsi unul, *Gheorghe Lazăr* (fig. 97), care, după studii foarte bune,

Fig. 98. Vornicul Iordachi Golescu, gramatic și lexicograf.

mai ales de filosofie, făcute în Pesta și Viena, doria să fie episcop. Neizbutind, Lazăr, care era neunit (ortodox), trecu în țară, cu copiii unei familii care, după obicei, pe timpul tulburărilor din Țara Românească, se adăpostise în Ardeal. Pe atunci, cu un boier ca *Iordachi Goleșcu*, adunătorul proverbelor, și cu fratele lui, *Dinicu*, autorul unei călătorii în Apus, plină

Gheorghe

Asachi

Fig. 99.

de înțelegere pentru greșelile și neajunsurile țării, era o *boierie națională*, însuflețită de aceleași idei ca și șefii mișcării ardelenice. În București, unde pe atunci se afla un strălucit *gimnasiu al Grecilor*, la care umblau foarte mulți Români, Lazăr putu să întemeieze, mulțumită sprijinului dat de asemenea boieri (*Constantin Bălăceanu*,

Grigore Ghica, Grigore Băleanu) și de *Mitropolitul* de atunci, un Român, *Dionisie Lupu*, o școală de *matematică practică*. Muntenii doriau să aibă această școală, fiindcă în Moldova, supt *Mihai Suțu*, tânărul *Gheorghe Asachi*, fiul unui protopop, izbutise, la întoarcerea sa din Viena, să facă un astfel de așezământ, ajutat fiind de *Mihai Sturza*, tânăr boier patriot și luminat, și de *Mitropolitul Veniamin Costachi*, om sfânt, care trăia numai pentru milostenie și cultură. Din aceste școli trebuiau să iasă *ingineri*, și ingineria, exercitată pe atunci de străini, era de mare nevoie, mai ales în Moldova, pentru delimitarea moșilor basarabene, precum și în multele procese care se judecau după Codicele cele nouă. *Asachi* făcu numai *matematică*, dar *Lazăr*, care se simția înainte de toate *filosof*, începu în curând să ție prelegeri de filosofie kantiană, la care se îngrămădia un număr de școlari, unii dintre aceștia oameni în vrâstă, cari-și aveau acum rostul lor.

Școala din București, ca și cea din Iași, trebui să se închidă la izbucnirea turburărilor grecești. *Asachi* părăsi țara împreună cu ocrotitorii săi. În Iași încetară, pe lângă cursurile lui, și acelea care se făceau în noul *seminariu moldovenesc*, întemeiat de scurtă vreme și reformat, cu *profesori veniți din Ardeal*, de *Mitropolitul Veniamin*.

La București, *Lazăr* stătu, un timp, în sărăcie și părăsire, așa încât se îmbolnăvi, și, peste câteva luni de zile, binecuvântând țara unde răsunase cuvântul său, el merse înapoi în Ardeal, unde muri în satul de naștere, *Avrigul*, lângă *Olt*.

XLIV.

Mișcarea românească de la 1821 :
„Domnul Tudor“.

- I. Cărturarii, scriitorii, boierii chiar, dintre aceia cari fuseseră câștigați pentru ideile nouă,

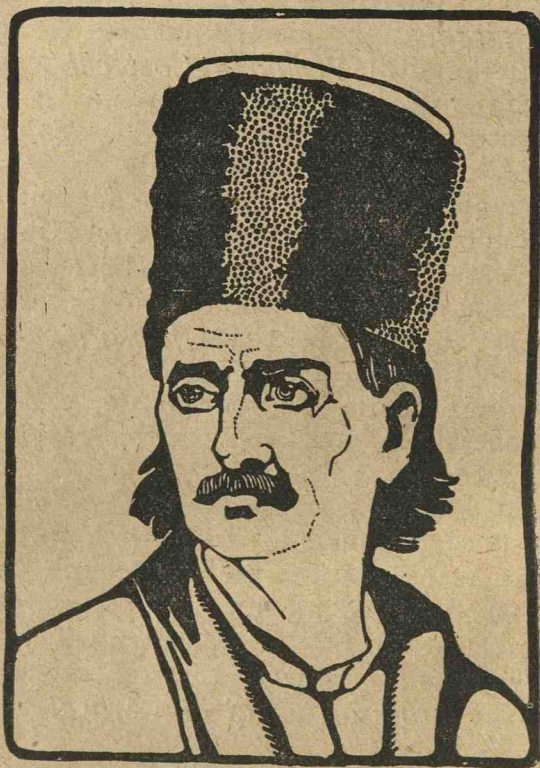

Fig. 100. Tudor Vladimirescu.

nu erau în stare să pregătească o manifestație în sensul *crezului românesc*, să arăte prin aceasta că n'au nimic a face cu răsculații lui Ipsilanti și că doresc ca acest pământ românesc să fie de acum înainte numai al Românilor.

Se ridică însă în părțile oltene, și după întirile consulului rusesc, care ajuta pe Greci, un boierinaș anume *Tudor Vladimirescu* (fiindcă fusese născut în satul gorjean Vlădimiri) (fig.

Fig. 101. Steagul lui Tudor Vladimirescu (explicația la tablă).

100 și 102), care începu a strânge oaste. Era fecior de țeran, învățase carte și fusese logofăt pe lângă boieri mari din Craiova ; pe urmă, când începu războiul din 1806, el strânse țerani olteni și ajută pe Ruși, căpătând de la aceștia titlul de *comandir* și o medalie. Data aceasta, el făgăduise *căpitanului Iordachi*, Român balcanic din garda Domnului de atunci, să-i fie de ajutor, dar, îndată ce văzu sute și mii de țerani supt steagul său, împodobit cu vulturul muntean, el

își făcu un plan mai mare. Luptătorii înarmați cu topoare și coase cari stăteau în tabăra lui îl numiau *Domnul Tudor*, și el începu de la o

Fig. 102. Tudor în chip de ctitor.

bucată de vreme să se poarte și să vorbească domnește. După datinile revoluționare apusene,

răspândia *proclamații*, în care vorbia de *sufărințele săracilor*, de apăsarea oamenilor celor răi și punea laolaltă între acești apăsători ai țerii pe Greci și pe boierii de țară înțeleși cu dânșii.

Această oaste de țerani merse, în Mart 1821, spre București, după ce înăbușise orice încercare de împotrivire în județele oltene. O parte din boieri plecară la Brașov sau Sibiu, după obicei, ceilalți erau împărțiți, unii fiind pentru păstrarea stăpânirii turcești, alții având tragere de inimă pentru Ipsilanti, și câțiva, în sfârșit, fiind gata să steie la învoială cu Tudor. Acesta intră în București, vorbi cu anume căpetenii ale boierimii și apoi se așeză în tabără la *Cotroceni*, lângă mănăstirea lui Șerban-Vodă, pe când boierii se pierdeau în intrigi, așa încât, la urmă, el fu silit să-i închidă și să-i înspăimânte, trimetându-li o ghiulea de tun în ograda curților unde erau închiși¹. Totuși Tudor silise pe boieri să iscălească anumite plângeri care se îndreptau la Poartă.

El nu putu să se înțeleagă cu Ipsilanti, care nu era dispus să-l trateze altfel decât ca pe un subaltern al său neascultător; deci, pe când prințul fanariot lua o linie de retragere, spre a se adăposti dincolo de Olt, Tudor plecă pe alta. În cale însă, lângă Golești, ajutorii lui, dintre căpeteniile *bulgaro-sârbești*, adăpostite la noi, Prodan și Machedonschi, îl trădară față de căpitanul Iordachi, și oastea țerânească, oprită de la prăzi, îl lăsă să fie prins. Peste câteva zile, acela care-și zisese „Domnul Tudor“ și întrupase nădejdlile drepte ale țeranilor, perî într’o noapte, ciocârtit de iatagane, în marginea *Târgoviștii*.

¹ Lazăr îi îndrepta tunurile, — ca un semn că îndreptarea puterii vine din cultură.

Trupul lui a fost azvârlit într'o fântână părăsită, de unde nu i s'au scos niciodată oasele pentru a i se face o îngropare creștinească.

Fig. 103. Grigore Dimitrie Ghica.

XLV.

Cei d'întâiu Domni de țară până la Regulamentul Organic.

1. În *Moldova*, la năvălirea lui Ipsilanti, o parte dintre boieri luaseră drumul Basarabiei,

iar alții se aflau în Bucovina ; rămăseseră însă în Iași și de aceia cari n'aveau de ce se teme din partea Turcilor. Pe când cei din străinătate trimeteau la Poartă plângeri în care cereau, ca și pribegii munteni de la Brașov, ca țara să fie dată în sama boierilor, *fără a se numi deocamdată un Domn*, boierii mai mărunți din Iași se declarară *pentru* Domnie, și anume pentru aceia a unui *boier de țară*. Delegații cari duseră plângerea celor d'întăiu fură învățați s'o *schimbe* cu plângerea celor de-al doilea, și astfel Turcii avură cunoștința numai de aceasta. Ei chemară un număr de boieri la Constantinopol, și, peste câteva luni, dintre Munteni era numit Domn Banul *Grigore Ghica*, nepot de frate al lui Grigore-Vodă cel ucis, iar dintre Moldoveni un bătrân boier pașnic și blând, *Ioan Sandu Sturza*.

2. Boierii pribegi primiră cu mânie această veste, și multă vreme nu voriră să se întoarcă înapoi. Consulatul rusesc îi înțeția la aceasta. În acest timp cei doi Domni — cei d'întăiu Domni de țară după trecere de mai bine de o sută de ani — făcură tot ce era cu putință pentru ca să îndrepte starea nenorocită a Principatelor, creând izvoare noi de venit, între altele și prin *sechestrarea averilor mânăstirești*, stăpânite de Grecii din Răsărit, în contra actelor de *închinare*, talmăcite pe dos, ale vechilor ctitori.

Numai când Rușii, cari amenințau pe Turci cu războiu pentru uciderea Patriarhului de Constantinopol și alte călcări de tractate, se învoiră cu aceștia și făcură *Convenția de la Akkerman (1826)*, numai atunci pribegii se întoarseră, zgomotoși și obraznici, înapoi în țară. În Convenție se prevedea, pe lângă *Domnia de șapte ani*

alegerea Domnilor de către Divan „cu voia țerii” și întărirea lor de Poartă, cu întrebarea *Puterii protectoare*, Rusia, precum și numirea unei comisiuni care trebuia să deie amânduror țărilor un *Regulament Organic* unitar.

Firește că boierii își închipuiau că acest Regulament va satisface numai interesele lor, și fel de fel de proiecte se alcătuiau în acest sens. Gândul lor mai era acela de a-și vedea recunoscut *dreptul absolut de proprietate* și de a sili pe țerani să facă în folosul lor o muncă mult mai grea decât ce se putea face în cele douăsprezece zile prevăzute de vechile „ponturi” ale Fanarioșilor.

3. Deocamdată opera de reforme fu zăbovită printr'un nou războiu. Grecii din Elada izbucniseră a birui pe Turci și a-și face o țară neatârnată. Afacerile grecești duseră la lupta de la *Navarino*, pe coastele Moreii, și aceasta la intrarea Rușilor în Principate. Un general energetic, *Dibici*, pătrunse până în Balcani, și trecu chiar șirul de munți, pătrunzând în Rumelia. Turcii fură siliți, după ce pierdură *Brăila* și alte cetăți, să încheie, la 1829, pacea de la *Adrianopol*.

Prin tratatul de la Adrianopol, țerile noastre căpătau drepturi foarte întinse: Domnii erau să fie *pe viață*, cetățile turcești de pe malul stâng al Dunării dispăreau, pământul lor se înapoiă Principatului muntean, care trebuia să-și aibă granița prin mijlocul Dunării; sarcinile țerii față de Poartă se mărgeniuau la tributul singur, care fu fixat, în 1834, la *trei milioane de lei* pentru amândouă Principatele. Încă odată se vorbea de Regulamentul Organic.

XLVI.

Epoca Regulamentului Organic.

(Urmare.)

I. Acest Regulament fu redactat în timpul când Principatele se aflau supt administrația generalului rus *Pavel Chiselev*. Acesta, crescut în ideile franceze, era un om de dreptate, de cârmuire strictă, de gospodărie excelentă și, pe lângă acestea, un înțelegător al nevoilor claselor sărace din Principate. Comisiunea aleasă pentru Regulamentul Organic lucră mai multă vreme, hotărând viața viitoare a noastră, de la felul de alegere a Domnului până la administrația satelor și de la situația țerii față de vecini până la datoriile țăranilor față de boierii lor. Chiselev sili pe membrii comitetelor să consimtă la condiții mai puțin împovărătoare pentru săteni. Aceștia erau priviți ca oameni și se puteau strămuta chiar, în anumite condiții, dar ei pierdeau *teoria* dreptului lor vechiu și datoriau *proprietarilor*, cari trebuiau să li dea pământ, din neam în neam, pe o întindere de *două treimi* din cuprinsul moșiei, pe lângă *dijmă*, și anume *slujbe* la câmp, care erau socotite, nu în zile, ci în *lucru*.

Adunarea Obștească, alcătuită din clerul înalt și din boieri — de acum înainte orice funcțiune era legată cu un grad de boierie, — se adună, pentru întâia oară, în fiecare Principat, ca să aleagă Domnul. Pentru Moldova izbuti *Mihai Sturza*, ocrotitorul de odinioară al lui Asachi, dar care acuma se schimbase în toate după vederile Rușilor, iar în Țara-Românească *Alexandru Ghica*, fratele, cu idei și sentimente

occidentale, al lui Grigore-Vodă cel numit de Turci în 1822.

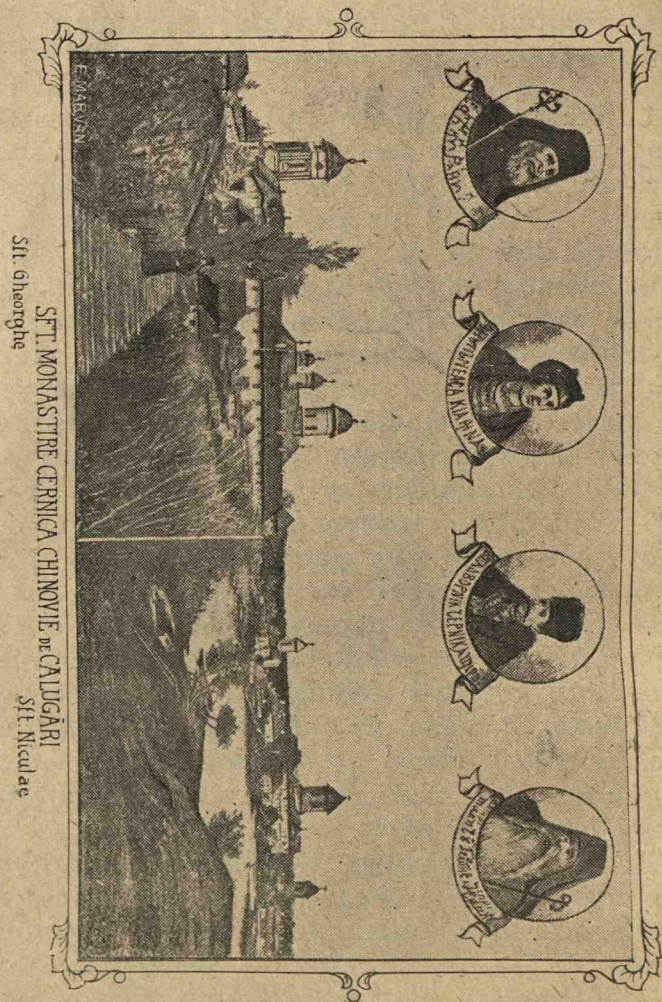

Fig. 104. Mănăstirea Cernica.

2. Regulamentul Organic a durat mai puțin de treizeci de ani, iar stăpânirea Domnilor aleși pe viață n'a avut niți măcar atâta trăinicie. Și

unul și altul s'au ocupat de *organisația țerii* potrivit cu normele cuprinse în legiuirea cea nouă. Trebuia să se facă și cele d'întăiu încercări cu

Fig. 105. Negustorul Dumitru Aman.

Adunările Obștești, alese, după un sistem nenorocit, de către prea puțini locuitori ai țerii numai, și a căror activitate era să se piardă de

prea multe ori numai în intrigi personale și încercări de a se satisface deosebitele interese. Trebuiau construite apoi *orașe nouă*, cele de la Dunăre: Severinul, Turnul, Giurgiul, Brăila, mai târziu Călărașii și, în Moldova, Galații. Trebuia să se înceapă o *agricultură mai întinsă*, căci acum, cu voia pe care o aveau Principatele de a exporta în străinătate *grâul* lor, multe locuri de pășune și multe păduri erau să fie schimbate în țarine.

Atunci s'a adus pentru lucrul câmpului o samă de Bulgari în Muntenia și de Rusneci în Moldova, cari nu au astfel nicio vechime în țară și sânt meniși a se pierde între Români.

Era de nevoie să se creeze o viață în *porturile* nouă, să se ajungă la o înțelegere cu Turcii în ce privește aplicarea *tarifului de vamă otoman* în țerile noastre sau hotărârea unor drepturi deosebite pentru Principate. Trebuia să se deie o soluție chestiei *mănăstirilor închinete*, care se aflau în așa stare, încât o întregă armată de călugări străini veniau și locuiau în ele, sau, ceia ce se întâmpla iarăși adesea, câte un singur călugăr păzitor stătea într'o mănăstire părăsită, culegând venituri pe care le trimetea Locurilor Sfinte. Chiar la *mănăstirile neînchinete*, se cuvenia să se ieie măsuri pentru ca veniturile lor să fie bine strânse și întrebuițate pentru scopurile corespunzătoare dorinței ctitorilor.

Afară de acestea, *oastea*, pe care începuseră a o formă ofițerii ruși, pe vremea ocupației, aștepta încă alcătuirea ei definitivă. În ce privește cadrele, ca și în ce privește trupele. O nouă *poliție rurală* era să fie, în sfârșit, organizată.

Se poate zice că și un Domn ca și celalt, dar

mai ales energicul și priceputul Domn al Moldovei, și-au dat toate ostenețile pentru a căpăta în aceste deosebite ramuri de cărmuire re-

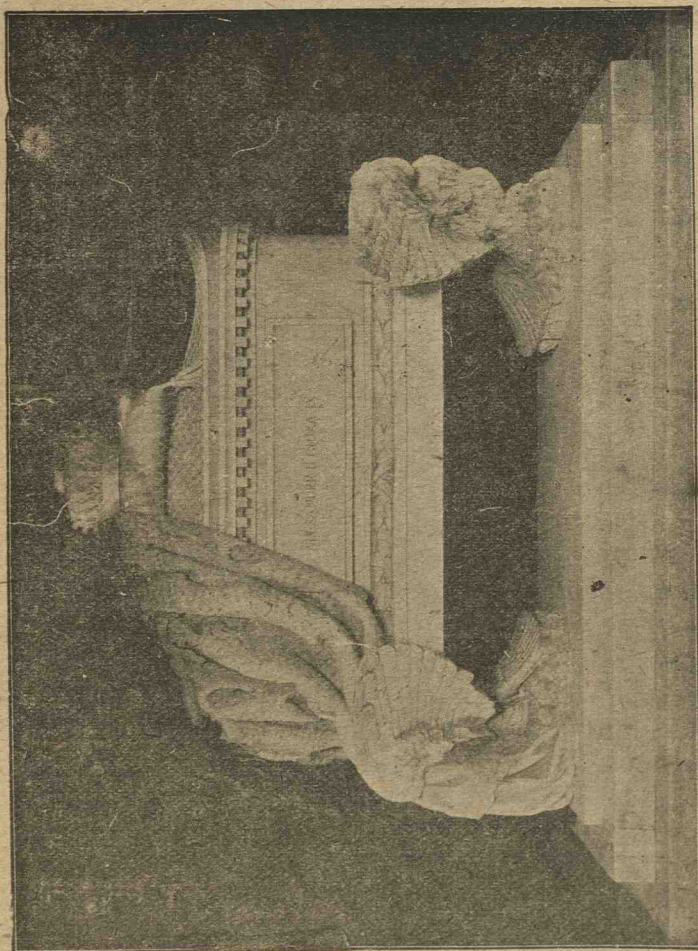

Fig. 106. Mormântul de la mănăstirea Pantelimon al lui Alexandru-Vodă Ghica.]

sultate bune. Când, în urma unor uneltiri rusești, Alexandru Ghica, vinovat pentru că luase măsuri hotărâte împotriva *Bulgarilor*, cari pre-

găteau la Brăila o pornire înarmată pentru liberarea țerii lor, fu scos din Domnie la sfârșitul anului 1840, și Adunarea Obștească a Țerii Românești alese în locul lui pe *Gheorghe Bibescu*, Principatul muntean folosi totuși cu această schimbare. Bibescu era un om încă tânăr, foarte bine crescut de tatăl său, un bogat boier oltean: el studiasse un număr de ani la *Paris*, întorcându-se cu titlul de doctor în drept: era un suflet nobil, cu aplecări poetice, cu toată bunăvoința de a face fericirea țerii sale.

Firește însă că și acțiunea lui, ca și a lui Mihai Sturza, era mărgenită de situația pe care tratatele o creau Principatelor: atârănarea mai slabă față de Poartă și *protectoratul apăsător din partea Rusiei*, al cărui consul mergea așa de departe, încât făcea obrăznicii Domnului pentru orice afacere de nimic, refusându-i până și mâna în plin teatru.

3. Vremea aceasta a fost ocupată însă și mai bine de oamenii de atunci prin pregătirea unei *culturi și literaturi nouă*. Regulamentul Organic prevedea *școli primare, școli centrale* prin orașe și *școli înalte* în cele două Capitale. Cu dragoste se lucra din partea tuturor Românilor la organizarea lor, de și s'au făcut anumite greșeli în organizarea învățământului de Bibescu, care, de la o bucată de vreme, dăduse școlii superioare un colorit străin, frances.

Regulamentul Organic apucase în *Țara Românească* școala lui Lazăr, care a fost condusă câțiva ani de cel mai isteț dintre ucenicii lui, *Ioan Eliad*, fiul unui boierinaș din Târgoviște.

Această școală căpătase, chiar în timpul Domniei lui Grigore Ghica, profesori noi, cultivați în

străinătate, și anume în Italia și Franța, precum *Eufrosin Poteca*, un cleric, pentru *filosofie*, și *C. Moroiu*, pentru *drept*.

4. În *Moldova*, starea de lucruri era ceva mai rea. După 1822, școala inferioară de la Trei Ierarhi a lucrat câțva timp, și Asachi a știut să capete pentru învățământ trei moșii supt cuvânt

Eliad

Rădulescu.

Fig. 107.

că au fost dăruite odată de Vasile Lupu, ctitorul de la Trei Ierarhi, școlii care a stat în cuprinsul mănăstirii. Numai către sfârșitul Domniei lui Ioan Sandu Sturza, Asachi, unit cu *Gheorghe Săulescu*, care învățase la Chios și apoi în Austria, începu o școală superioară.

Cei d'întăiu Domni ai Regulamentului Organic au întemeiat unele școli de sate, mai ales în

Țara-Românească, unde ele s'au socotit îndată cu sutele. În orașele mai însemnate din amândouă Principatele erau acuma școli bune.

5. Cât privește școlile înalte, Domnii munteni sprijiniră *Colegiul Sf. Sava*, care nu era altceva decât urmarea școlii lui Lazăr și Eliad. În fruntea Colegiului a fost așezat ca director un tânăr care învățase științele exacte la Viena și Paris și călătorise prin Anglia pentru a studia tehnica modernă, *Petrachi Poienaru*. Pe lângă dânsul erau câțiva profesori de ispravă din țară sau din Ardeal, — ca *Florian Aaron*, cel d'întăiu care a scris *Istoria Țerii-Românești*.

6. La mai mare înălțime s'a ridicat, specializându-se de la un timp după ramuri, școala înaltă din *Iași*, care ajunsese o *Academie*, numită, în cinstea Domnului întemeietor, *Academia Mihăileană*. În această *Academie Mihăileană* se predau și cursuri de *Universitate*, de către profesori cari au fost ilustrații ale țerii, precum *Ion Ghica* — un Muntean — pentru economia politică și, câtva timp, *Mihail Kogălniceanu* pentru istoria națională. Cursul acestui din urmă a trebuit să fie închis răpede, de pe urma protestărilor consulului rusesc.

Mihail Kogălniceanu era dintr'o familie de boieri mai mărunți. Un înaintaș al lui, *Ienachi*, a scris, cum s'a spus, una din cronicile moldovenesti din veacul al XVIII-lea; tatăl, *Ilie*, a fost *Vistier*: familia stătuse un timp la *Botoșani*. *Mihail Kogălniceanu* purta numele lui *Mihai-Vodă Sturza*, care l-a și ocrotit un timp, trimetându-l în străinătate, cu cei doi fii ai săi. *Kogălniceanu* a învățat la un pension frances

din Iași, apoi la Colegiul din Lunéville și la Universitatea din Berlin, sfătuit de profesori mari din Prusia. Întors în țară, a început, încă foarte de tânăr, prin scris și apoi prin faptă, lupta pentru *întemeierea unei culturi românești cu caracter propriu, național*, și pentru inaugurarea unei politici *a neamului întreg, desrobind pe țeran și dându-i pământ de hrană*.

7. Prin Academia Mihăileană s'a creat astfel o întreagă pleiadă de tineri, aproape așa de culți ca și aceia cari au fost făcut școala secundară în Apus, și cari aveau, pe lângă aceasta, deplina cunoștință a țerii și erau în cel mai înalt grad însuflețiți de idealul național. Prin activitatea Academiei Mihăilene se explică de ce, în lupta crâncenă pentru Unire, Moldova a avut mai mulți oameni de frunte și a luptat pe căi mult mai sigure și drepte decât Țara-Românească.

XLVI.

Literatura românească în epoca Regulamentului Organic.

I. Venim acum la înaintarea *literaturii* în acest timp.

Ea a putut să se desvolte puternic și răpede din mai multe motive. Pe de o parte, Eliad, o minte neobișnuit de limpede și de isteasă, bun de gânduri și bun de glume, dădu un *îndreptar gramatical* sigur, în ce privește neologismele (cuvintele nouă ce trebuie împrumutate din alte limbi), prin vestita lui *Gramatică* de la 1828. Din îndemnul lui un număr de tineri din boierime traduseră în românește părți alese din literaturile lumii culte (francesă, germană, chiar și latină). Pornise apoi un mare

avânt al neamului, care trebuia să se simtă și în literatură și s'o întrebuițeze pentru scopurile cele mari naționale.

2. Mai era ceva. Lumea se deprinsese acum cu felul de viață din Apus, prin venirea străinilor la noi și prin călătoriile făcute tot mai des la dâșii, de boieri (boierul *Dudescu* merge la Viena și la Paris, *Dinicu Golescu* străbate până în Elveția și lasă vestita lui *Însemnare*, plină de sfaturi înțelepte; înainte de dâșii, Barbu Știrbei cel bătrân merse la Carlsbad, cu băile cele vestite), și de studenți, cari ajunseră pe la 1830-40 a fi foarte mulți (Domnii nu vedeau cu ochi buni însă, de la 1830 înainte, învățatura în Franța revoluționară).

Apoi femeile nu mai erau ținute, ca odată, în umbra iatacelor ori în odăi închise ca acelea din haremul Turcilor, după moda din veacul al XVIII-lea. Acum ele apăreau libere în societate, făceau musică (piano, harpă), zugrăviau și arătau o deosebită dragoste literaturii. Peste puțin ele au ajuns, ca fiica lui Asachi (apoi soția scriitorului frances Edgar Quinet), să aibă amestec chiar în viața literară. Cele mai bogate și nobile jupănese se mândriau că sprijină scrisul românesc, și Anicuța Manu, născută Ghica, are astfel locul ei în dezvoltarea culturii noastre naționale. Anume saloane din Iași, ale familiei Mavrocordat, de exemplu, au avut înrâurire asupra începuturilor poeziei unui Alecsandri.

3. În Țara-Românească, înainte de anul 1821, *Iancu Văcărescu* începuse, imitând în formă pe poeții italieni de Curte din Austria veacului al XVIII-lea, și, în special, pe Metastasio, să cânte, pe lângă subiecte de iubire ușuratecă, și idealul românesc cel nou, de *înălțare prin cultură*.

Astfel făcu și un poet mai puțin îndrăzneț decât dânsul, cu o formă mult mai ordinară, *Barbu Paris Mumuleanu*, ridicat din mijlceul boierimii mărunte. O mulțime de tineri erau în stare să facă traduceri bune din franțuzește sau nemțește, ba chiar lucrări originale. Trebuia numai, pentru a-i îndemna, pentru a uni

silințele lor și a li da o bună prețuire a celor scrise de dânșii, și, mai ales, pentru a li pune la îndemână *regule* privitoare la *noua limbă literară și ortografia* cea mai potrivită pentru dânsa, un îndrumător cu știință de carte și cu măsură, având și un ideal cultural înaintea ochilor. Acela a fost Eliad (fig. 107), autorul acelei gramatici hotărâtoare pentru scrisul românesc. El a întemeiat încă de pe vremea Rușilor, pentru a da știrile și anunțurile pe care le doriau aceștia, *cea d'întăiu gazetă în limba noastră*, „*Curierul Românesc*“, care tipăria în foileton și compuneri literare. Mai târziu a publicat, într'un format mai mic, și o *revistă literară*, „*Curierul de ambe sexe*“, numit astfel pentru că era merit mai ales cetirii de către femei. Alte foi și reviste au apărut apoi, mai ales în apropierea anului 1850, redactate de *Florian Aaron* și de unii dintre tineri.

4. Eliad cumpără o *tipografie*, care fu așezată, întâmplător, pe locul unde zăcuse bolnav Lazăr și de unde plecase el binecuvântând țara silinților sale nenorocite. Având tipar la dispoziția sa, el nu se mulțămii să tipărească numai gazete și reviste, ci se făcu și *editor*, cel d'întăiu editor de cărți românești. Același conducător în toate ramurile de literatură sprijini din toate puterile alcătuirea unei societăți pentru *teatru*, ale cărei base fuseseră puse mai de mult de câțiva boieri patrioți. *Societatea Filarmonică*, căci așa se numia, întemeie o școală pentru tinerii începători în teatru, și o serie de reprezentații se porni, urmând exemplul dat mai înainte, în împrejurări și mai grele, de Iancu Văcărescu singur. Unele reprezentații fură foarte mult cercetate, și Dom-

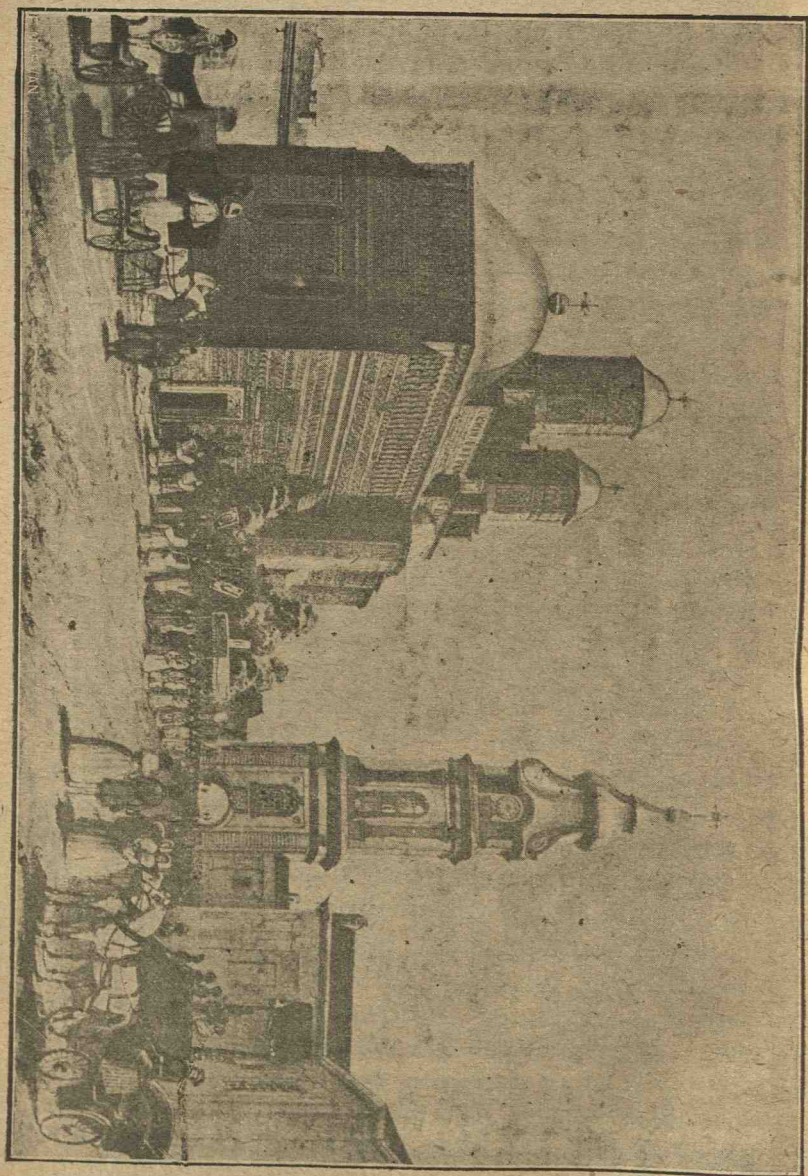

Fig. 108. Vederea bisericii Trei-Ierarhi în vremea lui Asachi.

nul însuși, *Alexandru Ghica*, ajută întreprinderea, până ce, la urmă, anume temeri și intervenții nimiciră și această frumoasă mișcare.

5. Între poeții aceluși timp se ridică tânărul ofițer *Cârlova*, care, în elegii și marșuri, înfățișă sentimentele de idilă ale veacului al XVIII-lea, unite cu un călduros avânt pentru țara și neamul său. *Grigore Alexandrescu* avu o activitate literală mai îndelungată și binefăcătoare. Pe lângă traduceri, el ridică și *elegia* românească la cea mai mare înălțime, scrise *fabule*, în care biciuia, supt chipuri de dobitoace, relele timpului, — unele din *fabulele* lui întrec chiar în frumuseță pe ale vestitului *La Fontaine* —, și dădu în câteva epistole cugetări cumiști asupra vieții sau judecăți asupra societății timpului său. Mai târziu el atinse și subiecte istorice, cântând, cu prilejul trecerii sale pe la Cozia, umbra eroică a lui *Mircea-cel-Bătrân*.

6. *Cesar Boliac*, *C. A. Rosetti* și *D. Bolintineanu*, cari se ridică mai târziu, au o însemnătate cu mult mai mică. *Rosetti* însă, ca scriitor, scrie o limbă foarte limpede și plăcută, pe când *Bolintineanu* este afectat și se lasă îmbătat de curgerea armonioasă a silabelor care nu spun nimic, sau spun lucruri împotriva oricărui înțeles cuminte.

Dar baladele lui au chemat luarea-aminte și mai mult asupra vremurilor de luptă din trecutul nostru și au deprins pe Români cu gândul că tot numai ei, și pe aceleași căi de silinți vitejești, își pot îndrepta soarta.

7. În *Moldova*, *Asachi* (fig. 99) — se arată cel mai meșter făuritor de versuri frumoase, ins-

pirate de modelele clasicilor italieni; *fabulele* lui, care nu urmăresc niciun scop politic sau social, sânt adese ori pline de un spirit ales. Urmând pe Eliad, cu care a stat, de alminteri, mult timp în dușmănie, în loc să se înțeleagă cu el pentru același scop, Asachi înființează și dânsul un ziar, câteva săptămâni după apariția „Curierului Românesc”, „*Albina Românească*”. Ca și Eliad, el dădu de la o vreme și un supliment literar, intitulat, poetic, „*Alăuta Românească*”. Asachi n’a avut de la început tipografie și n’a întreprins operă de editură. Dar, iarăși asemenea cu Eliad, el a pus temeliele *teatrului* românesc din Iași, care dădu, câțiva ani de zile, represintații capabile de a împrieteni răpede publicul mai cult cu scena națională.

8. Între scriitorii mai tineri ai Moldovei se înseamnă un *Hrisoverghi*, ofițer, mort tânăr, ca și Cârlova, după ce scrisese poezii care n’au însă puritatea versurilor celor d’întăiu. *Costachi Negruț* (Negruzzi), născut dintr’o familie boierească mai modestă, s’a arătat un convorbitor plăcut în *schife*, un versificator de talent, care știu să *traducă* într’un stil firesc și vioiu o parte din opera marelui poet frances *Victor Hugo* (alții au tradus mai ales din *Lamartine*); el a scris și poezii originale și a încercat a da o poemă a lui Ștefan-cel Mare, tipărind însă numai episodul „*Aprodul Purice*”, în care e vorba de unul din căpitanii lui Ștefan, mic de stat, dar mare la inimă, care i-ar fi împrumutat calul într’o luptă în care al Domnului fusese doborât. Negruț era în legătură cu Eliad și urmă întru toate regulele stabilite de acesta în vestita lui Gramatică.

XVII.

Literatura românească în lupta pentru
Libertate și Unire.

1. Și în Ardeal, după o lungă întrerupere a activității literare, tinerii cari urmau la școala înaltă din Blaj, un *Timoteiu Cipariu* (cetește: Țipar)¹, de loc din satul Pânade, lângă Blaj, și

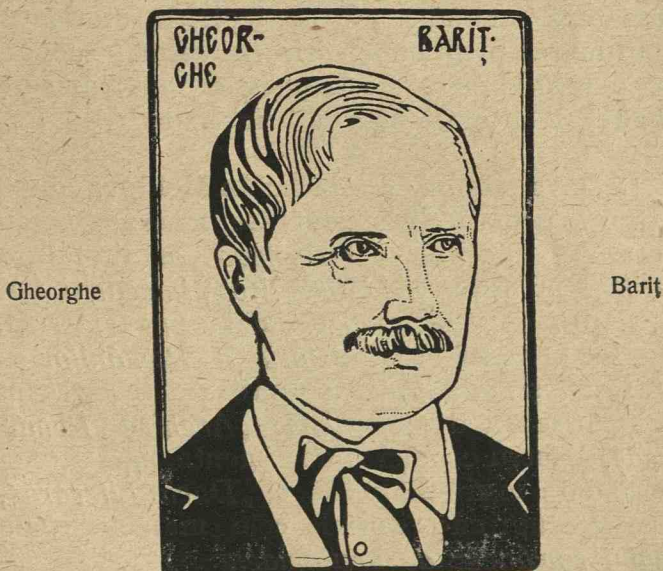

Fig. 109.

un *Gheorghe Bariț* (fig. 109), care întemeie pentru *negustorii din Brașov* cea d'întăiu școală mai înaltă românească, începură o eră nouă în

¹ Cipariu aduse idei nouă despre limbă, deci și despre ortografie. Felul lui de a scrie, care cerea să se întrebuințeze anume litere pentru anume sunete, după rațiuni *istorice*, nu de pronunție actuală, a stăpânit până dăunăzi în Ardeal și a fost o stavilă pentru mai larga răspândire a culturii.

cultura Românilor de dincolo. Bariț scoase o „*Foaie a Duminecii*“, pe care o numi apoi „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*“. De la o vreme, a tipărit și o gazetă politică, „*Gazeta Transilvaniei*“¹.

Între poeții ardeleni, avea să se ridice la oarecare înălțime *Andrei Murășanu* (fig. 115), care începe a scrie în foaia lui Bariț. El a dat apoi vestita chemare la arme pentru neamul nostru, „*Deșteaptă-te Române*“. Dar revista din Brașov se înseamnă mai ales prin articole de informație și îndrumare, prin bunele sfaturi pentru popor, printr’o reproducere aleasă a celor mai frumoase produse ale literaturii din Principate.

2. De la o vreme, se întorc în Moldova, după învățătura urmată în străinătate, tineri cari erau în stare să înceapă o *eră nouă* în literatura noastră. Unul din ei, *Mihai Kogălniceanu* (fig. 111), a fost cel mai cult Român din vremea sa. În Berlin el publică o *Istorie a Românilor* în franțuzește, și, îndată ce se întoarse în țară, începă tipărirea a două reviste: „*Archiva Românească*“, pentru cronici și documente, care atunci întâiași dată ieșiră la iveală, și „*Dacia Literară*“, pentru a cuprinde operele cele mai alese ale *scrisului românesc de pretutindeni*.

Vasile Alecsandri (n. 1819) (fig. 110), mai tânăr decât Kogălniceanu și bun prieten al acestuia, își începe atunci scrisul. Era fiul Vistierului moldovean cu același nume, boier bogat și harnic, și al unei Cozoni. A învățat la un pension frances din Iași, apoi a mers la Paris, luând bacalaureatul acolo, dar fără a face și studii mai

¹ Cipariu publică, la 1848, un ziar care avu însă mai scurtă durată, *Organul Luminării*.

înalte. Întors în Iași, printre cele d'întăiu scrieri ale sale chiar — el s'a încercat și în limba franceză, dar a văzut răpede că alta e datoria lui, — Alecsandri se așeză în fruntea poezilor tineri.

Publică în „Dacia Literară“ o frumoasă nuvelă cu subiect din viața italiană, „Buchetiera din Florența“. Apoi, călătorind la munte, el strânse, împreună cu *Alecu Russo* (Rusu ; dintr'o familie basarabeană), poezii populare, și, în sfârșit, imitându-le cu noroc, dădu, în *hore, doine, cântece*

Vasile

Alecsandri

Fig. 110.

haiducești, o nouă coloare poeziei românești. Aceste doine, unite cu poezii triste, închinată iubirii lui pentru Elena Negri, o prietenă care a murit în tinerețe: *Lăcrămioarele*, alcătuiesc cel d'întăiu volum al lui Alecsandri.

Ajungând, împreună cu Kogălniceanu și Negruzi, să conducă *Teatrul* din Iași, același scriitor tânăr începu să fixeze tipurile societății moldovenești de atunci: boieri de modă veche, tineri înfumurați, cărora li se zicea „bonjuriști“,

„duelgii“ și „pantolonari“ (fiindcă salutau lumea cu „bonjour“, purtau pantaloni de modă franceză și provocau la duel), croitori nemți, cămătari evrei și altele, într'un șir de piese care au făcut veselia mai multor generații.

Într'o privință, însă, el n'avea dreptate. La boierii cei vechi era și multă omenie, multă gospodărie și cumpătare, multă credință și multă iubire a țerii. Pe când unii dintre tineri n'aveau decât *forma apuseană*, limba țerii

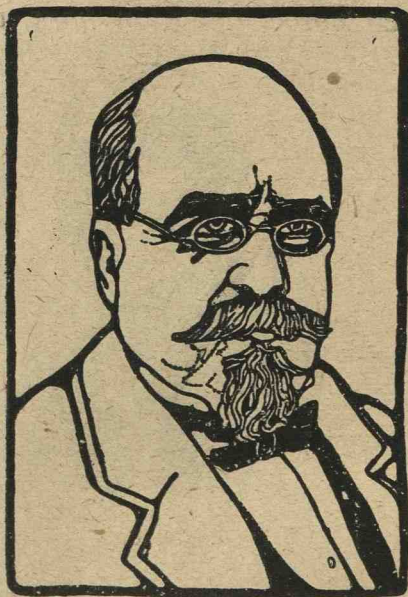

Fig. 111. Mihail Kogălniceanu.

n'o vorbiau și n'o scriau, averea părintească o risipiau, viața de familie o desprețuiau, de moșile lor nu căutau, ci-și pierdeau banii pe la mesele de cărți ori prin orașele scumpe din străinătate; nu credeau în nimic decât în cele mai brutale plăceri și în cele mai nelegiuite aventuri.

Pe lângă Kogălniceanu și Alecsandri se strân-

seră și alții: astfel, *Alexandru Donici* dădu, într'o formă sprintenă și într'un stil desăvârșit, fabule cu subiectul luat în parte din literatura rusească.

De la o vreme, după ce „*Dacia Literară*“ fusese suprimată de Guvern, tinerii, ajutați acum de *Ion Ghica* și de scriitorii cei mai în-

Fig. 112. Nicolae Bălcescu.

semnați din București, scoaseră „*Propășirea*“, „foaie literară și științifică“. De la început, i se arătă Guvernului că este o publicație periculoasă, și revista trebui să iasă fără titlul acesta de „*Propășirea*“, care se părea atingător pentru

Cârmuire. La urmă, și această revistă a fost închisă.

Kogălniceanu întrebuițea însă acest timp și pentru o operă de cel mai mare folos: el dădu la iveală atunci *cronicile țerii* („Letopisiștele“), în trei volume mari. Îndată, de la București i se răspunse prin tipărirea unei reviste de istorie, „*Magazinul istoric pentru Dacia*“, scoasă de Ardeleanul *Laurian*, — care făcuse bune studii de istorie și filosofie în Apus și avea teorii originale despre limbă ca și despre școală, în direcția *latinistă* exagerată, — și de un tânăr care servise în armata munteană, *Nicolae Bălcescu* (fig. 112). Fiu de boierinaș muntean, Bălcescu a învățat în țară, la liceul Sf. Sava, fără a merge deocamdată în străinătate. Era prieten cu fruntașii tinerimii muntene. De și slab trupește, și-a dat cele mai mari silinți pentru a ști tot ce se scrisese cu privire la istoria neamului său. Din dragoste pentru țară, se făcu ostaș, sub-ofițer nobil sau, cum se zicea, iuncăr: Guvernul l-a amestecat într'un complot, l-a osândit și l-a ținut închis mai mult timp, prăpădindu-i-se sănătatea pentru toată viața.

XLVIII.

Lupta politică pentru unirea Principatelor și biruința ideilor de libertate.

1. Cum vedem, și la București, și la Iași, și aici ca și la *Brașov* se scria acum pentru *întreaga Dacie*, pentru *Românii de pretutindeni*. Idealul românesc se înălțase, prin urmare, față de trecut: acuma toți râvniau la o *unire* în formele culturale; apoi, dacă se poate, și la

unirea vieții politice. Aceasta este, fără îndoială, o ispravă cu mult mai presus de aceia pe care au făcut-o, prin gospodăria lor bună, Guvernele de atunci.

Tinerii, moștenitori ai programului boierului *Ioan Câmpineanu*, de pe la 1840, *doritor de a vedea unite toate ținuturile românești*, își închipuiau că pot să prefacă răpede viața politică interioară a Principatelor, introducând în ele libertatea de care se bucurau Francesii. Când aceștia făcură, la începutul anului 1848, o revoluție care dădu jos pe regele Ludovic-Filip și aduse proclamarea Republicii, mișcări asemănătoare se petrecură și la noi.

Ele fuseseră pregătite de anume înțelegeri mai vechi. După ce acei boieri de la 1822 pe cari ceilalți îi porectiau *cărvunari* (*carbonari*) alcătuiseră, mai ales în Moldova, planuri de prefacere a țării, unul din ei, Vornicul *Iordachi Drăghici*, ajungând conducătorul lui Ioan Sandu Sturza, câștigă pe acesta pentru o *Constituție*, pe care consulatul rus o răpi. Boierul Ioan Câmpineanu duse o opoziție patriotică împotriva tendinților de cotropire rusească în epoca Regulamentului Organic, călătorind pentru scopul de unire românească în Apus pe vremea alianței franco-engleze. Eliad își bătutu joc cu spirit de consuli atotputernici și de agenții lor. Societăți literare, ca *Societatea Filarmonică*, își aveau și scopurile lor politice. Asociații politice revoluționare, ca aceia intitulată „*Dreptate-Frăție*“, se ivesc chiar pe vremea lui Bibescu-Vodă. Și în Moldova se alcătuiră adevărate conspirații pentru prefacerea țării, dar poliția lui Mihai Sturza li dădu de urmă.

Trebuie să se însemne și aceia că, în numele unor tineri din București, Ion Ghica îndemnă din nou pe Domnul Moldovei să iea asupra-și greaua sarcină de Domn al Unirii, dar prudentul Vodă-Sturza refuză.

2. În Moldova, nemulțămiiții, între cari erau toți fruntașii literaturii tinere, fură descoperiți,

aruncați prin mănăstiri, spre pedeapsă, sau siliți să părăsească țara.

Ei erau șefii intelectuali ai țerii. Între cei ce fugiră se aflau Kogălniceanu și Alecsandri; între cei prinși, cari scăpară mai greu, fu *Gheorghe Sion*, poetul politic al timpului, după exemplul

Fig. 113. Mihai Sturza.

Francesului Béranger, și tânărul *Alexandru Cuza*. Acesta văzu în pribegie măreața Adunare revoluționară a Ardelenilor din același an.

Fugarii moldoveni aflară în *Bucovina* cea mai bună primire în sânul familiei, de origine greacă,

dar cu totul romanisată, *Hurmuzachi*. Bătrânul *Doxachi*, care petrecuse multă vreme în Moldova, fiii lui, dintre cari Eudoxiu a ajuns un vestit istoric, fetele — una din ele fu mama poetului *Petrinò*, — îi primiră la Cernauca, moșia lor, ca pe niște fii și frați iubiți. Hurmuzăcheștii au scos atunci și foaia „*Bucovina*“, care trăi numai câteva luni, dar dădu *cea d'intăiu afirmare națională a Românilor pe pământul Bucovinei, care era al lor de drept istoric*.

3. În Țara-Românească, însă, tinerii se arată mai îndrăzneți: unii dintre dânșii merșeră chiar până acolo încât traseră cu pistolul asupra lui Vodă-Bibescu, fără a-l răni însă. Câteva zile mai târziu, Bibescu, adânc impresionat de această încercare de crimă, abdică, lăsând puterea în mâinile revoluționarilor. Aceștia se adunaseră la *Islaz*, în Oltenia, și răspândiseră un proiect de *Constituție*, scris de *Eliad*, numiseră un *Guvern provisoriu*, câștigaseră câteva cete de soldați și în fruntea lor mergeau, prin Craiova, la București. Aici se stabilește o cărmuire vremelnică, la începutul lui *Iunie 1848*.

4. Un astfel de Guvern nu putea să aibă niciun viitor. Pe de o parte, *Turcii*, cu toată măgulirile ce li se făceau, nu puteau să-l recunoască decât numai trecător, iar Rușii erau hotărâți să înăbușe revoluția cu orice preț. În sfârșit, chiar între cărmuitori nu era nicio înțelegere: *Eliad* se credea acum un *Hristos* coborât pe pământ; el reprezintă interesele conservatoare și nu voia să știe de ideile franceze liberale, pe care le predicau *Rosetti*, *Bălcescu*, pe lângă alții, cam de aceeași vrâstă cu dânșii, cari nu fuseseră

amestecați însă în viața literară, precum *Ion Brătianu*, caracter vioiu și simpatic.

După multe frământări, și fără a se lua nicio măsură însemnată — o comisiune de țerani și proprietari, chemată pentru a hotărî chestia rurală, ținu în zădar câteva ședințe și fu disolvată, apoi, de Eliad, — Revoluția a fost înăbușită de Turci, cari merseră asupra Bucureștilor, fără gând dușmănos însă.

Revoluționarii, pe cari Franța nu-i ajută, precum nădăduiseră, crezuseră că s'au înțeles cu trimesul Sultanului, Soliman-Pașa. Îndată, supt presiunea rusească, se dădu însă ordinul de ocupație. Revoluția se putea privi ca încheiată, Fuad-Efendi căpătând misiunea de a isprăvi cu această „răscoală“.

Totuși, când Turcii ajunseră în *Dealul Spirii*, lângă casarma oștirii pământene, neîncrederea, de o parte și de alta, aduse o ciocnire, în care Turcii suferiră multe pierderi, iar parte dintre ai noștri muriră eroic —, lucru însemnat, fiindcă de multă vreme nu se mai luptaseră ostași români împotriva străinilor.

Astfel se înăbuși Revoluția. O *Căimăcămie* (caimacam înseamnă, după turcește, „locțiitor de Domn“ sau „ispravnic de Scaun“, cum se zicea mai de mult) fu așezată. În fruntea ei se găsia bogatul boier *Constantin Cantacuzino*. Peste câteva luni, Turcii și Rușii se înțelegeau și, încheind convenția de la *Balta-Liman* (^{10 April}/_{1-iu Maiu} 1849), hotărău că Domnii noștri nu vor mai stăpâni decât iarăși numai șapte ani și că țerile române vor fi ocupate până ce se va avea siguranța că liniștea este trainică.

5. Revoluția din 1848 a avut un răsunset și

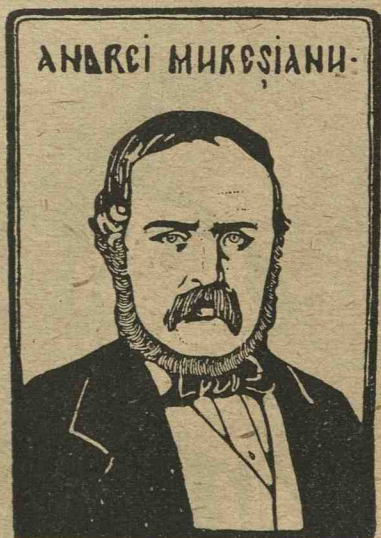
în Ardeal. După răscoala lui Horea se încercă în zădar, din partea amânduror *episcopilor români*, a celui unit (din Blaj), ca și a celui neunit, o „plângere“ către Cărmuire, cerând ca și neamului acestuia oropsit să i se facă o parte în

Fig. 114. Avram Iancu.

drepturile politice de care ar trebui să se bucure orice locuitor al țerii: așa-zisul, de protivnici, „*Supplex libellus Valachorum*“. Ca și pe vremea episcopului Inochentie, Statele ardelenene, care înfățișau pe *cele trei nații* stăpânitoare, se arătară fără înțelegere și fără milă. Mai trecură

încă cînzeci de ani fără să se facă altă schimbare decît acelea pe care le voiã, pentru scopuri fiscale sau militare, Guvernul. Dar, cînd Ungurii se ridicarã împotriva Casei de Austria și cei din Ardeal cerurã unirea acestei provincii cu Ungaria cea mare, Români se mișcarã la rîndul lor.

Andrei
Murășanu,
cîntărețul lui

„Deșteap-
tă-te]
Române“.

Fig. 115.

6. Data aceasta, *inteligența* stătea în fruntea lor, mai ales tinerii cari urmaseră la școala de drept din Cluj, ca *Papiu Ilarian* (fig. 119). Unul dintre tineri, *Simion Bărnuz* (fig. 116), vorbi foarte frumos înaintea mulțimii uriașe adunate pe câmpul din marginea *Blajului*, lângă apa *Târnavelor*, *câmp* care se numește de atunci al *Libertății* (3 Maiu 1848). Peste câteva luni, cînd împrejurările ardelenene ajunseră la crisă, Români luară armele, avînd în fruntea lor pe avocatul

Avram Iancu (fig. 114), fire cavalerescă și vitează, care urmează, într'o formă mai nobilă a spiritului, lui Horea, în țara de munte a căruia se născuse și el. În același colț unde se luptaseră țeranii de la 1784, se luptă și Avram Iancu împotriva răsculaților unguri. Ca și Horea, el arăta că nu voiește altceva decât stăpânire dreaptă din partea Împăratului. Se dădură lupte eroice în acest unghiu de țară, femeile bătându-se ală-

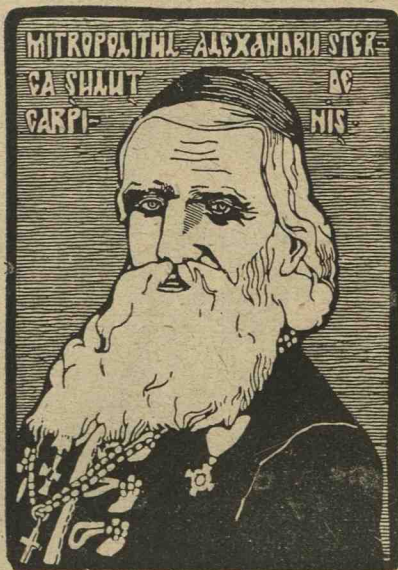

Fig. 116. Simion Bărnuț.

turi cu bărbații, prin pădurile munților sau pe povârnișurile de stâncă. Dar Avram Iancu n'avea pe cine să se razime, înțelegerea propusă din partea răsculaților unguri nu era sinceră și, astfel, hotărârea lucrurilor rămase să o dea, nu el, ci împrejurările.

Unii dintre liderii revoluționari cari fugiseră de la noi, ca Boliac și Bălcescu, credeau să poată împăca pe Români cu Ungurii, aceștia recunoscând neamului nostru dreptul de a trăi deosebit în cultura lui și cu ideile lui. Ceia ce-i îndemna era frăția firească între revoluționari. Dar acest gând n'avea nicio serioșitate, cum au dovedit-o și împrejurările următoare.

Ungurii fură biruiți după sosirea *Rușilor*, cari

Alexandru
Sterca
Șuluțiu,

cel d'întău
Mitropolit
unit.

Fig. 117.

ocupaseră Principatele, pe Murăș, la Șiria (Világos), și, între măsurile pe care le luă tânărul Împărat *Francisc-Iosif*, după potolirea Revoluției, a fost și acordarea de *drepturi Românilor*

Rând pe rând, ei căpătară o *Mitropolie pentru uniți* (1850)¹, și apoi după trecere de câțiva ani de zile, o alta *pentru neuniți* (1860)².

¹ Episcopii sufragane se dădură la Gherla, Oradea-Mare și Lugoj, un vicariat la Sighet (Maramurăș).

² Episcopii sufragane la Arad și Caransebeș, vicariat la Oradea-Mare.

7. Cel d'întăiu Mîropolit al ortodocșilor a fost *Andrei Șaguna* (fig. 118), Macedonean de obârșie, om foarte bine privit la Curte și care a jucat în 1848 un rol foarte însemnat. Românii avură voie să întemeieze prima *Asociație culturală* a lor. Foaia din Brașov urmă și mai departe, și în curând apărură și alte înfățișări de viață culturală sau de ideal politic ale neamului nostru de acolo: *ziare, reviste, cărți de școală, poesii.*

Cât privește pe viteazul conducător de la 1848, Avram Iancu a refuzat orice răsplată din partea Împăratului, și zguduit de nedreptate, poate și de grozăviile pe care le văzuse, *înebuni în curând și străbătu satele fără să aibă niciun adăpost; cânta numai din fluier doine în care-și alina durerea sufletului.* A murit, mai târziu, în casa unui străin, unde venise să se opoșească.

XLIX.

Domnii Convenției de la Balta-Liman.

1. După încetarea Republicii de la 1848 și încheierea Convenției de la Balta-Liman fu numit, ca Domn muntean fratele lui Vodă Bibescu, înfiat de bogatul boier oltean *Știrbei*, și care-i purta pentru aceasta numele: *Barbu Dimitrie Știrbei*. În Moldova, *Mihai Sturza* fusese silit să plece în urma acestor încurcături, și astfel locul lui fu luat de încă tânărul și frumosul *Grigore Alexandru Ghica*, fire de idealist nobil, gata la cele mai mari jertfe, dar minte cu mult mai puțin cumpănită și cârmuitor cu mult mai slab decât Știrbei. Aceștia avură în grija lor țerile noastre până la viitorul războiu între Ruși și Turci, în 1853.

2. Ei au făcut multe lucruri folositoare. Li se datorește și o întregire a *legislației agrare* (pentru pământ). Învățământul *național* a fost reorganizat de dânsii. Sfătuitoarea lui Ghica în

Fig. 118. Mitropolitul Andrei Șaguna.

ce privește școala a fost Laurian însuși. Domnul Moldovei a pus să se tipărească la Iași *Cronica lui Șincai*. Oamenii de la 1848 îl încunjurau și-l serviau cu credință.

3. Pe atunci învinșii Revoluției, după multele primejdii ce le îndurară, se găsiră împreună la *Paris*, centrul lumii liberale, unde se aflau și atâția pribegi din Ungaria și Polonia. Ei aveau aici adunările lor, și, din nenorocire, aduseseră și patimile care-i deosebiau și li stricau planurile. Erau în legătură cu miniștrii Statelor celor mari, scriau memorii și făceau expuneri care aveau drept scop câștigarea opiniei publice apu-

Fig. 119.

sene pentru întemeierea la noi a unei vieți libere și, dacă este cu putință, Unirea Principatelor scăpate de protectoratul rusesc.

4. În această vreme mulți dintre dâșii au pierdut însă pentru totdeauna înțelegerea desăvârșită a țerii și au suferit din partea culturii franceze o înrâurire atât de covârșitoare, încât

nu s'au putut liberă de dânsa toată viața. Astfel Alecsandri, care scrie aici o parte din amintirile sale sentimentale, cărora li zice *Suvenire*, cu un cuvânt frances, schilodește o mare parte din poeziile sale de tinereță și capătă de acum înainte o întorsătură de spirit care nu-i mai îngăduie libertatea și spontaneitatea de la început.

Traducerile în limba francesă ale poeziilor romanticilor noștri au contribuit la cunoașterea sufletului nostru în Apus. Prietenii prețioase legau pe pribegi de oameni ca marele istoric *Michelet* și ca vestitul agitator al ideilor nouă *Edgar Quinet*, care, cum am spus, luă în căsătorie pe fiica lui Asachi. „*Moldo-Valahii*“ ajunseră cunoscuți și iubiți de publicul european.

Totuși în surgunul apusean scrie *Bălcescu*, care se și sfârși în aceste zile de restriște, murind tânăr la Palermo. *Istoria lui Mihai Viteazul*, o adevărată poemă înălțată în amintirea viteazului Domn cu sfârșit tragic.

Lucrarea n'a fost isprăvită. Din ea s'a tipărit întâiu numai un capitol, într'o revistă. Târziu de tot, manuscrisul lui Bălcescu a fost publicat în întregime.

Cât privește pe *Kogălniceanu*, el se întoarse în Moldova după câtăva vreme, dar nu mai aducea tragerea de inimă pentru literatură, nici râvna de organizare pe care o avuse pe vremuri.

Un timp, toate talentele românești — și Alecu Russo, care dăduse atunci minunata „*Cântare a României*“, în care se arătau suferințele și dorurile neamului, în frase ca ale Bibliei, — fură adunate la revista „*România Literară*“, în fruntea căreia stătea Alecsandri.

Lupta politică pentru Unire.

1. La 1853, pe urma încurcăturilor, produse în chestia *Locurilor Sfinte*¹, oștile rusești trecură Prutul și luară în stăpânire amândouă Principatele. Domnii fură îngăduiți o bucată de vreme în Scaunul lor, dar, pe urmă trebuiră să plece.

Ocupației rusești îi urmă ocupația *austriacă*, și aceiași Domni fură chemați din nou pentru a stăpâni alături de generalii împărătești. Austria se gândia la anexarea Principatelor; de aceia și trimese la noi comandanți de origine italiană (feldmareșalul Coronini). Nici planul Austriei nu ajunsese la îndeplinire însă. Puterile europene se amestecară în războiul Crimeii, biruiră pe Ruși și li impuseră *pacea de la Paris*.

În actul de pace (18/30 Mart 1856), care *dădea Moldovei înapoi cele trei județe de jos ale Basarabiei (Cahul, Bolgrad și Ismail)*, se prevedea o nouă orânduire a Principatelor, care erau să scape definitiv de supt protectoratul apăsător al Rusiei. Această orânduire rămânea să și-o deie ele însele printr'o *adunare* chemată anume și care primî numele ciudat, prin împărecherea unui cuvânt turcesc cu unul latinesc, de *Divan ad hoc*.

Alegerile pentru acest Divan ad-hoc trebuiau să se facă supt supravegherea unui *Caimacam*, și Caimacami fură numiți: în Muntenia *Alexandru Ghica*, blândul Domn de odinioară, iar în Moldova un Grec de obârșie bulgărească, tânărul fiu al Caimacamului Moldovei din 1821, *Nicolae*

¹ Vezi manualul de clasa a doua.

Vogoridi, care ținea pe fata poetului Conachi, dar era un om cu totul ușuratec, incapabil și dușman hotărît al scopurilor noastre, ca unul ce însuși vână Domnia.

2. Astfel alegerile se făcură în Țara-Românească așa cum doria partidul național, iar în Moldova așa cum voise *Vogoridi*. Se ridicară plângeri energice împotriva sistemului de terorizare prin administrație care fusese întrebuițat. Tinerii Moldoveni cari luptau pentru libertate și unire păstrasera legăturile lor în Franța ; alegerile fură casate, se făcură altele și, data aceasta, ieșiră cu o mare majoritate *unioniștii*, partizanii Unirii Principatelor.

Desbaterile Divanurilor ad hoc ținură mai multe luni de zile ; ele sânt de cea mai mare însemnătate, fiindcă, atunci pentru întâia oară, se vorbea într'o Adunare aleasă liber despre interesele cele mai mari ale neamului. Și *țeranii* se înfățișară bine în Adunarea moldovenească și arătară frumos plângerile lor. Țerănimea voiă, în amândouă Principatele, să înlătore *boierescul* sau *claca*, lucrul impus pe pământul proprietarului, și să i se dea voie a-și răscumpăra, printr'o plată făcută în orice condiții, locul de casă, livezile, fânețele, pășunile și ogorul care era de trebuință pentru viața fiecării familii. Dorințele Principatelor fură înfățișate înaintea forului european, căruia ele-i erau supuse prin tratatul din Paris (1857).

Între dorinți era și aceia a *Unirii Principatelor*, — pe lângă altele care corespundeau ideilor celor mai liberale. *Conferința*, adunată, potrivit cu tratatul de pace, în Paris, discută mai multă vreme aceste dorinți ; ea dădu, la urmă, Principatelor un regim nou, al Convenției (7/19

August; ratificată la 2 Octombrie st. n. 1858), regim mult mai bun decât acel al Regulamentului Organic. Dar, îngăduind Moldovei și Țerii-Românești să se numească de acum înainte *Principatele-Unite*, Convenția hotăra că ele vor avea doi Domni deosebiți și că singura legătură între dânsule va fi *comisiunea* de optsprezece membri care va discuta, la *Focșani*, legiuirile potrivite pentru amândouă țerile. În același timp se prevedeau măsuri umilitoare, d. ex., ca înțelegerile Porții cu Apusenii, așa-numitele Capitulații, să aibă mai departe valoare și la noi (deci consuli păstrau dreptul să judece pe supușii lor).

L.I.

România unită: Cuza-Vodă.

I. Acum se trecu la alegerea Domnilor, supt o *Căimăcămie de câte trei boieri*, care înlocuise pe cea precedentă.

În Moldova erau doi partisani ai Unirii, și anume: *Anastase Panu*, din Huși, vestit cuvântător, și *Vasile Sturza*, pe lângă cari rămânea fără putere Ștefan Cărgiu. În Țara-Românească fură numiți oameni mai puțin cunoscuți, dintre cari doi boieri mari, cari nu iubiau pe tineri și idealele lor.

Candidații erau multi. În Moldova se înfățișa fostul Domn *Mihai Sturza* și fiul lui cel mai mare, *Grigore*. Mulți alții trăgeau și ei nădejde de Domnie, și printre ei se aflau și fruntașii tineretului.

Astfel Vasile Alecsandri, pe care dușmanii Unirii îl acoperiră atunci cu cele mai grosolane insulte.

La urmă însă, toți oamenii cu sentimente patriotice se uniră asupra persoanei unui prieten al lui Kogălniceanu și lui Alecsandri, care fusese prin Paris, unde-și făcuse studiile, și prin Ardeal, la 1848, și apoi, întors în țară, intrase în oaste și înaintase foarte răpede, ca pe vremea lui Vogoridi, până la gradul de colonel. Alexandru, fiul lui Ioan Cuza (fig. 120), rupsesse îndată cu ocrotitorul său Caimacamul, și, fiind cârmuitor la Galați, el arătase sentimente foarte frumoase. Era un om înzestrat cu înalte însușiri, hotărît, gata de jertfă, lipsit de patima banului: dacă-i plăceau petrecerile, și i-au plăcut și ca Domn, el n'a nenorocit, cum spune un biograf al său, nicio familie. Ceia ce-l ridică însă mai presus de cei mai mulți contemporani ai lui e popularitatea, iubirea pentru cei mulți și săraci și lipsa de orice despreț și măreție în legăturile cu dânșii.

Doamna Elena, născută Rosetti († 1909), a lăsat amintirea unei sfinte, care n'a cunoscut lumea decât pentru ca să ajute și să iertă. După moartea soțului ei, a căutat bolnavii în spitale și a dat averea ei săracilor, murind supt acoperemânt străin cu amintirea marelui Domn în inimă.

Însușirile arătate au făcut ca Alexandru Ioan Cuza, ales ca Domn al Moldovei (5 Ianuar 1859) și, în curând, al Țerii-Românești (24 Ianuar 1859), să fie iubit de mulțime încă de la început. Era un semn bun: parcă se prevedea că noul stăpânitor al ambelor Principate, îndeplinitorul Unirii, va fi în același timp și desrobitorul țăranilor.

2. Domnia lui Cuza a ținut de la 1859 până în Februar 1866, șapte ani în capăt. Rare ori

s'a văzut o stăpânire mai plină de fapte. Alexandru Ioan I-ii avea înaintea lui o țară care nu era deprinsă a trăi unită și în care, pe lângă atâtea deosebiri, une ori durercase, între *Moldoveni* și *Munteni*, erau și motive de neînțelegeri și de gâlceavă între deosebitele *clase* și *partide personale*. Multă vreme se pierdu în discuții zădarnice, atât în cele două Camere, cât și în

Cuza-

Vodă.

Fig. 120.

Comisiunea de la Focșani, până la Unirea definitivă din 1861-2. La administrație, la îmbunătățirea finanțelor, la alcătuirea unei oștiri vrednice de acest nume nu putea să se gândească Domnul atunci când avea înaintea lui trei probleme mari: *recunoașterea de către Europa, și mai ales de către Poartă, a Unirii Principatelor* supt același Domn, adecă problema întemeierii Statului

care, de la 1861, se chema, cu un singur nume, *România*, al doilea, *resolvarea chestiei mănăstirilor închinat*e și, al treilea, *împroprietărirea țăranilor*.

3. Mulțămită mai ales dibăciei diplomatice a lui *Costachi Negri*¹, scriitor în tinereța sa, și prieten cu Alecsandri și Kogălniceanu, se ajunse la o înțelegere cu Turcii. Aceștia dădură un *firman*, pe care Alexandru Ioan I iu îl numi *act*, și prin care se prevedea Unirea, *dar pe timpul vieții lui numai*, și se *suspenda*, fără a se desființa, *Comisiunea de la Focșani*

În ceia ce privește *moșiile mănăstirilor închinat*e, toate stăruințele care se făcură la Constantinopol fură zădarnice. Călugării, cari se simțiau sprijiniți de Ruși, cu toate că aceștia secularisaseră de mult în Basarabia averile mănăstirilor răsăritene, se împotriviră cu îndărătnicie și răspândiră în toate părțile broșurile lor de protestare. La urmă chestia se mântui printr'o măsură îndrăzneată: în *Decembre 1863*, Camerele declarară că averile mănăstirilor sânt secularisate, dar că se va da o despăgubire călugărilor ; de oare ce aceștia, nădăjduind zile mai bune, nu făcură niciun pas pentru primirea acestei sume, se hotărî, peste patru ani de zile, că întreaga chestie este isprăvită. Astfel se căpătă din nou o *cincime din pământul național*.

¹ Negri, dintr'o familie de obârșie grecească, dar romanisată cu totul, a fost fratele Elenei pe care a iubit-o Alecsandri, închinându-i *Lăcră-mioarele*. Era un om de mare frumuseță, de moravuri foarte curate, lipsit și de ambiție și de pofta banilor. N'a umblat să strângă ceată în jurul său, ci a stat gata să răspundă singur la orice chemare a țerii. A murit sărac ; mormântul lui se vedea în cimitirul dela Târgu-Ocnei, acum distrus de dușmanii din 1916-7 unde casele lui părintești cădeau în ruină. A scris și a lăsat versuri și frumoase pagini în prosă.

4. În chestia țerănească, Cuza întâmpină, multă vreme, o împotrivire înviersunată. Luptau pentru vechea teorie că proprietarul e deplin stăpân, iar țăranul numai un chiriaș, neavând niciun drept asupra pământului pe care-l lucra din generație în generație, represintanții boierimii, *Grigore Sturza* din Moldova¹, iar, în

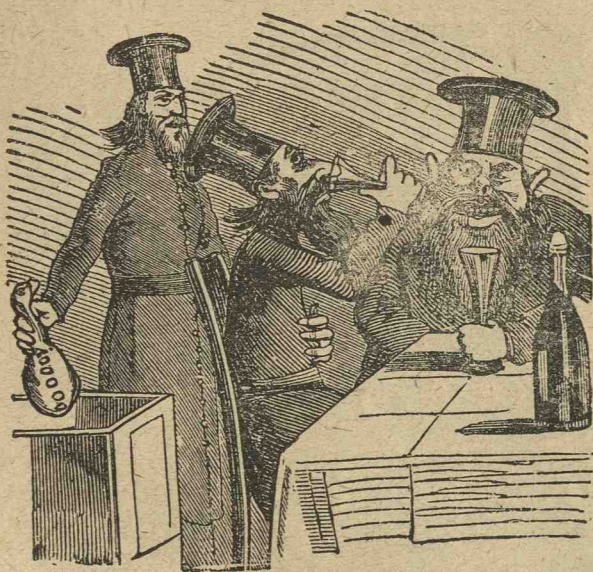

Fig. 121. Cum petreceau călugării străini la noi înainte de Cuza-Vodă (după o caricatură ardeleană).

Țara-Românească, *Dimitrie Ghica*, fiul Domnului de la 1822, precum și talentatul orator *Barbu Catargiu*, care a fost împușcat după câțeva vreme, de o mână necunoscută, când ieșia de la Cameră². Liberalii înaintați, ai lui *Rosetti*

¹ Fiul lui Mihai-Vodă.

² Catargiu era un om de talent și de credință, care a fost bucur să primească și moartea pentru ideile sale.

și *Brătianu*, urau pe Domn, pe care-l priviau ca pe un despot, care împiedeca proclamarea Republicii. La urmă, Cuza chemă ca președinte al Consiliului de miniștri pe *Mihail Kogălniceanu*, și acesta aduse încă odată înaintea Camerei, într'o formă îndreptată, vechiul proiect de lege care hotăra că fiecare țeran va rămânea stăpân

Fig. 122. Cum a liberat Kogălniceanu pe țerani (după o caricatură ardeleană).

pe partea de pământ ce i se dăduse potrivit cu Regulamentul Organic și va plăti despăgubiri, în curs de zece, cinsprezece ani, proprietarului. Camera nu voi să primească legea, și, atunci, Cuza făcu *lovitura de Stat* de la 2 Maiu 1864.

Prin această lovitură de Stat, care suprima Constituția de atunci, a Convenției de la Paris, și trimetea pe deputați înapoi acasă, el stabilii ca nou așezământ al țerii *Statutul*, imitat în nume și forme după Statutul regalității italiene. Un *plebiscit* — întrebare a poporului, care trebuia să iscălească în condici, — făcut după datinele Revoluției franceze, primi Statutul. Domnul avea dreptul să guverneze, cu decrete, să prelungească budgetul fără a întreba o Cameră, să numească pe președintele Camerei și să creeze un Senat cu jumătatea membrilor numiți; un Consiliu de Stat trebuia să pregătească legile; tot odată cercul alegătorilor se lărgi cu mult.

5. Doi ani de zile în urma loviturii de Stat se purtă o luptă înviersunată împotriva Domnului; acesta știu să se apere fără a pedepsi.

În vara anului 1865 căpeteniile „roșilor“ puseră la cale o răscoală, cu ajutorul unor oameni rău sfătuiți. Cuza lipsia din țară; la întoarcere el iertă pe toți aceia cari voiseră să-l răstoarne.

La urmă, în *Februar 1866*, dușmanii lui îl scoaseră, printr'o conspirație în oștire, după ce, cu câteva luni înaintea, el însuși declarase că este gata să abdice și să fie din nou, amestecat cu ceilalți cetățeni ai țerii, colonelul Alexandru Cuza.

Palatul fu călcat noaptea de conspiratori. Cuza-Vodă nu voi să se împotrivească. El plecă din România creată de el, știind că o astfel de mulțămire nu-i vine de la țara întregă, care i-a păstrat cu evlavie numele, până în stratele cele mai adânci ale poporului. A murit încă tânăr, la 1873, după ce declarase că nu se va mai întoarce, pentru a nu tulbura starea de lucruri creată prin

alegerea principelui Carol. Scrisoarea lui către noul stăpânitor e o supremă dovadă de loialitate și desinteresare.

Înmormântarea lui, la Ruginoasa, s'a făcut în mijlocul durerii obștești; cu lacrimi calde l-a pomenit genialul lui tovarăș de grea luptă și de amară răsplată, Kogălniceanu. Iar, când, la 1909, s'a serbat o jumătate de veac de la Unire, numele lui Alexandru Ioan I-lu a fost pe toate buzele, și piatra săracă a mormântului de sat din Ruginoasa a părut că se clătește din loc pentru ca umbra eroicului Domn să se ridice uriașă înaintea timpurilor nouă.

6. Țara trecu prin câteva luni de primejdie, căci unele Puteri europene se gândiau la o intervenție și chiar la distrugerea Unirii Principatelor. Rusia ațită chiar turburări în Iași, în vederea acestei desfaceri.

Înaintea turburărilor întefite de Ruși, unealta a fost Nicolae Roznovanu, care se visa Domn al Moldovei. Mitropolitul Calinic Miculescu avu slăbiciunea să iasă cu crucea în mână înaintea poporului. Represiunea din partea Locotenenței Domnești fu însă nedibace și, fără folos, sângheroasă.

Contele de Flandra, Filip, fratele regelui Belgiei, ales prin plebiscit ca Domn al României — Divanul ad-hoc chiar își arătase dorința de a avea un principe străin¹, dintr'o dinastie europeană, și Cuza primise această condiție, — refuză din motive de sănătate. Atunci fu ales principele Carol de Hohenzollern, din ramura Sigmaringen, fiul principelui Carol-Anton, care fusese ministru liberal al Prusiei. Alesul era coborâtor prin femei, după tată, din Murat, regele frances al Neapolei, iar, după mamă, din Stefania de Beau-

¹ S'a vorbit de contele de Flandra și atunci.

harnais, fiica adoptivă a lui Napoleon I-ii, ca rudă a Împărătesei lui, Iosefina. Principele Carol, care păstra, prin bunica Stefania, măritată cu Marele-Duce de Baden, legături cu Împăratul Napoleon al III-lea, avu curajul de a primi alegerea, și astfel el intră, și cu voia acestuia, pe teritoriul românesc, la 10 Maiu 1866.

Pe vremea lui Cuză, studiile istorice, reprezentate prin oameni ca: *B. P. Hasdeu* (n. 1834), venit din Basarabia, minte universală, în stare de a cuprinde și înoi mai multe domenii ale științei, și prin *Alexandru Odobescu* (n. 1834), fiul prietenului și generalului lui Alexandru-Vodă Ghica¹, avură o dezvoltare multămitoare. Ardeleanul *Papiu Ilarian*, care a scris *Istoria revoluției de la 1848 în țara sa*, veni dincoace ca avocat și îmbogăți prin publicații de izvoare² cunoștința trecutului nostru. Prin îngrijirea lui Odobescu, începu să se tipărească „*Revista Română*“, care adună un număr de tineri munteni meniți să fie în mare parte ilustrații ale țării. Din nenorocire această revistă, care era o urmare, ca formă și ca spirit, a „*României Literare*“, n'a avut dăinuire.

B. P. Hasdeu era urmaș al familiei de boieri Hâjdău, înrudită și cu Ștefan-Vodă Petriceicu (de aceia și-a zis el: Bogdan Petriceicu Hasdeu). Familia se mutase în

¹ Familia Odobescu n'are vechime. Alexandru, numit după Alexandru Ghica, s'a bucurat de cea mai aleasă creștere din partea mamei sale, fiica doctorului Caracaș. Încă în vrăsta copilăriei, scria foarte frumoase pagini franceze. A învățat la Paris, și cea d'întăiu scriere a a lui e o Călătorie la Londra, care nu s'a publicat. Mai târziu a intrat în diplomatie: a fost mulți ani profesor la Universitatea din București. A lăsat prețioase studii de arheologie și frumoase pagini de povestire, în nuvele istorice sau în „Pseudo-Kynegeticos“, titlu grecesc care înseamnă: „Fals tratat de vânătoare“ (se chiamă că făcea numai o prefață la un tratat de vânătoare al unui prieten). Față de spiritualul și mișcătorul Hasdeu, Odobescu e elegant, ales și împodobit.

² „*Tesaur de monumente istorice*“, o publicație model.

Polonia, unde pierdu un timp conștiința românească, și, chiar după ce o recâștigă, bunicul și tatăl său au scris polonește și rusește. Bogdan Hasdeu a învățat dreptul în Rusia, a fost ofițer și apoi a trecut, încă foarte tânăr, la Iași. Aici începu a tipări, în trecătoare reviste întemeiate de dânsul, studii de istorie și filologie, care se deosebesc prin cunoașterea adâncă a subiectului, prin simțul critic fin, dar și prin imaginația poetică. După 1866 numai, el alcătuiește lucrările lui cele mai mari: *Archiva istorică a României*, culegeré de documente slavone și în alte limbi, *Cuvinte din bătrâni*, texte de limbă veche românească, și la urmă *Etymologicum Magnum*, dicționarul al graiului nostru, pe care el îl înțelese, larg, ca o enciclopedie națională aproape. El a dat Românilor și mai multe reviste, de cuprins amestecat: „Traian“, „Columna lui Traian“, și la urmă, prin anii 1890, „Revista Nouă“. A murit la 1907, în orașul Câmpina.

LII.

România supt Carol I-iu ca principe.

I. Supt noul Domn, țara și-a desăvârșit organizația supt raportul *administrativ și economic*¹. S'au făcut noi mijloace de comunicație², introducându-se *căile ferate*³, care, lucrute de companii străine, au trecut apoi în stăpânirea Statului, fiind întregite de dânsul.

Statul român a avut mari greutăți din cauza necinstei cu care a lucrat întreprinderea de căi ferate Strousberg și din cauza pretențiilor, târziu răscumpărate, ale Companiei galițiene „Lemberg-Czernowitz-Jassy“. Rețeaua căilor ferate a fost ieften și bine complectată de ingi-

¹ Prefecții și subprefecții sânt încă din vremea lui Cuza.

² Cele d'întăiu șosele — și din cele mai bune — le-a făcut Mihai Sturza (marea linie a Siretiului, până la Mihăileni, noua trecătoare spre Bucovina, întemeiată de el și numită după dânsul) și Vodă-Știrbei.

³ Întăia propunere a lor s'a făcut de *Ion Ghica* la 1847; întălu proiect e de pe vremea lui Vodă-Știrbei.

nerii români (Școala de Poduri și Șosele din București a dat pe cei mai buni din ei).

Statul a avut în 1916 și o linie de *serviciu maritim*, care ne lega și cu Alexandria în Egipt.

Cele d'întăiu *tratate de comerț* se încheiară îndată după venirea în Domnie a lui Carol I-*iu*, începând cu *Austria*, și comerțul românesc a căpătat mare dezvoltare (cel mai însemnat era însă, înaintea războiului celui mare, comerțul cu Germania, care în toate voiă să ne lege de dânsa). Convenția cu Austria, în 1876, de și desavantajoasă pentru noi, era o necesitate politică, pentru că Austria, fie și pe preț bun, recunoștea dreptul nostru de a încheia astfel de tratate.

Învățământul rural a fost întemeiat însă cu adevărat numai de la 1900, și cu ajutorul iubitor al ministrului *Spiru Haret*: numărul școlilor din sate s'a înmulțit neconținut, pregătind generații de țerani știutori de carte și în stare a se ocupa, măcar în oarecare măsură, de afacerile publice.

Universitățile, întemeiate pe vremea lui Cuza, ca o dezvoltare a Academiei Mihăilene și a Colegiului Sf. Sava, au ajuns să fie adevărați factori de înaltă cultură, și valoarea științii românești este acum recunoscută în Europa.

Numărul analfabeților era însă o primejdie națională, și lipsei de cunoștinți despre ordinea de Stat i se datoriră, ca și motivelor de ordine economică, — exploatarea țeranilor de regimul de arendășie storcătoare, exercitată mai mult de străini —, grozavele răscoale țerânești din 1907, după care Guvernul presidat de *I. I. C. Brătianu* (fiul lui Ion Brătianu) a încercat o *reformă agrară*, care a fost însă mai mult o nouă lege de tocmeli agricole; se făcuse și o Casă Rurală, ca să cumpere moșii și să le vândă la țerani,

dar, fiind amestecate și interese ale acționarilor (căci era și capital particular), ea n'a adus folosul ce se aștepta.

Universitatea din Iași e opera lui Kogălniceanu: ea s'a deschis în vremea când ideile de exclusiv naționalism ale lui *Simion Bărnuț*, marele cuvântător din Câmpul Libertății la 1848, stăpâneau spiritul tineretului. Era menită să continue mișcarea de idei pe care Kogălniceanu o începuse, hrănind cultura și deci viața nouă națională din izvoarele ei adânci și veșnice.

LIII.

Literatura în Domnia lui Carol I-iu: mișcarea realistă și populară.

1. Cele d'întăiu timpuri din Domnia lui Carol I-iu au fost deosebit de grele, din cauza lipsei unor *partide* bine constituite și având în vedere numai *interesul public*, ca și din cauza neexistenței *moravurilor politice*. *Kogălniceanu*, oropsit pentru *lovitura de Stat*, fără de care nu s'ar fi împroprietărit niciodată țeranii, n'avu nicio parte în cârmuirea țerii. *I. C. Brătianu*, care jucase un rol în numirea noului Domn, ajunsese în opoziție, nu numai față de Guvern, dar și față de persoana stăpânitorului. Și *B. P. Hasdeu* duse cea mai înviersunată campanie împotriva Domnului. Un avocat din Ploiești, fost ofițer, unit cu alte persoane, între care un ofițer în activitate, se lăsară înșelași de zvonurile de biruință franceză în războiul franco-german și cercară a smomi trupele pentru proclamarea Republicii la Ploiești; o satisfacție cuvenită n'a căpătat-o Domnul așa de greu jignit. Când, la 1871, colonia germană din București serba în chip indiscret și provocător, date fiind sentimentele de iubire pentru Franța ale tuturor, biruința asupra Francesilor, se făcură demonstrații de stradă violente, izgonindu-se cei ce luau parte la banchet. Atunci Carol I-iu, care se credea vizat priă aceasta, se gândi să abdice, Ion Ghica fiind președinte al Consiliului de miniștri. Asigurările șefului conservator *Lascăr Catargiu*, om fără cultură, dar de o

soliditate de caracter ca a vechilor boieri de țară, împiedecară săvârșirea unui act politic desastros.

2. O mișcare de *înoire literară* era însă de nevoie: înrâurirea *literaturii franceze* ajunsese prea cotropitoare, ea strica până și limba așa încât poezilor li era îngăduit să întrebuințeze orice cuvânt ce se afla în limba luată drept model. Cei mai mulți dintre scriitorii acestui timp nici nu se mai pot ceti: talentul lui *Bo-lintineanu*, care se exprimase frumos în *baladele* lui istorice, era în decădere; el se amestecă în lupta politică, și, răpede obosit, înebuni, sfârșindu-și zilele în ospiciul Pantelimon. Alecsandri ca și Kogălniceanu nu mai scriau.

3. Talentele sânt prinse din ce în ce mai mult de politică. Temperamente de oratori ca *V. Boerescu* (profesor de Universitate, legist), de ziaristi (*Rosetti*) iese la iveală. „Românul“ „roșilor“ (revoluționari și, în fond, republicani) are o colosală *înrâurire asupra opiniei publice*.

4. Înnoirea culturală a venit din *Iași*, unde se formase un grup de tineri, întorși de curând de prin Universitățile apusene. Ei n'aveau cunoștinți istorice întemeiate și nu puteau să lege mișcarea lor cu tradiția literară românească, așa de veche; învățaseră însă, în acele școli ale Germaniei cinstite și idealiste de atunci, ce e măsura și răspunderea pe care trebuie să le aibă un adevărat scriitor

Începură a tipări, la 1867, supt titlul modest de *Convorbiri Literare*, o revistă care asigură în curând lumii românești, nu numai păstrarea *limbii sănătoase*, potrivită după graiul poporului,

aşa cum o alcătuiseră Eliad, Kogălniceanu, Alecsandri şi Odobescu, nu numai o *ortografie mai cuminte* (faţă de a lui Cipariu), dar şi un *ir întreg de glorioşi scriitori*.

Îndrumătorul revistei era *Titu Maiorescu* 1840-1917), foarte însemnat şi ca orator¹, ale cărui *Critice* cuprind răspingerea literaturii artificiale şi dau principiile filosofice după care s'ar putea îndrepta literatura şi cultura noastră; iubirea pentru *artă*, care ar fi mai presus de zbuçiumul zădarnic al vieţii, însufleteşte aceste pagini deosebit de limpezi. Între povestitori se înseamnă, prin limpeziciunea scrisului său şi alegerea curată a subiectelor, *N. Gane*, prin adâncă pătrundere a sufletului ţerănesc, *Ion Slavici*, născut în Ungaria, în lumea ţeranului de peste munţi, şi, prin putinţa de a înfăţişa sufletul celui din Moldova, învăţătorul şi apoi diaconul *Ioan Creangă*².

Alecsandri, chemat la o nouă viaţă literară, scrie atunci *Pastelele*, scene din natură; apoi începe şi o nouă *operă de teatru*, culegând subiecte din trecutul românesc, ca *Despot-Vodă*, sau din viaţa romană („*Fântâna Blanduziei*“, „*Ovidiu*“).

5. În fruntea scriitorilor celor noi stă *Mihail Eminescu* (fig. 123). Născut la 1850, dintr'o familie boierească modestă în părţile de sus ale

¹ Tatăl său, *Ion Maiorescu*, a fost, printre profesorii ardeleni veniţi la noi, cel mai socotit în păreri despre limbă, despre cultură şi despre viitorul naţional. Desinteresat, de viaţă simplă, harnic, iubitor călduros al neamului său, duşman al rezelor curente străine şi al intrigilor politice şi literare, el e în trecutul nostru şcolar o însemnată *figură morală*, cea ce e mult mai rar decât cel mai strălucit talent.

² El a scris minunate poveşti şi amintiri, ţesute tocmai cum ar fi făcut-o un ţeran mucalit.

Moldovei, cetitor al literaturilor mari ale lumii, inițiat la Viena în filosofia germană contemporană, cunoscător, prin multele călătorii ce făcuse, al vieții Românilor de pretutindeni, înțelegător al comorilor ce se cuprind în sufletul poporului, Mihail Eminescu a creat, în *lirică* sau cântecul de iubire, ca și în *satiră*, un gen nou al poeziei, de o adâncime și putere de emoție

Fig. 123.

care nu se mai mai întâlniseră până atunci. El a trăit în împrejurări grele, silit să-și cheltuiască puterile la redactarea unui ziar politic, „Timpul“, care nu oglindia măcar întru toate convingerile lui, și la urmă muri doborât de nebunie. Eminescu e cel d'întăiu care arată o deosebită iubire trecutului „boieresc“, pe care generația din 1848 îl combătuse.

6. Cel mai însemnat din poezii români după Eminescu, în același gen al liricei intime, este *Alexandru Vlahuță*.

Mișcarea literară începută, prin „Convorbiri Literare“, de societatea „*Junimea*“, s'a urmat și mai departe: ea stăpâni viața literară până în ultimii ani, când *elementul poporal* și cel *istoric* s'au întărit și mai mult într'o literatură nouă, al cărei represintant mai desăvârșit era Ardeleanul *Gheorghe Coșbuc* († 1918). Generația de scriitori care înfloria în anii 1880 și 1890 a dat pe agerul observator de moravuri *Ioan Luca Caragiale* (mort la Berlin, unde se retrăsese), întemeietorul unui *teatru realist*, și pe delicatul stilist *Barbu Delavrancea* (mort la Iași, în 1918).

De la Coșbuc avem o întinsă operă lirică (afară de puține povestiri pentru popor). Ea se deosebește printr'o mare stăpânire a graiului, prin scurtimea energică a rostirii și prin felurimea metrului, dar e inferioară ca dulceață și adâncime operei lui Vlahuță (care a scris și povestiri și a înrâurit și spiritul moral și național prin predicăție de-a dreptul). — Caragiale, dintr'o familie de actori, a făcut satira, care nu se va uita, a societății noastre de la orașe, mai mult împopoțonată cu împrumuturi străine decât în adevăr cultă. *Noaptea Furtunoasă* și *Scrisoarea pierdută* sânt de o sobrietate expresivă fără păreche în literatura noastră. Drama *Năpasta*, din lumea țeranilor, zguduie adânc. A scris și nuvele, din care cele mai multe-și bat joc de aceleași defecte ca și comediile, dar unele, ca *Făclia de Paști*, sânt drame adânc impresiionante. — Delavrancea, născut în marginea Bucureștilor, din părinți țerani, a scris mai bine decât oricine — și decât povestașul bucureștean *Petre Ispirescu*, — în limba bogată a săteanului din Muntenia. Încă de la vestita lui nuvelă *Sultânica*, el a vrăjit pe contemporanii săi. În curând, după ce fusese și ziarist, se vădi un mare meșter al cuvântului, luând loc ca orator îndată după Maiorescu, care era mai bogat în idei, mai logic și mergea sigur spre finta lui. În ultimii lui zece ani el a dat și

teatrului trei poeme dramatice din trecutul nostru, în care nu redă măreția lui, ci mai mult viața obișnuită, patriarhalismul din casă, petrecerile, glumele, harțele. Ceă mai însemnată presintă pe Ștefan-cel-Mare bătrân (*Apus de soare*).

7. Pe la 1900 se credea că literatura românească nu se mai poate desvolta față de împrejurările cele nouă de viață, ceia ce ar fi fost un păcat de moarte, căci *singura literatură vie e aceia care urmează același drum cu societatea, primind înrâuriri de la dânsa și prefăcându-le în influență proprie asupra societății.*

Atunci, la revista *Sămănătorul*, se începu o mișcare nouă, apropiind scrisul iarăși de veșnicile lui izvoare: *viața adevărată de azi*, mai ales în stratele unde e mai puternică și vie (la noi, în cele țărănești), și *trecutul național*, cu *tradiția* lui, ca și cu *figurile și stările de lucruri de odinioară*.

Dintre cei cari nu mai trăiesc astăzi, la „Sămănătorul“ au scris și poeții *Șt. O. Iosif*, *Dimitrie Anghel* și *Petru Cerna*, iar, ca povestitor, *Emil Gârleanu*.

În revista *Convorbiri Literare*, unde publicase nuvele și versuri și *Duiliu Zamfirescu*, dar și în „Sămănătorul“, a scris duiosul nuvelist *Ioan Brătescu-Voinești*.

Cuceritoare a fost întrarea în literatură a poetului ardelean, întâiu cu o caldă notă de acasă, *Octavian Goga*.

Iosif, fiul unui profesor brașovean, și el însuși adânc cunoscător al literaturii germane, a fost cel mai senin dintre cântăreșii noștri: versul lui e de o simplitate aparentă neîntrecută, care ascunde cea mai cinstită muncă. Opera lui de traduceri e foarte întinsă. — *Anghel*, ucenic al poezilor celor mai noi din Franța, a cântat florile și

a dovedit că nicio taină a versului nu-i e străină, dar mai ales s'a arătat un povestitor de un colorit cum nu mai e altul în prosa noastră. — *Cerna* s'a dovedit și poet

Fig. 124. O țerancă, de Nicolae Grigorescu.

al gândului înalt și delicat cântăreț al iubirii. — *Gârleanu*, fost ofițer, a dat nuvele, în care sufletul lui gingaș și

simfilor a găsit de la sine, prin sinceritatea creatoare, arta pe care alții o aduc din teorii. — D. *Brătescu-Voinești* e un adânc străbătător de suflete și un spirit filosofic original.

D. M. *Sadoveanu* a adus în nuvelele sale (mai ales *Știma Lacului*) și în romanele care li-au urmat o bogăție de creațiune incomparabilă și tot de-odată, în stil, o misterioasă armonie cuceritoare. Cu deosebită putere a descris viața șeranilor brăileni mai ales C. *Sandu-Aldea* († 1928).

În ultimele timpuri și știința numără oameni de o reputație universală. Ca istorici și-au însemnat numele, după Gr. *Tocilescu*, elev al lui Hasdeu (și patriotul romantic V. A. *Urechia* are lucrări istorice): I. *Bogdan*, creatorul slavisticii la noi († 1919), și D. *Onciul* († 1923), adânc cunoscător al istoriei mai vechi. Apoi Șt. *Orășanu*, N. *Dobrescu*, C. *Giurescu*, morți tineri, și cunoscătorul clasicismului în fapte și în gândire, V. *Pârvan* († 1928). Studiile geografice sânt represintate de dd. *Simion Mehedinți* și G. *Vâlsan*. După P. *Poni* († 1925) și dr. C. *Istrati* († la Paris în 1918), chimiști, după d-rii *Brânză* și *Grecescu*, botaniști, după *Bacaloglu*, fisician, științele despre natură și medicină au avut pe geologii *Mrazec* și *Murgoci* († 1924), pe bacteriologul V. *Babeș* († 1928), pe neurologul *Marinescu*, pe d. I. *Simionescu*, care e și un popularisator fericit al științii. Cele mai bune studii de geografia României le-a făcut Francesul *de Martonne*.

În pictură, dacă *Teodor Aman* a fost numit un imitator harnic și cinstit, *Nicolae Grigorescu*, prinzând original natura românească, s'a așezat între pictorii mari ai lumii.

LIV.

Legăturile cu străinătatea: Austro-Ungaria și Românii de supt Coroana Sfântului Ștefan. „Chestia Națională“.

I. Legăturile cu Puterile străine au fost întâiu nesigure și primejdioase; era întemeiată frica

unei înlăturări a Domnului celui nou sau a unei îngustări a drepturilor României, dacă în războiul din 1866, dintre Austria și Prusia, cea

Fig. 125. Deputații Ardealului în Parlamentul ungar de la 1868.

d'întăiu ar fi fost biruitoare. Chiar după ce Austria ieși zdrobită și trebui să se preschimbe

în Statul cu două Cărmuiri al Austro-Ungariei, neînțelegeri erau să se ivească din cauza dezvoltării culturale și politice a Românilor din Ardeal.

Aceștia și aveau acum solida lor organizație bisericească-politică: Mitropolitul *Andrei Șaguna* creă și *sinoade anuale*, la care luau parte, pe lângă clerici, și delegați ai deosebitelor provincii bisericesti ale Mitropoliei.

Lui Șaguna i se datorește *tipografia* din Sibiu, foaia bisericească, dar și culturală și politică, *Telegraful Român*, reorganizarea *Seminariului*, prefăcut acum în nouă școală de preoție, și înzestrarea Bisericii ortodoxe din Ardeal și Ungaria cu *cărți de slujbă*, revăzute și foarte frumos tipărite. Tot de la el pornesc și începuturile unei *literaturi bisericești* la ortodocșii de peste munți, cărți prelucrate mai ales din sârbește. După multă luptă spornică și multe suferinți din partea celor fără recunoștință, marele arhiereu a răposat în anul 1873. E înmormântat la Rășinari, lângă Sibiu, aproape de căsuța unde stătuseră umilii săi înaintași din veacul al XVIII-lea. Serbările pentru centenariul nașterii sale, în 1909, ca și cele din 1923 (cinczeci de ani de la moarte), au avut o deosebită însemnătate prin aceea că Mitropolitul Andrei a fost *comemorat de toată Românimea*.

Cu gânduri curate, cu mult simț pentru unitatea românească mai presus de orice deosebiri confesionale, cu mult tact și multă demnitate, a lucrat pentru interesele noastre naționale Mitropolitul din Blaj, contemporan cu Șaguna, *Alexandru Sterca Suluț* (fig. 117).

2. O bucată de vreme, Românii avură repre-

sintanții lor în Parlamentul din Pesta (fig. 125), încercând în zădar să impuie acolo punctul lor de vedere, care consista în aceia că: națiunea românească, fără să ceară a se deslipi de Ungaria, înțelegea să i se respecte limba și să fie administrată prin funcționari români, sau cari să înțeleagă limba românească. Apoi urmară mai mulți ani în cari Românii, jigniți, renunțară la orice activitate politică: este așa-numita eră de *pasivitate*.

La 1892, însă, un *Memorand* fu înaintat Împăratului Francisc-Iosif din partea Românilor. Aceasta aduse urmărirea celor cari-l redactaseră și judecarea lor în vestitul proces de la Cluj, care a scos la iveală figura de tribun a preotului din Șișești, *Vasile Lucaci* († 1922), care a intrat în temniță, cu ceilalți — în frunte fiind *dr. I. Rațiu*, — pentru neamul lor. Pentru apărarea intereselor generale românești se alcătuișe atunci la București *Liga Culturală* (1891). În urma procesului Memorandului, inflăcărarea pentru politică a Românilor ardeleni a crescut necontenit, găsind tot mai multe simpatii în Regat. De la pasivitate s'a trecut la *reluarea activității*, și astfel un număr de deputați români se gășiră iarăși în Parlamentul din Pesta, chiar după cruntele alegeri de prigonire maghiară din 1910.

Între ei s'au distins: *Gheorghe Pop de Băsești* și *Teodor Mihali*, președinte al partidului național român, prin prudența și măsura lor, *Alexandru Vaida-Voevod*, prin energie și avânt, *Șt. Cicio Pop*, prin puterea nezugduită a convingerilor sale și prin curajul său, iar, prin unirea calităților care pot face pe un om politic simpatic și adversarilor, *Iuliu Maniu*, merit a fi șef al Guvernului ardelean.

3. Foaia românească *Tribuna*, care apărea în

Sibiiu, și fu înlocuită apoi prin altă foaie cu același nume, care ieșea în Arad, a adus servicii esențiale cauzei Românilor din Ungaria. Dar legea Apponyi a pus școlilor românești, care erau în legătură cu cele două Biserici, condiții așa de grele, încât trebuiră jertfe mari pentru a le păstra¹. S'a încercat a se introduce cu sila limba maghiară și în *învățământul religios*.

Fig. 126. Gheorghe Pop de Băsești.

Femei au fost osândite la temniță pentru iubirea arătată limbii românești ori pentru nevinovata purtare a tricolorului.

Soarta Românilor neliberi și legăturile pe care în chip firesc trebuiau să le aibă mai strâns cu noi, fiind cu toții un singur neam și având amin-

¹ Școli superioare, gimnasiile aveau Românii de-acolo la Brașov, Blaj, Beiuș, Brad, seminariile în toate centrele episcopale.

tiri, multe și unele foarte recente, de viață politică împreună, alcătuiră astfel cea mai mare întrebare pentru Români: chestia națională.

Dar, cu toate greutatele ce rezultau din această luptă care se purta de neamul nostru în regatul Ungariei, primejdia unei cotropiri din partea Rusiei hotărî alipirea Românilor din Regat la *Tripla Alianță*, alcătuită din Germania, Austro-Ungaria și Italia: acestei politice i a rămas România credincioasă, cu jertfe foarte mari și împotriva curentelor către o politică mai liberă, și până în ajunul războiului din 1916, de care se va vorbi la urmă.

LV.

Legăturile cu străinătatea (urmare). Războiul Independenței.

1. *Rusia îngăduise* numai pe principele Carol, iar Turcia se gândia, în cele d'întăiu luni de Domnie ale acestuia, să intervie în Principate cu putere armată. Greutățile însă fură înlăturate cu dibăcie, și ele se iviră din nou numai atunci când Austria, întâiu, apoi Rusia puseră la cale în deosebitele provincii turcești din Balcani răscoale ale creștinilor de seminție slavă. Tulburările din *Bosnia, Herțegovina* și cele din *Bulgaria* ocupară mai mulți ani de zile luarea-aminte a Europei. Puterile apusene cercară în zădar să stingă focul, pe care amândouă Puterile interesante îl hrăneau prin diplomația lor, ca și prin trimeterea de arme și de bani. La urmă, după ce *Sârbii* atacară, fără noroc, în peninsulă, pe Turci în 1876, trebui să se ajungă la un nou războiu între cei doi vechi dușmani, Rusul și Turcul, dintre cari creș-

tinul credea că va putea răpune cu totul pe păgân, gonindu-l din Europa.

2. Noul Domn al României vedea că în aceste împrejurări o singură politică e cu putință: a se da de partea Rusiei pentru a smulge prin arme Turciei *Neatârnairea*. O împotrivire față de puterile rusești era cu neputință, chiar dacă știam, cum am știut în adevăr, că Rusia ține numai decât la reluarea județelor basarabene de *Miazăzi*, *Cahul*, *Bolgrad* și *Ismail*, pe care le dăduse Moldovei tratatul de la Paris.

În aceste județe, România, ocupată cu alte probleme, n'a putut lua acele măsuri care să lase poporației de acolo, alcătuită și din străini — *Cahulul* era mai românesc —, o stare de spirit mai mult legată de a noastră.

Era deci mai bine să avem a ne descurca apoi cu un aliat, fie și cu unul nerecunoscător, decât să primim condițiile de la un învingător, fiind apărați, pe lângă aceasta, de un învins așa de puțin în măsură de a-și arăta recunoștința, cum trebuiau să fie Turcii.

3. Deci ministrul-președinte de atunci al lui Carol I-ii, Ioan Brătianu, care reprezenta partidul *revoluționar* de odinioară ce-și zicea acum *partid liberal*, merse la *Livadia*, în Crimeia, pentru a vorbi cu miniștrii Țarului. De acolo se întoarse cu dureroasa siguranță că ni se va smulge *Basarabia*. Totuși trebui să se încheie o *convenție de trecere* cu Rușii, fiindcă altfel ei ar fi trecut fără convenție.

De alminterea Rușii nici nu așteptară ratificarea de Corpurile Legiuitoare a Convenției și intrară în țară, îndreptându-se prin proclamații către „locuitori“, ca și

cum s'ar fi întral în cine ştie ce provincie asiatică, în cine ştie ce colţ de Turchestan fără organisaţie, fără Guve n, fără Suveran legitim.

Căile noastre ferate fură puse la dispoziţia lor şi toate înlesnirile fură făcute unor aliaţi, cari, totuşi, nu voiau să ştie de sufletul şi dreptul nostru naţional.

La ¹⁰/₂₂ Maiu 1877 Camerele proclamară independenţa României, pe care nu înţelegeam a o primi în dar, ca alţii, de la puternica Rusie. Prin aceasta credeam că am putea scăpa, nemai având a face cu Turcia, de pierderea judeţelor basarabene, pe care Ţarul nu le putea reclama de la un prieten¹. Ruşii trecură Dunărea şi începură un războiu care-i duse răpede la Plevna; aici întâlniră însă eroismul şi priceperea tactică a lui *Osman-Paşa*, care-i ţinu în loc; a fost o clipă chiar temerea că întreaga oştire ar putea fi aruncată spre Dunăre şi nimicită.

4. Domnul românesc oferise de la început, în chip leal, alianţa *armatei româneşti*, care în scurtă vreme fusese adusă în stare să poată lupta. Oferta fu refuzată întâiu cu cel mai mare despreţ. Acum însă, când primejdia strângea de aproape pe Ruşi, Marele-Duce Nicolae, fratele Ţarului, comandant al oştirilor de peste Dunăre, ceru telegrafic ajutorul nostru; el i se dădu fără întârziere.

Românii trecură pe la *Corabia*, şi regimentele româneşti se adăuseră la cele care se aflau supt Plevna. De la început, ai noştri dădură dovadă de eroism, atâcând cu o învierşunare admirabilă

¹ Se încheiase şi o convenţie în acest sens cu trimesul rusesc, asigurându-se garanţia integrităţii teritoriale, dar Ruşii pretextară pe urmă că *garantau faţă de Turci, iar nu faţă de ei înşii!*

redutele *Griviței*, care apărau târgul, ascuns în adâncime, al Plevnei, unde se afla Osman. Mulți ostași de-ai noștri periră acolo, fără ca soarta războiului să fie hotărâtă prin aceasta.

Atunci Rușii, încredințați prin aceste ultime jertfe, recunoscură dreptatea planului pe care-l formase Domnul României, care întovărășise trupele sale și fusese numit comandant al oștirilor aliate: acela de-a încunjura pe Osman în Plevna până la neapărata lui predare. Aceasta se și întâmplă în *Novembre 1877*: colonelul român Mihail Cerchez primi sabia viteazului învins. În cursul războiului Români încercară să iea cetatea *Vidinului*, nădăjduind poate s'o păstreze la pace. În apropierea Vidinului, prin locul acela care este plin de sate românești, strămutate din părțile oltene, s'a dat lupta de la *Smârdan* și cea de la *Opanez*, în care s'a distins strălucit cavaleria românească. *Vidinul* fu ocupat, dar Austro-Ungaria ne înștiință că în niciun chip nu ne-ar îngădui acolo. Dar și nesiguranța în comandamentul local făcu să nu se poată atinge aici scopul dorit.

5. Rușii trecuseră acum dincolo de Balcani; ei mergeau asupra Adrianopolului. Turcia nu mai avea oaste pe care s'o poată opune. Se încheie deci, în apropiere de Constantinopol, tratatul de la *San-Stefano*, care crea o *Bulgarie Mare* de la Dunăre până la Arhipelag. Se știe că acest tratat a fost revisuit de marele congres european adunat la *Berlin* tot în 1878.

Rușii trecuseră cu vederea asupra drepturilor noastre în tratatul încheiat de dânșii, fără să uite a-și lua înapoi Basarabia-de-Sud. La Berlin, atât Ion Brătianu, cât și Kogălniceanu, care

era pe atunci ministru de Externe, își dădura toate silințele pentru a ni cruța această pierdere ; totul fu în zădar. În special Bismark, cancelariul german, ni-a fost un neîmpăcat și desprețuitor dușman.

6. În schimbul Basarabiei, ni se oferi *Dobrogea*, țară pe atunci foarte puțin cultivată și ale cărei foloase pentru economia națională nu le puteam bănuși încă.

Avem drepturi asupra ei, pentru că în Dobrogea erau, pe malul drept al Dunării, *sate românești* înfloritoare și pentru că, odinioară, cetățile care stăpânesc Dobrogea : *Silistra* la Sud și *Chilia* la Nord, fuseseră ale noastre. Ea era legată cu noi pe vremea lui Mircea-cel-Bătrân. Biserica ei fusese atârânătoare mai mult de Vlădica din Brăila. Bâlcii ei cel mare era la Piua-Petrei. *Mocanii* ardeleni aveau cele mai multe turme. Și ea ni era numai decât necesară, fiindcă țerile nu mai pot trăi astăzi fără un term de Mare.

Rușii ținură să nu fim asigurași în Dobrogea prin stăpânirea cetății Silistra. Când ostile românești, în timpul discuției despre hotar, ocupară *Arab-Tabia*, lângă cetate, Rușii amenințară formal cu un războiu, și astfel furăm siliși a ne retrage. Ce s'a făcut în urmă cu acest hotar, se arată în ultimul capitol.

Nu odată ni s'a pus în perspectivă prelungirea ocupației României, și nicio jignire n'a fost cruțată Statului, ostirii și particularilor.

Ni se cerea, în același timp, să împământenim pe toți Evreii, cari se așezaseră în ultimul timp în număr foarte mare (până la 500.000) la noi. Cu toată greutatea împrejurărilor, Guvernul românesc și Camerele știură să procedă cu demnitate ; noi n'am cedat Basarabia, ci am retras numai pe *ostașii* și *funcționarii* noștri de acolo fără să iscălim niciun act, iar Dobrogea a fost

luată în stăpânire militărește, ca *pradă de războiu*. Cât privește pe Evrei, Camerele s'au oprit la hotărârea dreaptă de a *împământeni* pe fiecare Evreu, ca pe orice străin, printr'un *act deosebit* din partea Corpurilor Legiuitoare. Aceasta a fost, față de caracterul și sentimentele străine ale majorității Evreilor vorbind un dialect german, soluția noastră de atunci a „chestiei evreiești” politice, rămânând ca în domeniul economic, pe care l-am pierdut în mare parte, să asigurăm nației noastre (prin cooperative, bănci populare, care au acum 100 de milioane capital, prin sprijinul Statului) predominarea covârșitoare la care ea are dreptul, după număr ca și după dreptul istoric.

LVI.

Regatul României.

I. O urmare firească a Războiului și a *Neatârării*, proclamate solemn de Camerele românești la 10/22 Maiu 1877, trebuia să fie înălțarea situației stăpânitorului țerii. Fără deosebire de partid, Corpurile Legiuitoare se îndreptară, în *Mart 1881*, către Domnul României, cerându-i a lua titlul de *Rege*. În urma actului de la 14/26 *Mart* s'a pregătit ceremonia strălucită a *încoronării*, care s'a făcut în ziua de serbare națională, 10/22 *Maiu*, din același an. Regele a fost încununat cu o coroană făcută din oțelul tunurilor luate de la Plevna ; pentru Regina Elisaveta s'a lucrat o cunună de aur.

În războiu Suveranul nostru arătase cele mai înalte dovezi de virtuți militare, împărțind viața de lagăr și de

luptă, al'ostașilor și întărind astfel simțul de datorie al celorlalți.

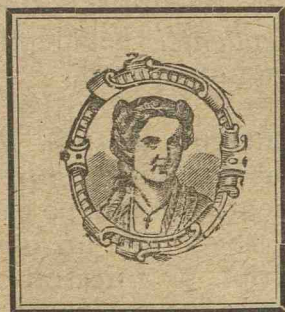
Fig. 127. Regele Carol I-ii.

2. Printr'un act din 1880, moștenirea Tronului s'a hotărît în persoana fiului al doilea al prin-

cipelui Leopold de Hohenzollern, fratele noului rege, *Principele Ferdinand*, care purta numele de „*principe de România*“. Moștenitorul a fost crescut în țară și a înaintat în oaste, luând gradele pe rând până la acel de general; el s'a căsătorit cu *Maria*, nepoata de fiu a Reginei Victoria a Angliei, care era, în același timp, și vara Țarului Nicolae al II-lea. Fiii lor au fost: prințul Carol, apoi retras din țară, prințul Nicolae, apoi regent, princesele Elisaveta, apoi regină a Greciei, Mărioara, regină a Iugoslavilor, și Ileana (prințul Mircea s'a stâns în 1916).

Regele Carol dădu, până la moartea lui, în

Regina

Elisaveta.

Fig. 128.

Septembre 1914, în cele mai grele împrejurări pentru soarta țării ca și pentru conștiința sa de bătrân care-și aduce aminte și de originea sa, un înalt exemplu de muncă și conștiință în îndeplinirea datoriilor de Suveran; viața sa poate fi o lecție de morală pentru oricine. Iar *regina Elisaveta* (din Casa de Wied), care peste un an l-a urmat în mormântul de la Argeș, a îmbogățit cu scrierile ei poetice literatura germană; unele din aceste scrieri sânt traduse și în românește.

3. După războiul, o muncă spornică s'a cheltuit pentru *organizarea* României supt toate raporturile, lăsându-se la o parte însă *chestiile mari sociale*, ceia ce a adus urmări rele. Pentru alcătuirea Băncii Naționale, a Creditelor, a unei clase capitaliste s'a cheltuit o superioară energie patriotică de I. C. Brătianu, pe care l-a răpus, după o îndelungată guvernare, coaliția partidelor de opoziție, care au cerut și darea lui în judecată. El însuși suprimase aproape partidele în cursul muncii lui încordate, așa încât această activitate constructivă a lui aparține *întregii națiuni*, și ea poate recunoaște în monumentul lui din București, care a precedat *Monumentul Independenței*, neîndeplinit până acum, un meritat omagiu național.

Brătianu a fost astfel, până la 1888, prim-ministru atot-puternic al țerii. Fiu de boierinaș din Argeș, el fusese, scurt timp, în oaste și trecuse la Paris pentru studii pe care le întrerupse revoluția de la 1848. Era un om isteț și vioiu, foarte bun patriot și înzestrat cu un deosebit simț al împrejurărilor.

4. De la 1878, Dobrogea s'a împodobit printr'un *pod peste Dunăre*, construcție măreață, și prin *portul Constanța*, pe unde trece spre Marea Neagră, și, de aici, în Apus, bogăția noastră de *grâne* și, de la o bucată de vreme, producția *petrolului* din părțile Prahovei, unde s'a descoperit o comoară uriașă. Tindeam, când s'a început greul războiul din urmă, a o smulge din mâinile străine care au fost acaparate-o și a întipări și în această ramură a economiei naționale caracterul stăruitor al energiei noastre.

Vecinii noștri și frații noștri atunci neliberi, până la 1911.

1. Peste Dunăre, prin tratatul de la Berlin, căpătasem un vecin nou, pe *Bulgari*, organizați în principat vasal al Porții. Ei s'au întărit mai ales după unirea Bulgarilor din Principat cu aceia din Rumelia Orientală, creată ca provincie autonomă la 1878. Cel d'întăiu principe al Bulgarilor, *Alexandru de Battemberg*, o frumoasă figură cavaleriească, a trăit în legături aproape frățești cu Domnul României. Scos printr'o revoluție a unor nerecunoscători și izgonit, după întoarcere, printr'o poruncă a Țarului, Alexandru I-ii a murit în străinătate. Supt principele *Ferdinand de Coburg*, venit în locul lui, legăturile de bună vecinătate au fost tulburate mai mult decât odată.

2. Bulgarii visau și un mare Regat, o Împărăție chiar a lor, asemenea cu Împărăția medievală pe care au avut-o strămoșii lor. În acest înțeles au proclamat ei la 1908 independența Bulgariei și au dat stăpânitorului lor titlul de Țar al Bulgarilor. În această Împărăție ei vroiau să cuprindă Macedonia, de care Români se interesează, fiindcă acolo sânt măcar 2.300.000 de *Români*, dintre cari mulți simt românește și țin la Biserica și Școala românească, întemeiate cu jertfele noastre — un rol însemnat l-a avut în aceasta deșteptul și practicul *Apostol Mărgărit*, care a lucrat și în legătură cu călugării francesi —, și chiar *Dobrogea*, pe care o revendică ca pământ bulgăresc, întrebuițând toate mijloacele,

Fig. 129. Român din Macedonia.

Fig. 130. Româncă din Macedonia.

nu numai pentru a păstra caracterul bulgăresc al locuitorilor din neamul lor ce se află într'însa, lucru la care au firește tot dreptul, dar pentru a-i ațița contra noastră. Cu câțiva ani în urmă, un omor săvârșit în legătură cu politica macedoneană, în mijlocul Bucureștilor, și descoperirea unui complot contra siguranței Statului român erau să provoace între Români și Bulgari un războiu nenorocit, din care n'am fi avut nimic să folosim. Românii, în schimb, doriau tot binele Statului nou întemeiat dincolo de Dunăre, cu condiția, neapărată, ca acesta să-și amintească de sprijinul din trecut și, după cuvîință, de bunăvoința statornică ce arătasem. Unele semne de prietenie, în ultimul timp, din partea regelui bulgar și a națiunii bulgărești păreau că arată o îndreptare în acest sens. Cu atât mai puternic era să izbucnească ura la cel d'întăiu prilej.

3. Cât pentru *Serbia*, de multe ori zguduită de revoluții interioare, ea nu trezia aceleași îngrijorări.

Într'un scurt războiu cu Bulgaria, ea a fost învinsă, și afacerile ei interne nu i-au lăsat până la așezarea pe tron a lui Petru Caragheorghevici vreme să-și reorganizeze armata, așa încât să poată ținea piept rivalilor naturali ai Sârbilor în Macedonia, Bulgarii.

Aveam numai interese comune cu Sârbii, și, când în chestia Bosniei și Herțegovinei, anexate definitiv la Monarhia Habsburgilor, relațiile cu aceasta păreau că se vor rupe, vecinii noștri ni-au arătat toată dragostea la care s'a înțeles din partea noastră că e o datorie să răspundem. Întâmplările de după 1912 au schimbat multe și în această parte, cum se va vedea îndată.

4. În sfârșit politica *rusească*, fără să ajungă vre-odată cu adevărat prietenoasă față de noi, se împlânzise simțitor de la visita pe care re-

Fig. 131. Țeran din Basarabia.

gele Carol a făcut-o în Rusia, unde tovarășii lui de arme de la Plevna, între alții și bătrânul general Dragomirov, l-au primit cu înduioșarea

cu care un vechiu ostaş întâmpină pe acela cu care împreună a înfruntat primejdia morţii. Marile înfrângeri ruseşti în războiul cu Iaponia, ca şi adâncile tulburări revoluţionare ce urmară, opriră un timp poftetele încălcătoare ale Ńarismului.

Provincia românească supusă Rusiei, *Basarabia*, s'a folosit din mişcarea democratică şi din slăbirea Guvernului central, de şi numai *momentan*.

Basarabeni, alcătuiţi însă în cea mai mare parte din Ńerani, nu erau încă în stare să preţuiască nici foloasele şcolii româneşti, nici însemnătatea votului cu care trimeteau represintanţi în Duma împărătească. La noile alegeri pentru această Adunare, ei votară, fără nicio deosebire, străini, şi dintre aceia cari n'aveau nicio legătură cu noi, în ceia ce priveşte conştiinţa. *Basarabia* ocupa ultimul loc între provinciile româneşti înstrăinate. Şi totuşi trăiau acolo *două milioane* de Ńerani români, cari şi ziceau *Moldoveni*, vorbeau moldoveneşte şi n'au părăsit nimic din tradiţiile trecutului, şi în clasa intelectuală, de la bătrâni, ca *Gavriliţă*, până la tineri, ca *Pelivan*, *Pantelimon Halipa*, *Inculeţ* şi *Ciugureanu*, răsăriau, în jurul noilor ziare în româneşte, conducătorii lor fireşti.

Dar pe la 1910 legăturile culturale cu România au fost cu totul oprite, şi noul Mitropolit basarabean¹ îşi dădea toate silinţile pentru a îndepărta pe cărturarii noştri şi a rusifica pe Ńerani. Mulţi dintre aceştia au fost momiţi cu făgăduieli de pământuri până la râul siberian Amur şi periră cu miile în cale.

¹ La Chişinău mai ieşia numai revista bisericească „Luminătorul”; şi tipărirea de cărţi bisericeşti în româneşte fusese oprită.

5. Chiar față de *Ardeal și părțile ungurești*, încălzite de lupta națională, Bucovina, care ni-a dat un poet ca *Dimitrie Petrino*, un istoric ca *Hurmuzachi* și un șir de scriitori mai noi, ca istoricul critic *D. Onciul* († 1923), mutat apoi la București, ca *Iancu Nistor*, istoric din generația mai tânără, *Gh. Tofan* († 1920), ș. a., arăta de un timp o vioaie simțire românească. Partidele vrăjmașe se împăcaseră în vederea scopurilor mari ale neamului. Evlavia pentru trecutul național creștea în țara vechilor noastre monumente. Se lucra tot mai mult la cultivarea poporului pe care activitatea unui *Gheorghe Popovici* l-a fost trezit la conștiința politică. La Universitatea cea nouă germană din Cernăuți¹, ca și în alte locuri, viața românească se manifesta limpede exclusivistă. Alipirea Românilor la partidul creștin-social din Austria îi ajută totuși și ea un timp împotriva cotropirii străine. Legăturile cu cei din Regat se făceau tot mai strânse.

6. În *Macedonia*, prin orașe, inteligența românească simția potrivit cu idealul nostru. De când căzuse, în 1908, *vechiul regim turcesc* și se deschisese o nouă eră constituțională, Români de acolo avuseră represintanții lor în Camera și Senatul otoman, ca scriitorul *Nicolae Batzaria*, intrat și în Ministeriul Junilor Turci. În deplină înțelegere cu Turcii, cari visitau Regatul și căutau alianța lui, ei lucrau la o *nouă organizare*, potrivită cu nevoile lor locale.

¹ Intemeiată la 1875, ca să amintească o sută de ani de la răpirea Bucovinei; noi am răspuns înălțând la Iași un bust lui Grigore Ghica, Domnul din acea vreme al Moldovei.

LVIII.

Războiul balcanic și împărțășirea României. Pregătirea războiului pentru unitatea națională.

1. Lumea părea așezată pe o liniște îndelungată, două legături de State aflându-se, cu același scop al păcii, una în fața celeilalte, când la 1911 *chestia balcanică*, la resolvirea căreia, prin toată tradiția ei istorică și prin atâtea din interesele ei de astăzi, era interesată și România, fu deschisă prin atacul îndreptat de Italia contra Imperiului Otoman pentru stăpânirea provinciei turcești Tripolitania de la Nordul Africei.

De mult se știa că ocuparea Tripolitaniei face parte din programul de viitor al Italiei, care-și aducea aminte de rosturile Genovei medievale în aceste ape și care râvnise și la Tunis, luat supt ochii ei de Franța. Se putea crede încă că e o chestie pentru un viitor mai îndepărtat. Acuma însă, când Turcia pretindea să se fi refăcut în sens liber, european și să fie capabilă de a juca un rol la care de mult părea să fi renunțat, resolvirea pretențiilor italiene la Tripoli se păru Guvernului din Roma un lucru care nu putea suferi întârziere. Fără a se fi luat o înțelegere deplină cu membrii Triplei Alianțe, din care Italia făcea parte, se dădu lovitura, care, firește, izbuti.

În cursul războiului care a urmat, Italienii fură aduși să apară în apele Albaniei, de mult în răscoală, unde aveau de gând să încerce o debarcare, în legătură poate și cu vechiul plan, îndeplinit numai în mică parte, de a se așeza pe această altă coastă a Mării Adriatice, și, pe de altă parte, flota italiană se înfățișă în fața *Dardanelor*, ameninșând Constantinopolul.

2. Prin aceasta însă, prin îndemnul către toți dușmanii Turciei de a-i sări în spate în această clipă, cea mai potrivită pentru a i se smulge

recunoaşterea drepturilor naţionale pe care alţii le aveau asupra ţinuturilor stăpânite de dânsa, se ajunsese la pregătirea unui *războiu al tuturor în Peninsula Balcanică*. O alianţă fu încheiată deci, în taină, *la 13 Mart 1912*, între Sârbi, Muntenegreni, Greci şi Bulgari pentru ca prin luptă să se ajungă la deslegarea problemei balcanice, aşa de vechi, prin acţiunea singură a Statelor creştine din peninsula.

Tratatul a fost pus la cale de Sârbi, înţeleşi în această privinţă cu Rusia. Aceasta voiă, după ce Germania o silise la retragere în 1908, pe chestia Bosniei şi Herşegovinei, — luată definitiv de Austro-Ungaria, care le promise în administraţie, cu mandat european, la 1878 —, să restabilească prestigiul ei în Balcani.

La alcătuirea acestei legături partea cea mai mare o avu deci primul-ministru sârb Milovanovici şi apoi noul conducător al politicei greceşti, un om înzestrat cu însuşiri deosebite, Eleferie Venizelos.

În tratatul sârbo-bulgar nu se vorbea de România decât ca şi de Austro-Ungaria, prevăzându-se măsuri împotriva ei, dacă şi ea ar voi să se amestece în războiu pentru a împiedeca pe creştinii din Balcani, sprijinind pe Turci.

3. În Septembrie 1912 se ajunsese la izbucnirea conflictului, pe care Puterile cele mari din Apus încercaseră în zădar să-l potolească, după vechile datine. De la Sofia ca şi de la Belgrad şi de la Atena li se răspunse că e prea târziu. Şi peste câteva săptămâni numai se află că Sârbi au răzbit la Cumanovo şi au pătruns în Macedonia, iar Bulgarii, după marile lupte câştigate la Chirchilise (Lozengrad) şi la Liulè-Burgas, sânt pe calea spre Constantinopol. Asediul Adrianopolului era să înceapă cu puteri unite. Dar, din

partea lor, Grecii înaintau în districtele turcești vecine, întâmpinând o rezistență destul de slabă, căci soarta războiului se hotăra aiurea.

România declarase la început că ea n'are rost să se decidă pentru unii sau pentru alții. Când s'a văzut însă cât de răpede merg lucrurile, pe care niciun mijloc omenesc nu le mai putea opri în cumplita lor rostogolire, se ajunsese la părerea că nu se poate stabili noua situație balcanică fără ca ea, România, să capete *un mai bun hotar din partea Dobrogii*. Amintindu-și de ceia ce ni se făgăduise formal la 1878 și de ce am fi avut fără intervenția poruncitoare de atunci a Rusiei, se ridicară pretenții mai ales asupra Silistrei.

Regele Carol nu doria să se ajungă la vre-o ciocnire cu aliații balcanici. În Octombrie 1912 el spunea la o audiență că n'a luptat în tinereță pentru desrobirea creștinilor din Balcani ca să ajungă la bătrâneță a lupta împotriva lor. Totuși se încercau neconținute înțeliri din partea Austriei ca să facem ceva pentru a smulge Sârbilor câștigul de războiu.

4. Biruitorii din Balcani, ajunși la Ceatalgea, în fața Constantinopolului, primiră armistițiul cerut de Turcia, care, printr'o revoluție condusă de căpetenia așa-numiților Juni-Turci (revoluționarii de la 1907), Enver, îl rupse după câteva săptămâni, fără ca războiul să poată porni din nou cu aceiași aprindere. Negociațiile urmau între Puterile mari la Londra asupra soartei Balcanilor.

O Conferință adunată la Petersburg recunoscu în sfârșit României dreptul de a se așeza în *Silistra*, cu trei kilometri împrejur.

În certele dintre partide, care au fost nenorocirea vieții noastre în timpurile din urmă, se găsi că atâta e prea

puțin și desbaterile din lăuntru urmau și mai furioase, slăbind acțiunea României în afară. Contra Guvernului condus de T. Maiorescu cu ajutorul lui *Take Ionescu* († 1922) se ridică o altă parte din partidul conservator, cu *N. Filipescu* († 1916), un suflet cald pentru binele și cinstea țării. Partidul liberal, condus de I. I. C. Brătianu, fiul cel mai mare al lui Ion Brătianu, credea și el că s'a ajuns la un rezultat neîndestulător. S'a zis atunci în cercurile opoziționiste că Silistra e doar destul de mare pentru „a se îngropa într'înșa demnitatea națională“.

5. Dar Balcanicii învingători se luară la ceartă, ca altă dată în evul mediu, pentru împărțirea prăzii, și anume a Macedoniei. Rușii, firește, luară partea Sârbilor contra Bulgarilor, tot mai mult îndreptați spre o politică austriacă. Se ajunsese, cu toate că mai era vorba de o mijlocire rusească, la ruperea trădătoare a alianței și a păcii din partea celor din urmă, cari atacară pe frații și camarazii lor, Sârbii. *Alt războiu se aprindea astfel în Balcani.*

Toate interesele României îi porunciau să împiedece zdrobirea Sârbilor și a Grecilor. Astfel, în Iulie 1913, oștile românești, conduse de *Prințul Moștenitor*, având pe lângă sine ca orânduitor al campaniei pe *generalul Alexandru Averescu*, trecură Dunărea la Corabia.

Ele putură ocupa aproape fără rezistență, — soldații dușmani predându-se în masă —, teritoriul bulgar până la porțile Sofiei, în același timp când alte trupe luau Silistra și pătrundeau adânc în așa-numitul *Cadrilater*.

Regele bulgăresc Ferdinand, care se văzuse o clipă intrând împărătește în Sfânta Sofia, trebui să se îndrepte către Carol I-iu, cerând *să-i fie cruțată Capitala de umilița unei ocupații*. Cum între însușirile Românilor omenia nu este cea din urmă și nu ni-a plăcut niciodată a lovi în

acei cari nu mai sânt în stare a lupta, cererea a fost primită.

Negocierile de pace începură la București și, luându-se aici hotărârile asupra Macedoniei, — din partea noastră *aveam dreptul de a numi episcopi pentru Români*—, ni se recunosc nevoia unei *frontiere strategice dobrogene, cuprinzând Turtucaia la Apus și mergând la Sud-Est până în apropierea Varnei.*

Cei mai mulți dintre locuitorii acestui Ținut frumos și bogat erau Musulmani, Turci și Tatari colonizați, cu cincisute de ani în urmă, de Sultanii de pe vremuri. Bulgarii se aruncaseră asupra acestor locuri spornice după 1878 numai, luând cu hăpca ce puteau și izgonind pe locuitorii cei vechi, cari n'aveau niciun sprijin. De aceea stăpânirea românească a fost primită cu adâncă mulțămire de această majoritate a populației.

Tratatul din București nu prevedea nici despăgubiri de războiu, nici desarmarea Bulgariei A doua zi după iscălirea lui, regele Ferdinand punea în vedere oștirilor sale ceasul răsbunării, când se vor desface din nou steagurile. Și de atunci o clipă n'au încetat înțeșirile austriace pentru a ridica din nou pe Bulgarii contra învingătorilor din 1913 și a strica astfel strălucita situație pe care cu frățescul, grabnicul și desinteresatul nostru ajutor — căci o întindere la Sud nu era în programul nostru național, scris în conștiința fiecăruia, — îl căpătase Serbia. Și aceasta i-a fost cu atât mai ușor diplomației vieneze, cu cât Bulgarii fremătau de furie, privind părăsirea unei largi părți din Macedonia în folosul Sârbilor și a Grecilor ca o „sfâșiere a patriei“ și fierbeau de nerăbdarea întrării din nou în luptă pentru „realizarea idealului național“.

6. La noi s'a crezut, poate, prea ușor că ne putem liniști de acuma, în ce privește greutățile din afară Pentru succesul ei România primise și felicitările Împăratului german ; numai Austria căutase a aduce o revisuire europeană a tratatului din București, care însă i s'a refuzat. Legăturile cu Rusia se făcuseră foarte bune, și,

cu toate că în Basarabia apăsarea continua, afirmându-se din nou drepturile rusești asupra acestei „provincii liberate de la Turci“, venirea la *Constanța* — dar tocmai în ajunul unor serbări la Chișinău — a Țarului Nicolae al II-lea, căruia Regele Carol îi înfățișă cu mândrie oastea sa, a fost un moment în care s’au uitat multe lucruri rele din trecut și s’au înfiripat frumoase speranțe în viitor.

Dușmanii păcii, cari erau mai ales la Pesta și la Viena, uneltiau însă. Li trebuia întoarcerea înapoi a Balcanilor la robie, aducerea României îndărăt la o situație de vasalitate aurită.

Ca și cum s’ar fi voit a provoca spiritul public, încălzit de atâtea succese ale Sârbilor, cari răzbișeră și în Albania (organizată acum ca un principat deosebit, având în fruntea lui pe un nepot al reginei Elisaveta, Wilhelm de Wied), Moștenitorul austriac, Francisc Ferdinand, merse, într’o zi care era ca un hram național sârbesc, la Saraievo, ca să afirme hotărârea Monarhiei de a rămânea acolo. Un băiețaș, Princhip, trase asupra-i și-l omorî; lângă arhiduce căzu și soția lui, care-l întovărășia.

Îndată diplomația austriacă făcu pe Sârbii din regat răspunzători pentru această crimă. Ea se trudi să caute în ce chip ar putea, în același timp, să încătușeze Serbia și s’o umilească.

Se ceru, nu numai căutarea de poliția austro-ungară a vinovaților, nu numai închiderea societăților naționale, care ca *Liga Culturală* la noi, lucrau, fiecare cu mijloacele ei, la îndeplinirea unității naționale, dar și vestirea înaintea ostașilor că patria lor este un cuib de ucigași nemernici care făgăduiește a se pocăi.

Serbia cedă mai mult decât se aștepta, dar Austria voiă războiul, și-l avu.

Germania, pregătită de mult pentru o nouă luptă con-

tra Franciei unite cu Împărăția rusească, ținu, neapărat, partea aliatei sale, de și, într'un anume moment, ea apleca vădit către o potolire a flacării ce se aprinsese. Rusia nu putea să refuze ajutor Serbiei, care-l cerea cu desnădejde. La Berlin se credea totuși că Anglia, care propusese o conferință europeană, nu va intra în luptă și că Italia va rămânea până la capăt o aliată, plătită doar cu ceva bucăți de teritorii austriece vecine. Astfel anume uneltitori, între cari și *contele Tisza*, prim-ministru unguresc, care de fapt era stăpân în Monarhie, putură să-și facă voia — în credința lor nebună că astfel naționalitățile nemulțămite vor fi din nou legate prin luptă și prin luptă împușinate — de *a pune foc civilizației*.

LIX.

Războiul pentru unitatea națională.

I. La vestea că Serbia a fost batjocurită ca niciun alt Stat independent vre-odată și că, fără a ținea samă că ea primește mai toate jignirile, i se va face totuși războiu, cucerindu-i-se Capitala, s'a produs la noi o adâncă mișcare de revoltă sufletească; parcă vedem ce ni se pregătește, mâni, nouă înșine. Ni ar fi părut bine dacă am fi fost așa de pregătiți și de asigurați prin alianțele necesare ca să putem spune cuvântul nostru, luând apărarea unui vecin cu care aveam, în present și în viitor, atâtea lucruri asemenea.

În ultimele timpuri se produsese în adevăr o apropiere de Serbia, înțelegându-se că ar putea veni momentul când Românii și Sârbii ar cădea asupra Ungariei pentru a-și scăpa de robie frații cari suferiau de o potrivă în această mare temniță a „naționalităților“. Învățașii din cele două țeri aveau legături între dânșii și se ocupau de punctele comune din istoria celor două neamuri. O delegație românească merse la Belgrad în toamna anului 1913 ca să aducă regelui Petru clopotul găsit la o

biserică din Craiova, pe care bunicul său, Caragheorghe, și-l menise satului de naștere, Topola, unde e îngropat, și primirea a fost foarte călduroasă.

De mult Românii de dincolo, în apărarea lor contra încălcărilor ungurești, legaseră prietenie cu aceia dintre represintanții Sârbilor cari duceau o politică radicală în folosul neamului lor.

Mulți însă, mai puternici în viața Statului, erau de părere să nu se treacă dincolo de „*politica tradițională*”, a prieteniei cu Puterile Centrale, și ei scoteau înainte exemplul Italiei, pe care o credeau că va fi momită până la sfârșit ca să rămâie în această alianță. În fruntea acestor apărători ai politicei trecutului său, stătea, într-o câțva, însuși bătrânul nostru rege.

De fapt „*politica tradițională*” era cu totul nouă. Și unul dintre cei mai statornici apărători ai ei, chiar dincolo de acele datorii pe care nimeni, în nicio împrejurare, n'ar trebui să le uite, căci călcarea lor este mortală, *P. P. Carp* († 1919), bărbat de mare valoare și care nu odată vorbise cu mândrie în numele României, dar pe care-l pierdea lipsa de încredere în popor și lipsa de stimă pentru prieteni ca și pentru dușmani, se rostise călduros în 1871 pentru Franța, arătând că locul nostru este unde flutură steagul ei. Apoi, această „*politica tradițională*” nu ni adusese mai niciun folos: *fusesem doar atrași într'insa ca să ușurăm pe Unguri de grija că Românii din Regat ar putea să susție în lupta lor pe Românii de peste munți*. Și, apoi, atâtea se schimbaseră în Europa, încât fiecare era în căutarea unei noi direcții, mai priincioase intereselor sale.

Regele Carol el însuși nu odată spusese că-i stă la inimă soarta Românilor neliberi și în convorbirile cu oamenii de Stat din Ungaria declarase limpede că noi nu ne putem desinteresa de soarta lor. Dar el mai credea, în 1914, că Germanii vor învinge cu siguranță, știind pregătirea lor tehnică, admirabilă, și neștiind samă în de ajuns că *popoarele, care sânt ființe sufletești, pot birui numai cu sufletul, iar sufletul slăbește când nu e pus,*

cu oricâtă disciplină și oricât devotament, în serviciul ideilor de dreptate și libertate, fără de care omenirea s'ar întoarce în halul bestiiilor sălbatece.¹

2. Ceia ce a zguduit pe toți Români cu simțire au fost și suferințele *Belgiei copleșite împotriva tratatelor și ale Franței năpădite cu o furie fără păreche*, Germanii căutând inima ei, Parisul, pentru o lovitură de moarte. Lipsa de cruțare pentru monumentele strălucite (ca la Reims, cu vestita catedrală de încoronare a vechilor regi) și setea de omor față de populațiile nevinovate treziră la poporul nostru blând un sentiment de strașnică mânie, deocamdată neputincioasă, împotriva distrugătorilor și asasinilor. Faima de cultură a Germaniei se întuneca astfel zi de zi.

Grosolănia cu care se ceru apoi sprijinul nostru, nerușinarea cu care se făceau afaceri scandaloase de cumpărături exportate prin contrabandă, ispitindu-se elementele slabe ori stricate din societatea noastră, trebuiau să umple de desgust pe fiecare.

În sfârșit o durere cum n'o mai simțiseră cuprinse pe toți când aflară cu câtă lipsă de omenie sânt tratați *Românii din Ardeal*, siliți brutal să meargă la războiu: nu numai fără un interes al lor, dar contra celui mai firesc interes, căci era sigur că după biruință se vor lua toate măsurile pentru a-i scoate și din ceia ce aveau în patria lor, stăpânită de dușmani.

Frații noștri erau puși în cele d'întăiu rânduri ale oștirilor ce luptau contra Rușilor — și une ori acești „Ruși” erau Români din Basarabia, cari li vorbiau în graiul lor! —; mii de oameni se topiau în focul cel cumplit, cum s'au topit pe urmă alte mii (și din Bucovina) în fața înspăimântătoarei artilerii italiene, în Apus. Și în a-

cest timp se preparau legi pentru a se cumpăra de la văduve și orfani moșiile celor morți și a se da la Unguri, de-a lungul graniței noastre ca să nu ni mai putem întinde mâinile. Episcopii, fruntașii politici erau puși să facă declarații umiltoare de credință față de nația dominantă, și pușini au fost aceia cari au avut tăria să reziste. Pentru cea mai mică bănuială era făcut cineva trădător și închis în lagăre de internare. În Bucovina un ordin scris al calăilor austrieci, între cari s'a deosebit colonelul Fischer, iertat apoi de ai noștri, dădea voie să se execute pe loc orice Român împotriva căruia s'ar fi găsit o plângere că ține cu dușmanul.

3. Încă de la început, când lumea aștepta cu o chinuitoare neliniște hotărârea, se adunase, în *Julie 1914*, un *Consiliu de Coroană* (în care, pe lângă miniștri, ieau parte și foștii președinți de Consiliu și, dacă Suveranul găsește cu cale, și alte persoane), și, după lungi discuții, se ajunge la afirmarea *neutralității românești*

Aceasta însemnă, de fapt, *așteptarea împrejurărilor*, și ar fi trebuit să însemne și *grăbirea pregătirilor*. Fiindcă *neutralitatea nu se poate face decât atunci când și sufletul unui neam e neutru*. Dar el nu poate fi neutru când în războiul ce se desfășoară sânt în joc interesele lui cele mai mari și prin desfășurarea luptelor se trezesc zilnic cele mai puternice sentimente. Și cu atât mai puțin când, nu fără temei, domnește părerea că împrejurări ca acelea pe care le-a adus norocul, — cauza națională proprie fiind în legătură nedespărțită cu scopurile pentru care luptau cele mai puternice și mai luminate nații —, nu se vor mai putea întoarce.

Sânt oameni cari desprețuiesc *sentimentele poporului*. Li se pare că politica se poate face și fără dânsele, ba chiar contra lor, ceia ce este adevărat numai în ce privește convingeri greșite sau iluzii momentane. Dar politica unui Stat nu se face în condițiunile unui joc de cărți sau unei alergări de cai.

4. Regele Carol, răscolit în toată ființa sa de lucrurile grozave pe care le vedea și sfâșiat între

dorința de a fi alături de poporul său și între credințe pe care dezvoltarea războiului nu le-a adevărit, închise ochii săi oboșiți, încă din Septembrie 1914. O clipă, nația uită și de marea ei grijă necontenită, pentru a se pleca, adânc recu-

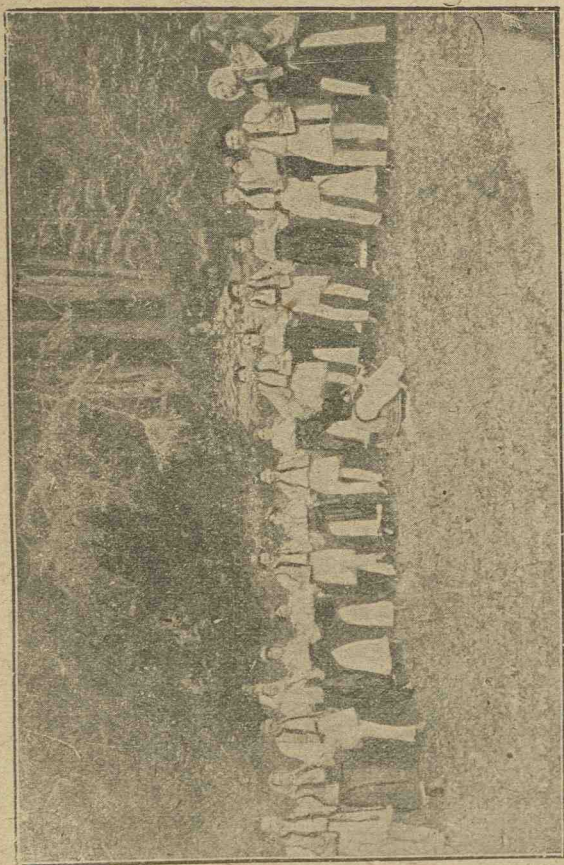

Fig. 132. Horă țărănească ardeleană.

noscătoare, înaintea rămășițelor aceleia care ridicașe așa de sus prestigiul coroanei sale și până în clipa din urmă avuse cultul religios al datoriei sale de rege.

Urmasul lui, regele Ferdinand, merit a fi al tuturor Românilor, începu declarând înaintea Par-

Fig. 133. Ferdinand I-ii, Regele tuturor Românilor.

lamentului că el înțelege a fi „bun Român“.
Suveranul căruia prietenii apuseni erau să-i spuie

„Ferdinand cel loial“ avu extraordinara tărie de suflet care-i trebuie cuiva pentru a rupe cu tot

Fig. 134, Regina Maria.

ce a fost până atunci viața lui, pentru a-și părăsi cele mai scumpe legături și a-și înăbuși în inimă cele mai dragi amintiri, făcând jertfa întregă a ființei sale pentru țară și neam.

Unui tânăr diplomat german, care avuse necuviința de a-i aminti că s'a născut prinț german, noul rege i-a răspuns: „tocmai de aceia știu că mă datoresc întreg popoului meu“.

În luarea grelei hotărâri Ferdinand I-iu a fost ajutat totuși cu cea mai delicată ținere în samă a greutăților pe care trebuia să le biruie, de *regina Maria*. În cursul războiului, ea trebuia să arăte o hotărâre nezguduită, mai tare și decât sentințele, care păreau definitive, ale soartei, o superioară inteligență a împrejurărilor, așa de învâlmășite, și o iubire de soră, o milă de mamă pentru oricine suferia apărând steagul țerii ori împărtășind durerile ei.

Cine vrea să vadă ce s'a mișcat atunci în inima reginei Maria să citească minunata carte „Țara Mea“, care s'a tipărit românește la Iași, în 1917, pentru răniți, și mai ales partea a două, care nu poate lăsa pe nimeni fără o adâncă înduioșare pentru cele spuse și un sentiment de recunoscător respect pentru cine le spune.

5. *Din ce în ce se vedea mai bine că trebuie să intrăm și noi în războiu.*

Primul-ministru I. I. C. Brătianu avuse dibăcia de a căpăta, și în cas când am păstra neutralitatea, asigurarea din partea Aliaților (Înțelegerea, *Entente*) că se va ținea samă, la o întâmplătoare împărțire a Monarhiei austro-ungare, de drepturile noastre naționale, care se rostiseră limpede, întregi, în cel d'întăiu act diplomatic care a ținut vre-odată samă de dânsle.

Preparația noastră era însă, din nenorocire, cu totul neîndestulătoare, și, neavând arsenale, n'o puteam înoi. Încercările din trecut ne făceau, cu dreptate, să n'avem încredere în ajutorul ce ni l-ar fi putut da Rușii, cari, cum s'a văzut pe urmă, ne-au înșelat fără sfială, dând contingente slabe, târzii și nevroind să le amestece serios în luptă, ca unii cari se înțeleseseră, la un moment, pentru împărțirea României între ei și propriii lor dușmani. Apoi însăși prezența Rușilor în număr mai mare pe pământul nostru putea să pară o primejdie. Și, în sfârșit, ceia ce se aștepta în războiu de la Ruși nu s'a întâmplat: ei au fost siliți să se retragă până în adâncul țerii lor, pierzându-și Polonia întreagă, pentru ca, în urmă, când se vor întoarce, cu generalul Brusilov, biruitori asupra dușmanului, să se oprească pe loc în nenorocita *Bucovina* și în *Galiția* pustiită, fără a putea merge mai departe, ori pentru a pierde sute de mii de oameni în Carpații păduroși de-asupra *Maramurășului*, unde, într'o clipă, plină de speranțe pentru noi, și pătrunseseră.

S'au încercat mișcări de stradă, pentru a grăbi „întrarea noastră în acțiune“, pentru a prinde unul din „momentele“ ce se păreau că sosesc. Așa cum au fost făcute, amestecându-se dorința de-a se înlocui partidele unul pe altul la cârma Statului, nu se poate zice dacă n'au făcut une ori mai mult rău decât bine. Oricum, ele au stat împotriva mișcării de subminare a celor cari voiau să ne aducă în luptă alături de Germani și de Unguri, la cari se adăuseseră Turcii.

În toamna anului 1915, Germania se hotărî să desființeze pe Sârbi, cari câștigaseră o mare biruință asupra Austriecilor și, acuma, de mai multe luni, se odihniau. Bulgarii fură aruncați asupra vecinilor pe cari pentru lucrurile din 1913 nu-i putea ierta. Serbia a fost călcată în picioare: prin cele mai mari primejdii, flămândă și

înghețată, câtă oaste sârbească mai rămăsese a plecat, peste munții Albaniei, în lume; atâția dintre fugari s'au stâns apoi, de o moarte înceată, în insula Corfù.

A fost o mare durere pentru poporul nostru că nu s'a putut interveni atunci ca să ajutăm pe Sârbi. Dar unele ființi ticăloase puneau în geamul redacțiilor itustrațiile care înfățișau pe regele Petru târându-se în car cu boi către exil. Înțelegeau adecă să prevestească astfel regelui lor ce ar fi cu dânsul dacă ar „îndrăzni“ să lupte contra Centralilor.

6. A venit însă o clipă când n'am mai putut zăbovi. Aliații, cu cari se negocia un nou tratat, statornicind granițele pe care trebuia să le aibă *România Mare, cereau să facem jertfa noastră pentru a mântui cauza tuturor.*

Fără a sta pe gânduri, la 14 August 1916, după doi ani de zbuclumată și obositoare neutralitate, cu oastea trudită, fără măcar să aibă emoțiile îndemnătoare ale luptelor, cu opinia publică desbinată de o propagandă miserabilă, care n'a cruțat nimic pentru a ne otrăvi, cu partidele politice în stare de înviersunată dușmănie și fără tunurile grele, avioanele și munițiile, neapărate, care se aflau încă în Rusia, am făcut această jertfă.

∨ *Dorobanții noștri au intrat în Ardeal, unde atâta vreme erau așteptați cu lacrămile pe obraz și cu pânea caldă în vatră.* ∨

Înainte lor puținele trupe ungurești s'au retras ori au fost izgonite. De când e neamul românesc n'a fost bucurie ca aceia cu care s'au prins în acele văi de robie milenară cele d'întăiu hori de frăție între liberatori și liberați. ∨ *A fost un ceas sfânt și pe veci neuitat din istoria noastră.* ∨

Un Frances scrie astfel despre situația războiului în momentul când ne-am prins în danțul lui ucigaș, știind

bine că *nu putem fi ajutați după făgăduială, și, dacă ni se cere o sforțare mai lungă, mergem spre o sigură catastrofă:*

„Bătălia de pe Somme, urmând după cea de la Verdun, nu izbutise încă a sfărâma sistemul de apărare stabilit de Germani pe frontul frances; silința Italiei nu avuse nici ea rezultate decisive, și frumoasa ofensivă rusească a lui Brusilov, după ce fusese oprită, amenința să se prefacă în eșec; în sfârșit frontul din Salonic era paralizat de boli. Totuși cea mai mare parte din rezervele germane părea fixată de bătălia generală, și se putea spera că intrarea în foc a României, făcându-se cu holărâre pe un sector al frontului aproape degarnisit, ar căpăta rezultate răpezi, însemnate și care ar putea să se menție.“

7. *Tratatul din August prevedea că, odată cu intrarea noastră în Ardeal, Brusilov, din Galiția, va porni, pe la Vatra-Dornei, o puternică ofensivă contra Austriecilor și că trupele franco-englise ale generalului Sarrail, care, după neizbânda, de la Galipole, a acțiunii contra Constantinopolului, se aflau pe frontul balcanic, având baza la Salonic, vor lua drumul prin Monastir, spre Dunăre.*

Dar Sarrail n'a putut, și Brusilov n'a vrut. Iar Germanii au desfăcut, supt un comandant de valoarea lui Falkenhayn, o întregă armată, înzestrată cu toate mijloacele tehnice, pentru a o arunca în contra ostașilor noștri, *ale căror coloane nu se putuseră încă reuni formând un front de rezistență.*

Și, pentru a rechema forțele din Ardeal, se înjgheba o armată bulgărească, — Bulgarii păruseră a făgădui că nu se vor mișca —, comandată de mareșalul Mackensen și cu material german, și o făcură să răsară prin surprindere înaintea Turtucaii, ale cărei fortificații nu fuseseră, din nenorocire, isprăvite și care era

apărată de trupe numeroase, ce e drept, dar inferioare prin pregătirea lor. După o împotrivire eroică, o parte din populația bulgărească ajutând pe asasinii în uniformă, orașul a fost luat, și biruitorii se grăbiră a înfățișa această surprindere izbită ca un rezultat militar de mâna întâia. Apoi, luându-se și Silistra, insuficient apărată, se năvăli în Dobrogea, pe care n'am cedat-o decât pas cu pas, reușindu-se chiar, la începutul lui Septembrie, când generalul Averescu comandă aici, să se răspingă armata lui Mackensen. Cu slabul ajutor nesincer al Rușilor, însă, rodul unor lupte îngrozitoare fu pierdut și retragerea, neapărată, atinse linia *Cernavoda-Constanța*. Cu o nespusă durere se află ocuparea de dușman a frumosului port, în crearea căruia pusesem atâta muncă, atâția bani și atâta dragoste, cum în podul de la Cernavoda, pe care trebuia să-l distrugem în parte, închideam atâta mândrie. Flota rusească nu ajutase apărarea Constanței.

Peste puțin, la apariția Germanilor, în Octombrie, luptele de *lângă Sibiiu*, de *lângă Făgăraș* și *din Brașov* ne siliră, după pierderile cele mai simțitoare, să părăsim pământul stropit cu sânge al Ardealului, în care, pe lângă vechii morți ai răscoalelor înăbușite și ai năvălirilor de mult răspinse, zeci de mii dintre ai noștri se coborâseră, așteptând întoarcerea răsplătitoare a camarazilor lor.

O încercare de a strămuta războiul în țara dușmanului, trecându-se Dunărea la *Flămânda*, nu putuse continua: și, din cauza situației în Ardeal, generalul Averescu fusese rechemat.

8. Toată armata germană din Răsărit era acum liberă să înceapă cucerirea României înseși,

care trebuia să i deie petrol, grâu, bogățiile adunate prin munca atâtor generații și, tot odată, ceia ce doria Berlinul, care nu mai credea în marea victorie strivitoare asupra Înțelegerii, fama unei noi țeri năvălite, unei Capitale ocupate, unei oștiri distruse.

Același apreciator frances scrie: „Stoarcerea forțelor franco-engleze pe frontul Sommei și apropierea iernii în Rusia dădeau toată libertatea de acțiune Austro-Germanilor ca să încerce a sfârși cu mica Românie. Aceasta, totuși, ar fi putut să scape de desastru, dacă măcar comandamentul rus, făcând să alunece, la rândul său, spre Sud, rezervele enorme de care dispunea, le-ar fi întrebuințat cu putere pe acest nou teatru de operații.“

▼ *Apărarea trecătorilor noastre, în Octombrie 1916, de soldați fără arme care să poată răspunde armatelor dușmane, va rămânea una din faptele mari ale istoriei morale a omenirii.* ¹La Olt, la Jiu, la Câmpulung, la Predealul scaldat de sânge, în pădurile muntelui la Bratocea, ca și la pasurile *Vrancii*, la *Oituzul* glorios, la toate drumurile prin Carpații moldoveni până la Dornele prinse de Austrieci supt ochii nepăsători ai Rușilor, *s'au dat lupte de care cei mai mari dintre strămoșii noștri ar fi putut să se mândrească.*

Aceia pe cari comunicatele germane îi înfățișau „*apărând îndărătnic pământul patriei*“ trebuiră să facă loc pe încetul apăsării. Totuși numai la *Jiu*, și aceasta după *nimicirea unei întregi divizii bavarese*, care crezuse că poate înainta în siguranță, se putu răzbi: încleștarea în munții acoperiți cu zăpadă costă pe dușman multe pierderi, între care a unui general și a unui prinț dintr'o dinastie domnitoare (pe altul l-am înmormântat în Dobrogea).

Eram la capătul sforțărilor noastre. *Năvăli-
torii se răpeziră la Târgul Jiiului, la Craiova,
la vadul Oltului, pe când Mackensen, după o
lungă pipăire a terenului, îndrăznia în sfârșit
să-și strecoare ostașii germani și bandele de
Bulgari, cărora li era întru nimica averea, cins-
tea și viața sătenilor noștri, pe la Zimnicea, spre
Alexandria.*

Afară de sfaturile, așa de prețioase, ale Mi-
siunii franceze, în frunte cu *generalul Berthelot*,
de care nedespărțită va rămânea inima noastră
recunoscătoare, nimic nu venise în sprijinul Ro-
mâniei martirisate. Chemați cu desperare, Rușii,
foarte numeroși, stăteau la spatele Bucureștilor
fără nicio voință de a lupta, pe când frații lor
*evacuau liniștit Dobrogea, unde singură divisia
sârbească a făcut, frățește, alături de noi isprăvi
ca acelea din legenda lor națională, perind aproape
întreagă.*

9. Totuși regele Ferdinand, urmând și îndemnul
venit de la generalul Berthelot, se hotărî să
apere Bucureștii, într'o *ultimă luptă pentru onoarea
națională.*

Această mare bătălie de pe Argeș, supt ve-
chile ruine de la Comana, părea că va aduce
izbăvirea. Sforțarea supremă a ostașilor noștri
sfârâmați de oboseală răzbi pe Bulgari și pe
Turci. Puțin, și o linie de apărare se fixa din-
colo de București. Dar *planurile luptei fuseseră
prinse de dușman, din întâmplare se zice, și el
își schimbase așezarea potrivită cu intenții pe
care le cunoștea acum deplin. Într'un punct,
nepriceperea comandei cedă. Bătălia era pierdută.
Rușii nu luaseră parte la dânsa decât ca pri-
vitori.*

Dușmanul intră în Bucureștii părăsiți în acea zi de 3 Decembre st. n., care ar trebui păstrată ca o zi de doliu, chemând neamul întreg la tristețele amintiri prin care se întăresc și se învierșunează puterile de rezistență ale națiunilor. La Berlin sunară toate clopotele a biruință ca să se știe că totuși Forța brutală poate răpune Dreptul.

10. *Dar nu-l răpune pentru totdeauna, căci izvorul de unde dreptul își trage puterea e fără sfârșit.*

După o retragere grozavă, — căci iarna, care zăbovise, pare că ar fi vrut să ajute pe dușman, cădea acum așa de greu asupra fiilor însiși ai țerii —, retragere care aduse bolile fără număr, de care periră și sute de mii din populația civilă, primăvara găsi, mulțămită silinților, conduse și de Francesi, ale tuturor, o nouă oaste românească dincolo de Siretiu. Cu lăcrămile în ochi, regele și regina o treceau în revistă în cea mai duioasă zi de Zece Maiu pe care o cunoscuase inima noastră. Era ca minunea unei învieri din morți.

Cine a văzut aceste lucruri poate spune cu ce nerăbdare se aștepta de la o asemenea oaste minunată răsbunarea, pedeapsa acelor cari făcuseră din România ocupată un loc de jaf zilnic, de petrecere infamă, de bătaie și batjocurare, de stoarcere până la moarte a învinsului, tratat de o potrivă cu indigenii Americii la intrarea „cuceritorilor“ spanioli din veacul al XVI-lea. Cu cât dor se aștepta întoarcerea acasă a pribegilor, așezarea din nou în Scaunul de stăpânire a Domnului țerii, a tovarășei sale și a copiilor lor, cari se ofiliau în biete locuinți improvizate, regala mamă

vărsând în taină lacrimi pentru copilașul mort în vremea catastrofei înseși și părăsit supt lepedea de la Cotroceni...

Un uriaș avânt, soldații țerani luptând în câmăși, supt soarele nemilos de Iulie, dădu, supt comanda generalului Averescu, biruința de la Mărăști, în Putna (25 Iulie 1917).¹¹ În același

Fig. 135.

Preotul poet Mateevici, din Basarabia, mort în Moldova.

timp când *armata a II-a* izbia fulgerător, *armata I-a*, după o puternică pregătire de artilerie, sta să treacă Siretiul.

În această clipă veșnica piază rea a Rușilor, cari, din Februar, răsturnând Monarhia, erau în stare de Republică socialistă anarhică, încercând să infecteze și pe ai noștri, soldați și populație, și amenințând, în April, pe Regele însuși în pa-

latul lui, fugiau din Galiția, unde fuseseră siliți la o ultimă ofensivă. *Mișcarea întreagă se opri.*

Atunci Mackensen veni cu unsprezece divizii să caute la Mărășești și drumul Iașului și drumul Odesei. Era sigur să le aibă pe amândouă. După o împotrivire în care zecile de mii ale ostașilor noștri muriră zi de zi bucuroși că-și pot da viața pentru ca această ultimă fărâmă de Românie liberă să nu fie pângărită și ea, el se dădu învins. Armata lui fusese redusă pe jumătate, Siretiul era o graniță de netrecut a energiei românești. Lupta, condusă de generalul Cristescu, apoi, cu o hotărâre fără exemplu, de generalul Ieremia Grigorescu († 1919), ținuse două săptămâni.

II. Toamna acestui an văzu lichidarea oștirii rusești din România, prefăcută în cete de tâlhari cari-și vindeau ori își părăsiau armele și a lene se îndreptau spre Basarabia. La Folticeni și la Galați câte un regiment de-al nostru a ținut piept biruitor la o divizie întreagă, lacomă de prada orașelor noastre mult încercate.

Basarabia însăși era în plină anarhie. Socialiștii de cea mai „înaintată” speță, *maximaliștii* sau *bolșevicii*, ajunseră stăpâni și aici. Cum noi aveam provisiile cumpărate peste Prut, trimeserăm soldați pentru a le păzi. Se ajunse apoi la asigurarea liniei ferate. Și iată că, altă minune, Românii basarabeni, cu dd. Inculeț, Ciuhureanu, Halipa în frunte, întemeiară, pentru a se apăra de turbarea străinului desmățat, o republică moldovenească, având ca Parlament un Sfat al țerii, strâns cum s'a putut în grabă. Peste câteva luni, la 24 Ianuar st. v. 1918, acest Sfat era să aibă cinstea de a proclama unirea Basarabiei cu România.

12. Rămăsesem singuri, cu o Rusie dușmană, care ni declarase războiul și trimetea neconținut bandele ei peste Nistru (la Bender-Tighinea a fost o adevărată luptă cu bolșevicii furișai), fără legătură cu Aliații. Ni se impuse, când Rușii hotărau încă pe frontul român, un armistițiu. Iar, când Rusia apuseană, desfăcută, ca Ucraina, din fostul Imperiu, apoi Rusia moscovită ajunseră la păcile de la *Brest Litovsc*, trebui să bem și amărăciunea acestui păhar. Guvernul Brătianu-Take Ionescu se retrase, și negocierile, începute cu generalul Averescu, duseră la capăt numai supt Ministeriul lui *Alexandru Marghi-loman* († 1924), privit cu mai multă favoare de Germani.

Tratatul din București ni lua toată marginea munților, toată Dobrogea, din care partea de jos era predată pe loc Bulgarilor, asupra celeilalte trebuind să se facă felurite târguieli între cuceritorii însiși. Ni se smulgea, în forme viclene, toată averea în grâne, în alte producții, în petrol. Ni se interzicea să mai vorbim de frații noștri. Ni se impunea demobilisarea armatei. *Istoria n'a cunoscut o așa de meșteșugită și de crudă tâlhărie.*

13. *Pedeapsa însă era aproape*, căci se umpluse vistieriul răutăților. Nu trecu decât o jumătate de an, și *frontul din Macedonia era rupt prin înfrângerea Bulgarilor*. În același timp *generalul Foch, zdrobind ultima cutezătoare lovitură germană contra Parisului*, bombardat de la o distanță enormă în chiar Săptămâna Patimilor, urmăria pe năvălitori, fără a li lăsa o clipă de odihnă, îi scotea, cu turma nimicitoare a uriașelor tankuri, din tainițele lor de supt pământ

și, amenințând Rinul, *silia Germania la o rușinoasă capitulare.*

Peste câteva zile Francesii treceau Dunărea, și generalul Berthelot comandă în Bucureștii liberați.

14. Austro-Ungaria luase înaintea ocrotitoare sale. Vechea crisă austriacă, așa de dibaciu prelungită de o jumătate de veac, se isprăvisese cu *catastrofa fatală.* Austria se desfăcea în „State” naționale.

Cât despre Ungaria, ea resistă cu turbare la ideia de a se smulge o bucată măcar din vechea pradă a Arpadienilor. Dar soarta trebuia s'o ajungă și pe dânsa. *Generalul Franchet d'Esperey,* comandant al armatei de Orient, îi impunea un armistițiu care însemna începutul desmembrării.

15. *La trecere de câteva zile se întâmplară trei evenimente, care vor străluci din fundul vremilor cât va trăi neamul românesc.*

Regele Ferdinand, regina Maria, copiii lor intrau în Capitala curățită de dușmani și nebună de bucurie că vede din nou trecând supt steaguri oastea României restabilite (1-iu Decembre st. n. 1918).

Supt conducerea energică a lui Iancu Flondor, un Sfat național adunat în Cernăuți reunia Bucovina întreagă, necondiționat, cu această Românie (28 Novembre st. n. 1918).

Și la Alba-Iulia, alt Sfat al neamului făcea, cu dd. Ciceo-Pop, Iuliu Maniu, V. Goldiș în frunte, din Ardeal, Crișana, Maramurășul-de-Jos și Banat o singură țară cu Vechiul Regat (2 Decembre st. n. 1918).

16. Mult timp s'a așteptat rostirea definitivă a Conferinței de pace din Versailles pentru a consfinți *hotărârea*, luată potrivit cu noile principii de drept ce s'au rostit de președintele Americii, Wilson, a *poporului român întreg de a trăi de sine și pentru sine*.

Fig. 136. Canonul Augustin Bunea, istoric și orator ardelean.

Erau în discuție numai hotarul în Banat, unde s'a dat Sârbilor Torontalul (comitatul apusean de lângă Tisa), și anume îndatoriri ce căutau a ni se impune în schimbul acestei recunoașteri. *Această discuție n'a slăbit însă întru nimic datoria de recunoștință față de toți aliații și, în*

rândul întâiu, de Franța. Pe basa stabilită prin conlucrarea în războiu trebuia să se desvolte viitorul României-Mari, ca politică externă.

Deocamdată, Românii, ajunși în dreapta stăpânire a Ardealului, fură atacați acolo de Unguri, cari, ca să scape hotarele smulse prin silă ale țerii lor, trecuseră de la Monarhie la Republică și dăduseră acesteia forma bolșevică rusească, a lui Lenin și Troțchi, supt dictatura aventurierului Bela Kún. Atacul dârz fu răspins cu o liniștită hotărâre de generalul *Mărdărescu* și ajutorii săi și, într'un minunat avânt, mântuind în cale atâtea mii de Români martirisați de tiranii roșii, oștile noastre ajunseră *la Budapesta*, ocupând-o, cu cea mai mare parte a Ungariei, luni de zile. De și nesprijiniți în aceasta de nimeni, am adus astfel aliaților noștri ca și *ordinii europene* înseși cel mai mare serviciu, și am grăbit esențial *pacea cu Ungaria*.

După primirea, de Guvernul d-lui *Alexandru Vaida-Voevod* (în Decembre 1919), a păcii cu Austria, care pe nedrept ne înfățișa și pe noi ca pe un popor față de care aliații trebuie să garanteze viața națională a minorităților, se ajunsese în sfârșit la încheierea, în 1920, a păcii cu Ungaria, unde, întorcându-se vechea clasă dominantă, supt regentul, amiralul Horthy, se strângea oaste cu amenințări nouă contra noastră. Nu se știrbia nimic din ce câștigasem. Tratatetele cu această țară, cu Austria, cu Bulgaria și cu Germania, întărite întâiu numai de rege, au fost primite, în vara anului 1920, și de al doilea Parlament al României unite (cel d'întăiu, disolvât în Martie, votase *unirea națională*). Basarabia ni-a fost recunoscută, supt anume condiții,

Fig. 137. Procesiunea de la Blaj a clerului român din Ardeal de ambele confesiuni (19 13).

acum îndeplinite, de Aliați, prin silințele d-lor Vaida și Inculeț. Aveam astfel *basa internațională a României întregite*.

Ca politică internă, basa trebuia să fie libertatea economică a țăranului, stabilită prin hotărâri speciale în Ardeal, iar în Regat printr'un decret lege, corespunzând votului din 1917 al Camerelor din Iași, care a fixat principiul expropriării moșiilor mari spre a se vinde sătenilor, vechilor proprietari, cari le lucrează cu sudoarea lor și sânt legați cu inima de pământul lor.

Prin isprăvile legendare pe care le-au îndeplinit în tot războiul, prin apărarea Basarabiei de bolșevicii ruși și prin răspingerea neconținută a incursiunilor făcute de comuniștii unguri, aciuăți la Budapesta — până la acea luptă mare din Iulie 1919 care a adus capitularea armatei roșii ungurești și intrarea noastră în Capitala anarhică, — sătenii români au dovedit atâta credință și vitejie, încât *nu este pe lume o răsplată îndestulătoare pentru fapta lor, glorificată pretutindeni.*

Împământenirea țăranimii ajunse scopul de căpetenie al vieții noastre interne, mai presus chiar decât *unificarea administrativă* a deosebitelor Ținuturi, cu întreaga respectare a altor vieți naționale¹, decât *noua organizație economică și refacerea democratică a așezămintelor noastre*. Pe căi deosebite acest scop suprem a fost urmărit de două Parlamente și două Ministeri cu caracter constituțional: al d-lui Vaida-Voevod (Novembre 1919—Mart 1920), represin-

¹ Evreii din Vechiul Regat au căpătat, și prin noua Constituție din 1923, deplina cetățenie pe care o aveau conaționali lor din provinciile alipite. Mulți dintre dâșii au luat parte la războiul pentru unitatea națională.

tând *blocul partidelor democratice naționale*, și al d-lui *general Averescu*, represintând noul *Partid al Poporului*, unit cu organizația lui Take Ionescu. Un nou Guvern I. Brătianu (Ianuar 1922—Mart 1926) luă și sarcina împrăștiării. *Grăbirea unei executări depline și generoase a legii era o condiție a existenței Statului român prin fapta națiunii întregi*. Noile Camere dădură țerii o *Constituție* și ele au încercat să rezolve *greutățile financiare*.

Al treilea Guvern Averescu ținu până în momentul când boala regelui punea în fața tuturor cele mai grele probleme, cu atât mai mult, cu cât moștenitorul Tronului ajunsese a trebui să declare că nu mai înțelege a-și păstra drepturile.

La căpătâiul suveranului murind se făcu un nou Ministeriu I. I. Brătianu și peste câteva săptămâni, în *Iulie 1927*, moartea punea capăt suferințelor regelui bolnav. Fiul prințului Carol și al nobilei princese *Elena de Grecia*, botezat *Mihai*, în amintirea Viteazului, fu proclamat rege (puterea regală era să fie exercitată de o *regentă*, în care, alături de *prințul Nicolae*, stătea *Patriarhul Miron Cristea — Patriarhia s'a făcut acum câțiva ani* —, și fostul *președinte al Curții de Casație Gh. Buzdugan*), în emoția adâncă a tuturor sufletelor simțitoare. Peste câteva luni și primul ministru, supt care și în mare parte prin care se făcuse unitatea națională, pleca dintre cei vii; fratele său, *Vintilă*, luă conducerea unui guvern, care mai dăinui zece luni. Un nou partid, format din unirea Ardelenilor cu „țerăniștii“ din Vechiul Regat luă puterea supt conducerea d lui *Iuliu Maniu*, în *Novembre 1928*, și începu un șir de reforme a căror înfăptuire era acum isprăvită, când prințul Carol, întorcân-

du-se din lunga ședere între străini, veni, în *Iunie 1930*, să-și valorifice drepturile. Parlamentul îl recunoscă ca rege al României supt numele de *Carol al II-lea*. Ministeriul Maniu demisionă, și noul Rege încercă să alcătuiască o unire a tuturor oamenilor politici pentru scoaterea țerii din marile greutăți în care au adus-o vremurile. Neputându-se face Ministeriul *generalului Prezan*, a fost însărcinat tot d. Maniu cu formarea unui nou Guvern, al cărui președinte a devenit, în Septembrie, d. *Gh. Mironescu*. Acesta demisionând în April 1931, Regele a încercat din nou un Ministeriu de coaliție, însărcinând pe d. *N. Titulescu*, ministru la Londra, iar, acesta refuzând, s'a încredințat cârmuirea țerii unui Guvern de specialiști, având în frunte pe profesorul *N. Iorga*.

« Să știm face veșnică fapta Unirii și în ce privește sufletele! Ea se sprijină pe umerii fiecăruia dintre noi, până și ai celui mai mic, care încă își are puterea lui în greaua datorie obștească. »

IN CHEIERE.

Scopul firesc al vieții Românilor, *acum uniți*, trebuie să fie astfel, cum și-a arătat, de la început, dorința, și Regele, desvoltarea culturii lor, în formele ei adânci ca și în formele ei mai înalte, și întemeierea unei gospodării naționale care să aducă bogăția, pe care se razimă binele neamurilor din vremea noastră. Toate acestea nu se pot atinge decât prin cultura idealului curat și prin buna înțelegere. *Partidele* pot să însemne într'un popor deosebirile de vederi ale fruntașilor în ceia ce privește calea pe care se aduce binele tuturor ; nici într'un chip însă ele nu pot

însemna organizații care să puie interesele lor mai presus de interesele patriei. În clasa de sus și cea de jos trebuie să existe, după reformele unora și altora, legături de încredere răzimate pe dreptate. *Cea mai strictă grijă de moralitate publică și privată este astăzi și o datorie de înalt patriotism; destrăbălarea care a atins o parte din tineret, risipa banului câștigat necinstit ori din ușor, aducându-se anarhia prețurilor crescute în dauna săracului, sânt, nu numai o rușine individuală, dar și o crimă față de trăinicia țerii și de onoarea nației.* Pe temelia dreptății și moralității s'a sprijinit mărirea neamurilor care represintă în timpurile noastre cele mai înalte forme de viață ale omenirii. Pe această cale se poate ajunge oriunde, căci — spuneam acum cinsprezece ani în ediția de atunci a cărții de față, și sânt fericit să văd îndeplinirea prevestirii de atunci, — *dacă formele politice sânt schimbătoare, un popor care dispune de bogăție și cultură este în stare, oriunde, să hotărască soarta sa așa cum voiește, potrivit legilor firești ale ființării neamurilor.*

DOMNII ȚERILOR NOASTRE.

DOMNII TERI

Tara-Românească

Seneslav, 1247—12...

Ivanco, Iancu Tihomir (Tocomerius), 12...—ca.¹ 1330.

Basarab I, ca. 1330-1352.

Nicolae Alexandru, 1352—16 Novembre 1364.

Vladislav, Vlaicu sau Laicu, 1364—ca. 1380.

Radu I, (?), 138...

Dan I.....— ca. 1386.

Mircea-cel-Bătrân, ca. 1386—31 Ianuar 1418.

Vlad I, 1394—1395.

Mihăilă, 1418—1420.

Dan II, 1420—Iunie 1431.

Radu II, Pleșuvul, 1422—1427.

Basarab II, Lăioță, Iunie 1431.

Alexandru I (Aldea), 1431—1435.

Vlad II, Dracul (Drăculea), 1435—Decembre 1446.

Dan III, sau Danciul, 1446—1447.

Vladislav II, 1447 — primăvara lui 1456.

¹ „Ca.” inseamnă *circa*, latinește : aproape pe la.

LOR NOASTRE

Moldova

Dragoș, ca. 1352—1353.

Sas, ca. 1360.

Bogdan, ca. 1360—ca. 1364.

Lațcu, ca. 1364—ca. 1377.

Ștefan I, 1377—ca. 1378.

Petru I, 1378—ca. 1393.

Roman I, ca.—1393—ca. 1394.

Ștefan I (sau II), 1394—1400.

Iuga, 1399—1400.

Alexandru I, cel Bun, 1400—1-iu Ianuar (?) 1432.

Ilie sau Iliș, 1 Ianuar (?) 1432—Septembre 1434.

Ștefan II, Septembre 1434 —27 August 1435.

Ilie cu Ștefan II, 27 August 1435—29 Maiu 1443.

Ștefan II, 29 Maiu 1443—Iulie 1447.

Roman II, Iulie 1447—2 Iulie 1448.

Alexandru II, 2 Iulie—August 1448.

Petru II, 1444 pretendent; August 1448—.... 1449.

Alexandru II.. 1449—Octombre 1449.

Bogdan II, Octombre 1449—16 Octombre 1451.

Țara-Românească

Vlad III, Țepeș, primăvara lui 1456—Novembre 1462.

Radu III, cel Frumos, 1462—începutul lui 1474.

Basarab II, Lăioță, 1473—Novembre 1477 (†1480).

Basarab III cel Tânăr, 1477—1482.

Mircea II, 1481.

Vlad IV, Călugărul, 1482—1495.

Radu IV, cel Mare, 1495—Mart 1508.

Mihnea I, cel Rău, 1508—1510 (†1510).

Vlad V, sau Vlăduț, 1510—23 Ianuar 1512.

Basarab V, Neagoe, 1512—Septembre 1521.

Teodosie, 1521.

Vlad VI, Dragomir, 1521.

Radu V, Bădica, 1522—Ianuar 1524.

Radu VI, de la Afumați, 1521—4 Ianuar 1529.

Vladislav III, 1523—Decembre 1525.

Moise, 1529—August 1530.

Vlad VII, Inecatul, 1530—Septembre 1532.

Vlad VIII, Vintilă, 1532—1535.

Radu VII, Paisie, 1535—Mart 1545.

Mircea III, Ciobanul, Mart 1545—Februar 1554.

Petru I, sau Pătrașcu-cel-Bun, Febr. 1554—Decemb.1557.

Mircea III, Ciobanul, Ianuar 1558—Septembre 1559.

Petru II, Septembre 1559—Iulie 1568.

Alexandru II, Iunie 1568—21 Iulie 1577.

Vintilă, Maiu 1574.

Mihnea II, „Turcul”, 25 Iulie 1577—Iulie 1583¹.

¹ De aici, datele sunt după calendarul gregorian. Pentru ca să avem date după cel iulian (vechiu), să se scadă: până la 1700, zece zile, de la 1700 la 1800, unsprezece, de la 1800 la 1900, douăsprezece.

Moldova

Petru III, Aron, 16 Octombrie 1451—1455.

Alexandru II, 16 Octombrie 1451—primăvara lui 1455.

Ștefan III, cel Mare, April 1457—2 Iulie 1504.

Bogdan III (Orbul), 2 Iulie 1504—18 April 1517.

Ștefan IV, cel Tânăr (Ștefăniță), 18 April 1517—14 Ianuar 1527.

Petru IV, Rareș, Ianuar 1527—18 Septembrie 1538.

Ștefan V, Lăcustă, Septembrie 1538—Decembrie 1540.

Alexandru III, Cornea, Decembrie 1540—Februar 1541.

Petru III, Rareș, 19 Februar 1541—Octombrie 1546.

Ilie sau Iliăș II, Octombrie 1546—Maiu 1551.

Ștefan VI, Rareș, Maiu 1551—Septembrie 1552.

Ioan I, Joldea, Septembrie 1552.

Alexandru IV, Lăpușneanu, Septembrie 1552—18 Noiembrie 1561.

Ioan II, Vasilic, Despot, 18 Noiembrie 1561—5 sau 6 Noiembrie 1563.

Ștefan VII, Tomșa, 7 sau 10 August 1563—Mart 1564 († Maiu 1564).

Alexandru IV, Lăpușneanu, Octombrie 1564—5 Maiu 1568.

Bogdan IV, 5 Maiu 1568—Februar 1572.

Ioan III, cel Cumplit (Armeanul), Febr. 1572—Iunie 1574.

Petru V (Șchiopul), Iunie 1574—23 Noiembrie 1577.

Ioan IV, Potcoavă, 23 Nov.—sfârșitul lui Decemb. 1577.

Petru V (Șchiopul), 1 Ianuar 1578—21 Noiembrie 1579.

Iancu Sasul, 21 Nov. 1579—August 1582 (†Septembr.).

Tara-Românească

- Petru Cercel, Iulie 1583—April 1585.
Mihnea II, April 1585—Februar 1591.
Ilie, Mart 1591.
Radu VIII, Mart 1591.
Ștefan Surdul, Maiu 1591—Iunie 1592.
Alexandru-cel-Rău, Iunie 1592—Septembre 1593.
Mihai Viteazul, Septembre 1593—19 August 1601.
- Niccolae II, Pătrașcu, Novembre 1599—Septembre 1600.
Simion Movilă, Octombree 1600—Iunie 1601; Iulie 1601—
August 1602.
Radu Șerban, August 1602—Decembre 1610; Iunie—
Septembre 1611.
Radu Mihnea, Septembre 1601—Mart 1602; Mart—Iu-
nie 1611; Septembre 1611—August 1616.
- Gavril Movilă, August 1616.
Alexandru Iliș, Septembre 1616—Iunie 1618.
Gavril Movilă, Iulie 1618—August 1620.
Radu Mihnea, 1620—August 1623.
Alexandru Coconul, August 1623—Novembre 1627.
- Alexandru Iliș, Novembre 1627—toamna 1629.
Leon, toamna 1629—Iulie 1632.
- Radu, Iulie—Novembre 1632.
Matei Basarab, Iulie 1632—19 April 1654.
Constantin Basarab, sau Cârnu, April 1654—Mart 1658.
- Mihnea III, sau Mihail Radu, Mart 1658—Dec. 1659.
Ghica sau Gheorghe Ghica, Decembre 1659—Septembre
1660.
Ghica sau Grigorașcu Ghica, Septembre 1660—Decem-
bre 1664.

Moldova

Petru V (Șchiopul), 1582—29 August 1591.

Aron Tiranul, Septembrie 1591—1592.

Alexandru-cel-Rău, Iunie 1592.

Petru V (Cazacul), August—24 Octombrie 1592.

Aron Tiranul, Octombrie 1592—2 Maiu 1595.

Ștefan VIII, Răzvan, 3 Maiu 1595—August 1595.

Ieremia Movilă (Moghilă), August 1595—10 Iulie 1606.

Mihai Viteazul, Maiu — Septembrie 1600.

Simion Movilă, 10 Iulie 1606—24 Septembrie 1607.

Mihail (Mihăilaș) Movilă, 24 Septembrie—Octombrie
1607; Novembre—16 sau 19 Decembrie 1607.

Constantin Movilă, Octombrie 1607; Decembrie 1607—20
Novembre 1611 († Iulie 1612).

Ștefan IX, Tomșa, 20 Novemb. 1611—22 Nov. 1615.

Alexandru V, Movilă, 22 Nov. 1615—2 August 1616.

Radu Mihnea, August 1616—4 Februar 1619.

Gașpar Gratiani, 4 Februar 1619—Septembrie 1620.

Alexandru VI, Iliăș, Septembrie 1620—Septembrie 1621.

Ștefan IX, Tomșa, Septembrie 1621—August 1623.

Radu Mihnea, August 1623—23 Ianuar 1626.

Miron Barnovschi Movilă, 1626—Iulie 1629.

Alexandru VII, Coconul, Iulie 1629—28 April 1630.

Moise Movilă, 28 April 1630—Novembre 1631.

Alexandru VI, Novembre 1631—April 1633.

Miron Barnovschi Movilă, April 1633—2 Iulie 1633.

Moise Movilă, 2 Iulie 1633—April 1634.

Vasile Lupu, April 1634—13 April 1653; 8 Maiu—16 Iu-
lie 1653.

Gheorghe I Ștefan, 13 April—8 Maiu 1653; 16 Iulie
1653—13 Mart 1658.

Gheorghe II, Ghica, 13 Mart 1658—Novembre 1659.

Constantin Basarab, sfârșitul lui Novembre—1-iu De-
cembrie 1659; 31 Ianuar—Februar 1661.

Ștefan X (Ștefăniță), 1-iu Decembrie 1659—31 Ianuar
1661; Februar—29 Septembrie 1661.

Istrate Dabija, Septembrie 1661—12 Septembrie 1665.

Gheorghe II, Duca, Septembrie 1665—Maiu 1666.

Tara-Românească

Radu Leon, Decembre 1664 — Mart 1669.

Antonie din Popești sau Popescu, Mart 1669-Mart 1672.

Grigore Ghica, Mart 1672—Novembre-Decembre 1674.

Gheorghe Duca Novembre-Decembre 1674—Nov. 1678.

Șerban Cantacuzino, Novembre 1678—9 Novembre 1688.

Constantin Brâncoveanu, 9 Novembre 1688—April 1714.

Ștefan Cantacuzino, April 1714—Decembre 1715.

Nicolae Mavrocordat, Decembre 1715—14 Nov. 1716.

Ioan Mavrocordat, 2 Decembre 1716—28 Februar 1719.

Nicolae Mavrocordat, 2 Mart 1719—3 Septembrie 1730.

Constantin Mavrocordat, Septembrie-Octombre 1730.

Mihai Racoviță, Octombre 1730—24 Octombre 1731.

Constantin Mavrocordat, 24 Oct. 1731—16 April 1733.

Grigore II Ghica, 16 April 1733—27 Novembre 1735.

Constantin Mavrocordat, 24 Octombre 1731-16 April 1733.

Constantin Mavrocordat, 27 Novembre 1735-Sept. 1741.

Mihai Racoviță, Septembrie 1741—Iulie 1744.

Constantin Mavrocordat, Iulie 1744—April 1748.

Grigore II, Ghica, April 1748—6 Septembrie 1752.

Moldova

- Iliaş Alexandru, Maiu 1666—Novembre 1668.
Gheorghe III, Duca, Novembre 1668—16 August 1672.
Ştefan XI, Petriceicu, 16 August 1672—Octobre 1673;
Decembre 1673—începutul lui 1674.
Dimitrie (Dumitraşcu) Cantacuzino, Novembre 1673;
1674— Septembrie 1675.
Antonie Rosetti (Ruset), Septembrie 1675—Nov. 1678.
Gheorghe III, Duca, Novembre 1678—4 Ianuar 1684
(25 Decembre 1683 st. v.).
- Ştefan XI, Petriceicu, 4 Ianuar 1684 (25 Decembre 1683),
Mart 1684.
Dimitrie Cantacuzino, Mart 1684—24 Iunie 1685.
Constantin Cantemir, 25 Iunie 1685—27 Mart 1693.
Dimitrie Cantemir, 29 Mart—18 April 1693.
Constantin Duca, Mart 1693—18 Decembre 1695.
Antioh Cantemir, 18 Decembre 1695—14 Septembrie 1700.
Constantin Duca, 14 Septembrie 1700—26 Iulie 1703.
Mihai Racoviţă, 4 Octombre 1703—13 Februar 1705.
Antioh Cantemir, 13 Februar 1705—31 Iulie 1707.
Mihai Racoviţă, 31 Iulie 1707—28 Octombre 1709.
Nicolae Mavrocordat, 7-Novembre 1709—Novembre 1710.
Dimitrie Cantemir, Novembre 1710—Iunie 1711.
Căimăcămia Vornicului Lupu, August 1711.
Căimăcărnia lui Ioan Mavrocordat, 7 Oct.—19 Nov. 1711.
Nicolae Mavrocordat, 6 Octombre—5 Ianuar 1716 (25
Decembre 1715 st. v.).
Mihai Racoviţă, 5 Ianuar 1716— Octombre 1726.
Grigore II, Matei Ghica, Octombre 1726—16 April 1733.
- Constantin Mavrocordat, 16 April 1733—26 Nov. 1735.
Grigore II, Matei Ghica, 27 Nov. 1735—14 Sept. 1739.
Ocupaţia rusească, 14 Septembrie—Octombre 1739.
Grigore II, Matei Ghica, 1739—Septembrie 1741.
Constantin Mavrocordat, Septbr. 1741—29 Iunie 1743.
Ioan Mavrocordat, 29 Iunie 1743—Maiu 1747.
Grigore II, Matei Ghica, Maiu 1747—April 1748.
Constantin Mavrocordat, April 1748—31 August 1749.
Constantin Racoviţă, 31 August 1749—3 Iulie 1753.

Tara Românească

- Malei Ghica, Septembrie 1752—Iulie 1753.
Constantin Racoviță, Iulie 1753—ca. 29 Februar 1756.
Constantin Mavrocordat, ca. 20 Febr. 1756—7 Sept. 1758.
Scarlat Ghica, 7 Septembrie 1758—11 Iunie 1761.
Constantin Mavrocordat, 11 Iunie 1761—Mart 1763.
Constantin Racoviță, Mart 1763—8 Februar (28 Ianuar
st. v.) 1764.
Ștefan Racoviță, Februar 1764—Septembrie 1765.
Scarlat Ghica, Septembrie 1765—13 Decembrie 1766.
Alexandru Ghica, 13 Decembrie 1766—28 Octombrie 1768.
Grigore III, Alexandru Ghica, 28 Octombrie 1768—No-
vembre 1769.
Emanoil Giani-Ruset, Maiu 1770—Octombrie 1771.
Ocupația rusească, Novembre 1769—21 Iulie 1774: pa-
cea de la Chiuciuc-Cainargi.
Alexandru Ipsilanti, Septembrie 1774—Februar 1782.
Nicolae Caragea, Februar 1782—August 1783.
Mihai Suțu, August 1783—April 1786.
Nico N. rogheni, April 1786—19 Iunie 1790.
Ocupația austriacă, 15 Novembre 1789—4 August 1791 :
pacea dela Siștov.
Mihai Suțu, numit Mart 1791—Ianuar 1793.
Alexandru Moruzi, Ianuar 1793—August 1796.
Alexandru Ipsilanti, August 1796—Decembrie 1797.
Constantin Hangerli, Decembrie 1797—1 Mart 1799.
Alexandru Moruzi, Mart 1799—Octombrie 1801.
Mihai Suțu, Octombrie 1801—Iunie 1802.
Alexandru Suțu, Iulie—1 Septembrie 1802.
Constantin Ipsilanti, 1 Septembrie 1802—August 1806.
Alexandru Suțu, August—13 Octombrie 1806.
Constantin Ipsilanti, Octombrie-Novembre 1806.
Ocupația rusească, 25 Decembrie 1806—18 Maiu 1812, pa-
cea dela București. Administrația lui Ipsilanti supt

Moldova

- Matei Ghica, 3 Iulie 1753—ca. 29 Februar 1756.
Constantin Racoviță, ca. 29 Febr. 1756—14 Mart 1757.
Scarlat Ghica, 14 Mart 1757—7 August 1758.
Ioan Teodor Callimachi, sau Calmășul, 7 August 1758—
11 Iunie 1761.
Grigore Callimachi, 11 Iunie 1761—29 Mart 1764.
- Grigore Alexandru Ghica, 29 Mart 1764—2 Februar 1767.
- Grigore Callimachi, 3 Februar 1767—14 Iunie 1769
(† 9 Septembrie 1769).
- Constantin Mavrocordat, 29 Iunie—23 Novembre 1769.
- Ocupația rusească, 7 Octombree 1769—21 Iulie 1774:
pacea de la Chiuciuc-Cainargi.
- Grigore Alexandru Ghica, Sept. 1774—10 Octombree 1777
Constantin Moruzi, Octombree 1777—8 Iunie 1782.
Alexandru Mavrocordat I, Delî-beiu, 8 Iunie 1782—12 Ianuar 1785.
Alexandru Mavrocordat II, Firariș, 12 Ianuar 1785—14 Decembrie 1786.
Alexandru Ipsilanti, Decembrie 1786—19 April 1788.
Emanoil Gianî Ruset, Maiu—Octombree 1788.
Ocupația rusească, Oct. 1788—9 Ianuar 1792; pacea de la Iași. Ocupația austriacă, 1787—4 August 1791: pacea de la Șiștov.
Alexandru Moruzi, Mart 1792—Ianuar 1793.
Mihai Suțu, Ianuar 1793—6 Maiu 1795.
Alexandru Callimachi, 6 Maiu 1795—Mart 1799.
- Constantin Ipsilanti, 8 Mart 1799— Iulie 1801.
Alexandru Suțu, Iulie 1801— ca. 4 Octombree 1802.
- Alexandru Moruzi, 4 Octombree 1802—August 1806.
Scarlat Callimachi, August—Octombree 1806.
Alexandru Hangerli, 19 Mart—4 August 1807.
Scarlat Callimachi, 4 August 1807—13 Iunie 1810.
Ocupația rusească, 29 Novembre 1806—28 Maiu 1812.

Tara-Românească

- controlul rusec, 27 Decembre 1806—31 Maiu 1807;
8—28 August 1807. Administrația generalului Pro-
zorovschi, August 1807 — 1 Mart 1808. Adminis-
trația unei Căimăcămii, 1 Mart 1808—18 Septem-
bre 1808. Administrația unui comitet de cinci mem-
bri, 18 Septembrie 1808 (din Mart 1809, generalul
ruș Engelhardt, vice-președintele Divanului) —28
28 Maiu 1812.
- Ioan Caragea, 8 Septembrie 1812—12 Octombree 1818.
Alexandru Suțu, 16 Novembre 1818—18/19 Ianuar 1821.
Scarlat Callimachi, Februar—Iunie 1821.
Revoluția lui Tudor Vladimirescu, 28 Mart—27 Maiu 1821.
- Ocupația turcească, 28 Maiu 1821—21 Iunie 1828.
Grigore IV, Ghica, 21 Iunie 1822—12 Iulie 1828.
Ocupația rusească, 12 Iulie 1828—April 1834. Și anume:
generalul rus Palin, președintele Divanului, numit
la 22 Februar 1828—Novembre 1829; generalul Pa-
vel Chiselev, președinte de Divan, Novembre 1829—
April 1834.
- Alexandru Ghica, April 1834—7 Octombree 1842.
Gheorghe Bibescu, 1 Ianuar 1843—25 Iunie 1848.
Guvern provisoriu, 26 Iunie —10 Iulie 1848.
Căimăcămie, 10-12 Iulie 1848.
Guvern provisoriu, 11 Iulie—9 August 1848.
Căimăcămie, 9 August—25 Septembrie 1848.
Căimăcămia lui Constantin Cantucuzino, 26 Septembrie
1848—Iunie 1849.
- Barbu Știrbei, Iunie 1849—29 Octombree 1853.
Ocupația rusească, 29 Octombree 1853—31 Iulie 1854.
Barbu Știrbei cu Austriei, 5 Oct. 1854—25 Iunie 1856.
Căimăcămia lui Alexandru Ghica, 4 Iulie 1856—Octom-
bre 1858.
- Căimăcămia de trei membri: Ioan Manu, Emanoil Bă-
leanu și Ioan Filipescu, Octombree 1858—5 Februar
(24 Ianuar) 1859.
- Alexandru Ioan Cuza, 5 Februar (24 Ianuar) 1859.

Moldova

Scarlat Callimachi ,17 Septembrie 1812—Iunie 1819.
Mihai Suțu, Iunie 1819—Mart 1821.
Stăpânirea grecească, Mart 1821.
Căimăcămia lui Ștefan Vogoridi, numit în Februar, a-
șezat în toamna lui 1821—22 Iulie 1822.
Ocupația turcească, Maiu 1821—Iulie 1822.
Ioan Sandu Sturza, 21 Iunie 1822—5 Maiu 1828.
Ocupația rusească — 1828 (*V. Țara-Românească*).

Mihai Sturza, April 1834—Iunie 1849.

Grigore Alexandru Ghica, Iunie 1849—26 Septbr. 1853.
Ocupația rusească, 26 Septembrie 1853—16 Septbr. 1854.
Grigore Alexandru Ghica, 13 Octombrie 1854—26 Iunie
1856.
Căimăcămia lui Teodor Balș și a lui Nicolae Vogoridi, 26
Iunie 1856—Octombrie 1858.
Căimăcămia de trei membri: Ștefan Catargiu, Vasile
Sturza, Anastasie Panu, Octombrie 1858—17 (5) Ia-
nuar 1859.
Alexandru Ioan Cuza, 17 (5) Ianuar 1859.

Principatele Unite, apoi România.

PRINCIPATUL.

Alexandru Ioan I-ii Cuza, 5 Februar (24 Ianuar) 1859
— 11/23 Februar 1866.

Locotenența domnească: N. Golescu, Lascăr Catargiu, N.
Haralambie, 11/23 Februar 1866—20 April 1866.

Carol I-ii de Hohenzollern-Sigmaringen, 20 April 1866.

REGATUL.

Carol I-ii 26 (14) Mart 1881—10 Octombree st. n. 1914.

Ferdinand I-ii, 10 Octombree st. n. 1914—20 Iulie 1927.

Mihai I-ii, 20 Iulie 1927—7 Iunie 1930.

Carol al II-lea, 8 Iunie 1930.

TABLA ILUSTRĂȚIILOR.

TABLA ILUSTRĂȚIILOR

	<u>Pagina</u>
Decebal	22
Sarmați în zale luptând cu Romanii	23
Traian	25
Ardere de cetate în luptele cu Dacii	26
Luptă între Romani și Daci	27
Alt chip al lui Traian	28
Triumf roman	30
Impăratul Constantin-cel-Mare	35
Rămășițile lui Basarab-Vodă, în mormântul de la Argeș	69
Ruinele bisericii Sân-Nicoară din Argeș	71
Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș	73
Turnul și o parte din zidul de încunjur al mănăstirii Câmpulungului (refăcut în veacul al XVII-lea)	78
Mircea-cel-Bătrân și fiul său, Mihail, ținând pe palme ctitoria lor, Cozia	92
Ornament muntean cu stema Bizanțului	99
Alexandru-cel-Bun (după țesătura unui patrafir)	115
Ioan Corvinul	119
Vlad Țepeș	131
Mănăstirea Snagovului	134
Doamna Evdochia a lui Ștefan-cel-Mare	138
Matiaș Corvinul	140
Mohammed al II-lea	147
Ștefan-cel-Mare	150
Mănăstirea Neamțului	158
Vechea pecete latină a Băii	159
Biserica din Voroneț	161
Biserica din Pătrăuți	162
Maria din Mangup	165
Bogdan Orbul	175
Ruinele Cetății Neamțului	176
Basarab-Vodă Neagoe	178
Despina Milița, soția lui Basarab Neagoe	179
Petru de la Argeș sau Radu-Vodă Paisie	181
Ruxanda, fiica lui Neagoe, soția lui Radu Paisie	185

Marcu-Vodă, fiul lui Radu Paisie și al Ruxandei	186
Petru Rareș	190
Petru de la Argeș sau Radu Paisie. (După o pecete de aur munteană.)	192
Alexandru Lăpușneanu	200
Ruxanda, soția lui Alexandru Lăpușneanu	202
Bogdan, fiul lui Alexandru Lăpușneanu	208
Petru Șchiopul, Dômn al Moldovei (cu fiu-său Ștefan)	214
Chipul lui Ioan-Vodă cel Cumplit (după o monedă)	215
Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul	218
Pecetea lui Petrașcu-cel-Bun	230
Stema Cantacuzinilor (într'o biserică din veacul al XVII-lea)	235
Doamna Elisaveta a lui Ieremia Movilă	236
Mihai Viteazul	239
Veche cusătură bisericească	245
Mănăstirea Comana, unde e îngropat Radu-Vodă Șerban	258
Radu Șerban	260
Săpături la o biserică munteană	263
Testamentul lui Radu Șerban	265
Turnul de la biserica Radu-Vodă (București)	267
Pecetea orașului moldovenesc Târgu-Ocnei (cu un șalgău ce taie sare)	268
Iscălitura lui Gașpar-Vodă Gratiani	270
Vasile Lupu	275
Doamna Tudosca a lui Vasile Lupu	276
Matei Basarab	279
Biserica Stelea, a lui Vasile Lupu	284
Mormântul fiului, numit tot Matei, al lui Matei-Vodă Basarab, la Biserica Domnească din Târgoviște	290
Constantin Basarab	291
Preda Brâncoveanu cu soția, Păuna, fiica, Ancuța, și fiul, Papa (zugrăveală la mănăstirea Hurezului)	294
Grigore-Vodă Ghică	296
Antonie-Vodă din Popești și Neagu Postelnicul, fiul său	298
Dimitrie Cantemir	304
Stema munteană	308
Constantin Brâncoveanu, tânăr, după o carte gre-	

cească închinată lui	311
Constantin Brâncoveanu și fiii lui, după un de- semn italian	313
Biserica Sf. Gheorghe Nou din București (cum era)	314
Chipuri de sfinți de la Hurez	316
Curtea din Potlogi a Brâncoveanului	317
Scrisoare a lui Vodă-Brâncoveanu către un boier	318
Zugrăvitură de biserică românească (veacul al XVII-lea)	322
Mitropolia din București	324
Biserica Hurezului: din podoaba ușii de intrare (flori și stema Terii-Românești; sus, parte din inscripție)	328
Medalie bătută de Constantin Brâncoveanu	329
Rânduri din Psaltirea Mitropolitului Dosoftei	331
Ornament cu chip de leu	334
Piatră sculptată pentru mormânt, la Hurez (se- colul al XVII-lea)	339
Un meșter de la Hurez	341
Nicolae Mavrocordat	346
Constantin Mavrocordat	348
Boier fanariot (caricatură contemporană)	352
Sfinți zugrăviți în Paraclisul Mitropoliei din Bucu- rești (făcut de Nicolae Mavrocordat)	358
Grigore Alexandru Ghica	360
Alexandru Ipsilanti	362
Mănăstirea Putna (cum era în secolul al XVIII-lea)	363
Pecetea lui Nicolae-Vodă Mavrogheni	367
Cetatea-Albă	371
Mihai-Vodă Suțu	374
O vedere a vechiului București	376
Vlădica Atanasie	378
Ioan Inochentie Clain	379
Episcopul Petru Pavel Aaron	381
Petru Maior	383
Gheorghe Lazăr	386
Vornicul Iordachi Goleescu, gramatic și lexicograf	387
Gheorghe Asachi	388
Tudor Vladimirescu	390
Steagul lui Tudor Vladimirescu	391
Tudor în chip de ctitor	392
Grigore Dimitrie Ghica	394
Mănăstirea Cernica (chinovie de călugări)	398

Negustorul craiovean Dumitru Aman	399
Mormântul de la mănăstirea Pantelimon al lui Alexandru-Vodă Ghica	401
Eliad Rădulescu	403
Vederea bisericii Trei-Ierarhi în vremea lui Asachi	408
Gheorghe Bariț	411
Vasile Alecsandri	413
Mihail Kogălniceanu	414
Nicolae Bălcescu	415
Mihai Sturza	418
Avram Iancu	421
Andrei Murășanu, cântărețul lui „Deșteaptă-te Române”	422
Simion Bărnuț	423
Alexandru Sterca Șuluțiu, cel d'intăiu Mitropolit unit	424
Mitropolitul Andrei Șaguna	426
Papiu Ilarian	427
Cuza-Vodă	433
Cum petreceau călugării greci la noi înainte de Cuza-Vodă (după o caricatură ardeleană)	435
Cum a liberat Kogălniceanu pe țerani (după o caricatură ardeleană)	436
Mihail Eminescu	445
O țerancă, de Nicolae Grigorescu	448
Deputații Ardealului în Parlamentul ungar de la 1868	450
Gheorghe Pop de Băsești	453
Regele Carol I-iu	460
Regina Elisabeta	461
Român din Macedonia	464
Româncă din Macedonia	464
Țeran din Basarabia	466
Horă țerănească ardeleană	479
Ferdinand I-iu, Regele tuturor Românilor	480
Regina Maria	481
Preotul poet Mateevici, din Basarabia, mort în Moldova	490
Canonicul Augustin Bunea, istoric și orator ar- delean	494
Procesiunea dela Blaj a clerului român din Ardeal de ambele confesiuni (1913).	496

EXPLICAȚII LA FIGURI

P. 159. Pecetea Băii: Sigillum capitalis civitatis Moldavie terre moldaviensis (Pecetea cetății capitale, Moldova, a țerii moldovenești).

P. 192: **СѢН ХРИСОВЪЛЪ СЪТВОРИ ІУ ПЕТРОСЪ ВОЕВОДЪ ГСПДНИ ВЛАШКОНЪ ЗЕМАН** (acest hrisov l-a făcut Io Petru Voevod, Domn al Țerii-Românești).

P. 230: **СІН ХРІСОВСА ІО ПЕТРАШКО ВОЕВОДЪ И ГСПДНИ ВЪСЕН ЗЕМАН СГРОВЛАХІНСКВИ** (acest hrisov al lui Petrașcu Voevod și Domn a toată Țara Ungrovlahiei).

P. 265: † In numele Tatălui și al Fiului și al Duhului Svânt, svintei și neîmpărțitei Troițe, amin.

† Eu Radu Voevod, nepotul lui Băsărabă Voevod, carele am fost Domn al Țării-Rumânești, dăm a ști tuturor cu aciastă carte a mea și mărturisescu și las cum, la vreama de-apoi a mâine-mea, Dumnezeu o ierte, Doamniii Marii, au lăsat cu gura dumneaei toate moșiile câte sânt de spre partea dumneaei și de spre a părinților dumneaei nepoată-sa și featei noastre Ancăi, iar, după moartea sa, de ne-ar dărui Dumnezeu noaă și altă față de cununie dereaptă, ca să fie pre toate aceastea mai sus zise surori amândoaună. Dar, tãmplându-mi-se și mie a intrarea pre calea a toată lumea și a treacerii den ciastă viață în ceailaltă (a vrut să ție samă de voia mamei) și las și eu ca pre aceale zise mai sus moșii Anca și Elina carea în vreama de bătrâneățã ne-au dăruiit Dumnezeu de cununie dreaptă, ca să fie amândouă surori, însă cu aciastă tocmeală ca până va fi Doamnă-mea și soțul meu Doamna Elina vie, să le biruiască ȳa și să se hrănească dentr'aceaste moșii, iar după moartea Doamniii meale să fie cum a lăsat mumă-mea, Dumnezeu o iarte, și cum am

lăsat și eu. Și așa tocmesc și las cu blestem ca aciastă tocmeală să fie neschimbătoare, care o am întărit cu pecetea mea, iar cine o va strica aciastă tocmeală să fie blestemat de 318 oteț și să lăcuiască cu Iuda și cu Arie. Și mărturii încă am pus cești mai jos scriși: Dionisie Paliolog Mitropolitul de la Târnov și jupănul Tejar Gal den Beci, jupănul Regheni Ianăș den Sibiu și jupănul Rorăr dohtorul den Beci, etc. Scris în Beci..., 1620.

P. 318. † Io Costandin Voevod boj. mlst. gspdr. zemle vlahiscoe (=cu mila lui Dumnezeu Domn al Terii-Românești). † Boiariului Domnii Meale Costantin Buzescu sănătate. Cartea ce ai trimes au venit și ce scrii am înțales. Pentru bir ce ne scrii căci iaste cu greu și te rogi să te mai ușurăm cevași, dă aciasta ni se pare că pă acești 20 de galbeni ești cu nepotă-tău Constantin, însă ce să va putea, tot te vom mai ușura. Pentru nește țigani de la Mihai Post. Corbeanu ce scrii am înțeles, dă care lucru dumneata zici că-s ai dumitale, Mihai Post. zice că-s ai lui; ci noi pen scrisori, nefiind dă față, nu putem isprăvi, fără dă cât, dând Dumnezeu să te mai scoli cevaș, vei veni într'acoace și-ți vei isprăvi, ci; dă vor fi ai dumitale, și-i vei lua, iar, dă vor fi ai lui, și-i va ținea. Numai ne pare rău dă dumneata căci ne scrii că ești tot slab și neputincios, ci, dând Dumnezeu să te mai scoli cevaș, să ne vii într'acoace, că n'ai venit de mult. Aceasta și fii sănătos. Mai 11 dne (zile), lt. 7220 (1712).

TABLA CAPITOLELOR.

TABLA CAPITOLELOR

	Pagina
I. Pământul Românesc	3
II. Impărțirile firești ale pământului românesc	7
III. Strămoșii noștri cei mai vechi: I. Ilirii	11
IV. Strămoșii noștri cei mai vechi: II. Tracii	14
V. Romanisarea Tracilor. — Luptele Dacilor cu Romanii	18
VI. Dacia Romană	28
VII. Goții, Hunii, Slavii.—Dacia și Moesia în stăpânirea barbarilor	33
VIII. Viața laolaltă a elementului romanic cu cel slav. Intemeierea neamului nostru. Cea mai veche viață românească.	39
IX. Românii și semințiile barbare de origine uraloaltaică	42
X. Românii și Ungurii	46
XI. Românii și Bulgarii	52
XII. Intemeierea principatelor Țerii-Românești și Moldovei. Condițiile întemeierii	58
XIII. Cei d'întăiu Domni ai Țerii-Românești	62
XIV. Românii munteni până la Mircea Voevod	69
XV. Puterea Domnilor Țerii-Românești. Organizarea principatului	74
XVI. Țara-Românească supt Vlaicu-Vodă	77
XVII. Intemeierea țerii Moldovei	81
XVIII. Cei d'întăiu Domni ai Moldovei	85
XIX. Domnii noștri și țerile vecine până în vremea Voevodului ardelean Iancu din Inidoara (Hunyadi). 1. Domnii români și înaintarea Turcilor	89
XX. Domnii noștri și înaintarea Turcilor (urmare până la moartea lui Mircea-cel-Bătrân)	97
XXI. Sfârșitul lui Mircea; Alexandru-cel-Bun, Domn al Moldovei	103

XXII. Lupta pentru moștenirea lui Mircea și apoi pentru a lui Alexandru-cel-Bun până la hegemonia lui Ioan Corvinul asupra principatului	110
XXIII. Ioan Corvinul și țerile noastre (1441-1457)	118
XXIV. Domnia lui Ștefan-cel-Mare până la începerea luptelor cu Turcii.	127
XXV. Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Turcii.	144
XXVI. Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Polonii și sfârșitul Domniei lui	154
XXVII. Cultura supt Ștefan-cel-Mare	158
XXVII. Cultura în Țara-Românească	166
XXIX. Țerile românești de la moartea lui Ștefan și Radu până la jumătatea veacului al XVI-lea	173
XXX. Petru-Vodă Rareș	187
XXXI. Domnii mărunți din veacul al XV-lea până în epoca lui Mihai Vitteazu	197
XXXI. Domnii mărunți din veacul al XVI-lea până în epoca lui Mihai Vitteazul (urmare)	207
XXXI. Cultura românească de la 1550 la 1600 (suplementară)	222
XXXII. Faptele lui Mihai Viteazul până la cucerirea Ardealului	229
XXXIII. Cucerirea Ardealului și Moldovei de Mihai Viteazul și peirea lui	248
XXXIV. Moștenirea lui Mihai Viteazul (1601-1632)	256
XXXV. Răscoala împotriva Grecilor și Domniile românești ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu	274
XXXVI. Sfărâmarea puterii politice și militare a țerilor noastre după Matei Basarab (1654—1679)	289
XXXVII. Epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brâncoveanu	307
XXXVIII. Cultura românească în a doua jumătate a veacului al XVII-lea	319
XXXIX. Cultura românească în veacul al XVII-lea (urmare)	335
XL. Epoca zisă a Fanarioților : caractere și figuri. I. Până la 1750	342
XLI. Epoca zisă a Fanarioților: caractere și figuri. II. După 1750.	351

XLII. Ultime vremuri fanariote până la 1821	369
XLII. Revoluții în Principate. Literatura naționalistă în Ardeal	373
XLIV. Mișcarea românească de la 1821: „Domnul Tudor”	390
XLV. Cei d'întâiu Domni de țară până la Regulamentul Organic	394
XLV. Epoca Regulamentului Organic. (Urmare)	397
XLVI. Literatura românească în epoca Regulamentului Organic	405
XLVII. Literatura românească în lupta pentru Libertate și Unire	411
XLVIII. Lupta politică pentru unirea Principatelor și biruința ideilor de libertate	416
XLIX. Domnii Convenției de la Balta-Liman	425
L. Lupta politică pentru Unire	429
LI. România unită: Cuza-Vodă	431
LII. România supt Carol I-iu ca principe	440
LIII. Literatura în Domnia lui Carol I-iu: mișcarea realistă și populară	442
LIV. Legăturile cu străinătatea: Austro-Ungaria și Românii cari erau supt Coroana Sfântului Ștefan. „Chestia Națională”	449
LV. Legăturile cu străinătatea (urmare). Războiul Independenței	454
LVI. Regatul României	459
LVII. Vecinii noștri și frații noștri atunci neliberi până la 1911.	463
LVIII. Războiul balcanic și împărțășirea României. Pregătirea războiului pentru unitatea națională	469
LIX. Războiul pentru unitatea națională	475
Incheiere	499
Domnii țărilor noastre	501

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
2017